

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Etienne Copeaux
Claire Mauss-Copeaux

Taksim!

Bölünmüş Kıbrıs

1964-2005

İLETİŞİM YAYINLARI

ÉTIENNE COPEAUX
CLAIRE MAUSS-COPEAUX
Taksim!

Fransız Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

Taksim! Chypre divisée, 1964-2005

© 2005 Ædelsa Éditions

İletişim Yayınları 1401 • Araştırma-İnceleme Dizisi 235

ISBN-13: 978-975-05-0686-4

© 2009 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2009, İstanbul

EDITOR Can Belge

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Étienne Copeaux arşivi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ziya Osman Bangu

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÉTIENNE COPEAUX
CLAIRE MAUSS-COPEAUX

Taksim!

Bölünmüş Kıbrıs, 1964-2005

Taksim!
Chypre divisée, 1964-2005

ÇEVİREN Ali Berktay

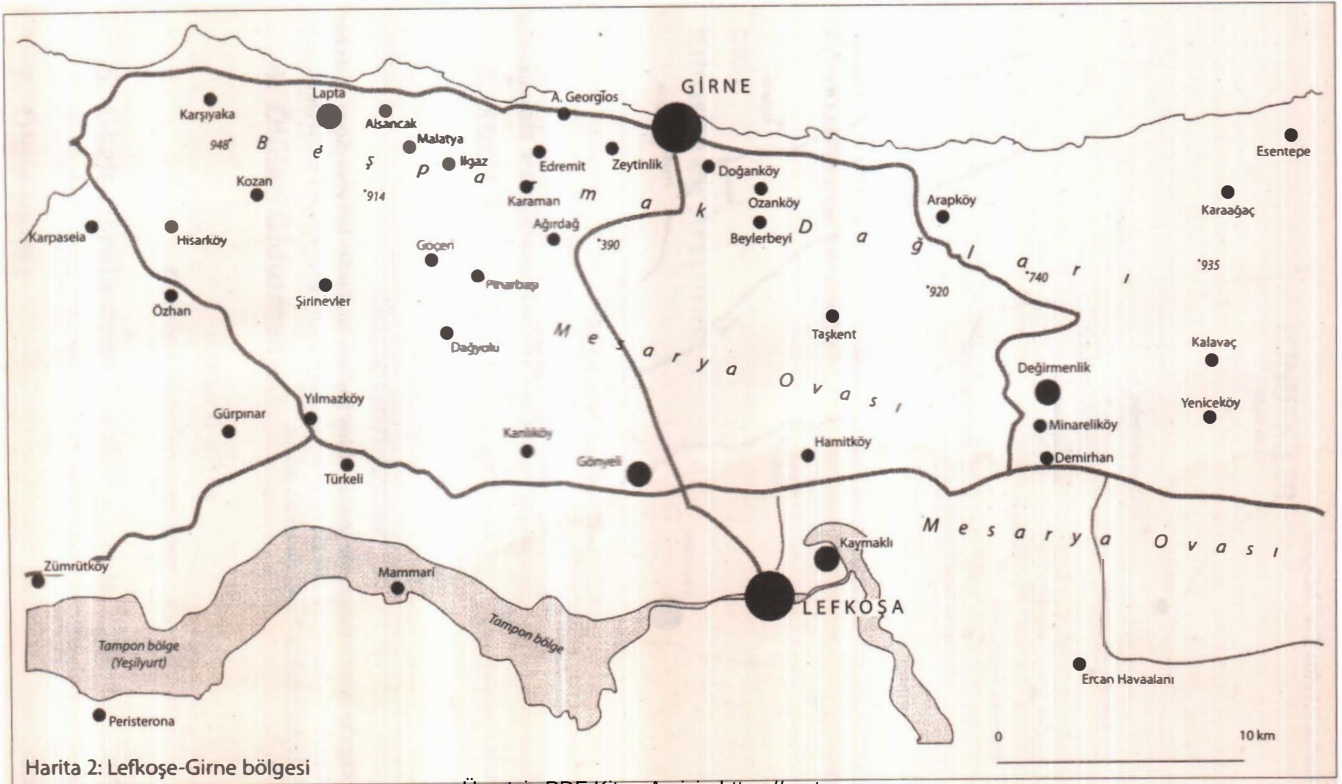
i l e t i ş i m

ÉTIENNE COPEAUX Doktorasını tarihsel coğrafya dalında yaptı. Pedagojik alanda ve tarih öğretimi konusunda deneyin sahibi olan yazar, 1995'ten 2002'ye kadar IFEA'da (Institut Français d'Etudes Anatoliennes) araştırmacı olarak görev yaptı. Doktorası *De l'Adriatique à la mer de Chine: les représentations turques du monde turc d'après les manuels scolaires d'histoire 1931-1991*. Tezinin Türk tarihi haritacılığını ele alan bir başka kısmı da CNRS tarafından *Une Vision turque du monde à travers les cartes, 1931-1993*, adıyla yayımlandı. Şu anda da 20. yüzyıl sonu Türkiye'sinin tarihi antropolojisiyle ilgili bir eser hazırlamakta. İletişim'den çıkan diğer kitabı: *Türk Tarih Teğinden Türk-Islam Sentezine*.

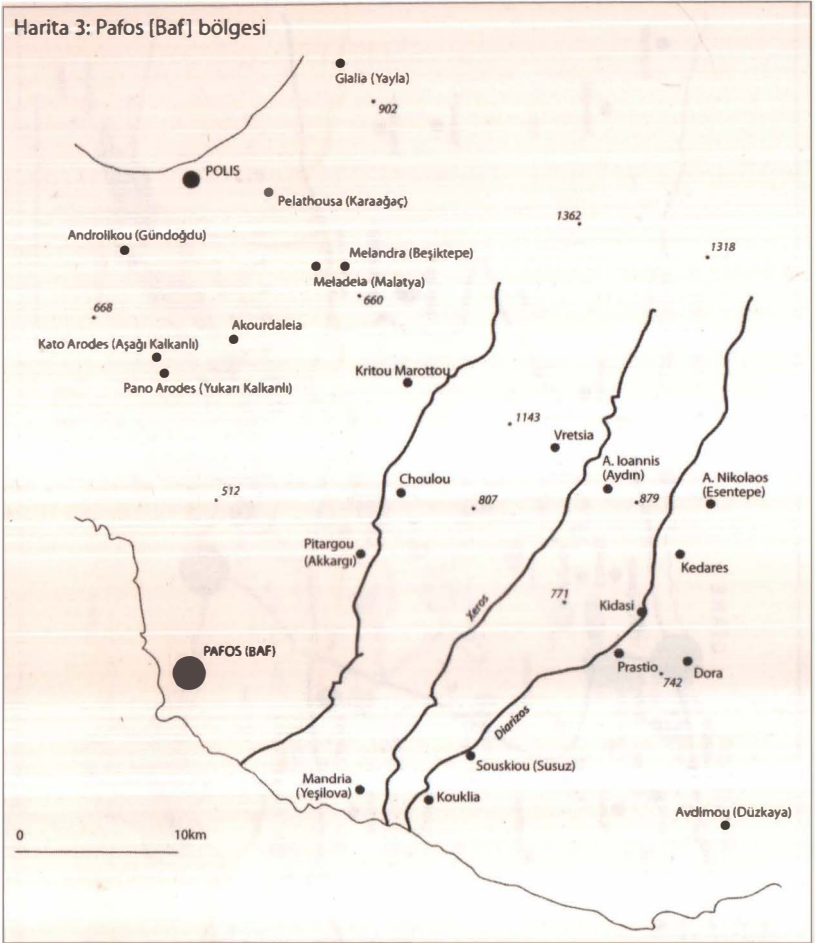
CLAIRE MAUSS-COPEAUX Tarihçi. Çalışmaların bireysel ve toplu bellekte anımsanması konusunda çalışmaktadır. 1955-1962 arası Cezayir'de savaşmış Fransız askerlerini ele alan bir doktora tezi var. Aynı şekilde Kıbrıs çatışmasına da eğiliyor. *Parlerli: Appelés en Algérie. La parole confisquée*, 1955-1963, Paris, Hachette-Littérature, 1998; *A travers le viseur. Les photographies des appelés en Algérie, 1955-1962*, 1. yam, Aodolan, 2003. Şu anda hazırlamakta olduğu eser ise *Le 20 août 1955. Une étude des représentations des débuts de la guerre d'Algérie*.

Her ikisi de CNRS'te (Fransa Ulusal Araştırma Merkezi) araştırma görevlisi.

Jean M tral'in anısına (1933-2002)

Harita 3: Pafos [Baf] bölgesi

Kıbrıs'ta öyle bir durum söz konusu ki, her haritaya taraflardan biri veya diğeri ya da her ikisi tarafından itiraz edilebilir. Bizim burada sunduğumuz haritaların kitabın okunmasını kolaylaştırmaktan başka bir amacı yoktur.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	11
AÇIKLAMALAR VE TEŞEKKÜR.....	13
GİRİŞ	
Kıbrıs'ta Bir Araştırma.....	17

BİRİNCİ KISIM

"Kıbrıs Sorunu"

1. Bir Parçalanmanın Tarihi.....	31
2. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.....	77

İKİNCİ KISIM

Gözle Görülenler

3. Türk Damgası.....	95
4. Ölülerini Öldürmek.....	115

ÜÇÜNCÜ KISIM

Gözle Görülmeyenler

5. Gözle Görülmeyen Sınırlar.....	145
6. Kendi Evlerinde Yabancı Olanlar.....	165
7. Ölüm ve Yas.....	187

DÖRDÜNCÜ KISIM
İki Dünya Arasında

8. Anavatan İşgalci Güç mü?	217
9. Ötekilik Karşısında	247
10. Buluşma Sınavı	265

SONSÖZ

"1974 Savaşı Kime Yaradı?"	293
-----------------------------------	------------

TÜRKÇELEŞTİRİLMİŞ YER ADLARI TABLOSU	301
---	------------

KAYNAKLAR VE İNCELEMELER	305
---------------------------------	------------

KISALTMALAR

AKEL	Anorthotikon Komma tou Ergazomenou Laou (Emekçi Halkın İlerici Partisi)
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
CTP	Cumhuriyetçi Türk Partisi
DP	Demokrat Parti
EOKA	Ethniki Organosi Kiprion Agoniston (Kıbrıs Savaşçıları Ulusal Örgütü)
GTY	Geçici Türk Yönetimi
KATAK	Kıbrıs Adası Türk Azınlık Kurumu
KTFD	Kıbrıs Türk Federe Devleti (Şubat 1975)
GTK	Kıbrıs Türktür Komitesi
KTKF	Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu
KTP	Kıbrıs Türktür Partisi
MAP	Milliyetçi Adalet Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
TKP	Toplumsal Kurtuluş Partisi
TMT	Türk Mukavemet Teşkilatı
UBP	Ulusal Birlik Partisi
UHH	Ulusal Halk Hareketi
UNFICYP	United Nations Peacekeeping Force in Cyprus (Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü)
YBH	Yurtsever Birliği Hareketi

AÇIKLAMALAR VE TEŞEKKÜR

,

Türkçe telaffuz bölümü Türkçe baskıda gereksiz olacağı için çevrilmemiştir.

Yer adları

Üçüncü Bölüm'de anlatılan nedenlerden ötürü, Kıbrıs'ta yer adları sorunu oldukça karmaşıktır. Türk köylerinin veya karma köylerin adlarının çoğu 1958-1974 arasında değiştirildiği için, Yunan ve Türk haritaları iki farklı ve uzlaşmaz yer adları sistemi sunmaktadır. Bunlardan birini ya da diğerini kesin olarak benimsemek imkânsızdır, üstelik bazı adlar kullanımda yerleşiklik kazanamamıştır.¹ Biz en azından metinde ilk geçtikleri yerde, önce eski adı, sonra parantez içinde yeni adı vermeyi seçtik, ama bu kural da her zaman uygulanamamaktadır, çünkü adlandırma kimi zaman da içinde yer alınan bağlama bağlı olabilmektedir. Okuyucuya Mairs Geographischer Verlag tarafından çizilmiş 1/200.000 ölçeğindeki haritaya başvurmasını tavsiye ediyoruz; bu harita Fransa'da l'Institut géographique

1 Pafos kenti tam bir uç örnektir: Rumlar tarafından "Pafos" veya "Ktimia", Türklerin günlük konuşmalarında "Baf" veya "Kasaba"; Türkçe resmi metinlerde veya Türk milliyetçileri tarafından da "Gazibaf" diye adlandırılır.

national tarafından basılmıştır (1997), dolayısıyla kolaylıkla bulunabilir. Rumca yer adlarının yazımında bir mutabakat bulunmadığı için, bu haritada önerilen yazımlara uyuyoruz.

“Türk”, “Yunan (grec)”, “Rum” kelimeleri

Kullanımları siyasi veya ideolojik bir bakış açısını yansıtabilen “Türk” ve “Yunan (grec)” kelimeleri konusunda da aynı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Türkiye’de 19. yüzyıla ve Kıbrıs’ta da 20. yüzyılın ortasına kadar, “Türk” kelimesinin dini bir anlamı vardır. O tarihe kadar, Kıbrıs’ta insan sadece Rumca konuşsa bile kendine “Türk”, yani Müslüman diyebilirdi. 1950’li yıllardan itibaren Ada’da “Türk” kelimesine ulusal bir anlam yüklenmiştir; Türkiye’de ise sorun ulus tanımından kaynaklanmaktadır: “Türk” denince Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı mı anlaşılmaktadır, yoksa Türkçe konuşan ve dini İslam olan herkes mi? Türk milliyetçiliği bu belirsizlikten istifade etmektedir. Kitapta anakaralı “Türkler”i ifade etmek için “anakaralı” veya “Anadolulu” terimlerini kullanıyoruz [çeviride “Anadolulu” veya “Türkiye’den gelen” terimleri kullanılmıştır –ç.n.]; bunun bir nedeni Kıbrıslı Türklerle karışıklığa izin vermemek, diğer nedeni ise Türkiye Cumhuriyeti’nin birçok yurttaşının kendilerini “Türk” olarak kabul etmemesi –veya toplumda “Türk” olarak kabul edilmemeleridir. Bir karışıklık olabileceğini düşündüğümüz her yerde de, ifadeyi ağırlaştırmak pahasına, Türkiye Cumhuriyeti’yle mi yoksa Kıbrıs Türk yönetimiyle mi ilgili olduğunu ayrıca belirtme yolunu seçtik.

“Grec” kelimesi de benzer bir sorun yaratmaktadır. Bu kelime adalı bir “Grec”i (yani anadili Yunanca olan Ortodoks bir adalıyı) veya anakaralı bir “Grec”i (önce Yunanistan Krallığı’nın, sonra da Yunanistan Cumhuriyeti’nin vatandaşı) ya da İstanbullu bir “Grec”i, yani bir Türk vatandaşını ifade edebilir. Bu nedenle Kıbrıslı “Grec”ler için sistematik olarak Rum, Yunanistan vatandaşları için de “Grec” [Türkçede Yunan –ç.n.] kelimelerini kullanacağız. “Rum” kelimesi Türkler tarafından kesin bir anlam yüklenerek ve herhangi bir yananlam taşımaksı-

zın kullanılır. Yakın bir döneme kadar, “Türk” ve “Müslüman” kelime çiftine simetrik olarak, Rum dendi mi Ortodoks birisi anlaşılırdı. Bu mantığa uygun olarak, Ada’daki Maruni (Kato-lik) Hristiyanlar Yunanca [Rumca] konuşsalar da, Türkler tarafından Rum diye adlandırılmazlar.

Kitapta da görüleceği gibi, bugün de pek çok kişi Helenliği ve Türklüğü –kişisel kanaatleri hiç hesaba katmayan– bu dinsel ölçütlere göre algılarlar. Tek bir terim, “Kıbrıslı”, manaca kesindir ve tüm bu ayrılıkları aşmaktadır. Diğer terimleri tüm eser boyunca tek ve aynı kabul içinde kullanmak imkânsız olmuştur: Okuyucu yolunu biraz da kendisi bulacaktır.

Teşekkür

Çalışmamız, Groupe de recherches et d’études sur la Méditerranée et le Proche-Orient (UMR 5195 - Université Lumière Lyon 2) ve La Maison de l’Orient méditerranéen’in (Lyon) destekleriyle gerçekleştirilmiştir. France ve Jean Métral’in, Gilles Bertrand’ın ve Isabelle Rigoni’nin yüreklendirmeleri bizim açımızdan belirleyici olmuştur. Özellikle de bizi Kıbrıs’ta sıcak bir biçimde karşılayıp çalışmamızın bir sonuca varmasını yürekten isteyenlerin ve destekleyenlerin hepsine teşekkür borçluyuz.

Kıbrıs'ta Bir Araştırma

Gialia (Güney Kıbrıs), Mart 1997. Ada'nın en batısında, heybetli Troodos dağlarının yamaçlarında dağı kesen derin vadiler ince bir sahil şeridine açılırlar. Polis'in kuzeyindeki Gialia (Türk haritalarında "Yayla" diye geçer) bu dar, ağaçlık vadilerden birini işgal eder. Yol, küçük bir köprüden geçtikten sonra, dere boyunca bir kilometreden fazla uzanan köyü kateder. Bir çam ormanının sınıрыyla sulak portakal bahçeleri arasında kalan yamaçta evler sıralanmıştır. Mevsim ilkbahar, doğa kabına sığmıyor, portakal ağaçlarının dalları iri ve sulu meyvalarla dolu. Köy ve bahçeler ıssız. Yol iyi durumda, ama 1975'ten beri terk edilmiş evleri büyüyen otlar istila etmiş. Bazı evler yıkılmış, ötekiler de anılara karışmak üzere: Kerpiç duvarlar dökülüyor, dogramalar çürümüş. Tek bir canlı yok. Bu sulak ve yeşillik cennetin eski sakinlerinin nasıl yaşadıklarını, bostanlarda nasıl çalıştıklarını ancak hayalimizde canlandırmayı deneyebiliriz artık...

Yayla (Kuzey Kıbrıs), Haziran 1997. Mesaoria ovasının en batı ucunda, Morfu (Güzelyurt) yakınındaki küçük köy Haziran güneşi altında kavruluyor. Güneye doğru Troodos dağları uf-

ku kesiyor. “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti”ndeyiz (KKTC); bu yerin adı Yayla, ama Yunan haritalarında “Syrianokhori” diye geçiyor. Akşam oluyor. Kilise harap. Denizin yakınındaki mezarlık tahrip edilmiş. Köyün ana sokağının ucundaki Talas kahvehanesinin tıraşındaki masalara her yaştan düzinelerce erkek oturmuş. Oraya varır varmaz tüm bakışlar üzerimize dikiliyor. Karşılıklı selamlaşma faslından sonra doğrudan konuya giriyoruz: “Güney’de de adı Yayla olan bir köy biliyoruz. Siz oradan mı geldiniz?” Masalardaki sohbet bıçakla kesilmiş gibi oluyor, adamlar iskemlelerini bize yaklaşıyorlar. 1975’te ayrıldıkları köylerinden onlara tam yirmi iki yıl sonra ilk haberi getiriyoruz. Hep bir ağızdan konuşuyorlar, ardı arkası gelmeyen sorular yöneltiyorlar, yolun, evlerinin, bahçelerinin ne halde olduğunu öğrenmek istiyorlar. Portakal bahçelerinin güzelliğini ve bereketini hatırlıyorlar; halbuki buranın tuzlu toprağında ağaçlar ölüp gidiyor. Zaman zaman Rum milisler tarafından tüm dünyadan tecrit edilen o küçük Türk bölgesindeki zor yaşam koşullarını, 1964 ile 1974 arasında yaşadıkları mahrumiyetleri ve cebri elektrik kesintilerini de anımsıyorlar. Kahvehanenin çaycısı olan genç sarsılmış durumda. Göç ettiklerinde sadece 4 yaşındaymış, ama yaşananları unutmamış. Bize bir dondurma ikram ettikten sonra, dindarca bir bağlılıkla sakladığı köy fotoğrafını aramaya gidiyor. Vadiyi, ormanı, bahçelerin içlerine serpiştirilmiş evleri tanıyoruz. Onları evlerinden elli kilometre, yirmi iki yıl ve aşılmaz bir sınır ayırıyor.

Gialia, Mart 1999. İki yıl sonra, aynı mevsimde kayıp cennete geri dönüyoruz. Güney Kıbrıs’ta inşa edilmiş bir otoyol sayesinde, bir zamanlar erişilmesi güç olan bu bölgeye artık Nikosia (Lefkoşe), Larnaka veya Limasol sakinleri haftasonlarında gezmeye geliyorlar. Bu defa Gialia’yı hayat dolu buluyoruz. Resmen eski sakinlerinin malı olan evler, düşük kiralar karşılığında ikinci ev meraklılarının hizmetine sunulmuş. Bölgeyi evleri onaran insanlar kaplamış. Her yerde yeni inşaatlar, istismak çalışmaları göze çarpıyor. Köyün iki yıl önce çalılıklarla kaplanmış bölümleri ulaşılabilir olmuş; yukarı taraftaki okul ahır olarak

kullanılıyor, ama küçük cami iyi durumda, kapısına da kilit vurulmuş. Evlerde ve bahçelerde çalışan insanları selamlayarak ve Yunanca konuşmadığımıza hayıflanarak köyü yeniden dolaşıyoruz. Sıcak bir şekilde karşılanıyoruz ve ellerimiz kollarımız portakalla dolduruluyor. Köy başka ellerde yeniden doğuyor.

Yayla, Ağustos 1999. Eski Syrianokhori ise başka ellerde sıkıntıya boğulmuş durumda. O yaz akşamında erkekler Talas kahvehanesine toplanmışlar; birkaçı bizi tanıyor. Onlara Gialia'nın fotoğraflarını getirdik, ortalık yine birbirine giriyor. Çevremizde itişip kakışıyorlar, fotoğraflar elden ele geçiyor, gördüklerini aralarında yorumluyorlar. Vadileri yerinde duruyor, okul ve cami de öyle, ama evleri nerede? Boşuna bir çabayla bulmaya çalışıyorlar, ama onlar yokken değişen konutlar tanınmaz hale gelmiş. İçlerini kaygı kaplıyor. Geçmiş silinmiş, anılarının dolaştığı o aşına köy onlara ihanet etmiş, artık onun yabancıları olmuşlar. Bazıları sabırsızlanıyor, kimileri sessizliğe gömülüyor ve selam bile vermeden çekip gidiyor. Uzakta hareketliliği fark eden yaşlı bir çift yaklaşıyor; ötekiler onlara neler olup bittiğini açıklıyorlar, tek bir söz etmeden gidiyorlar. Bir adam inatla ısrar ediyor: "Oraya geri dönün ve bu kez köyün filmini çekin." Hepsi kederli görünüyor. Kaygılıyız, araştırmamız ilerliyor, ama ona muhataplarımızın hüznü de eşlik ediyor.

Köy ve dünya

Yayla sakinleriyle henüz karşılaşmadan önce, araştırmaya uluslararası hukuk tarafından tanınmayan bir cumhuriyet olan Kuzey Kıbrıs'taki Türkleştirme ve ulusal inşa işaretlerini gözlemleyerek başlamıştık. Yaklaşık yarım yüzyıldır devam eden çatışmaların seyri ve nasıl yaşandıkları hakkında pek bir şey bilmiyorduk. Bizim ilk dikkatimizi çeken, kırsal manzaranın içine düştüğü karmaşa olmuştu. Güney'deki terk edilmiş Türk köyleri, ya otlar ve çalılar tarafından istila edilmiş ya da komşu köylerin hayvan yetiştiricileri tarafından ahır olarak kullanılan

evler... Anıtsal bir Hıristiyanlık çerçevesi içinde keyifsiz, asık suratlı Türklerin oturduğu Kuzey köyleri... Her iki tarafta da hiç silinmemiş çatışma izleri: mermi delikleri, yakılmış evler, tahrip edilmiş semtler ve duvarların üzerinde başka bir çağa ait sloganlar. İki tarafı birbirinden ayıran ve araştırmamızı engelleyen aşılmaz bir sınır olarak Yeşil Hat. Ama Yayla köyünde geçmişe erişim olanağı veren bir kapı açılıyordu. “Açıl susam açıl” formülünü andıran sihirli sözcük doğdukları köyün adıydı. Kıbrıs haritası üzerinde Gialia’dan Yayla’ya geçerken, konuştuğumuz kişilerle aynı göç yolunu izlemiş oluyorduk. İşaret parmağımızla izlediğimiz güzergâh aynı zamanda geçmişe bugüne bağlıyordu. Nereden geldiklerini biliyorduk, köylerini ziyaret edip fotoğraflarını çekmiştik, artık bizimle konuşabiliyorlardı. Bizim suskunluk sandığımız şey, hayatlarını nelerin alt üst ettiğinden haberleri olmayan yabancılarla bir şeyleri paylaşma konusunda gösterdikleri isteksizlikten ibaretti. Ama Yayla köyünde kurulan temas bizi derinden huzursuz etmişti. Gerçi ilk karşılaşmanın yarattığı küçük çaplı sarsıntı bazı bilgiler toplamamızı sağlamış, ama yaraları da yeniden açmıştı. Yaşanmış travmanın, sürgün acısının yeniden uyanması bizi, köylülerin tarihine erişebilmek için başka bir anahtar aramaya sevk etti.

Gialia-Yayla’da iki toplumun yetkililerinin olduğu kadar, Yunan, Türk ve İngiliz hükümetlerinin izledikleri politikaların da sonucu yerel ölçekte gözlerimizin önüne serilmişti. Köy, anakaralar boyutunda da sürdürülen düşmanlık politikalarının ürünüydü. Strateji uzmanları açısından basit bir çözüm olan “nüfus mübadelesi” aradan otuz yıl geçtikten sonra bir sorun olmayı sürdürüyordu. Köylülerin anlattıkları gerçek anlamda kapanmamış yaralara tanıklık ediyordu. Bu küçük köyde köklerinden kopmuşluk savaşıyla, sömürge olmaktan kurtuluş süreciyle, hasım imparatorluklarla ilişkileniyordu. Ortodoksları “Rum” a ve Müslümanları “Türk” e dönüştüren milliyetçilikler, köyler arası rekabet ve çatışmaları kullanıp üste çıkmayı başarmışlardı. Tersten bakıldığında ise, köyler arası gerilimler ideolojilere taşınıp, aradaki hesaplaşmaları kolaylaştırıp meşrulaştırmak için kullanılmıştı. Yukarıdan dayatılan büyük siyasi ter-

cihler, çıkarları adına bunları kullanan ve böylece daha bayağı özlemlerini tatmin etme olanağı bulan insanlar tarafından alınıp bünyelerine katılmıştı.

Yerleşmiş ve ibretlik bir öykü olan Kıbrıs meselesi 2005'te sona ermemişti zaten. Filistin, Lübnan ve Yugoslavya'daki kabusu Kıbrıslılar da kendi ölçeklerinde yaşadılar. Bu sayılan ülkeler Osmanlının ortak toplumsal mirasına sahipti ve bu mirasta *millet* fikri din fikriyle iç içe geçmişti. Kıbrıs'ta İngilizler halkı bölmek için bu durumdan yararlanmayı bildiler. Ama Osmanlı geçmişi veya İngiliz sömürge siyaseti her şeyi açıklamaya yetmez. Kıbrıslılar, dinsel renklere de bürünen milliyetçilikler tarafından oyuna getirilmişlerdi. Ama her yerde dinsel hareketlerin yeniden yükselişine tanık olunuyor, milliyetçilik her yerde yeniden siyasal yaşamın devindirici güçlerinden biri haline geliyor, sportif ve kültürel alanları bile şovenizm istila ediyor, cemaatçilik kaygı uyandırıyor. Bu nedenle Kıbrıs meselesi, artık yürürlükten kalkmış değerlere dayanan geçmişe ait bir çatışma olarak değil, güncel ve Avrupa'ya ait bir sorun olarak duruyor. Kıbrıslıların yaşadıkları pekâlâ başkalarının da başına gelebilirdi.

Araştırma

1995'ten bu yana Kuzey Kıbrıs'ı bıkıp usanmadan dolaştık. Tuhaf yolculuklardı bunlar. Bir tatil ve deniz beldesi olarak nam salmış bu adada, yollar boyunca Türk ordusunun kampları birbirini izliyordu. Yasak bölgeler kıyıları olduğu kadar art-ülkeyi de sarmıştı ve köy ziyaretleri karşınıza kaçınılmaz olarak tahrip edilmiş kiliseleri ve mezarlıkları çıkarıyordu. Buradaki insanlar hâlâ savaş halinde yaşıyor gibiydiler, şiddetin izlerini silmiyor, gizlemiyorlardı. Kimse bundan söz etmese bile, savaş orada, yanlarında, yanımızdaydı. Bu havanın dışına çıkmak olanaksızdı.

Araştırmanın ilk dönemleri zordu. Ada medyasında her yerde hazır ve nazır olan resmî söylem veya entellektüeller ve mili-

tanlar tarafından kabul edilen birkaç sözcünün röportajdan röportaja Ada'ya peşpeşe gelip, her zaman acelesi olan gazeteciler tarafından sürekli yayımlanan söylemleri değildi bizim aradığımız. Biz sıradan insanlarla söyleşmeye karar vermiştik. Ama bu projenin gerçekleştirilmesi, düşünüldüğünden daha zormuş; bu viran, renksiz, yabancıların çok ender gelip geçtikleri ve asla durmadıkları köylerde varlığımızı nasıl kabul ettirecektik? Birçok talihsiz girişimin ardından, Jeffery ve Gunnis'inkiler gibi eski turistik rehberlerde köydeki varlığımızı gerekçelendirebilecek birkaç eski yitik antik eser bulduk.¹ Ama KKTC kadar küçük bir ülkede otomobil, ziyaretçiye mola verme gereğinden mahrum eden bir araçtır. Bu nedenle biz de yürüyerek dolaşmayı seçtik. Yayanın ağır aksak ilerleyişi gözlem yapmaya elverişlidir ve bir kahvehanede verilen molayı da doğallaştırır; o zaman "bir bardak su" gerçek anlamına kavuşur. Elimizde rehber ve haritayla kahvehanenin müdavimlerinin ortasına yerleşiyoruz. Kendini hemen belli eden susuzluğumuz, Türk kahvesinin ardından bir bardak soğuk suyu zevkle içişimiz yan masalarda oturanları gülümsetiyor. Türkçe bilmemiz meraklarını çekiyor. Sohbet başlıyor.

Çoğu önceden tasarlanmamış bu karşılaşmalarda kendiliğinden, doğal sözler arayıp bulmak her şeyi rastlantıya bırakmak anlamına da gelmiyordu elbette. Ama sahayı tanımak araştırmanın koşullarını oluşturmaya yetmedi. İlk başlarda sohbet çok geçmeden sönüyor veya havadan sudan konularla sınırlı kalıyordu, çünkü geçmiş hakkındaki bilgimiz sohbeti canlandırmaya ve doğru soruları sormaya yetecek düzeyde değildi. Ancak olayları yerel düzlemde sabırla inceledikten ve özellikle de Güney'deki eski Türk köylerini ziyaret ettikten sonra çalışmamız gerçek anlamda başladı. O zaman araştırma yerlerini, haklarında topladığımız bilgilere göre seçtik. Ama bir gazeteci-

1 George H. Jeffery, *A Description of the Historic Monuments of Cyprus. Studies in the Archaeology and Architecture of the Island*, Lefkoşe, 1918; Rupert Gunnis, *Historic Cyprus. A Guide to its Towns and Villages, Monasteries and Castles*, Lefkoşe, 1936.

nin merakı hiç zorlanmadan kabul edilir, bir turistin merakı ise sorgulanır; biz ise kendimizi tarihçi diye tanıttığımızda, haliyle bize de antik eserlerin yerleri tarif ediliyordu. Burada, Ada'da, şimdiki zamanın tarihi hâlâ bir aile meselesidir. Ama biz ne bu aileden ne de karşı ailedendik ve ellerimiz boş geldiği sürece köylülerin bize güvenmelerini bekleyemezdik.

Bu açıdan, Güney köyleri hakkında topladığımız bilgiler Kuzey'deki araştırmanın ilk evrelerinin anahtarı oldu. Tarihleri hakkında bilgi sahibi olan yabancılarla karşılaştıkları için çok şaşırان köylüler, sorulara, hatırlama çabalarına ve tahlillere açık bir tutum sergilediler. Çünkü onlara doğdukları yerden haber ve bazen de fotoğraf getiren ilk biz olmuştuk. İlişki dengeleniyor, her iki taraf diğerine soru yöneltiyordu.

Bununla birlikte hiçbir şey halledilmiş sayılmazdı, en ufak bir beceriksizlik her şeyi mahvedebilirdi. Başlarda, kahvehane-nin müşterilerinden biri bize "Hello" diyor, bunu İngilizce birkaç hoşbeş sözü izliyor, biz de bir "Merhaba" ve birkaç Türkçe cümle ile cevap veriyor, böylece onu rahatlattığımızı düşünüyorduk. Yanlış bir hesaptı bu, adamın İngilizceyi seçmesinin nedeni bize ne çok şey bildiğini göstermek, herkesten farklı olduğunu veya bir aidiyeti belli etmek isteyiydi. Bizim Türkçe konuşmamız oyunu bozuyordu. İkram edilen bir sigarayı reddetmek de bazen aynı olumsuz etkiyi yapıyordu.

Tartışma başladıktan sonra, oradaki varlığımız, araştırmamız yersiz, izah edilemez bir şey olarak kalıyordu. Bizi buna iten nedenler hakkında sık sık sorgulandık. Girişimimizle yüzleşmek, kendimizi izah etmek zorunda kalıyorduk, ama bizim de basit ve açık bir cevabımız yoktu. Yine de binbir perende atıp konuyu geçiştirmeden cevap vermemiz gerekiyordu. Bu araştırma bizi çalışmamızın anlamını sorgulamaya sevk etti ve görüşmeler sık sık bizim de soru yöneltilen taraf olma sıramızın geldiği konuşmalara dönüştü. Ağır işleyen, hassas bir süreçti bu. Başarısızlıkların, bazen de başarıların ardından zaman zaman cesaretimizin kırılması kaçınılmazdı, çünkü insan başkasının başına gelen felaketi hiç yara almadan dinleyemez.

Yayla'da da olduğu gibi, öncelikli karşılaşma yeri kahveha-

neydi. Hiç müşteri olmadığında kahveciyle konuşuyorduk. O, köy hayatını canlandıran ciddi veya önemsiz tartışmaların zorunlu tanığıdır. Her zaman erkeklerden oluşan müşteriler orada ne kadar zaman geçirdiklerini kendileri de bilmeden kahvehanede buluşurlar. Özellikle fazla yapacak işi olmayan yaşlılar, yanında her zaman bir bardak soğuk suyla getirilen –sade, şekerli veya orta– kahvelerini içip saatlerce otururlar. Ramazan geldiğinde hiçbir şey içmeden, iftar vaktini bekleyerek iskambil veya tavla oynarlar. Siyaset, köy ve Ada siyaseti orada yapılır. Parti toplantıları, propagandaları, seçim hazırlıkları kahvehanelerde yapılır. Gün içinde sadece emeklilerin uğradığı sakin bir yerdir. Akşamları, özellikle de yaz akşamları kalabalık olur. Çoğunlukla köyün orta yerinde karşılıklı birçok kahvehane sıralanır. Birine veya diğerine gitmek siyasal eğilimlere, dost ahbap çevresine veya hangi kahvehanenin gölgede hangisinin güneşte kaldığına bağlı olabilir. Kimi zaman kahvehane bir avcılık derneğinin, bir gençlik derneğinin, bir spor kulübünün merkezi olabilir. Ama her zaman herkese ve ayırının yapmaksızın biz yabancılara da açıktır. Yerel ağlardan ve husumetlerden habersiz olduğumuz için, bizim yapabileceğimiz gaflar mazur görülür. Kahvehanelerin mobilyası birkaç masa ile bir televizyondan ibarettir. Kahveci kendisinin veya çevresinin siyasal inançlarını belirten afişler asmamışsa, artık kalıplaşmış resimler mecburi mutabakatı yansıtır. Bunlar Rauf Denктаş'ın veya Atatürk'ün portreleri, Türkiye haritası, en uç noktada da patronun ve müşterilerin sempati duydukları partinin amblemidir. Arka salonlarında kahve de ikram edilen kasap dükkanları gibi bazı işletmelerin ne oldukları dışarıdan anlaşılmaz. Cumar-tesileri gençler meşhur *kleftiko*'nun tadına bakmak üzere grup halinde buralara gelirler; fırında pişirilen ve yanında bir soğan, birkaç yeşil biber ve domatesle masaya serilen bir kâğıt üzerinde servis yapılan bu yemeği patronun et kestiği tezgâhın yanı başında yerler. Kahvehanesi olmayan köy yok gibidir. Şu anda yoksa bile bir zamanlar olmuştur ve savaşın veya kırsal göçün boşalttığı köylerde ana sokakların kavşak noktalarında, büyük pencereleri ve eski taraçalarıyla bu binalar kolayca fark edilir.

Eski kahvehanelerin hasır tavanların üzerine bindirildiği kemerlerle bölünmüş geniş salonları vardır, modern kahvehaneler ise betondandır. Hepsi de sokağa doğru taşar. Dışarıda eski iskemleler, sıralar veya tüm gezegeni istila etmiş, üst üste konulabilen beyaz plastik tabureler karmakarışık bir halde müşterileri beklerler. İçeceklerin yerleştirildiği küçük tepsi ya boş bir taburenin ya da ancak bir tepsi alabilecek büyüklükteki madeni küçük yuvarlak bir masanın üzerine konur. Kırsal alanlarda adamlar evlerinde gibi davrandıkları kendi kahvehanelerine giderler. Bu nedenle yabancı olduğunu anladıkları ve bir misafir olarak kabul edip davrandıkları kişiye ikram konusunda da yarışır. Hoşgeldin sözlerinin ardından, uzunluğu ve karmaşıklığı duruma göre değişen bir sohbeti başlatan iyi niyetli bir merak sergilerler. İçerisi kalabalıksa, pek hesap ödemek zorunda kalmayız. Hesabımızı bir müşteri ödemediğinde, içtiklerimizi patron ikram eder. Ama hesabımızı ödeyen kişi bizi kendi misafiri yapar, biz ona, onun sohbetine mahkûm oluruz.

Birçok buluşmayı erkek köylü toplumunun bu çok önemli mekânlarında gerçekleştirmiş olsak da, işyerlerinde, zanaatkarların atölyelerinde, zeytinyağı imalathanelerinde, müşterisi olduğumuz esnafın dükkânlarında, zaman zaman da sokakta veya tarlalarda da insanlarla sohbet etme fırsatı bulduk. Karşılaşmalar iyi cereyan ederse, evde kahve içmeye davetle de sürebilirler. O zaman bir saatin içinde veya birkaç saat boyunca ailenin tümüyle tanışma olanağı veren ve birkaç gün ya da bir yıl sonra yeni bir ziyaretle sürebilecek sıcak paylaşım anları yaşanır. Bizi evin giriş kapısının açıldığı misafir odasında oturturlar; koltuklar, bir divan ve bir sehpa ile döşenmiş bu oda sadece gelip geçici konukları, komşuları, akrabaları veya nadiren de olsa yabancıları ağırlamak için kullanılır. Duvarlarda aileyi kutlayan fotoğraflar asılıdır: düğünler, çocukların diploma törenleri. İşte bu mekânda tanışılır, yaz sıcağından veya Şubat ayının dondurucu rüzgârından uzakta, bir süre sohbet edilir.

Her yaştan erkekle olduğu kadar kadınla da temas kurduk. Meslek kategorileri çeşitli olsa da, çoğu kırsal kökenli ve yoksul insanlardı: köylüler, çobanlar, zanaatkarlar, esnaf, küçük

memurlar, emekliler, “kanaatkâr” insanlar. Yine de iki meslek diğerlerinden daha çok temsil edilmiştir: polisler ve öğretmenler. Her iki kesimin de yabancılarla konuşma konusunda bir alışkanlığı vardır. Emekli olduklarında bile otoritenin itibarından yararlanır ve sohbetlerde kolayca öne çıkarlar. Ayrıca emekli polisler Kıbrıs Türk toplumu içinde –Birinci Bölüm’de açıklanan nedenlerden ötürü– orantısız bir ağırlığa sahiptir. Bu nedenle, özel bir çaba harcamaksızın bu kategorilerin temsilcileriyle karşılaşmak olağandır.

Görüşmelerin kendiliğinden havasını korumak amacıyla ne teyp kullandık ne de not aldık. Araştırma süresince geliştirdiğimiz bir hatırlama çerçevesi düzenlemiştik. İçeriği olduğu kadar söylemi de dikkate alan bu çerçeve anlatının karmaşıklığını belirli bir oranda yeniden oluşturmamıza olanak verdi. Karıkoca olarak dolaşmamız da bize yardım etti: Bu durum konuştuğumuz insanlara güven veriyor, daha açık davranıyorlar ve ikimizin gözlemleri de birbirine ekleniyordu. Yetkinlik alanlarımıza ve sosyal eğilimlerimize göre rolleri paylaştık. Daha iyi Türkçe konuşan [Etienne] soruları yöneltiyor, dili anlayan ama daha zor konuşan ise [Claire] sözü kesme veya konuşulan kişi denetlenemez bir laf kalabalığına boğulduğunda yeniden konuya dönme stratejilerini üstleniyordu. Bu, fazla hızlı bir ritmi yavaşlatmak, biraz soluklanmak, önemli bir noktaya geri dönmek, doğrulatmak, kesinleştirmek olanağı veriyordu. Her görüşmenin ardından bir yere çekilip sohbetin akışını, değinilen olayları, kullanılan terminolojiyi not ediyorduk. Akşam ise daha gelişkin ikinci bir versiyonu kaleme alıyorduk. Çoğunlukla o sırada bazı ayrıntıları hatırlıyor ve bir ilk tahlil taslağı hazırlıyorduk. Sonunda Fransa’ya döndüğümüzde daha özenli bir yazımı Kıbrıs’ta çıkan günlük gazetelerden ve yayınlardan derlenmiş bilgilerle zenginleştiriyorduk.

Konuştuğumuz kişileri projemiz hakkında hemen bilgilendiriyorduk. O zaman birer tarihçi olarak Kıbrıs sorunu hakkında ne düşündüğümüzü soruyorlar, bunu kimi zaman dışarıdan bir görüşü dikkate alarak kendi düşüncelerini beslemek, kimi zaman da bizi kendi yanlarına çekmek için yapıyorlardı. Aslında

Kıbrıslı Türkler onlarca yıl sürmüş suskunluğun veya monologun ardından konuşmak için yanıp tutuşuyorlardı. Tabii ki her zaman bir parça korku vardı. Bazıları ayrı bir yerde ve söyledikleri şey çevreden anlaşılmasın diye İngilizce konuşmayı yeğliyordu. Eğer kentteyssek kaygılı bakışlarla sokaktan geçenleri kolluyorlardı; konuşurken ayağa kalkıp bir kapıyı örtüyor veya dışarıdan duyulmamak için radyonun sesini açıyorlardı. Bazıları kimliklerinin gizli tutulmasını şart koşuyorlardı. Türkiye’de yayımlanan bir tanıklıklar derlemesinin yazarı olan Çağla Güngör de konuştuğu kişilerin kuşkuculuğundan söz etmektedir.² Bu problemin bilincinde olduğumuz ve tanıklarımızı koruma kaygısı taşıdığımız için, onlara takma isimler verdik. Buna karşılık kullanılan tüm yer isimleri doğrudur, ama köy adının konuşulan kişinin kimliğinin belirlenmesini kolaylaştırabileceği durumlarda, köy adını da belirsiz bıraktık. Aynı nedenlerle bazı ayrıntıları da geçiştirdik, zaman zaman söylenen sözlerin veya dile getirilen durumların geçerliliğini zedelemeyecek biçimde konuşulan kişilerin izinin sürülmesini zorlaştıracak tedbirler aldık. Aslında bu tedbirler giderek gereksizleşiyor. 2000-2001’den beri sivil toplum güçlendi, muhalif gazeteler görüşlerini açıkça ifade ediyor ve hem Türkiye hem de KKTC’deki iktidarları eleştiriyorlar. İfade özgürlüğü giderek gelişiyor. 2005’te yerinden hiç oynamaz sanılan Cumhurbaşkanı Denktaş çekildi ve yerine eski bir muhalif, Mehmet Ali Talat geldi. Ama bizim çalışmamızı tamamladığımız sırada, gerçek bir sonuca henüz ulaşılmış değil ve Türk ordusu hâlâ orada, katı bir rejime geri dönülmesi tehlikesi hâlâ mevcut.

2001’den beri sürekli olarak güncelin peşinden koştuğumuz izlenimine kapıldık. Hemen her yıl yeni bir olay cereyan ediyor ve her şeyi yeni bir perspektif içine yerleştirmemizi ve tanıklarımıza yeniden dönmemizi zorunlu kılıyordu; çünkü yaşanan değişiklikler onların geçmiş algısını da değiştiriyordu. Nisan 2003’te iki toplum arasındaki ayrılık sona erdiğinde, sonra 2004’te Kıbrıs Avrupa Birliği’ne girdiğinde, araştırmamızı sonlandırmaya karar verdik. Ada’nın geleceği ne olursa olsun,

2 Çağla Güngör, *Kıbrıslı Türk Gençleri Konuşuyor*, İstanbul, Metis, 2002, 170 s.

Türk ve Rum toplumları arasındaki ayrılık geçmişe itilmiş, tarihin bir sayfası artık kapanmıştı.

Görüşmelerin hangi bağlamda yapıldığını aydınlatabilmek için, önce Rumlar'la Türkleri ayrılmaya iten, sonra da KKTC'nin kurulmasına yol açan ana aşamaları anlattık. Yaptığımız araştırmanın ana hatları, sahayı, Türk makamlarının Kuzey topraklarını sahiplenmelerinin görünür unsurlarını betimlerken adım adım ortaya çıkıyor. Bu "görünür" unsurlar arasında kutsal yerlere yapılan saldırılara ayrı bir yer veriyoruz.

Araştırmamızın odak noktasında ise olayların yerlerinden ettiği ailelerin büyük bir çeşitlilik gösteren güzergâhları bulunuyor. Tanıklıklar, herkesin 1974'ten beri Yeşil Hat tarafından olduğu kadar daha birçok görünmez sınır tarafından da belirlenen yaşanmışlığının ne denli karmaşık olduğunu ortaya koyuyor. Kuzey'de yaşayan Kıbrıslıların birçoğu, ister 1974'te göçe zorlanmış ve eski Rum köylerine, yeni bir kültürel, coğrafi, toplumsal çevre içine yerleştirilmiş olsunlar, ister evlerinde kalmayı ve yabancı bir ortam içinde yitip gitmeyi tercih etmiş Rumlar ve Maruniler söz konusu olsun, kendilerini evlerinde yabancı gibi hissediyorlar. Bazı Türkler de büyük şiddet olaylarına maruz kalmış veya tanık olmuşlardır. Onların anılarının kolektivite tarafından nasıl sahiplenildiğine dikkat etmeye özen gösterdik, çünkü bu anılar geleceği de bağlayıcı bir nitelik taşıyor.

Son olarak konuştuğumuz kişilerin beyan ettikleri ve sadece propagandadan değil, aynı zamanda aile belleğinden de beslenen aidiyet duygularını da çözümlemeye gayret ettik. Bu karmaşık ve değişken duygular da Rum ötekiliği ile yeniden buluşmanın ve son zamanlarda Ada'yı sarsan olayların tesirinde kalıyor.

BİRİNCİ KISIM

“Kıbrıs Sorunu”

Bir Parçalanmanın Tarihi

Haçlıların 1192’de Bizanslılar karşısında kazandıkları zaferin ardından, önce “Frank” Lusignan’lar hanedanı, sonra da Venedikliler (1489) Kıbrıs’a egemen olmuşlardı. Bununla birlikte ve yaşanan tüm siyasi serüvenlere karşın, Ada sakinlerinin çoğunluğu Yunan dilini ve Ortodoks inancını korudu; Osmanlılar 1571’de Ada’yı kendi egemenlikleri altına aldıktan ve Anadolu’dan getirilen Müslüman nüfusu iskân ettikten sonra da bu durum değişmedi. 1878’de, Rusya’ya karşı yapılan bir savunma ittifakının karşılığı olarak, Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs’ın idaresini İngiltere’ye bıraktı. Yine de Ada üzerinde kâğıt üzerinde kalsa da metbuluk hakkı bulunuyordu. Ama 1914’te İngiltere’ye karşı İttifak devletlerinin safında savaşa girince, İngiltere de Kıbrıs’ı ilhak etti. Bu fiilî durum 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması’yla da onaylandı ve 10 Mart 1925’te Ada’nın Majeste’nin kolonisi olduğu ilan edildi. Ada’nın Helen milliyetçiliğinin tesiri altındaki Ortodoks nüfusu arasında İngiliz iktidarına karşı derhal bir muhalefet başladı. Kıbrıs meselesinin tarihi, sömürgelelikten kurtulma tarihi olarak başlayacaktı.

Kıbrıs hiçbir zaman 'modern Yunanistan'a ait olmadı. Yunan Krallığı 1830'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsızlığını ilan ettiğinde, imparatorluktaki iki milyon Ortodoksun sadece 750.000'i sınırlarının içindeydi. Onları aynı bayrak altında birleştirme projesi, "Büyük İdea" (*Megali İdea*) ilk kez Ioannis Kolettis tarafından, 1844'te Atina'daki Kurucu Meclis önünde yapılan bir konuşmada dile getirildi: "Yunanistan Krallığı Yunanistan değildir. Onun sadece bir bölümüdür, en küçük ve yoksul bölümüdür. Bir Yunan, sadece bu krallığın bir sakini değildir: Yanya'da, Selânik'te, Seres'te, Edirne'de, İstanbul'da, İzmir'de, Trabzon'da, Girit'te, Samos'ta ve Yunan tarihi ve ırkıyla ilişkili toprakların hepsinde yaşayanlar da Yunanıdır. [...] Helenizmin iki büyük merkezi vardır: Yunanistan Krallığı'nın başkenti Atina ve bütün Yunanların düşü ve umudu olan 'Polis' [İstanbul]."¹ Kıbrıs da diğer topraklarla birlikte Yunan milliyetçiliğinin hedeflerinden biri haline geliyordu.

Koşut olarak, Ortodoks Kıbrıslılarda da Helenizme aidiyet duygusu güçleniyordu. Yunanistan'a yönelik bir tehdit söz konusu olduğunda "Yunan olarak"² davranabileceklerini birçok kez kanıtlamışlardı: Örneğin 1821'de Kıbrıslı gönüllüler bağımsızlık mücadelesine katılmaya gitmişlerdi. Osmanlı iktidarını Ada üzerinde çok sert bir baskı uygulayarak buna cevap vermiş ve birçok Ortodoks din adamı idam edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde Helenleşme yönünde ardı arkası kesilmeyen ve başarı kazanan çabalar mevcuttu. Kıbrıs'ta Rum öğretmenler ve vatansever örgütler, Atina basınının ve Krallık iktidarının da desteğini alarak "Megali İdea"nın en

1 Aln. yap. Richard Clogg, "The Greek Millet in the Ottoman Empire", B. Lewis ve B. Braude, *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society* içinde, 1982, s. 193 vd. Bu nokta hakkında karşı. Rania Policandrioti ve Takis Theodoropoulos, *La Méditerranée grecque*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2000, s. 40.

2 Karşı. Nikos A. Stamatakis, "History and Nationalism: The Cultural Reconstruction of Modern Greek Cypriot Identity", *Cyprus Review*, c. 3, no. 1, 1991, s. 59-86.

iyi savunucuları haline gelmişlerdi. Bir İngiliz müfettişin raporu, 1901'de Kıbrıs Rum okullarının havasını şöyle betimliyor: "Her okulda bir Yunan bayrağı veya en azından mavi-beyaza boyanmış bir bayrak direği var. Bayrak ya dışarıda dalgalanıyor veya bir sınıfın bir köşesine konmuş, gelecek bayramda dalgalanmayı bekliyor. Bayramlarda her yere bayrak asılıyor. En geri kalmış köyler dışında, dersliklerin hepsinin duvarlarında Yunan kraliyet ailesi üyelerinin taşbaskı resimlerinin, siyasetçilerin, savaş kahramanlarının portrelerinin, savaş sahnelelerinin, özellikle de 'Girit ayaklanması'nın alegorik bir tasvirinin asılı olduğunu gördüm."³ Bu okullarda tarih, coğrafya ve gramer eğitimi tamamen antik Yunan'dan esinlenmişti.⁴ Bayramların hepsi Yunan bayramlarıydı, özellikle de ulusal bayram olan 25 Mart kutlanıyordu. İkili bir özdeşleşme süreci başlatılmıştı. Eğitim sayesinde Ortodokslar kendilerini daha fazla Yunan hissediyor,⁵ Müslümanlar ise henüz babalarının tebaası oldukları Osmanlı İmparatorluğu'nun anıları içinde yaşıyorlardı. 27 Mayıs 1912'de Lımasol'da çıkan bir olay, Ada'da iki zıt milliyetçiliğin varlığını kanıtlamaktadır. O gün, İtalyanların Libya'da Osmanlılara karşı zafer kazandıklarının ilan edilmesi üzerine, Kıbrıslı Türkler'le Rumlar arasında şiddetli bir sokak kavgası patlak verir. Üç ölü ve yüz kadar yaralıyla sonuçlanan kavga, belleklerde iz bırakır.

-
- 3 Aln. yap. Pierre Oberling, *The Road to Bellapais. The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*, New York, Columbia University Press, 1982, s. 16. Tarih yazımının tamamen politikleştiği Kıbrıs gibi bir bağlamda, böyle bir metin bir kez ortaya konduktan sonra önemli bir ideolojik değer kazanır. Oberling tarafından yayımlanan teftiş raporu Türkçeye çevrilmiş ve bu rapora Ada tarihinin Türkçe versiyonlarında Rum saldırganlığının kanıtı olarak, iyi bir yer verilmiştir. Karş. örn. Ahmet Gazioglu, *Kıbrıs Tarihi. İngiliz Dönemi (1878-1960)*, Lefkoşe, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1997, s. 36-37.
 - 4 Karş. Rebecca Bryant, *Imagining the Modern. The Cultures of Nationalism in Cyprus*, Londra, New-York, I.B. Tauris, 2004, s. 129-155.
 - 5 Ortodoks Kıbrıslıların "belleklerinin Helenleştirilmesi" hakkında, karş. A. Anagnostopoulou, "Le processus de la formation de la mémoire nationale grecque chez les Chypriotes Grecs (fin xixe-début xxe s.)", Y. Ioannou ve diğ., *Chypre et la Méditerranée orientale. Actes du colloque tenu à Lyon, 1997*, Lyon, Maison de l'Orient méditerranéen, 2000, s. 175-184.

İngilizler önce Yunan yanlısı bir siyaset gütmüşlerdi.⁶ İngiltere Ekim 1915'te, İtilaf kuvvetleri yanında savaşa girmesi karşılığında Kıbrıs'ı Yunanistan'a teklif etmişti –bu teklif reddedildi. Sonra İngiltere, 1919'da Batı Anadolu'nun Yunan ordusu tarafından istila edilmesini onayladı. Bu durumdan kendilerine pay çıkaran Kıbrıslı Rumlar İngiliz himayesinin Ada'nın Yunanistan Krallığı'na devredilmesinin bir ön aşaması olacağı umundaydılar.⁷ Ama Helen milliyetçiliğinin gelişmesinden kaygılanan koloni yönetimi, kendine müttefik bulma gayretiyle idari mevkileri Müslüman nüfusa da açtı.⁸ 1919'dan itibaren Ada polislerinin yarısı Müslümanlardan oluşuyordu. Yine de Türklerin koloni yönetimine desteği sağlanamamıştı. Nitekim, Limasol olaylarının üzerinden on yıl geçmeden, Kıbrıslı Türkler bir süre sonra Atatürk adını alacak Mustafa Kemal'in ordularının Yunan istilacıya karşı verdikleri savaşın seyrini (1919-1922) heyecanla izliyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin doğusunun (1923) verdiği coşkuyla, Atatürk'ün yaptığı reformları benimsediler (Latin harflerinin, Roma takviminin, batılı kıyafetlerin kabulü...)⁹ ve daha 1922'de “anavatan”a geri dönüş ta-

6 Zaten kolonileştirmenin şiarlarından biri şunu ilan ediyordu: “İngiltere'nin Kıbrıs'taki görevi, medenileştirmekten çok [medeniyeti] restore etmektir”. Başka bir ifadeyle, barbarca olduğu varsayılan yüzlerce yıllık bir baskının izlerini silmeleri için, Kıbrıslı Rumlara yardım söz konusuydu. Karş. Michael Herzfeld, *Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, s. 74.

7 1878'deki iktidar değişimi merasimi sırasında, Kıbrıs başpiskoposunun şu açıklamayı yaptığı söylenir: “Yönetim değişikliğine rıza gösteriyoruz, çünkü umut ediyoruz ki İngiltere daha önce lon Adaları için yaptığı gibi, Kıbrıs'ın da doğal bağlarla bağlı olduğu anavatanla, Yunanistan'la birleşmesine yardım edecektir.” (Aln. yap. C.W.J. Orr, *Cyprus Under British Rule*, Londra, Robert Scott, 1918, s. 160, ve G. Hill, *A History of Cyprus*, Cambridge, Cambridge University Press, c. IV, s. 297). Türk yazarlar da kendi davalarına destek olan bu hadiseyi sık sık naklediler (Ş. S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*. *Kolonyalizm, Ulusçuluk, Uluslararası Politika*, İstanbul, Kaynak, 1984, c. 1, s. 41).

8 1911'de Müslümanlar nüfusun yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır.

9 Bundan böyle, modern Türkiye'yi doğuran reformları ve cumhuriyetçi ideolojiyi; ayrıca, bugün Atatürk tarafından 1919-1938 arasında ortaya konan ilkelere katı bir bağlılığı vazeden siyasi akımı “kemalizm” terimiyle ifade edeceğiz.

lebinde bulundular.

Türklerin Yunanistan'a karşı kazandıkları zaferi onaylayan Lozan Antlaşması'nın 21. maddesi Müslüman Kıbrıslıların dilerlerse Türkiye'ye dönebilmelerine izin veriyordu ve ilk zamanlarda Ankara hükümeti onları bu konuda teşvik etti; Ada'da yaşayan 62.000 Türkten en az 5.000'i 1923-1939 arasında Türkiye'ye göçtü. 1930'lardan itibaren Ankara'nın Kıbrıs'a duyduğu ilgi arttı ve Türk konsoloslğunun propagandası yoğunlaştı. Türk okulları milli duyguları kökleştirmekle görevlendirildiler; bu duygular, milli bayramların kutlanması ve vatanseverlik ritüelleri gibi uygulamalarla düzenli olarak canlı tutuluyordu.

Rum bağımsızlıkçı akımları da giderek etkinleşmeye başlamıştı. Ekim 1931'de ilk İngiliz karşıtı isyanı çıkardılar. Ada'nın her yerinde İngiliz resmi binaları saldırıya uğradı ve Lefkoşe'de vali konağı yakıldı. Türk toplumu yerinden kımıldamadı, ama bu tavrı onu sonra gelen baskılardan korumaya yetmedi. Koloni iktidarı yasama meclisini feshetti, partileri ve sendikaları kapattı. Belediye seçimleri 1943'e kadar askıya alındı. Basın sansürlendi, Türk ve Yunan tarihi müfredatlardan çıkarıldı, ulusal bayrakların kullanılması yasaklandı. Atatürk'ün Yunanistan'a, sonra da İngiltere'ye ilettiği dostluk mesajlarına saygılı davranan Kıbrıslı Türkler kaderlerinin düzeleceği günleri "sabır ve tevekkül" ile beklediler.¹⁰ O gün 1937'de, ekonomik destek tedbirleri biçiminde geldi, çünkü İngilizler Yunanistan'a ilhak (enosis) taraftarlarının yükselişi karşısında Türklerin desteğini kaybetmekten korkuyorlardı.¹¹

Daha sonra koloni makamları Kıbrıs Türk örgütlerine yönelik belli bir iyi niyet gösterdiler. Mart 1943'te Lefkoşe'nin merkezindeki Sarayönü meydanının adı Atatürk meydanı olarak değiştirildi. Nisan ayında Dr. Fazıl Küçük yönetiminde bir grubun Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu'nu (KATAK) kurma-

Kıbrıs'ta kemalist reformların benimsenmesi konusunda, karş. S. İsmail, E. Birinci, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)*, Lefkoşe, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, tarihsiz [2000], 326 s.

10 A. Gazioglu, *age*, s. 83.

11 Karş. J. Choi, "The Turkish Cypriot Elite: Its Social Function and Legitimation", *Cyprus Review*, c. 5, no. 2, 1993, s. 7-32.

sına izin verildi. Bu grup Ada'daki İngiliz varlığına karşı çıkmıyor ve birçok Türkün paylaştığı kaygıları, “Özerklik köleliktir” veya “Enosis, bizim için ölüm demektir” gibi sloganlarla ifade ediyorlardı. Gerçekten de bağımsızlık, er veya geç Yunanistan’a ilhak edilmek ve onlar için kaygı verici bir azınlık konumu anlamına geliyordu.

Girit travması

Türklerin kaygısını öncelikle besleyen, Kıbrıs’taki toplumlar arasında yaşanmış az sayıda hadiseden çok, Girit olaylarının anısı olmuştu. 19. yüzyılda Osmanlı vilayeti Girit’te, çoğunluğu Rumca konuşan güçlü bir Müslüman azınlık yaşıyordu. Ama 1897’deki Hristiyan ayaklanmasının ardından, Ada önce yarı-muhtariyet kazanmış, sonra da 1912’de, Limasol olaylarının çıktığı yıl, Yunanistan tarafından ilhak edilmişti. Yunanlar “Girit Türkü” olan Müslümanları sürmüşler, onların da bir bölümü Kıbrıs’a, bazıları da Suriye’ye yerleşmişti.¹² Bellek mekânlarının çoğu ya harabeye dönmüş ya da tahrip edilmişti. Resmo’da iki tarihi cami korunmuştu, ama eski kentin yakınındaki güzel parkın eski Müslüman mezarlığının üzerine inşa edildiğini gösteren hiçbir iz yoktu. Türk imgeleminde Girit’ten sürülmek, Arapların Endülüs’te yaşadıklarına benzer bir yaraştır. 1915’te, Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmesi teklif edildiğinde, travma henüz canlıydı. Toplumlar arasında çıkan her krizde de, Kıbrıs Türk yöneticileri tarafından yeniden canlandırılıyordu. Bugün bile Girit’in adını telaffuz etmek Kıbrıs’taki Türk toplumunun mevcudiyeti üzerindeki tehdidi anmak manasına

12 Girit nüfusu içindeki Müslümanların oranı 1887’de yaklaşık %30 iken, 1900’de %11’e, 1902’de %6,6’ya, 1908’de de %0,1’e düşmüştü. Karş. Émile Kolodny, “Chypre et la Crète. Similitudes et contrastes d’évolution des deux îles principales de la Méditerranée orientale”, F. Métral ve diğ. (dir.), *Chypre hier et aujourd’hui entre Orient et Occident. Actes du colloque tenu à Nicosie, 1994* içinde, Lyon, Maison de l’Orient méditerranéen, 1996, s. 29-52, ve Paraskevas Konorias, *Les Musulmans de Crète entre 1821 et 1912, mémoire de DEA*, EHESS, Paris, 1980. Polis yakınındaki iki Kıbrıs köyünün adları Girit’i çağırıştır: Kritu Tera ve Kritu Marottu. Suriye’nin kuzey sahilindeki birkaç Müslüman köyünde hâlâ Rumca konuşulur.

gelir. Bu olay propaganda faaliyeti içinde felaket kalıbı haline getirilmiş ve “Kıbrıs yeni bir Girit olmayacak” sloganı da buna karşı atılmıştır.

Toplumlar birbirlerine sırt çeviriyorlar

1931’de başlayan baskılar nedeniyle uzun süre gizli olarak yürütülen Enosisçi Rum ajitasyonu, savaşın [II. Dünya Savaşı] sonuna doğru yeniden hız kazanmıştı. Nisan 1941’de kurulan Rum Komünist Partisi AKEL¹³ bile Londra Kongresi sırasında (31 Ekim 1943) Türklere eşit haklar tanıyacak bir enosis’ten yana olduğunu açıklamıştı. 1943, 1946 ve 1949 belediye seçimlerinde sağcısından komünistine kadar galip çıkan Rumların hepsi enosis’e inanmışlardı. Daha sonra birçok olay onların bu taleplerini kamçıladi. 1912’ye kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun parçası olmuş On İki Ada’yı İtalya’nın 1946’da Yunanistan’a bırakması, Kıbrıslı Rumları kendi sıralarının da gelmek üzere olduğuna inandırdı. Kurtuluş mücadeleleri giderek meşruiyet kazanıyor, İngiliz kolonileri bağımsızlıklarına kavuşuyorlardı. Ama aynı zamanda İngiltere’nin Kıbrıs’a yönelik tavrı da, Ada’ya verdikleri yeni önemden dolayı radikalleşiyordu. Filistin (1948) ve Mısır (1952) hadiselerinin ardından, Ortadoğu’daki İngiliz kuvvetlerinin genelkurmayı da içinde olmak üzere, birçok stratejik servis Ada’ya çekilmişti.

Kaygı içindeki Kıbrıs Türk toplumu Türkiye ile olan bağları sıkılaştırdı. İlk Türkiye’deki Kıbrıslı Türkler cemiyeti Aralık 1948’de Ankara’da kuruldu, bunu kısa sürede tüm ülke sathında açılan çok sayıda dernek izledi. Eğitimci ve ziraatçi heyetleri “anavatan”ı ziyarete gelirken, Türk öğrenciler ve öğretmenler de Ada’ya gidiyorlardı.¹⁴ 1938’den 1946’ya kadar maarif vekili

13 *Anorthotikon Komma tou Ergazomenou Laou*: Reformcu Emekçi Partisi.

14 Hasene Ilgaz (Kıbrıs Notları içinde, İstanbul, Kadın Gazetesi Yayımı, no. 1, 1949) İstanbullu ve Ankaralı 54 öğretmenin Temmuz 1948’de yaptığı ziyareti anlatmaktadır. Hasene Ilgaz CHP Çorum milletvekiliydi ve onun bu girişimi, geniş bir siyasi yelpaze içinde Kıbrıs’a yönelik bir ilginin varlığını kanıtlamaktadır. Karş. ayr. M. Hasgüler, *Kıbrıs’ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul, İletişim, 2000, s. 95-96.

olan Hasan Âli Yücel bizzat Ada'ya gitti ve ücra köylerin okulları Türkiye'nin himayesi altına alındı. 23 Ekim 1949'da Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun kurulması (KTKF, genellikle kısaca *Federasyon* diye ifade edilir)¹⁵ çok önemli bir olaydı. Bu federasyon önce Türk yanlısı bir baskı grubu, daha sonra da “anavatan”ın denetim aracı oldu.

Kıbrıs Rum Kilisesi'nin, Ada'nın komünist partisi olan AKEL ile anlaşarak ve sadece Ortodoks nüfus içinde düzenlediği *enosis* referandumuyla birlikte anlaşmazlıkta belirleyici bir adım atıldı. Gayri resmî oylama 15 Ocak 1950'de kiliselerde yapıldı. Ayinin ardından oy kullanan kişinin “*Enosis* istiyoruz” diye yazıp imza atması gerekiyordu. Bu kuşku uyandırıcı usule rağmen, oylama *enosis* davasına halk nezdinde bir nebze de olsa meşruiyet kazandırır gibiydi, çünkü katılanların %96'sı “evet” oyu kullanmıştı.¹⁶ Bu girişim, cemaatçi ruh halinin egemenliğini ifade ediyordu. Referandumun düzenlenme tarzı, kendilerinin siyasi kararlardan dışlanmışlığını doğruladığı için, Kıbrıs Türklerinin kaygısını daha da güçlendirmişti.

1950 referandumu Ortodoks Kilisesi'nin *enosis* mücadelesi içindeki artan ağırlığını da ortaya koymuştu. Kilise kısa sürede “ulusal belleğin mutlak taşıyıcısı [...], tek ulusal esin kaynağı ve Kıbrıslı Rumların siyasi faaliyetinin tek yetkili mercii” haline gelmişti.¹⁷ Dünyevi ve ruhani alanların bu şekilde iç içe geçmesi, cemaatleri dinlerine göre tanımlayıp örgütleyen eski Osmanlı *millet* sisteminin bir sonucuydu. Osmanlı sonrası dönemde bu bakış biçimi zihniyetler üzerindeki etkisini hep korumuştur. Örneğin Yunanistan laikliği kabul etmemiş ve Ortodoksluğu resmî din statüsüne yerleştirmiştir; Türkiye ise kendini laik bir cumhuriyet olarak tanımlamasına karşın, yurttaşların dinini nüfus cüzdanları üzerine kaydetmekten geri kalmamaktadır. Nüfusun, İngiliz egemenliği de dahil olmak üze-

15 Önceleri bir tüccar olan Faiz Kaymak tarafından yönetildi; sonra, başa Rauf Denктаş geçti. Bu dönemin hakkında karşı. F. Kaymak, *Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü ?*, İstanbul, Alpay Basımevi, 1968, 143 s.

16 Karşı. F. Crouzet, *Le Conflit de Chypre, 1946-1959*, Brüksel, Émile Bruylant, 1973, c. 1, s. 266 vd.

17 A. Anagnostopoulou, a.g.m., 2000, s. 176.

re, her zaman sadece dinî ölçütlere göre tasnif edildiği Kıbrıs'ta, bu ruh hali birlikte yaşama iradesiyle tanımlanacak bir ulusun inşası önünde bir engeldir.

431 yılından beri "otosefal" (Konstantinopolis/İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nden bağımsız) olan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Lusignan'lar (1192-1489) ile Venediklilerin (1489-1571) Katolik egemenlikleri sırasında ikinci plana itilmişti. Ama Osmanlı devrinde bir rönesans yaşadı ve imtiyazlı bir statüye kavuştu, çünkü başpiskopos Ortodoks milletin başı ve sözcüsü, "etnarh" olarak tanınmıştı. İmparatorluğun her yerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da Kilise'nin Ortodokslar üzerinde din dışı konularda da karar yetkisi vardı. Hatta 1660'tan sonra bir bölümünü kendine ayırdığı vergileri de toplamaya başlamıştı. Ama 1878'den sonra, Ada'da modern bir idare kurmak isteyen İngilizler bu imtiyazların bir bölümünü kaldırdılar. Dolayısıyla Kilise'nin Kıbrıs milliyetçiliğine müdahalesi hem yüzlerce yıllık etnarhlık kurumu, hem de onun Osmanlı döneminde yararlandığı imtiyazları geri alma arzusuyla açıklanabilir.¹⁸ Nitekim piskoposlar 1931 ayaklanmasını desteklemişler ve İngiliz misillemesinin de ilk hedefleri olmuşlardı. Ekim 1950'den beri başpiskopos ve etnarh olan Makarios'un 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı olarak seçilmesi de aynı manığun parçasıdır. Ocak 1950'deki referandumu örgütleyen ve cumhurbaşkanlığı görevinde kilise dışındaki sivil adı olan Mikhalis Muskos'u yeniden kullanmanın doğru olacağına bile inanmayan bu din adamı, siyasi alanla dinî alan arasındaki iç içe geçmişliği şahsında temsil ediyordu. Bu anlamda, paradoksal görünse de, anakronik bir biçimde Osmanlı döneminin katıksız bir ürünüydü.

1950 referandumunun sonuçları enosisçi fikre ve Helen milliyetçiliğine cesaret verecekti. Bu oylamanın ardından Yunan ordusundan bir albay, Georgios Grivas İngilizlere karşı silahlı mücadele verilmesinin mümkün olup olmadığını yerinde incelemek üzere Kıbrıs'a gitti. 1898'de Ada'nın kuzeydoğusunda-

18 Karş. A. Anagnostopoulou, "Chypre de l'ère ottomane à l'ère britannique (1839-1914). Le rôle de l'Église orthodoxe chypriote", *Études balkaniques*, (5), 1998, s. 145-183.

ki Trikomo'da doğan Grivas 1919-1922 arasında Anadolu'da Türklere karşı savaşmıştı. Aşırı sağcı bu eylemci, Yunanistan Wehrmacht [Nazi Almanyası] işgali altındayken, komünizme karşı mücadelenin ülkenin kurtuluşundan daha öncelikli bir hedef olduğuna inanıyordu. Dünya Savaşı'nı izleyen İç Savaş sırasında yönettiği "X" örgütü sergilediği şiddetle sivrildi. Mart 1954'te kalıcı olarak Kıbrıs'a yerleşip karargâhını oraya taşıdı ve Bizans döneminde Araplara karşı savaşmış bir halk kahramanı olan "Digenis"ın adını kullanmaya başladı.

Referandum bir tepki olarak Ada'daki Türk milliyetçiliğine de hız kazandırmıştı, ama Türkiye önceleri konuya ilgisiz kaldı. Oylamadan bir hafta sonra Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak hâlâ şu açıklamayı yapıyordu: "Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktur. [...] Gençliğimiz boşuna kaygılanıyor."¹⁹ Faiz Kaymak'ın *Federasyon*'u Kıbrıs Müslümanları üzerinde bir tehdit olduğunu bildirirken, Adnan Menderes yönetimindeki Demokrat Parti iktidarının buna ikna olması epey uzun sürdü. F. Kaymak'a göre, yeni Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Eylül 1952'deki bir buluşmalarında Kıbrıs Türkünün davasının haklılığını kabul etmiş, ama *Federasyon*'un iktidarla resmî temas kurmasını yasaklamıştı. 1952 ve 1954'te Adnan Menderes'e verilen çok sayıda memorandum Kıbrıs'taki enosis tehlikesini ve komünist tehdidini (Ada'daki en büyük parti AKEL'di) ihbar ediyorlardı. Türkiye Amerikalıların yanında Kore savaşına katıldığı ve NATO'ya girdiği için, bu son nokta daha da önem kazanıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu faaliyetler uzun vadede meyvasını verdi.²⁰ Aynı dönemde Kıbrıs Türk yazarları milliyetçi şiir derlemeleri yayımlamaya başlamışlardı. İstanbul ve Ankara radyolarından da yayınlanan bu metinler "şehitlerin kanı", "gâvurların kalleşliği" hakkında bilinen beylik kalıpları yayıyor ve bir Türk müdahalesi fikrini gündeme taşıyorlardı.²¹ Denizin iki tarafında entelektüeller ve militan-

19 *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1950.

20 F. Kaymak, *age*, s. 16-29 ve 69-100.

21 Özker Yaşın, *Mehmetçik Kıbrıs'ta*, Lefkoşe, Çevre Yayınları, 1960, 72 s. Edebiyat hayatına vatanperlik yazılarıyla başlayıp bugün *Avrupa* gazetesinin (daha

lar kamuoyunu hazırlıyorlardı. Kıbrıs'ta Fazıl Küçük, şayet bir gün İngiltere hükümlerini haklarını kullanmaktan vazgeçerse, Ada'nın "meşru sahibi" ne, Türkiye'ye geri dönmesi gerektiğini açıklıyordu.²² Türkiye'de, Kıbrıs davasını çok erken bir tarihte benimseyen güçlü gazete *Hürriyet*'te yazan gazeteci Hikmet Bil, bu lobi faaliyetinin en etkili mimarlarından biri oldu. Küçük'ün açıklamasına derhal ses veren ve Milli Türk Talebe Birliği'ne dayanan Hikmet Bil, 24 Ağustos 1954'te Kıbrıs Türk-tür Komitesi'ni kurdu. Bu Komite daha sonra belirleyici bir rol oynayacaktı.²³ Artık Türkiye'deki siyasetçilerin ve basının gözü Kıbrıs'a yönelmişti.

Sorun uluslararası bir boyut kazanıyor ve giderek soğuk savaş bağlamı içine de yerleşiyordu, çünkü Ada hassas dengelere sahip Ortadoğu'nun denetimi açısından temel stratejik taşlardan biri olarak kabul ediliyordu. Temmuz 1954'te İngiltere'nin Koloniler bakanı Kıbrıs'ın "asla" bağımsız olmayacağını açıklamıştı; 16 Ağustos'ta Yunanistan resmen Birleşmiş Milletler'e başvuruyordu ve BM'de Kıbrıs sorunu üzerine ilk tartışma Ekim ayında yapıldı, ama bu toplantının doğrudan bir sonucu olmadı.

İlk çatışmalar (1955-1958)

Gerçek çatışmaların başladığı tarih 1955'tir. 1 Nisan'da yeni kurulmuş bir silahlı örgüt, EOKA (*Ethniki Organosi Kiprion Agoniston*, Kıbrıslı Muharipler Milli Örgütü), koloni idaresinin merkez binalarına saldırdı. EOKA ismi, ifade edildiği dil dışında, Rum toplumuna hiçbir gönderme içermemektedir. Kendini

sonra Afrika olarak çıkmıştır) başyazarı ve bir uzlaşma taraftarı olan bu yazarın izlediği güzergâh sıradışı değildir. Kutlu Adalı ve daha başkaları da benzer bir gelişim göstermişlerdir. Özker Yaşın daha 1977'de Türkiye konusunda yaşadığı büyük hayal kırıklığını yansıtan *Kıbrıslı Kâzım* romanını yayımlamıştı. Her ikisi de şair olan oğlu Mehmet ve kızı Neşe, uzlaşma lehine mücadele etmektedir.

22 *Halkın Sesi*, 17 Ağustos 1954.

23 Hikmet Bil otobiyografik bir kitapta, Türk milliyetçiliğinin Kıbrıs'ta gelişmesinde oynadığı rolü açıklamaktadır: *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, İstanbul, İtimat Kitabevi, 1976, 206 s.

“milli” bir örgüt olarak tanımlasa da, kullanılan Yunanca *ethnikos* terimi Türkçedeki *milli* ile aynı kısıtlayıcı anlama sahiptir: Bir toprak, bu durumda Kıbrıs Adası ile değil, dinî kültürü ile tanımlanan bir “millet” söz konusudur. Bu bağlamda deyim sadece Ortodokslar için kullanılmıştı ve aşırı milliyetçi, şoven ve gerici EOKA grubu koloni yönetimini, Türkleri ve komünistleri hedef seçmişti.²⁴ Kıbrıslı Rumların ortak belleğinde, 1 Nisan 1955 milli mücadelenin kurucu olayıdır: EOKA’ya ve liderine hâlâ büyük saygı duyulur. Hatta Kıbrıs Rum yerleşkelerindeki birçok sokağa “1 Nisan” adı verilmiş ve 1 Nisan 1962’de Lefkoşe’de açılan bir müzede EOKA’nın mücadelesi (1955-1959) bir mizansen içinde sergilenmiştir.

Yardımcı polis kuvvetlerinin büyük bir çoğunluğu Müslümanlardan oluştuğu için, koloni yönetimine saldıran EOKA’nın kurbanları arasında birçok Türk de bulunuyordu. 22 Haziran 1955’te Lefkoşe’deki bir polis karakoluna yapılan bombalı saldırıda on dört Türk polisi yaralandı. Bu olay, Türkiye’deki milliyetçilerin Kıbrıs sorununun bilincine varmalarını hızlandırdı.²⁵ EOKA’nın ilk silahlı eylemlerinden birkaç hafta sonra, Temmuz 1955’te Fazıl Küçük, Türkiye’de Hikmet Bil tarafından kurulan hareketin isteğiyle, yönettiği partiye provokatif bir ad sayılabilecek “Kıbrıs Türktür” adını koyarak bu eylemlere cevap verdi.²⁶ Bir ay sonra, 1955’in Ağustos ayının sonunda İngiltere, Londra’da düzenlenen Doğu Akdeniz Konferansı’na Yunanistan’la birlikte Türkiye’yi de davet etti. Bu davet, artık sadece bir koloni sorunu olarak değil, bir Türk-Yunan meselesi olarak da gözükmeye başlayan Kıbrıs sorununa Türkiye’nin de dahil olduğunun tanındığını gösteriyordu. Bu konferan-

24 Karş. K. Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, New Haven, CT, Yale University Press, 1977, s. 16-21.

25 *Halkın Sesi*, 23 ve 28 Haziran 1955, aln. yap. Bülent Evre, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliş: Oluşumu ve Gelişimi*, Lefkoşe, Işık Kitabevi Yayınları, 2004, s. 125.

26 H. Bil *Kıbrıs Olayı* kitabında (s. 100 vd.), Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş’ın yükselişlerinin temelinde bile kendisinin bulunduğunu söyleyerek övünmektedir. Limasol’un Türk mahallesindeki bir sokağa 8 Nisan 2003’te, “Yeşil Hat” açılmadan kısa bir süre önce vefat eden bu ajitatörün adı verilmiştir.

sa katılmak, Türk ve Yunan müdahalelerini artık meşru kılıyordu. Ayrıca Yunanistan ve Türkiye 1951'de NATO'ya kabul edildiklerine göre, konu NATO'nun da bir sorunu haline geliyordu ve ABD konu hakkında fiilen önemli bir müdahale aracına sahip olmuştu. 24 Ağustos 1955'te, Londra konferansından önce, Başbakan Adnan Menderes İstanbul'da, Yunanistan ve Kıbrıs'a karşı ani bir tavır değişikliğine işaret eden bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında, 1919-1922 savaşının hatırlatarak Türklerin hincını biliyor ve Yunanlıları, Girit olaylarını Kıbrıs'ta tekrarlamaya yeltenmekle suçluyordu; yine de şurada burada dillendirilmeye başlanan "taksim" fikrini henüz reddediyordu.²⁷ Menderes ateşle oynuyordu. Türk basınında çıkan, Atatürk'ün Selanik'teki evinin Yunanlar tarafından kundaklandığı yolundaki yalan bir haber üzerine Hikmet Bil'in Kıbrıs Türk Komitesi'nin aşırılık yanlısı üyeleri, İstanbul'da yaşayan Rumlara karşı şiddetli ırkçı bir saldırı başlattılar. İktidarın pasif tutumu yüzünden, İstanbul'un 200.000'lik Rum nüfusunun çoğunun yaşadığı Beyoğlu semti tarumar edildi, dükkânlar yağmalandı, mezarlıklara ve kiliselere saldırıldı (6-7 Eylül 1955). Bu olaylar kitlesel bir göçün başlangıcı oldu. 1915'te Ermenilerin katledilmesiyle başlamış, 1923'teki nüfus mübadeleleriyle devam etmiş bir süreç tamamına eriyordu: Türkiye bir Müslüman ülke olarak inşa ediliyordu.²⁸

Türk milliyetçiliğinin gelişmesi ve "taksim" fikri

1956, EOKA'nın "milli mücadelesi"nin en sert yılı oldu. İngiliz ordusu yöntemlerini Filistin'de şekillendirmişti. "Teröristler"i barındıran evlerin yıkılması, işkence, şiddet

27 Dünya, 25 Ağustos 1955. Türkçe metnin tamamı için, bkz. A. Gazioglu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III. Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Lefkoşe, CY-REP, 1998, s. 86-90; metnin İngilizcesi cyprus-conflict.net/menderes sitesinde bulunmaktadır. İngilizce bir özet de *Turkey and Cyprus. A Survey of the Cyprus Question With Official Statements of the Turkish Viewpoint* broşürü içinde yayımlanmıştı, Londra, Basın Ataşeliği, Türkiye Büyükelçiliği, 1956, s. 47-49.

28 Bu süreçte Kıbrıs olaylarının rolü hakkında, bkz. Samim Akgönül, *Les Grecs de Turquie*, Louvain-la-Neuve, Academia Bruylant, 2004, s. 91-126.

olayları çoğaldı. Baskı çoğunlukla 1956'da kurulan ve tamamı Türklerden oluşan yardımcı polis kuvvetleri tarafından uygulanıyordu.²⁹ İngilizler, iki toplumu karşı karşıya getiren kin ve nefretin iyice kök salmasına yol açıyorlardı.

Aynı dönemde vakıflar sorunu da Ada'daki Türk bilincinin gelişmesine katkıda bulundu.³⁰ Federasyon ve Kıbrıs Türk-tür Partisi (KTP) 1878'den sonra İngiliz makamların idaresi-ne geçen bu mülklerin iadesini 1953'ten beri talep ediyorlar-dı. Hukukçu Rauf Denктаş tarafından hazırlanan bir yasa ta-sarısı Temmuz 1955'te kabul edildi. Bu yasa, vakıfların idare-sinin Yüksek Evkaf Meclisi'ne verilmesini öngörüyordu. Ocak 1956'da bu meclisin üyelerinin Müslüman toplum tarafın-dan seçilmesi Ada'nın siyasi hayatında, belki de Ocak 1950'de Ortodokslar arasında düzenlenen referandum kadar iz bıra-kan bir olay oldu. KTP'nin ve sloganı "Yaşasın Türklük" olan Federasyon'un adayları seçimleri kazandılar. 14 Nisan 1956'da İngilizler vakıf mülklerini Meclis'e iade ettiler ve 15 Nisan Pa-zar günü Lefkoşe'de düzenlenen büyük bir şenlikte kalabalık İstiklal Marşı'nı söylerken Vakıflar Binası'nın önüne Türk bay-rağı çekildi. Buna koşut olarak bir Vakıflar Bankası kuruldu ve Türkiye yeni kurumları örgütlemek ve kadrolaştırmak üze-re Ada'ya bir sorumlu gönderdi. Kıbrıs'ın Müslüman toplumu önemli bir emlak ve para kaynağına sahip olmuştu; Türkiye de yeni bir siyasi nüfuz kanalı ele geçirmişti.³¹ 2 Ocak 1957'de Fa-zıl Küçük, toplumların coğrafi olarak ayrılması sonucunu vere-cek taksim fikrini açıkça dile getirdi. Kıbrıs Türk basını sonraki haftalar ve aylarda "taksim" sloganını sürekli yineledi.³² Tem-muz ayında basın taksim planlarını ve önerilen uygulanış tarz-

29 Baskılar hakkında, bkz. F. Crouzet, *age*, c. 2, s. 594 vd. 38 idam mahkûmun-dan dokuzu asılmıştı; bunlardan sadece üçü cinayet işlemişti.

30 14 ve 15 Nisan 2002 tarihlerinde, vakıf mallarının iadesinin yıldönümü mûna-sebetiyle KKTC yetkilileri tarafından verilen demeçlere bakılırsa, olay Kuzey Kıbrıs'ta bu şekilde yorumlanmıştı.

31 Karş. A.C. Gazioglu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III. Enosise Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Lefkoşe, CYRİP, 1998, s. 270-287.

32 Ş. S. Gürel'e göre, taksim fikri ilk kez Temmuz 1955'te *Forum* dergisinde, belki de Fahir Armaoglu tarafından kaleme alınmış "Kıbrıs! Kıbrıs! Kıbrıs!" başlıklı bir makalede dile getirilmişti (Ş. S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, c. 2, s. 123, n. 325).

larını yayımladı.³³ Nihayet, yıl sonuna doğru en az EOKA kadar şoven ve gerici Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) kurulmasıyla Ada'daki Türk aygıtı da tamamlanmış oldu.³⁴

O sırada EOKA ile İngiliz makamları arasındaki gerilim yumuşamıştı. Nisan 1957'de Grivas bir ateşkesi kabul etmişti. Buna karşılık 1 yıldır Seychelles'de mecburi ikamette tutulan Makarios'un Atina'ya dönmesine izin verildi. 3 Aralık 1957'de Ada'nın yeni İngiliz valisi Hugh Foot, beş yıllık bir geçiş döneminin ardından kendi kaderini tayin hakkını öngören bir barış planıyla gelmişti. Ama Türklere sadece azınlık statüsü garantisini veriyor, bu da Ankara tarafından çok yetersiz bulunuyordu. 28 Aralık 1957'de Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan Menderes, artık Ada'nın taksiminden yana olduğunu söyleyerek bu duruma tepkisini gösterdi. TMT, Türkleri EOKA'ya karşı "savunmak"la yetinmek yerine, Foot planını uygulanamaz hale getirmeye ve toplumlar arasındaki köprüleri atmaya uğraşacaktı. Türkiye'nin desteğini alan, artık Rauf Denктаş'ın yönetimine geçmiş Federasyon'un ilişki ağlarını kullanan TMT, EOKA'nın yöntemlerini aynen kullanıyordu: Türk nüfusu üzerinde totaliter denetim, gençliğin ideolojik ve askerî eğitime tâbi tutulması, suikastler, şiddet olayları, muhaliflerin ortadan kaldırılması.

Her iki toplum için de kendi milli bayramlarının kutlanması bir zorunluluk halini almıştı. 10 Kasım 1957'de, Atatürk'ün ölüm yıldönümünde, Türk esnaf kepenk kapatmaya zorlandı. 1958'de TMT 23 Nisan vesilesiyle "Türk bilincini yüceltmek ve güçlendirmek" amacıyla görkemli bir merasim düzenlemek istedi. Bu vesileyle, (bugün iki bölge arasındaki kontrol nokta-

33 Fransızca'ya çevrilmiş çok sayıda örnek için, bkz. S. Bilge, *Le Conflit de Chypre et les Cypriotes turcs. Étude documentaire*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no. 134-116, 1961, s. 193-211. Suat Bilge Kıbrıs anayasasının yazılmasına katılan Türk heyetinde yer alıyordu.

34 Karş. A. Akkurt, *Türk Mukavemet Teşkilatı. 1957-1958 Mücadelesi*, Lefkoşe, Aydın Akkurt, 1999; savunma amaçlı ve beceriksizce yazılmış bir kitaptır; TMT'nin yaptığı şiddet eylemlerine hiç değinmez; ama faydalanılabilecek bilgiler, özellikle de metinler (bildiriler, duyurular, vb) içermektedir. Hareketin hangi koşullarda ve nasıl kurulduğu konusu Kıbrıs Türk milliyetçileri arasında bile epey tartışmalı bir meseledir.

sının yanında, tampon bölgenin içinde kalan) Cirit meydanına Taksim meydanı adı verildi. Bu ad hem İstanbul'un en büyük meydanına gönderme yapıyor, hem de "taksim" kelimesinin siyasi anlamını öne çıkarıyordu.³⁵ 1571'de Lefkoşe surları önünde düşen ilk Türk askerinin gömüldüğü yer olan Bayraktar Camii'nden alınan bir parça toprağın Anıtkabir'e gönderilmesi gibi siyasi ritüeller aracılığıyla "anavatan"la bağlar güçlendirildi.³⁶

Türk ve Rum milliyetçilerin hedefi aynıydı: toplumların kendi içlerine kapanması. Karma köylerde bile fiili bir ayrılık durumu yarattılar; bu köylerde hayat iki belediye, iki spor kulübü, iki kooperatif etrafında örgütlendi. EOKA İngiliz mallarının satın alınmasını yasaklarken, TMT de insanları Türk mallarını tüketmeye teşvik etti. Her iki toplumda da Türkçe ve Yunanca'dan başka bir dil konuşulmaması zorunlu hale getirildi. Türk köylerinde ve mahallelerinde dükkânların, sokakların, yerlerin adları, İngiliz makamların müdahalesine rağmen, Türkleştirildi. Toplumlar arası tüm ilişkiler, futbol maçları da dahil olmak üzere, yasaklandı ve bu kurallara uymayanlar tehdit ve baskılara maruz kaldılar. 1 Mayıs 1958'de iki toplumdan barışçılar ve komünistler birlikte yürüyüş yaparken, aşırı güçlerin saldırısına uğradılar.³⁷ Belediye meclislerinin Türk üyeleri Temmuz 1957'de, Türk kaynaklarına göre, 1943'te seçilmiş Yunan meclis üyelerinin kibirinden gına getirerek, istifa etmişlerdi,³⁸ bir yıl sonra Lefkoşe, Magosa, Limasol, Pafos'ta ayrı belediyeler kurdular. Türkiye, Mayıs 1958'den sonra yardımını gizlemeye bile gerek duymuyordu: "Uzman" ve silah gönderimi, silahlı kuvvetlerin ve Milli Savunma Bakanlığı'nın lojistik desteği. Yan

35 İstanbul'daki meydan adını eski bir su sarnıcından almaktadır. Cumhuriyet abidesi orada bulunmaktadır (Karş. böl. 4).

36 Güney Kıbrıs'ta kalan bu cami, 1974-2003 arasında Türklere kapalı kalmıştır. Bu süre zarfında toprak, 1958-1967'deki mücadeleler sırasında ölenlerin defnedildiği ve Kuzey Lefkoşe'deki Girne Kapısı yakınında bulunan "Şehitlik"ten alınmıştır.

37 Karş. M. Hasgüler, *age*, s. 216 vd.; burada Özker Yaşın'ın olaydan esinlenen "Komünist Avı" başlıklı bir şiiri de bulunmaktadır.

38 Karş. Suat Bilge, *age*, s. 187, ve S. Oberling, *age*, s. 56.

yana yaşamanın sözde imkânsızlığı iddiası dogmanın temel unsuru haline geldi ve her iki taraf da ortak bir yaşamın gerçekten imkânsızlaşması için elinden geleni yaptı.

Türkiye’de Turancı irredantizm Atatürk tarafından terk edilmiş, hatta onun ölümünden sonra, 1938’de bu akım ciddi bir biçimde ezilmişti. Dünyadaki Türkçe konuşan halkların önemli bir bölümü SSCB ve Çin’de veya 1945’ten beri “halk demokrasileri”nde (Bulgaristan, Romanya) yaşıyordu. Türk makamları kuzeydeki büyük komşunun hoşuna gitmeyecek işlere açıkça girişmekten kaçınıyorlardı. Ama Kıbrıs bu mantığın dışındaydı ve bu nedenle Türkçüler ve aşırı sağ tarafından ele geçirilebilir bir hedef olarak değerlendirildi. Böylece, TMT’nin kurulmasıyla birlikte, Kıbrıs Türkleri arasında Türkçü simgeler ve değerler öne çıktı. Siyasi açıdan bölünmüş durumdaki “Büyük Türk Milleti”, kültürel düzlemde birleşik ve hatta türdeş kabul ediliyordu. Milliyetçi dogmaya göre, özel bir Kıbrıs Türkü “kimliği” mevcut değildi. Başlangıç döneminde Kemalizm tarafından benimsenen, 1944’ten sonra aşırı sağın el koyduğu Bozkurt amblemi TMT teşkilatlarının flamalarında boy göstermeye başladı.

1958’deki sokak çatışmaları

Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasında, o zamana dek pek rastlanmayan doğrudan çatışmalar Haziran ve Temmuz 1958’de daha ciddi bir hal aldılar: 7 Haziran’da yapılan önemsiz bir saldırıda Türkiye’nin Lefkoşe’deki Haber Ajansı’nın camları kırıldı. Bir Türk provokasyonu olduğu da ileri sürülen bu hadise, Lefkoşe’deki Rum kuruluşlarına yönelik saldırıları tetikledi. Türk gazetecilerinin de itiraf ettiği gibi, aynı 7 Haziran günü çıkan şiddet olaylarının ilk kurbanları Lefkoşe’de iki Rum ve Larnaka’da iki Rum oldu.³⁹ Sonraki günlerde Kıbrıs Türkür Partisi kentlerde büyük gösteriler tertipledi. TMT’nin kalesi olan büyük bir Müslüman köyünde, Lefkoşe’nin birkaç kilometre kuzeyindeki Gönyeli’de çıkan olaylarla birlikte durum

39 A. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs, III, age, s. 387-388.*

kötüye gitti. 11 Haziran'da, Lefkoşe'nin batısındaki Mamma-ri ve Fyllia köylerinden gelen Rum gruplar, karma nüfusa sahip komşu köyler olan Agios Vasileios ve Skyllura'daki Türk mahallelerini tehdit etmişlerdi. İngiliz polisi olaylara müdahale ederek eylemcilerin silahlarını almış, ama onları serbest bırakmıştı. Türk nüfusu alarma geçti. 12 Haziran'da bir kez daha 35 Rum saldırgan polis tarafından tutuklanıp silahları alındı. Polis tutukladığı şahısları Gönyeli yakınında salıverdi.

Türk basınına göre bu 35 Rum küçük Müslüman köyü Kanlı'ya gidip samanları yakmışlardı; o zaman da Gönyeli'de yaşayanlar Kanlı sakinlerini "korumaya" gelmişlerdi. Olayın Yunan kaynaklarınca nakledilen versiyonuna göre, 35 tutuklu bilinçli olarak Gönyeli yakınında salıverilmiş, böylece "İngilizler tarafından tertip edilip Türkler tarafından sürdürülen" bir dram başlatılmıştı.⁴⁰ Ama İngiliz kaynakları bu yoruma itiraz etmekte ve polislerin tutukluları Lefkoşe'deki merkez karakoldan salıvermelerinin imkânsız olduğunu, çünkü o sırada karakolun Türklerin düzenlediği büyük bir gösteriye katılanlar tarafından kuşatıldığını belirtmektedirler.⁴¹ Bununla birlikte, kaynakların hepsi kurbanların sayısı ve kimlikleri konusunda hemfikirdir: Sekiz kişi ölmüştür, ölenlerin hepsi Rumdur. Böyle bir bilanço gerçek bir askerî operasyona işaret etmektedir. Eyleme, şiddetli bir cevap vermeye kararlı ve kaçanların yolunu kesecek kadar kalabalık ve örgütlü olan köylüler iştirak etmiştir. Bu çok ciddi ilk hadise, tartışmasız TMT hâkimiyetindeki bir köyde cereyan etmiştir.⁴²

40 S. Panteli, *The Making of Modern Cyprus*, age, s. 180.

41 Bu krizin en iyi anlatılarından birini sunan Nancy Crawshaw'a göre, polisler tutukluları köylerine kadar arabayla götürürlerse tüm itibarlarını yitireceklerini düşünmüşlerdi (Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, Londra, William Clowes and Sons, 1978, s. 288-294).

42 Türk versiyonu için: A. Akkurt, age, s. 262-263; S. Bilge, age, s. 222. İngiliz versiyonu için: H. Foot, *A Start in Freedom*, Londra, Hodder and Stoughton Ltd, 1964, s. 172-174, A. Gazioglu tarafından da alıntılanmıştır: *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs, III*, age, s. 393, ve F. Crouzet, age, c. 2, s. 1033. Rum tarafının, Panteli dışındaki, yorumu için, karş. C. Georgiades'in *History of Cyprus* (Nicosie, Demetris Christophorou, tarihsiz) başlığıyla İngilizceye de çevrilen ders kitabı, s. 240. V.B. Serter, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi (1878-1981)*, başlıklı ders kitabının da (tarihsiz -1982'den sonra), bu olaydan söz etmemesi anlamlıdır.

Temmuz 1958'in sonuna kadar 56 Rum ve 53 Türk öldürüldü.⁴³ Çatışmalarla ilgili anlatılanların hiçbirisi açık değildir ve Rum versiyonuyla Türk versiyonu çelişmektedir. Ama incelendiğinde, bu şiddet olayları –Sinta yakınında bir Türk otobüsüne yapılan saldırı gibi (5 ölü)– aşırı sağcı komando eylemlerinin tipik özelliklerini taşımaktadır. Zaten hedef alınan Türk köylerinin çoğu, Agios Nikolaos, Agios Vasileios veya Skyllura gibi, TMT'nin hakim olduğu bölgelerdi. Rum saldırganlar intikam alma isteğiyle de harekete geçmiş olabilirdi. Örneğin 11 Haziran 1958'de Rum saldırganlar Mammari'den gelmişlerdi; burası İngilizlerin 1957'de infaz ettikleri son idam hükümlüsünün köyüydü. Saldırganlar genellikle başka köylerden geliyorlardı, kurbanlarının komşuları değillerdi. Karma köylerde, kin duyguları köy sakinlerini karşı karşıya getirecek kadar güçlü değildi.

Otuz kadar karma köy, azınlıktaki Rum veya Türk nüfus tarafından terk edildi⁴⁴ ve Haziran 1958'de İngiliz yönetimi toplumları birbirinden ayırmak için başkenti iki bölgeye böldü. 22 Temmuz'da TMT kapatıldı, ama faaliyetlerine yasadışı olarak devam etti, köylülerde düşmandan duyulan korkuyu körükledi. Barış isteyen Kıbrıslılar tehdit edildiler, hatta katledilenler oldu. Taksime doğru bir adım atılmıştı. Ama iki nüfusun karışık bir biçimde yaşadığı Kıbrıs'ta, bu nüfuslar kendi istekleriyle veya zorlanarak "etnik açıdan" türdeş bölgelerde toplanmadıkları sürece, ayrılık mümkün değildi. Eğer bağımsızlık koşulları işleri iyice içinden çıkılmaz hale getirmeseydi, uzlaşma yine de mümkün olabilirdi.

43 J.F. Drevet, *Chypre en Europe*, Paris, L'Harmattan, 2000, s. 97'de verilen rakam budur; Gürel, *age*, c. 2, s. 242'de de, İngiliz kaynaklarına dayanılarak kabul edilmiştir. Oberling, *age*, s. 61, 84 Türk ölüden söz eder ve Rum ölülerinden söz etmez; M. Attalides, *Cyprus. Nationalism and International Politics*, Edinburgh, Q Press, 1979, s. 48'de 80 Rum ve 35 Türk ölü olduğunu bildirir.

44 Göç ettirilenlerin bazıları, örneğin Mart 1956'da çatışmaların başladığı Vasi-leia'da yaşayan Türkler daha sonra evlerine geri dönmeyi tercih etmişlerdir.

BAĞIMSIZLIK VE TÜRK BÖLGELERİNE KAPANMA

İngilizlerin gözünde bağımsızlığa geçiş koşulları yavaş yavaş belirginleşiyordu. Hugh Foot'un önerilerinin reddedilmesi başka bir projeye yol açmıştı: MacMillan planı 19 Haziran 1958'de yayınlandı.⁴⁵ Yedi yıllık geçici bir dönem boyunca, yeni bir uluslararası "tri-condominium" [üçlü egemenlik] statüsü oluşturmak üzere, Ankara ve Atina hükümetlerini bir araya getirmeyi öneriyordu. Her iki toplum, yasama yetkisine sahip ve kendi iç işlerinde özerk birer "cemaat meclisi" tarafından yönetilecekti. Üst düzeyde ise, Yunan ve Türk hükümetlerinin temsilcilerini, ayrıca Kıbrıs Rumlarının dört, Kıbrıs Türklerinin de iki temsilcisini kapsayan bir konseye İngiliz vali başkanlık edecekti. Plan, İngiliz hükümetinin "daha ileri" gitmeye ve askerî üslerini korumak koşuluyla, Ada'nın egemenliğini Yunanistan ve Türkiye ile paylaşmaya hazır olduğunu da belirtiyordu. Bu plan, her iki tarafça da "kabul edilemez" diye nitelenerek reddedildi.

Bu "kabul edilemez" terimi, Kıbrıs meselesinin anahtar sözcüklerinden biridir. Öylesine genelgeçer hale gelmiştir ki, tarihçiler bile onu nadiren tartışır. O sırada, iki toplumun temsilinde eşitliği öngörmeyecek her çözüm, Türk tarafınca "kabul edilemez" diye değerlendiriliyordu. Aslında 1882'de İngilizler tarafından getirilen anayasa da, Osmanlı millet sistemini de dikkate almakla birlikte, Yasama Meclisi'nde nispi temsil ilkesini koymuştu. O zaman Türkler azınlıkta kalmaya mahkûm edilmişlerdi ve bunu kendileri açısından tehdit yüklü bir durum olarak görüyorlardı. 1955'ten itibaren eşitliğe geri dönüşünü şart koştular.

MacMillan planı, iktidarın paylaşılması fikrini öneren ilk projeydi, ama iki tarafı ortak bir vatan bina etmek yerine yüzlerini kendi "anavatanları"na çevirmeye davet ediyordu. Uygulamaya konmasa bile, sonraki bölünmelerin habercisiydi. Daha

45 Tam metin için bkz. J. Reddaway, *Burdened with Cyprus. The British Connection*, Londra, Lefkoşe, İstanbul, K. Rustem & Bro. and Weidenfeld & Nicolson Ltd, 1986, s. 108-110.

1922-1923'te, Türk-Yunan sorununu çözmek için görüşmeciler Anadolu'daki Ortodoks ve Balkanlar'daki Müslüman nüfusun –dillerini hiç hesaba katmadan– mübadelesine gitmek yolunu seçmişlerdi. Tercih edilen dinsel ayırım, “millet” zihniyetine uymasının dışında, işlevsel görünüyordu, çünkü bir kişi çift dilli olabilir ama sadece bir dine bağlıdır. Kıbrıs'ta ise bu bakış biçimi felakete yol açtı, çünkü gerçek bir yurttaşlığın doğmasını engelliyordu. Nitekim önerilen sistem, her düzeydeki seçimde her yurttaşın sadece kendi dinsel cemaatinin adayları için oy kullanabilmesini öngörüyordu. Laik devletlerde Protestanların, Yahudilerin veya Müslümanların kendilerine özgü ayrı seçim listeleri oluşturmak zorunda kalacakları bir sistemi tasavvur etmek güçtür. Yine de MacMillan planının reddedilmesinin nedeni bu değil, tam tersine her iki tarafın da aslan payının karşı tarafa ayrıldığı kanaatini taşımasıydı. Cemaatçi toplum fikri adım adım ilerliyordu.

1959 anlaşmaları

Böylece, yıllar süren “milli mücadele”nin ardından 1950'lerin sonlarına gelindiğinde, koloni statüsünden çıkış ufukta belirmişti, ama bu durum gündeme, çözdüğünden daha çok problem getiriyordu. İki “anavatan”ın müdahalesi Kıbrıslılar arasındaki ilişkileri karmaşıktırılıyordu, çünkü Ada'nın taksimi 1958'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından resmî siyaset olarak benimsenmişti.⁴⁶ Türk ve Yunan dışişleri bakanları, Fatin Rüştü Zorlu ve Evangelos Averof gelecekteki anayasanın temellerini atacak bir anlaşmayı 11 Şubat 1959'da, Zürih'te imzaladılar. 17 Şubat'ta Londra'da düzenlenen yeni bir konferans, bu bakanların dışında, İngiliz dışişleri bakanını ve Makarios ile Küçük'ü bir araya getiriyordu. Zürih anlaşması bir oldu bitti olarak önlerine konan Makarios ile Küçük de ayın 19'unda bu anlaşmayı onayladılar. O gün üç anlaşma imzalandı: Birincisi, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ilan ediyor, ama toplam 250 km'lik iki

46 Karş. M.M. Firat, “Les politiques chypriotes de la Turquie de 1945 à 2000”, *Recherches en cours sur la question chypriote*, age, 2001, s. 53-62.

askerî üssü burada hükümrancılık haklarını koruyan İngilizlere bırakıyordu. Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye arasındaki ittifak sözleşmesi olan ikinci anlaşma esas olarak Ada'daki iki askerî kuvvetin konuşlanma meselesini bir düzene bağlıyordu: 950 kişilik bir Yunan birliği ve 650 kişilik bir Türk birliği. Son olarak, imzalanan bir garanti anlaşması İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye yeni cumhuriyetin bağımsızlığı konusunda "garan-tör devlet" statüsünü tanıyordu. Bu son anlaşma, Kıbrıs hükümetinin başka bir devletle bir paylaşım veya birleşmeye gitmeye yönelik herhangi bir faaliyete girişmesini yasaklıyordu: Enosis yasaklanmıştı. Anlaşılan, iki NATO üyesi devlet arasında bir savaşın önünü almanın yolu olarak Ada'nın bağımsızlığını savunan ABD'nin baskısı altında,⁴⁷ tuhaf bir cumhuriyet doğmuştu; çünkü kurucu metinler bağımsızlığı sınırlıyor ve diğer üç devlete müdahale hakkı tanıyorlardı. Mart 1959'da Kıbrıs'ın her iki toplumundan, Yunanistan'dan ve Türkiye'den delegele-ri ve bağımsız bir hukuk danışmanını (İsviçreli Marcel Bridel) kapsayan 26 üyeli bir birleşik anayasa komisyonu, Zürih anlaşmasını temel alarak, anayasa metnini yazacaktı.⁴⁸

"Hilkat garibesi", "uygulanamaz", "halkın iradesine karşı dayatılmış" diye nitelenen bu çok katı, uzun ve karmaşık metin, iki milletin, dinlerine göre tanımlanmış iki cemaatin mevcudiyetini yasalara bağlıyordu. Devletin tepesinde, makam sahibinin tüm Kıbrıslıların temsilcisi olduğunu iddia edebileceği tek bir makam yoktu, çünkü cumhurbaşkanının –beş yıllığına– sadece Ortodokslar ve başkan yardımcısının da sadece Müslümanlar tarafından seçilmesi öngörülmüştü. Kıbrıslı bir Türkün oyu aynı aday için asla Kıbrıslı bir Rumun oyuyla birleşemezdi; temsilciler meclisinde cemaatleri tarafından seçilen 35 Rum vekil ve 15 Türk vekil yer alacak, meclis başkanı Rum, başkan

47 Özellikle M.M. Fırat'ın görüşü bu yöndedir.

48 Karş. M. Sarca ve diğ., *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975, s. 14. Heyetlerin başında Glafkos Klerides (Kıbrıs Rumları), Rauf Denktaş (Kıbrıs Türkleri), Themistokles Tasos (Yunanistan) ve Nihat Erim (Türkiye) bulunuyordu. Kıbrıs sorununda büyük rol oynayan Türk diplomat Nihat Erim, bakış açısını *Bildğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs* kitabında anlatmaktadır. Ankara, Ajans-Türk, tarihsiz [1977], 464 s.

yardımcısı Türk olacaktı, bunlar da sadece kendi cemaatlerinin vekilleri tarafından belirlenecekti. Belediye, seçim ve vergi alanlarında yasa çıkarmak için hem Türk hem de Rum vekillerin çoğunluğunun oyunu almak şarttı. Cemaatlerin iç işlerinde (din, eğitim, kişisel ve ailevi statü, vergiler ve yerel vergiler) iki ayrı cemaat meclisi yasa koyucu durumdaydı. En büyük beş kentte ikişer ayrı belediye bulunuyordu (böylece Türk belediye meclis üyelerinin 1958'deki ayrılığı onaylanmış oluyordu) ve karma köylerde de iki muhtar bulunduruluyordu. Her cemaate özgü ayrı bir adalet sistemi ve cemaatlerarası davalar için de bir karma adalet sistemi mevcuttu; bu ikinci sistemde yargıcın kendi cemaatinden olanların lehinde kararlar vermesi beklenebilirdi. Cumhurbaşkanı'nın ve başkan yardımcısının veto hakkı, yani önemli sorunlarda (Savunma, Dışişleri, Güvenlik) ülkeyi felç etme yetkisi vardı. Son olarak da, anayasayı değiştirmek hemen hemen imkânsızdı, çünkü Yunan vekillerinin ve Türk vekillerinin ayrı ayrı üçte ikisinin oyu gerekiyordu.

Toprak temeline dayanmayan bir federasyon olarak algılanan bu çift cemaatli sisteme böylesine katı bir görünüm verdiklerine göre, herhalde anayasanın fikir babaları ve yazarları Osmanlı millet sisteminin derin tesiri altındaydılar; federasyonun toprak temeline dayanmamasının göstergesi, hukukun modern federal devletlerde olduğu gibi bölgeye değil şahsa göre uygulanmasıydı. Türkler ile Rumlar arasındaki iktidar paylaşımı değişmez nitelikteydi: Cumhurbaşkanlığı makamının (Rum) boşalması durumunda, iktidar başkan yardımcısına (Türk) değil, Temsilciler Meclisi başkanına (Rum) geçiyordu. Cumhurbaşkanı'nın ve başkan yardımcısının veto hakları iki cemaatin meclislerinin hükümlerine uygulanamıyor, böylece bu meclisler büyük bir özerkliğe sahip oluyorlardı.⁴⁹ Kıbrıs Rumlarının ca kaleme alınmış eserler demokratik olmadığını söyledikle-

49 Demek ki katı bir ortak yönetim (*consociation*) söz konusuydu; A. Lijphart (*Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977) tarafından önerilen bu kavram, S. Savvides (karş. "The dynamics of partition: the domestic-structural dimension and the case of Cyprus", *Recherches en cours sur la question chypriote*, age, 2001, s. 77-92) tarafından tartışılmıştır.

ri ve “her zaman İngiliz işgal güçlerinin müttefiki olmuş Türk azınlığı tatmin etmek üzere Londra tarafından Kıbrıs Rumlarına dayatıldığını” ileri sürdükleri bu metni sert bir dille eleştirmektedirler.⁵⁰ Türk azınlığına tanınan haklar “aşırı” olarak değerlendirilmiş (Türk toplumu toplam nüfusun %20’sinden azını oluşturmaya karşılık, temsilciler meclisinde ve idari mevkilerde %30’luk –orduda %40– bir orana sahipti) ve bu yüzden “Kıbrıs’ın dünya yüzünde çoğunluk esasını kendi anayasasıyla inkâr etmiş tek ülke haline geldiği” belirtilmişti.⁵¹ Kıbrıs Rumlarının resmî bakış açısına göre, “Kıbrıs’ın Rum halkı yaptığı fedakârlıkların ödüllendirilmediği kanısındaydı.”⁵²

Demokratik ülkelerde, Yahudiler, Hristiyanlar, Müslümanlar veya dinsizler aynı mahkemelere ve aynı yasalara tâbidir. Ama yasanın evrenselliği ilkesinin uygulanabilmesi için, karşılıklı anlayış, güven ve esneklik gerekir. Kötü niyetin, kuşkunun ve hıncın hüküm sürdüğü Kıbrıs’ta durum böyle değildi. Bu küçük toprak parçasında yabancı güçler tarafından desteklenen iki aşırı milliyetçilik, bağımsızlığı, *enosis*’e veya *taksim*’e doğru bir ara aşama haline getirmenin hesaplarını yapıyorlardı.

Bağımsızlık

Kıbrıs 16 Ağustos 1960’ta bağımsızlığını kazandı. Makarios Rumlar tarafından cumhurbaşkanı seçilirken, Türkler de başkan yardımcılığı için tek aday olan Fazıl Küçük lehine oy kullandılar. Anayasa işlemeyecekti. Rumlar, “hiçbir şekilde ihlal edilemez bir ayrılıkçılık anayasası” olarak kabul edilen bir metne inatla bağlanıp, her türlü değişiklik önerisini reddettikleri için, Türkleri bugün bile suçlamaktadırlar. Ama Türk yazarlar da, Rumların *enosis*’in övülmesini yasaklayan garanti söz-

50 *Cyprus. A Handbook on the Island's Past and Present*, Publications Department, Greek Communal Chamber, Nicosia, 1964, s. 156. Dönemin Kıbrıs Rum yöneticilerinin görüşlerini ifade eden resmî bir kitap söz konusudur.

51 C. Foley, *Legacy of Strife. Cyprus from Rebellion to Civil War*, Londra, Penguins, 1964, s. 35.

52 *Cyprus. A Handbook*, *age*, s. 48.

leşmesini ihlal eden sayısız açıklamasını hatırlatmaktadırlar.⁵³ Cumhuriyetin daha ilk yıllarında, *enosis* gizli bir projenin en son amacı olarak gösterilmişti; milli mücadeleyi “her türlü aracısı” kullanarak sürdürmeyi hedefleyen Akritas planına Makarios da rıza göstermişti.⁵⁴

Türk ve Rum siyasi sorumluların hepsi inançlı milliyetçilerdi, “toplumların barışçı ve ahenkli bir biçimde bir arada yaşamasının gerektiğini anlamaları imkânsızdı.”⁵⁵ Kıbrıs Cumhuriyeti nüfusunu ortak değerler çevresinde toparlamaya gayret etmedi, tek bir ulusal marşı ve bayrağı bile yoktu, çünkü anayasa Yunan ve Türk bayraklarının kullanılmasına izin veriyordu. Hatta Rumlar ve Türkler için ortak bir milli eğitim sistemi de yoktu. Eğitim meselesini cemaatlere terk eden cumhuriyet, ortak bir geleceğin inşa edilmesiyle uğraşmadı.

Her iki taraf kendi belleğini, dışlayıcı ve saldırgan bir belleği geliştirdi. Ocak 1961’de Makarios EOKA eylemcileri anısına dikilen anıtların açılışını yapıyordu. Türkler, bir provokasyon olarak değerlendirdikleri bu girişime, Aralık 1963’te Markos Dragos’un heykeline plastik patlayıcı yerleştirerek cevap verdiler. 1958’in yarası yeniden açılmıştı. Mart-Temmuz 1963 arasında başka benzer anıtlar Makarios veya İçişleri Bakanı Georgacis tarafından açıldı. Türk tarafında ise milliyetçiler, Türk kimliğinin Kıbrıs Türkü kimliğinden üstünlüğünü yeni-

53 John Reddaway kitabının sonunda bu açıklamalardan uzunca bölümlere yer vermiştir. Makarios’un cumhurbaşkanı olarak yaptığı iki açıklamayı alıntılalım. 1962’de, toplumlar arası çatışmalar başlamadan önce, kendi vatandaşlarının bir kesimine karşı tam bir savaş çağrısı yapmıştı: “Helenliğin korkunç düşmanı olan Türk ırkının unsuru olan bu küçük Türk toplumu Ada’dan kovulmadığı sürece, EOKA’nın kahramanlarına düşen vazifeler tamamlanmış sayılamaz.” (4 Eylül 1962’de Kykko manastırında yapılan konuşmadan). 1971’de, Yunanistan’da yönetim askeri cuntanın elindeyken bile şunları söylüyordu: “Kıbrıs Yunandır. Tarihin başından beri Kıbrıs Yunandır ve Yunan kalacaktır. Biz onu birleşmiş ve Yunan olarak aldık. Birleşmiş ve Yunan olarak koruyacağız.” (14 Mart 1971’de Gialusa’da yapılan konuşmadan). Karş. J. Reddaway, *age*, s. 192-198.

54 Karş. J. Reddaway, *age*, s. 199-206.

55 B. Hanquet, *La Question chypriote. Choc des nationalismes et interventions étrangères*, yayımlanmamış tez, Université de Liège, Faculté de Philosophie et Lettres, Arts et Sciences de la Communication, 1989, s. 141.

den ilan etmeye başlamışlardı. Zaten uzun süredir Türkiye'den gelen veya Kıbrıs'ta üretilen vatanperverlik edebiyatı Kemalist değerleri geliştiriyordu. Atatürk büstlerinin yerleştirilmesi Türkiye'ye bağlılığı ifade ediyordu. Milliyetçiler de bellek çalışmasını kendi hesaplarına kullanıp, Sinta gibi yerlerde EOKA kurbanlarının ölümüne bir mânâ vermekle yükümlü anıtlar ve müzeler açtılar. Kıbrıs'ın bağımsızlığı hiçbir şeyi değiştirmemişti. İki cemaat arasında başlamış olan çatışma tırmanacak ve doruk noktasına kadar çıkacaktı.

Bu dönem hakkında elimizde, Kutlu Adalı'nın 1963'te *Dağarcık* adıyla kısmen yayımlanan "Köy Raporları" (1935-1996) sayesinde çok önemli bir tanıklık bulunuyor.⁵⁶ O sırada milliyetçi bir militan olan yazar, Kıbrıs Müslümanları arasında bir Türklük bilincinin yeniden doğuşuna etkin olarak katılmıştı. 1959'da Federasyon'un yayın organı olan *Nacak*'ın başyazarı olan Adalı, 1961-1963 arasında bir grup genç "idealist"le birlikte Ada'nın Müslüman köylerini dolaştı. *Dağarcık* kitabının özünü onun gözlemleri oluşturmaktadır. Bu kısa metinler, rüzgâr tarafından eğilen sahildeki ağaçlar gibi, iktidarlar tarafından mahvedilen küçük köylülerin hayatını tasvir etmektedir. *Dağarcık*'ta tasvir edilen Türk köyleri sefalet içindedir, köylüler cahildir. Kutlu Adalı ile birlikte dolaşan genç şehirliler keşfettikleri dünya karşısında şaşkına dönmüşler, ama görevlerine bağlı kalmışlardı. Vatansever kutlamalar düzenlemişler, köylülerini Türk yer adlarını benimsemeleri ve çocuklarına Arap adlarından ziyade Türk adları koymaları konusunda teşvik etmişlerdi.

Örneğin Kutlu Adalı, "Komünizme Karşı Mücadele" başlıklı bir metinde, yaşayanların Türklük bilincini ve milliyetçiliği alaya aldıkları ve eylemcilere hiçbir sempati göstermedikleri, umursamaz insanlardan oluşan bir köyü anlatır. "Eğer köylü böyle bırakılırsa çok sürmez hepsi gâvur olacak. Komünist olacak" diye yazar. O zaman köyde, milliyetçiliği yaygınlaştırmamanın vazgeçilmez araçlarından biri olan bir folklor eki-

56 Kutlu Adalı, *Dağarcık*, Lefkoşe, Işık Kitabevi Yayınları, 2 c., 1997-2000, 168 ve 202 s. [1. baskı 1963, Lefkoşe, Beşparmak Yayınları].

bi kurulur ve ekibin daha ilk gösterisinde birçok evin üzerinde Türk bayrağı dalgalanmaya başlar. Federasyon başkanı Rauf Denктаş'ın ziyareti sırasında, köy ahalisi bir Atatürk büstünün konduğu okul bahçesinde toplanır. Denктаş, komünistlerin tehlikeli niyetleri üzerine bir konuşma yapıp dinleyicilerini ateşler: "Kahrolsunlar!" sesleri yükselir. Kimi köylüler de: "Hepsi sindi. Hepsi vazgeçti. Köylü artık uyandı" diye bağırır. Bir ay sonra, artık ayyıldızlı bayraklarla kaplanan köydeki yeni "idealist" öğretmen'in gayretlerinin sonucunu yerinde görmeye bizzat Fazıl Küçük de gelir.⁵⁷ Türk milliyetçiliği bu şekilde yavaş yavaş köylere yayılır.

1963-1964 kışındaki büyük krizin hemen öncesinde yer alan iki olay simge değerindedir: 1950-1958 arasında ölmüş "80.000 Türk şehidi"ne Ada'nın bir anıt 28 Ocak 1963'te Lefkoşe'de açılır. Üzerine ayyıldız işlenmiş basit bir dikilitaştan oluşan bu anıt, tarihi milliyetçilik lehine araçsallaştırmaktadır. Türkler ile Rumlar arasında ezeli ve sona ermez bir düşmanlık fikrini kabul ettirebilmek amacıyla, 1571 fethi sırasında ölen Osmanlılar modern Türkçülüğün yanına eklenmiştir. Lefkoşe'deki Kyrenia [Girne] kapısında bulunan Atatürk heykeli ise 29 Ekim 1963'te, cumhuriyet bayramında açılır. Ankara'da yayımlanan *Türk Kültürü* dergisi merasimi şöyle anlatır: "Mehmetçik 16 Ağustos 1960'da Kıbrıs'a ayak basmıştı.⁵⁸ Sıra Başkomutana kalmıştı. İşte şimdi Başkomutan da Kıbrıs'a gelmişti. (...) 29 Ekim 1963 saat 8.15'te Türk alayı bandosunun çaldığı İstiklal Marşı'nın hep bir ağızdan söylenmesinden sonra, Türkiye Büyükelçisi Ekselans Dr. Mazhar Özöl, kırmızı beyaz kurdelayı kesti ve heykeli Kıbrıs Türk gençliğine emanet etmek üzere açmak için Cumhurbaşkanı Muavini Ekselans Dr. Fazıl Küçük'ü, bayrağı çekmek maksadiyle davet etti. Bu an, heyecan son haddine varmıştı. Atası uğruna canını bile fedâ etmekten çekinmeyen Türkler sevinç gözyaşlarını döküyorlar ve çılgınca alkışlıyorlardı. Şanlı Türk bayrağı yavaş yavaş heykelin üzerinden çekilirken arkada bulunan gön-

57 Kutlu Adalı, *age*, c. 1, s.139-144.

58 Garanti anlaşmasıyla öngörülen 650 mevcutlu birliğin gelişi söz konusudur.

dere de hürriyet ve istiklâlin sembolü olan ay-yıldızlı bayrağımız çekiliyordu. (...) Bundan sonra başta Büyükelçinin, Cumhurbaşkanı Muavini'nin, Türk Alayı'nın, Kıbrıs Türk Kültür Derneği'nin çelenkleri olmak üzere bütün kurum ve teşekküllerin ve Ada'nın her tarafından gönderilen yüzlerce çelenk Ata'nın heykelinin etrafına konuldu. (...) Kız ve erkek öğrenciler ile Kıbrıslı genç şair Özker Yaşın tarafından şiirler okundu. Böylece Kıbrıs'a bir kez daha Türklük damgası, asla silinmemek üzere vurulmuştur. Atatürk işte bütün heybetiyle Girne kapısındadır. Ebediyen orada kalacaktır. Büyük milletimin büyük Önderi, yavru vatanın genç evlatlarına buradan komuta edecektir. 'Yurtta sulh, cihanda sulh' parolasının sembolü olan sivil kıyafetli Atatürk heykeli, Kıbrıs'ta da barışın devam etmesini istemektedir. Fakat bu mümkün olmazsa, milletinin sine-sine, bütün rütbelerinden sıyrılmış alelâde bir vatandaş olarak katılan Atatürk gibi, komutayı eline alacak ve Kıbrıs Türk halkını mutlaka zafere götürecektir.”⁵⁹ Bu merasim ve anlatılış biçimi dönemin milliyetçilerinin zihniyetini yansıtmaktadır. Sonraki haftalarda Atatürk heykeli de havada uçuşan kurşunlara hedef oldu. İki toplumun eylemcileri zaman zaman karşılıklı ateş açıyorlardı.

“Kanlı Noel”

Kavga giderek büyüyor ve siyasal yaşamı çürütüyordu. Türk tarafı veto hakkını kullanarak Rum tarafını çileden çıkarıyordu: Özellikle de 1961'de gelir vergisi toplanmasının önü kesildi. 30 Kasım 1963'te Makarios tikanıklığı aşmak için anayasa-da on üç değişiklik yapılması konusunda resmî bir teklif verdi; Rum tarafına göre bu değişiklikler modern bir devlet ve alışılmış husumetleri aşan gerçek bir yurttaşlık yaratacaktı. Nitekim Makarios veto hakkının kaldırılmasını, cumhurbaşkanının ve başkan yardımcısının tek bir parlamento tarafından seçilmesini, vergi yasalarının iki ayrı çoğunluk grubu (Türk ve Rum) değil, tek bir çoğunluk tarafından oylanmasını, beş büyük kentte-

59 Fikret Alasya, “Atatürk Kıbrıs'ta”, *Türk Kültürü*, no. 14, Aralık 1963, s. 5-6.

ki ayrı belediyelerin birleştirilmesini, adalet sisteminin birleştirilmesini, Türklerin idare ve polisteki kotalarının nüfus içindeki gerçek oranlarına göre azaltılmasını öneriyor; kısacası, devletin ikili yapısının değiştirilmesini amaçlıyordu.⁶⁰ Türklerle göre, tabii ki “kabul edilemez” olan bu değişiklikler kendilerini bir azınlık statüsü içine sokmayı hedefliyordu. Bu tedbirler sayesinde yasal, ama garanti sözleşmesine aykırı yollardan enosis’e gidilecekti. John Reddaway’e göre, Makarios’un önerileri Akritas planı çerçevesindeydi ve onu örtmeye yarıyorlardı. Benoît Hanquet’ye göre, seçilen anı özelliği Makarios’un gerçek niyetlerini açığa vuruyordu; o sırada hem Yunanistan’da hem de Türkiye’de ağır bir siyasi kriz döneminden geçiliyor, bu durum Makarios’un istediği gibi hareket edebileceğini düşünmesine neden oluyordu.

Türk tarafında, dış görünüşü kurtarmak kaygısı bile güdülmedi: Değişiklik önerilerine cevap 16 Aralık’ta Fazıl Küçük’ten değil, Lefkoşe’deki Türk büyükelçisinden geldi. Her halükârda Ada’daki Türk toplumunun temsilcilerinin en az üçte ikisinin onayını almadan anayasayı değiştirmek imkânsızdı. Bu temsilciler, fazla bir riske de girmeden, kaçamak cevaplar vererek işleri sürüncemeye sokabilirlerdi; bu durumda tartışma ve pazarlıklar yoluyla belki de iç savaştan sakınılabilirdi. Ama kuşkusuz çatışmadan kaçınmak istemiyorlardı ve Makarios ile onun Rum bakanları da çok ters bir red cevabının doğrudan Türkiye’den geleceğinden herhalde emindiler.⁶¹

1963-1964 olayları, günümüzde Kıbrıs Türklerinin toplu ve bireysel belleklerini referans noktasıdır. Her yazarın, ilk kıvılcımı oluşturan olay hakkındaki yorumu farklıdır. B. Hanquet’nin dediği gibi, olayların seyri hakkındaki polemik “çözülmez bir düğüm” halindedir, ama Türk ve Rum yandaş yazarlar kendilerinden daha emindir ve sorumlulukların ke-

60 Karş. F. Frigerio, “Quelle fédération pour Chypre ?”, *Recherches en cours sur la question chypriote*, age, 2001, s. 9-20. Anayasa değişiklikleri hakkındaki resmi Kıbrıs Rum görüşü için bkz. Cyprus. *A Handbook*, age, 1964, s. 159-167.

61 Kıbrıs Türk asıllı siyasetbilimci Mehmet Hasgüler, 30 Kasım önerisinin kendi içinde bir darbe olduğu görüşündedir. Karş. *Kıbrıs’ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, age, s. 233 vd.

sin bir biçimde belirlendiği anlatılar kaleme almaktadır.⁶² Kesin olan bir şey varsa, EOKA milisleriyle “mücahitler” (yasaklanan TMT’nin savaşçıları) gırtlak gırtlığa gelmenin hayalini kurmuşlardı. 21 Aralık 1963’t e Rum polislerin bir Türk aracını çevirip arama yapmaları sonucu çıkan silahlı çatışmada ölenler olmuş, bunun üzerine Lefkoşe’deki Türk mahallelerine karşı bir dizi saldırı düzenlenmişti. İlk geniş çaplı Rum saldırısı 23 Aralık’ta şehrin varoşlarından Kaymaklı’ya yapıldı, bunu 24 Aralık’ta genel bir saldırı izledi; Türklerin söylediklerine göre, Kıbrıs’ta konuşlanmış Yunan askerî birliği de bu saldırılara katılmıştı. Cinayetler, kundaklamalar, yıkımlar yeniden başladı. Türk nüfus şehrin öteki mahallelerine, özellikle de Lefkoşe’nin kuzeyindeki Mandres’e (Hamitköy) kaçmak zorunda kaldı ve orada kurulan çadırlara yerleştirildi. 26 Aralık’ta, Lefkoşe’nin kuzeybatısındaki Agios Vasileios’da (Ayvasıl) biri on yaşında bir çocuk olmak üzere, dokuz sivil Türk öldürüldü ve topluca bir çukura gömüldü.⁶³ 27 Aralık’ta Kaymaklı mahallesi yakıldı. Yeşil Hat’ta bitişik olan bu mahalle uzun süre o halde durdu. Birçok karma köyde yaşayan Türkler de aynı anda saldırıya uğradılar. Lefkoşe’nin güneyindeki Mathiatis’te Müslüman mahallesi yeryüzünden silindi. Kuzey kıyısındaki Lapithos (Lapta)⁶⁴ ve Vasileia Müslümanları, Girne yakınındaki küçük Templos köyüne sığınmak zorunda kaldılar.

Polis, olayların hiçbir anında, normal işleyen bir devlet beklenebilecek, “herkesin, özellikle de ayaklanmamış olan Türklerin emniyetini sağlamak” rolünü oynamaya asla yanaş-

62 Türk ve Türk yanlısı yazarlar sık sık şu esere dayanırlar: Harry Scott Gibbons, *Peace Without Honour*, Ankara, 1969; genişletilmiş yeni baskı *The Genocide Files* başlığıyla yayımlanmıştır (Londra, Ch. Bravos, 1997). Kanlı Noel hadisesini öyle ayrıntılı anlatır ki, yazarın olaya bizzat şahit olduğunu sanırsınız, oysa ki bu kendisinin de birçok yerde itiraf ettiği gibi doğru değildir. Bu metnin ihtiyatlı bir biçimde kullanılması gerekir, çünkü Gibbons hiçbir kaynak göstermez, anlatısını Türk propagandasının kalıplaşmış ifadeleriyle doldurur ve KKTC resmî haber ajansının müdürüne duyduğu şükranı safça dile getirir (1997 baskısı, s. 387). Bu kitap, Pierre Oberling, *The Road to Bellapais*, 1982’den güçlü esintiler taşır.

63 Adı daha sonra “Türkeli” olarak değiştirilen bu köyde, 1960 yılında 492 Rum ve 117 Türk yaşıyordu.

64 1960’ta Lapithos’un nüfusu 3500’dü ve bunların 400’ü Türktü.

madı.⁶⁵ Ayrıca İçişleri Bakanı Polikarpos Georgacis de EOKA'lı bir eylemciydi. "Kanlı Noel" adıyla bilinen o günler, Kıbrıs Türklerinin gözünde hem felaketin hem de –var olduğu iddia edilen– bir rönesansın başlangıcını teşkil eder. Çünkü o günler boyunca Türk siyasetçilerinin ve memurlarının –kendi ifadele-riyle– "görevlerinin başlarına gitmeleri engellendi" veya Rum versiyonuna göre, bu kişiler Ankara'nın müdahalesini bekleyerek "bilinçli olarak görevlerinden çekildiler"; yine de, mevcut kurumlara dayanarak hızla bir özerk idare örgütlediler. Bu bilinçli bir taksim isteği miydi yoksa EOKA terörü karşısında bir kaçış mı? Sadece olayların kahramanları bunu biliyorlar; ama EOKA'nın açıklanmış amaçları (Türklerin Ada'dan sürülmesi) ve TMT'nin hedefi (taksim) aynı sonuçta buluşuyorlardı. Mehmet Hasgüler'e göre, Türklerin çekilmesinin bilinçli bir karar olduğuna şüphe yoktu⁶⁶ ve anayasa değişikliği tekliflerinin reddedişinde sergilenen terslik de bu varsayımı desteklemektedir. Zaten Ocak 1964'te Londra'da aceleyle toplanan bir konferansta, Türkler nüfus mübadelesiyle birlikte özerklik talep edeceklerdi.

Toplumlar arası şiddet olayları 1964 yılı boyunca devam etti. Bu defa, özellikle Ocak ve Şubat aylarında kitlesel bir göç yaşandı. Karma köylerin veya mahallelerin Türk aileleri yanlarına asgari bir eşya alıp, Rum nüfusları daha önceden sürülmüş Türk yerleşim merkezlerine veya köy gruplarına doğru çekiliyorlardı. Her iki yönde de "etnik temizlik" gerçekleşiyor, bu tür olaylarda her zaman yaşanan felaketler de bu gelişime eşlik ediyordu: şiddet olayları, evlerin yıkılması, yağmalar ve zihniyetlerin katılaşması. Çok geçmeden Türk bölgelerinin sınırları belirlendi, "arındırıldı" ve mücahitler tarafından savunulmaya başlandı; ilk günlerden itibaren bir idare kuruldu.⁶⁷ Fazla tecrit olmuş durumdaki yirmi dört Türk yerleşiminin nüfu-

65 J.F. Drevet, *Chypre, île extrême. Chronique d'une Europe oubliée*, Paris, Syros, 1991, s. 174.

66 M. Hasgüler, *age*, s. 230.

67 Resmî bir kitapta da bu husus belirtilmektedir, *North Cyprus Almanack* (Londra, Rüstem, 1987).

su boşaltıldı. Örneğin Pafos'un kuzeyinde güzel bir Türk köyü olan Pitargu'nun nüfusu 1960'ta 192 kişiydi; Şubat 1964'te hepsi köyden ayrıldı. Biz burayı 1999'da ziyaret ettiğimizde, birkaç evi ahır olarak kullanılan hayalet bir köyle karşılaştık. 1964'te topraklarını terk etmeye zorlanan köy sakinlerinin içlerini nasıl bir acının kemirdiğini anlamak hiç de zor değil. Yılın o döneminde ilkbahar gelir, toprağın üzeri dalgalanan buğdaylar ve yeşil çayırarla kaplanır. Meyva ağaçları çiçeğe durur, dağ lalelerinin ve gelinciklerin renkleri göz alır. Koyu renkli bağ kütükleri yeşillere bürünür. Yine de bütün bunları bırakıp gitmek, camilere, ahırlara veya harabelerin içine yığılmak, bir sürü mahrumiyete ve kısıntıya katlanmak zorunda kalmışlardı. Kuşatılmış topraklarda kalan küçük bölgelerde yaşamak ve işe veya çarşıya gitmek için kendi bölgelerinden dışarı çıkmak zorunda kalanlar ise, Rum polisinin ve milislerinin denetimlerine, hakaretlerine, tehditlerine, hatta müsaderelerine maruz kalıyorlardı.⁶⁸

Kıbrıs'ta kalan İngiliz kuvvetleri sonunda araya girerek, Haziran 1958'de ilk taslağı oluşturulan ve Lefkoşe'yi tam ortadan ikiye bölen meşhur Yeşil Hat'ı çizdiler. Türk subaylarının gizlice Ada'ya gelişi ve hem Grivas'ın Kıbrıs'a dönüşü hem de ek bir Yunan birliğinin gönderilmesiyle durum iyice tehlikeli bir hal aldı. Askerî düzeyde Türkler Lefkoşe-Girne yolunu denetimleri altına almayı başardılar; bu yol, Türk ordusunun olası bir müdahalesinde canalcı öneme sahipti. Ama 1964 yılının en ciddi hadisesi Mart 1964'te BM Kıbrıs Barış Gücü'nün (UNFICYP) Ada'ya yerleştirilmesinden aylarca sonra cereyan etti.⁶⁹ 1958'den beri kuzeybatı sahilindeki küçük Kokkina (Erenköy) koyu TMT'ye gönderilen silahların karaya çıkarılması için kullanılıyordu. 1964'te, diğer beş Müslüman köyüyle birlikte burada bir Türk bölgesi oluşturulmuş ve Türkiye olası bir çıkarma harekâtının köprübaşı olarak burayı silahlandırıp tahkim

68 Bu konuda bkz. BM'in 1965'teki aracısı Galo Plaza'nın raporundaki 50. ve 51. maddeler. Tam metin için bkz. cyprus-conflict.net.

69 Karş. S. Achilléas, *Chypre. L'UNFICYP*, Paris, Montchrestien, 2000, 196 s., ve M. Harbottle, *The Impartial Soldier*, Londra, New-York, Toronto, Oxford University Press, 1970, 210 s.

etmişti. Nisan-Haziran ayları arasında, Anadolu'dan gelen en az 500 gönüllü buraya yerleştirildi. Bu kuvvet de söz konusu bölgede mahsur kaldı, Grivas'ın birlikleri ve Yunan ordu birimleri tarafından saldırıya uğrayıp kuşatıldı. Türk hava kuvvetlerinin duruma müdahale edip EOKA mevzilerini bombalaması az daha Yunanistan'la Türkiye arasında savaş çıkmasına neden olacaktı.⁷⁰ 55 Kıbrıslı Rumun (28'i sivil) ve çeşitli kaynaklara göre 10 ilâ 17 Kıbrıslı Türkün ölümüne yol açan bu şiddetli çatışmanın ardından, Rumlar Türk bölgelerini askerî yoldan yok etmekten vazgeçtiler. Vaziyet değişmeden kalmıştı, ama sükûnet sadece dış görünüşteydi. Kasım 1967'de Grivas'ın birlikleri Ada'nın ana eksenini üzerinde, Limasol, Lefkoşe ve Larnaka arasındaki önemli bir kavşak noktasında bulunan iki köyü, Kofinu ve Agios Theodoros'u kuşattılar. Özellikle Kofinu, BM'in mavi miğferlilerinin gözleri önünde havan toplarıyla bombalandı; 24'ü Türk, 26 kişi can verdi, bir mahalle olduğu gibi yıkıldı. Gerilim öyle arttı ki Türk hava kuvvetlerinin yeni bir müdahalesinden korkulmaya başlandı.⁷¹

O dönemin bilançosunu çıkarmak güçtür. Richard A. Patrick, resmî kaynaklara dayanarak, Kıbrıs Türkleri cephesinde 191 ölü ve 173 kayıp, Rum tarafında ise 133 ölü ve 41 kayıp olduğunu belirtiyor. Ama bu yazar Türk tarafındaki rakamların muhtemelen kaza sonucu veya "dost ateşi" sonucu gelen ölümleri de içerirken; Rum kayıplarının sayısının propaganda amaçlarıyla düşük tutulduğu kanısını taşıyor. Bu çekinceler ve kayıpların yüksek oranı bizim tanıklarımızın söz ettikleri bazı cinayetlerin Türk tarafınca yayımlanmış dökümlerde neden bulunamadığını açıklıyor.⁷²

70 Karş. askerî açıdan çok ayrıntılı olan bir tanıklık: Oğuz Yorgancıoğlu, *Enosis Canavarına Vurulan İlk Hançer. Olayların 25. Yılında Erenköy*, tarihsiz, Magoşa, 1989, s. 15 ve 22.

71 M. Harbottle, *age*, s. 145-160.

72 Karş. R.A. Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, Waterloo, Ontario, Department of Geography Publication Series, 4, 1976; bu kitapçı alıntılar www.cyprus-conflict.net/Patrick sitesinde mevcuttur. www.kibris.org sitesinde Türk kurbanların eksik bir listesi bulunmaktadır (Tokhni ve Mari'deki ölümler listede yoktur); karşı. ayr. H. Sadrazam, *Kıbrıs'ta Varoluş Mücadelemiz. Şehitliklerimiz ve Anıtlarımız*, İstanbul, Türkiye Şehitlikleri İmar

Türk bölgelerine kapanma

1964'ten 1974'e kadar tuhaf bir teritoryal örgütlenme yerleşti; tüm Ada'ya serpiştirilmiş durumda ve sadece %1,5'lik toprak sathını kaplayan 45 bölgeye parçalanmış, 80.000 yerli ve 25.000 mülteci nüfusun yaşadığı, 1967'den itibaren Geçici Türk Yönetimi adını alan bir kurumlaşma tarafından yönetilen bir yapıydı bu.⁷³ Yönetimin başında başkan yardımcısı Küçük, temsilciler meclisinin Türk üyeleri ve Türk cemaat meclisinin üyeleri, yani 1960'ta kurulmuş yasal iktidarın Türk unsurlarının hepsi bulunuyordu. Türk bölgelerinin, Ada Türklerinin üçte birini bünyesinde toplayan en büyüğü, Lefkoşe'nin kuzey yarısını ve şehrin varoşları olan Kaymaklı, Ortaköy ve Gönyeli'yi kapsıyordu. Lefkoşe'den Rumların yaşadığı Girne'ye giden yola yaslanıyordu. Bugün burası bir otoyoldur, ama 1963'te daha dolambaçlı olan yol zorlu bir yokuşu tırmanıp, pusu kurmaya çok elverişli bir boğazdan geçerek dağı aşıyordu. Kıbrıs'ta konuşlanmış Türk birliği oraya, geri mevzilerine mümkün olduğunca yakın bir yere yerleşti. Boğazın hemen ötesinde, yolun batı kesiminde Ortaçağ'dan kalma Saint-Hilarion kalesine giden bir yol vardı; ele geçirilmesi olanaksız bu kartal yuvası mücahitlerin başlıca dayanak noktasıydı. On yıl boyunca sivil Rumlar bu yoldan ancak BM korumasındaki konvoylarla geçebildiler. Lefkoşe ile sahil boyunca uzanan Beşparmak dağları arasında, buğday denizinin içine serpiştirilmiş durumdaki bir grup Türk köyü bu eksele derinlik kazandırıyordu. Dağ sırasının kuzeyinde kalan Girne hemen hemen tamamen Rumların elindeki bir bölgenin merkezidi: Kazafani Türkleri Mart 1964'te köylerinden ayrılmak zorunda kalmışlardı; Agios Epiktitos'a daha 1958'de "boyun eğdirilmişti"; Girne'nin yanı başındaki küçük Templos köyünden başka, bölgedeki Türklerin sığınabileceği bir yer kalmamıştı. Ana yolun iki tarafındaki Rum köyleri EOKA üslerini barındırıyordu. En büyük Türk bölgesi dışındaki diğer iki Türk bölgesi,

Vakfı Yayınları, 1990.

73 "Geçici" sıfatı 1971'de kaldırıldı. Karş. H. Fehmi, A'dan Z'ye KKTC. Sosyal ve Ansiklopedik Bilgiler, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 79 vd.

Kiados (Çatoz veya Serdarlı) ve Lefka'nın her birinde 5.000'i aşkın bir nüfus bulunuyordu; nüfusu 2.000'i aşan diğer bölgelerin sayısı ise sadece yediydi. Geri kalanlar toz zerrecikleri gibi dağılmış küçük bölgeler, bazen tek tek köylerdi; Beşparmak dağlarının karşısındaki sarp bir yaylanın tepesindeki eski Osmanlı köyü Kampyli (Hisarköy) veya Tilliria'nın ücra bir vadisindeki Gialia (Yayla) bunlardandı.

Türk makamlarının mantığı içinde ve en azından 1967'den beri, bu bölgeler, sadece stratejik geri çekilme noktaları değil, gelecekteki özerk bir bölgenin de teritoryal temeliydi. Harita üzerinde küçük lekeler gibi duran bu bölgeler, kimi zaman savunması zor, geniş alanları kaplıyorlardı. Arazide her şey mümkündü: suikast, adam kaçırma, cinayet, pusu, kaçakçılık. Mücahitler sadece yoldaki geçiş noktalarını ve bazı stratejik mevkiileri denetliyebiliyorlardı. Ama Kıbrıs'ın kırsal alanı öyle sakindir ki en küçük bir hareketin, uzaktan yaklaşan bir aracın farkına varmak kolaydır. Boğazlarda, görüş mesafesinin çok olduğu bazı yerlerde kurulan karakollar civarı gözetim altında tutma olanağını veriyordu.

Tanıklarımız içe kapanma duygusundan sık sık söz ettiler, ama esas olarak her toplum kendi milislerinin ve ideolojisinin tutsağı durumundaydı. Kuşatılmışlık humması, kuşku, TMT "paşaları"nın ve Türk askerlerinin denetimi özel bir ruh haline yol açmıştı; gerçek denetimlerin ve suikast de dahil gerçek tehlikelerin dışında, iki taraftaki Kıbrıslılarda da düşmanın çalım satmasının yarattığı manevi yaralar açılmıştı. Özellikle de Türkler, Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü'nün çabalarına karşın, yıllarca tecrit olmuş bir halde ve tehdit altında yaşamışlardı.

Bu dönemin bıraktığı izler, örneğin Agirda, Kömürcü ve Göçeri ile birlikte büyük Lefkoşe-Saint-Hilarion Türk bölgesinin kuzey cephesini oluşturan dağ köyü Krini'de (Pınarbaşı) hâlâ görülmektedir. Köyün üst tarafında, Beşparmak dağlarının karşısına düşen bir yamaçta taş bir duvarın kalıntıları uzanır. Türk askerleri burayı sur yerine geçen büyük kireçli kayalıkların varlığıyla doğal olarak tahkim edilmiş, klasik bir çıkın-

tı tabya mevkii olarak seçmişlerdi. Bu kayalıklar arasında örülmüş ve mazgal delikleri açılmış duvarlar bağlantıyı sağlıyordu; tam ortada kısmen beton dökülmüş doğal bir platform üzerinde bir karakol inşa edilmişti; buradan geriye bazı duvar parçaları kalmıştır; girişin önünde bu küçük kışlanın zemini beyaz kireçle çizilmiş büyük bir ayyıldızla süslenmişti. Güney yama-cındaki sarp bir yol atış menziline dışından köye inmeyi sağlıyordu. Sığınaklar ve karakollar arazinin engebeleri içinde eriyip gözden kayboluyordu. Tüm bölgeye egemen olan dağ sırasının diğer yanında Ada'nın kuzeyindeki Rum köyleri bulunuyordu. Dağın tepesi boyunca, belli başlı geçit noktalarında kurulmuş karakollar, nöbetçi kuleleri, geçici müstahkem mevki-ler ise EOKA'nın Türkleri gözetlemesini sağlıyordu. Bölge sınırlarının çizilmesi, trafik ve yol güzergâhları sürekli tartışma konusu ve neredeyse *casus belli* [savaş nedeni] idi.⁷⁴

Kıbrıs yoksuldu ve Müslümanlar da her zaman en yoksul kesim olmuşlardı. Küçük bölgelere çekilmek ekonomiyi iyice rayından çıkarıp sefaleti azdırdı. EOKA'nın ablukası malzeme ve erzak teminini zorlaştırıyordu; her şey, özellikle de inşaat malzemesi Rum milisler tarafından stratejik malzeme olarak kabul ediliyor ve yollarda kurulan barajlarda bu tür malzemeye el konuluyordu. Türkler genellikle elektrikten, hatta bazen sudan bile mahrumdu; posta hizmetinden ise hemen hiç yararlanamıyorlardı.⁷⁵ Mültecilere yönelik BM yardım, tanınmış hükümetin, Rum yönetiminin denetiminden geçmek zorundaydı ve gönderildiği yerlere hemen hiç ulaşmıyordu. Akdeniz'in diğer bölgelerinde kırsal göçün yarım yüzyılda yaptığını, bu gizli savaş altı ayda başardı; ama Cévennes'de veya Korsika'da mahvolan köylüler daha iyi bir hayat kurmak için ayrılmış bir yerlere gitme umudunu hep korumuşlardı.

Türkiye'ye bağımlılık artıyordu. Türk ordusundan ayrılmış mücahitleri eğiten ve örgütleyen subaylar geçici yöneti-

74 M. Harbottle, *age*, s. 61-62, bir Türk köyünü parçası olduğu Türk bölgesinden ayıracak yeni bir yol projesinin 1965 sonunda nasıl ciddi bir gerilime neden olduğunu anlatır. Bu nedenle iki taraf ve BMKBG arasında hararetli pazarlıklar yaşanmıştır.

75 Ambargo hakkında, *karş.* S. Achilléas, *age*, s. 82 vd.

me değil, doğrudan Türk büyükelçiliğine bağlıydılar. Bu on yıl boyunca silah altında kalan mücahitlerin yaşları genellikle çok gençti ve Türkiye’den iyi maaş alıyorlardı; ellerindeki yetkileri ve sahip oldukları itibarı hem kullandılar, hem de istismar ettiler. 1974’ten sonra Kıbrıs Türk toplumunun merkezî unsurlarından birini oluşturacaklardı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) hâlâ siyasi ve mali rant sahibidirler ve imtiyazlı bir grup oluşturmaktadırlar.

Küçük’ün halefi olan Rauf Denктаş döneminde, “anavatan” denetimi daha da güçlendi. 1924’te Pafos’da doğup, eğitimini Londra’da tamamlayan bu hukukçu, savcılık kariyerini bırakıp kendini bütünüyle milliyetçi mücadeleye adanmıştı. Federasyon’un başkanı ve TMT’nin kurucularından biri olan Denктаş, 1959 Anayasası’nın da fikir babalarındandı. Bağımsızlık sırasında, Türk Cemaati Meclisi’nin başkanlığına getirilince, en ön plandaki resmî makamlardan birini ele geçirmiş oldu. 1963’ten sonra sınırdışı edildiği Kıbrıs’a gizlice geri döndü. 1973’te Fazıl Küçük’ün yerini alarak⁷⁶ Kıbrıs Cumhuriyeti’nin başkan yardımcısı “seçildi” –tek aday oydu– ve fiilen Kıbrıs’taki “Türk otoritesi”nin başına geçti.

Bölünme sürecinin bu ilk aşaması iki toplum arasında derin bir uçurum açtı. Uzlaşma giderek zor hatta imkânsız bir hal alıyordu ve iki düşünce sistemi artık tüm ağırlıklarıyla zihinlerin üzerine çökecekti. 1972 ilkbaharında Kıbrıs’ı yürüyerek dolaşan bir İngiliz, Colin Thubron, resmî söylemleri oldukları gibi benimsemiş ve yabancı ziyaretçilerini Ada’nın ezelden beri Yunan veya Türk olduğuna ikna etmeye çalışan öğretmenlerin sözlerini birçok yerde kaydetmiştir. Türk bölgelerindeki vatansever coşkudan, ama aynı zamanda aşırı nüfus yığılması ve sefaletten söz eder. Çatışmaların üzerinden henüz on yıl bile geçmeden, terk edilmiş köyler bitki örtüsü altında kayboluyor, evler harabeye dönüyor ve Pafos’taki iki toplum arasında oluşmuş *no man’s land* Pompei’yi hatırlatmaya başlıyordu.⁷⁷ *Kulturkampf* yeniden hız kazanmıştı. Türk bölgeleri, kendilerini sim-

76 Fazıl Küçük 15 Ocak 1984’te, 78 yaşında Londra’da vefat etmiştir.

77 C. Thubron, *Journey into Cyprus*, Londra, Penguin Books, 1986, xiii-256 s.

gesel anlamda birer küçük Türkiye'ye çeviren Atatürk büstleri ve anıtlarla süslenmişlerdi. 1967'de Limasol'da, 1969'da Pafos'ta birer anıt açıldı. Bu anıt 1999'da hâlâ caminin yanındaki yerinde duruyordu, ama üzerindeki simgeler kaldırılmıştı: bozkurt, ayyıldız, altında yatan ölümlerin listesi.⁷⁸ Larnaka'da da her iki caminin yanındaki iki boş ve dilsiz kaide bugün de görülebilir. Üzerinde yaşanan toprakta simgesel bir iz bırakmak isteği 1974'teki müdahaleden hemen önce yeni bir aşamaya geçmişti: Lefkoşe'nin kuzey bölümünde barışa adanmış, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözünü simgeleyen açık el biçiminde bir heykel 1973'te açılmıştı; Pafos'ta da 30 Ağustos 1974'te, Atatürk'ün Yunan ordusuna karşı kazandığı zaferin (1922) yıldönümünde bir Atatürk heykelinin açılışı yapılacaktı. Koşullarını bilemediğimiz pazarlıkların sonucunda, heykel iki yıl sonra Yeşil Hat'tı geçip Morfu'ya (Güzelyurt) yerleştirilebildi.

Küçük bölgelere kapanma, çatışmaların en başından itibaren ayrı bir idarenin kurulması iktidarların yasallığı konusunda ki hukuki bir polemğin de kaynağını oluşturdu; bu polemik, Kıbrıs sorununa bir çıkış arama çabalarının önünde engel olmaya devam ediyor. İktidara katılmalarının engellendiğini ileri süren Türklere göre, Rum hükümetinin BM tarafından çok erken bir tarihte tek yasal yönetim olarak tanınması bir haksızlık ve tarihsel bir hatadır;⁷⁹ onların gözünde sadece Rumları temsil eden bir Rum yönetimi söz konusudur, çünkü bu yönetimdeki hiç kimse Türk toplumu tarafından seçilmemiştir. Bu nedenle 2005'e gelindiğinde Ankara hâlâ Kıbrıs Cumhuriyeti'yle diplomatik ilişki kurmamıştı. Rumlara ve dünyanın geri kalanına göre ise, "yasal" yönetim "Türk yurttaşları" da temsile devam etmektedir ve zaten Güney Kıbrıs'ta, durumun normale dönmesi beklenirken, 1960 anayasası hâlâ yürürlüktedir. Her iki taraf da diğerinin temsil yetkisini yadsımakta ve kendi kurgusu içinde yaşamaktadır; ama taraflardan biri uluslararası dü-

78 İlk halinin fotoğrafı şu eserde yer almaktadır: H. Sadrazam, *Kıbrıs'ta Varoluş Mücadelemiz Şehitliklerimiz ve Anıtlarımız*, age, s. 240.

79 Türk tarafının bu sorun hakkındaki görüşü, M. Moran, *Resolution 186. Its Genesis and Significance. Manoeuvres at the UN in 1964'te sergilenmiştir*, Lefkoşe, CYREP, 1999, 40 s.

zeyde tanınırken, diğeri 2004'e kadar tecrit ve ambargonun acısını çekmek zorunda kalmıştır.

TAKSİM: 1974'TEKİ AYRILMA

1964'te mavi miğferlilerin büyük bölümü, Yeşil Hat'a uyulmasını sağlamak amacıyla Lefkoşe'ye gönderilmişti. Zaten başka yerlerde sürekli olarak Grivas'ın kuvvetleri tarafından rahatsız ediliyor, hareket serbestlikleri kısıtlanıyor ve bazı bölgelere girmeleri yasaklanıyordu. Örneğin Ağustos 1964'teki Kokkina kuşatması ve Kasım 1967'deki Kofinu saldırısı sırasında geride kaldılar. 45 Türk bölgesi etrafındaki tüm olası sürtüşme noktalarını denetleyemedikleri gibi, birçok görevi birden yerine getirmeleri de gerekiyordu: mültecilere gönderilen yardımları iletmek, tarım faaliyetlerinin güvenliğini sağlamak, toprak ve hayvanlarla ilgili ihtilaflarda hakemlik yapmak, herkesin suya erişimini sağlamak, okullara okul malzemesi dağıtmak ve Türk yaralıları Lefkoşe'deki Türk hastanesine taşımak.⁸⁰ Sayıları çok yetersiz ve işleri başlarından aşkın Barış Gücü en acil görevini, insanların emniyetini sağlamayı her zaman yerine getiremedi. Bugün Kıbrıslı Türkler, olaylar karşısında pasif kalmakla veya hatta Rumların tarafını tutmakla suçladıkları BM'e karşı belli bir hınç beslemektedirler. Kuzey Kıbrıs'ta BM'e ve tüm uluslararası kurumlara karşı duyulan güvensizlik dogmanın da bir ögesi haline gelmiştir.

BM 1959 anlaşmasının yetersizliklerini de dikkate almıştı. Kıbrıslılar arasında köprüler kurmak amacıyla, toplumlar arası görüşmeler düzenledi. Kıbrıslı Türkler, bölgelerin kantonlara dönüştürülmesi yoluyla federal bir çözüm öneriyorlardı. Kıbrıslı Rumlar ise 1959-1960 sistemini reddederek, üniter bir devletin kurulmasını tercih ediyorlardı. Kasım 1967'de, Kofinu olaylarından sonra Grivas Ada'yı terk edip Yunanistan'a geri dönmek zorunda bırakıldığından beri, işler yavaş yavaş iyiye gidiyordu. Ama Eylül 1971'de Ada'ya geri dönen Grivas, EO-KA-B adıyla yeni bir milis örgütlenmesine gitti. Sokak hadise-

80 M. Harbottle, *age*, s. 30-31; R. Köker, *age*, 2004, s. 43 vd.

leri yeniden başladı, bu kez 1967'de Yunanistan'da iktidara gelen Albaylar Cuntası'ndan da destek buldu. Yunanistan, CIA ve Kıbrıs arasında başlayan karmaşık oyun, 15 Temmuz 1974'te EOKA'nın eski "şahin"lerinden Nikos Sampson'u iktidara getiren bir darbeye sonuçlandı. Sampson kendini "Türklerin katili" diye tanımlıyordu.⁸¹ Makarios kaçmayı başarmıştı;⁸² ama taraftarları uzun süre direnemediler ve Rumlar arasında çıkan çatışmalarda yüz kadar kişi öldü.

Türkiye'de hükümetin başında sol eğilimli bir siyasetçi olan Bülent Ecevit vardı; ama o da milliyetçilik yarışına katılmıştı, dinci bir parti olan Milli Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon kurması da bu yarışa iyice hız veriyordu. Türk ordusu teknik açıdan hazırды ve garanti sözleşmesine dayanarak müdahalesini de meşru gösterebilirdi. Bu nedenle, 20 Temmuz 1974'te paraşütçü komandolar tarafından desteklenen Türk ordusu Girne'nin batısına çıkarma yaptı; bu müdahale Yunanistan'da askerî cuntanın iktidardan düşmesine ve Kıbrıs'ta da yasal iktidarın yeniden kurulmasına yol açtı. İlk ateşkesten (22 Temmuz) önce, Türkler boğazdan geçen Lefkoşe yolu üzerinden iletişimi güvenceye alan bir köprü başı tutmayı başardılar, daha sonra bu bölgeyi Lapithos'a kadar genişletip çoğunluğu Rumlardan oluşan bir bölgede paniğe neden oldular. Cenevre'de üç garantör devlet arasında düzenlenen zirveye (25 Temmuz) avantajlı bir konumda katılan Türkler, çift bölgeli federal bir devlet kurulmasını veya en azından beş büyük kanton kurulmasını talep edebilecek durumdaydılar; bu ikinci çözüm nüfusun fazla yerinden oynatılmasını da engelleyecekti. Oldu bittiği kabul eden Cenevre deklarasyonu (30 Temmuz), iki ayrı idarenin varlığını kabul ediyor⁸³ ve Türk işgalinin ne zaman so-

81 Grivas Ocak 1974'te geçirdiği bir kalp krizi sonucunda ölmüştü. Sampson Mayıs 2001'de kansere yenik düştü. Bu iki savaş beyi, yataklarında öldüler. Bu dönemde ABD'nin rolünün ne olduğunu kestirmek güçtür. Karş. zıt bakış açıları: J.F. Drevet, *Chypre, ile extrême*, s. 220 vd., ve B. Hanquet, *age*, s. 215.

82 Önce Malta'ya, sonra Londra'ya sığındı; 1974 sonunda da Kıbrıs'a geri döndü. 1977'de vefat etti..

83 İngiltere, Yunanistan ve Türkiye dışişleri bakanları, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nde fiili olarak iki özerk yönetim bulunduğunu, bunların Kıbrıs Rum toplumunun

na ereceği konusunda hiçbir süre belirleliyordu. 14-16 Ağustos arasında çatışmalar yeniden başladı ve Türk ordusu bu kez Ada'nın üçte birini ele geçirdi; alınan yerler batıda Tilliria dağlarından doğuda Magosa'nın güney varoşlarına kadar uzanıyor, tüm kuzey sahilini, Beşparmak dağlarını, Mesaoria ovasının büyük bölümünü ve Lefka, Morfu, Kuzey Lefkoşe ve Magosa kentlerini kapsıyordu.⁸⁴

Adanın güneyinde kalan tecrit durumdaki bazı Türk bölgeleri, özellikle de mücahitlerin iyi örgütlendikleri yerler, çıkarma başlar başlamaz EOKA-B çeteleri tarafından kuşatılmıştı. Bu bölgeler Türk ordusu tarafından askerî açıdan dayanak noktaları olarak kullanılabilir, buralara paraşütçü birlikleri ve malzeme indirilebilirdi; ters yönden bakıldığında, bu bölgeler üzerinde Rumlar tarafından oluşturulacak askerî baskı herhangi bir pazarlıkta koz olarak kullanılabilirdi. Limasol ve Larnaka'nın Türk mahalleleri, insanların savaşa katılıp katılmadıklarına bakılmaksızın, daha ilk günlerde kuşatılıp ele geçirildi. Ama en kötü hadise, ikinci Türk saldırısı sırasında, Ağustos ayında yaşandı. 14 Ağustos'ta, Türk ordusundan kaçan bir grup Doğu Mesaoria'daki üç küçük Müslüman köyünün, Santalaris, Maratha ve Aloda'nın ahalisini katletti. Toplu mezarlardan yüz yirmi dokuz ceset çıkarıldı. Yine 14 Ağustos'ta, (Larnaka ile Limasol arasındaki) Tokhni'nin Türk nüfusu da saldırıya uğradı, 14 yaşından büyük 69 erkek toplanıp götürüldü. Ertesi gün komşu köylerden, Mari ve Zygi'den 15 erkek Limasol yakınındaki Germasogeia'ya götürüldü ve hepsi vuruldu.⁸⁵

yönetimi ve Kıbrıs Türk toplumunun yönetimi olduğunu kaydettiler. Bakanlar, bu durumdan çıkartılacak sonuçlar hakkında hiçbir önyargı taşımaksızın, bu yönetimlerin varlığının gündeme getirdiği sorunları bir sonraki toplantılarında incelemeyi kararlaştırdılar."

84 Bu savaş hakkında, *karş.* S.Y. Péchoux, "Les dimensions géographiques d'une guerre localisée: Chypre, 1974-1976", *Hérodote*, Temmuz-Eylül 1976, no. 3, s. 6-44, ve M.A. Birand, *Thirty Hot Days*, Londra, Lefkoşe, İstanbul, Rüstem & Brother, 1985, 115 s.

85 Kıbrıslı Türk bir araştırmacı, Latife Birgen tarafından bazı tanıklıklar derlenmiş ve www.cyprus-conflict.net sitesinde yayınlamıştır: "Tragedies in Tokhni from the Mouths of survivors". *Karş. ayr.* H. Sadrazam, *age*, 1990, s. 132-135, ve S. Oberling, *age*, 1982, s. 185. Sadrazam toplam 89 kurbandan söz eder, sonra 82 isimden oluşan bir liste verir. Tokhni'li Türklerin yerleştirildiği Vu-

Bu hadiseler hakkında fazla haber yoktur ve konu hakkında bilgi almak için Türk veya Türk yanlısı eserlere başvurmak gerekmektedir.⁸⁶ Halbuki bunlar propaganda amacıyla uydurulmuş şeyler değildir. Pierre-Yves Péchoux, bu şiddet eylemlerinin –Türkler tarafından gerçekleştirilenler için bir mazeret teşkil etmeseler bile– “Rumların manevi konumunu zayıflattıkları” kanısını öne süren ender yazarlardan biridir.⁸⁷ Ama Rumlar Batı kamuoyu nezdinde öyle bir sempatiye sahipti ki, bu katliamlar hızla unutuldu.

Türk ordusunun ilerlemesinin ve iki taraflı olarak uygulanan şiddetin yarattığı dehşet iki taraftan Kıbrıslıların çift yönlü göçünü hızlandırdı. Toplam 200.000 kadar Rum topraklarından kovuldu veya kaçtı. Güneydeki Türkler kimi zaman bölgelerinde iyi direndiler; pek çoğu Ada’daki iki İngiliz üssünden birine sığındı, geri kalanlar ise Ada’nın bir bölümünü gizlice ve yayan geçerek Türk hatlarına ulaştılar. Sivil nüfus arasındaki şiddet eylemleri sınırlı kaldı. Savaşa rağmen dostluk ve iyi komşuluk bağları sürüyordu.⁸⁸ Konuştuğumuz kişiler, o felaket günlerinde Türk olsun Rum olsun komşuların birbirlerine nasıl yardım ettiklerini hatırlamakta ve doğrulamaktadır. Rumlar, EOKA-B’nin yapmaya hazırlandığı saldırılar konusunda Türkleri uyarıyorlardı. Ötekiler de komşularını koruyor veya saklıyor, sonra da kaçmalarına yardım ediyorlardı.⁸⁹ Başka yerlerde EOKA-B milisleri tarafından takip edilen Makarios yandaşları Türk köylerinde saklanmışlardı.

Ağustos 1975’te imzalanan Viyana anlaşması, son nüfus değişimlerini düzenledi. Kuzeyde kalmış Rumlar güneye gittiler.

no köyünün girişinde, 14 Ağustos 1978 tarihinde bir anıtın açılışı yapılmıştır. 22 Kasım 2004’te, Kıbrıs Rum gazetesi *Alithia* olaya katılan eski bir EOKA-B militanının tanıklığını yayımladı. Bu haber ertesi günkü, 23 Kasım 2004 tarihli *Milliyet*’te tercüme edilerek yayımlandı.

86 S. Oberling, *age*, s. 164-165 ve 184-186. J.F. Drevet bundan bahsetmez.

87 S.Y. Péchoux, *a.g.m.*, s. 29-30.

88 S.Y. Péchoux, “Identité villageoise à Chypre”, *Chypre. La vie quotidienne à Chypre de l’antiquité à nos jours* içinde, Paris, Musée de l’Homme, 1985.

89 26 Mayıs 2003 tarihli *Hürriyet* bu türden bir olayı nakleder (“29 yıl sonra gelen teşekkür”); olayın kahramanları Nisan 2003’te Yeşil Hat açıldıktan sonra sevinç içinde buluşmuşlardır.

Türk yetkilileri Rum okullarını kapatarak bu süreci hızlandırdılar.⁹⁰ Karpas yarımadasında birkaç bin Rum, kuzeybatıdaki iki köyde de birkaç yüz Maruni kaldı. Güneyde kalan Türklerin sayısı ise çok azdı. Kuzeydeki yetkililer onların güneyde kalma tercihini sert bir dille eleştirdiler, kalanları “akıl hastaları” diye niteleyerek aşağıladılar.⁹¹

İkili göç hareketi her iki toplum tarafından da çok zor bir biçimde yaşandı. Rumlar evlerini bir gün geri döneriz umuduyla terk ettiler. Güneyde önce kurulan çadır-kentlerde kaldılar, çok sonra ve yine geçici olarak eski Türk mahallelerine yerleştirildiler. Yirmi bini yurtdışına göç etmeyi yeğledi. 2004 yılında hâlâ birçok Rum mallarının ve evlerinin kendilerine iade edilmesi talebini dile getirmeyi sürdürüyordu. Türklerin güneyde terk ettikleri mülkler uzun süre oldukları gibi bırakıldı. Harebeye dönmelerinin asıl nedeni bakımsızlık ve zamanın etkisiydi. Ama bazı köylerdeki Müslüman mahalleleri de, kimileri daha 1963'te olmak üzere, taş taş üstünde bırakılmamacasına yıkılmıştı. Türkler kuzeydeki “kurtarılmış bölgelere” yerleştiler. Rumların terk ettikleri evlere yerleştirilen Türklerden güneydeki köylerini unutmaları istendi. 1958-1974 arasında iki, bazıları üç göç yaşamışlardı ve çok bıkkındılar. 2004'te yeniden yer değiştirmek fikrini dayanılmaz buluyorlardı.

Türkiye'nin Sampson darbesi olduğu sıradaki Kıbrıs siyaseti 1959 anlaşmasına dayanıyordu. “Garantör devlet” olan Türkiye, resmî açıklamaya göre, halkı korumak, *enosis*'i engellemek ve önceki statükoyu geri getirmek üzere müdahale ediyordu. Ama Ada'nın taksimini zorla dayattığı, böylece *statu quo ante*'nin yeniden kurulmasını reddettiği için de aynı anlaşmayı ihlal etmiş oluyordu.⁹² Üstelik BM Sözleşmesi'nin 103. mad-

90 Bu yöntem Gökçeada ve Bozcaada'nın Rum nüfuslarına karşı kullanılmıştı. Karş. Samim Akgönül, *Les Grecs de Turquie*, age, s. 91-126.

91 V.B. Serter ve O.Z. Fikretoğlu, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi (1878-1981)*, Lefkoşe, Kema Matbaacılık, tarihsiz [1982 sonrası], s. 93. 2003'te, Güney'de yaklaşık 200 Türk kalmıştı (karş. Gilles Bertrand, *Le Conflit helléno-turc*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2003, s. 93).

92 Garanti Sözleşmesi'nin IV. maddesinde şu hüküm yer alıyordu: “Bu antlaşmanın hükümlerine bir riayetsizlik halinde, Yunanistan, Türkiye ve Birleşik

desi, “Sözleşmenin getirdiği yükümlülüklerin [bu arada bir başka devletin hükümlerine hakkına saygı göstermek de bunlardan biridir] diğer her türlü uluslararası anlaşmanın sonucu olan yükümlülüklerden üstünlüğünü teminat altına aldığı” için, Kıbrıs Cumhuriyeti’nde Türk ordu birliklerinin tutulması garanti sözleşmesinin iptalini veya en azından askıya alınmasını gerektirmektedir.⁹³

Sonunda taksim hedefini gerçekleştiren Türkler hukuka saygı göstermediler. İşgal edilen topraklar önce özerk bir devlet görünümüne büründü: Kıbrıs Türk Federe Devleti (Şubat 1975); daha sonra da bu devlet kendini Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olarak ilan etti (Kasım 1983). Müslüman cemaatin toprağa göre ayrılıp yerleştirilmesi süreci olabilecek en katı biçiminde nihayetine eriyordu: Sadece iki toplum birbirinden ayrılmamış, arada temas kurulması da en azından Kıbrıs’ta hemen hemen imkânsız hale gelmişti. 1974-1975’teki çift yönlü göç hareketi, yüz binlerce Anadolu ve Balkanlıyı yerlerinden yurtlarından edip yaşamlarını değiştirmek zorunda bırakan 1922-1923 nüfus mübadelesinin daha küçük ölçekli bir kopyası gibiydi. O mübadelede yaşlılar üzüntüden ölmüşlerdi ve sürgün yarısı onların torunları arasında bile hâlâ tazeliğini korumaktadır.⁹⁴ 1974’te Kıbrıs’ta göçe zorlananlar köklerinden sö-

Krallık, bu hükümlere riyaeti sağlamak için gereken teşebbüsler veya tedbirler hakkında birbirleri ile istişare etmeyi taahhüt ederler.

Müşterek veya anlaşarak hareket mümkün olmadığı takdirde, garanti veren üç devletten her biri, bu Antlaşma ile ihdas edilen nizamı tekrar kurmak münhasır maksadı ile harekete geçmek hakkını muhafaza eder.” (a.b.ç.)

93 Rum tarafının gerekçesi budur ve Louis Dubouis, “Chypre et le droit international”, *Hellenic Review of International Relations*, II (2), 1981-1982’de bu şekilde ifade edilmiştir; aln. yap. G. Bertrand, *Le Conflit helléno-turc*, age, 2003, s. 88. “Yasadışı Kıbrıs Cumhuriyeti devleti” hakkındaki Türk tarafının görüşü, Metin Tamkoç, *The Turkish Cypriot State. The Embodiment of the Right of Self-Determination*, Londra, Rustem & Brother, 1988’de sergilenmiştir. Yine de, 2002’de, bizzat BM Ada’nın birleşmesi için önerilen planda (“Annan planı”), 1959 antlaşmasının ve “garantör devlet” kavramının geçerliliğini örtülü biçimde kabul ediyordu.

94 Karş. Renée Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piræus*, Oxford, New-York, Berghahn Books, 1989, 300 s. Bu eser Mübadele Çocukları başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir: İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 245 s. 1923 mübadillerinin torunları belgeler, anılar, ta-

külmenin acısını nasıl unutabilirlerdi? Kendi dairelerini, hatta semtlerini terk etmeyi asla akıllarından bile geçirmeyen jeopolitik uzmanları, Sırp, Boşnaklar veya Kosovalılar arasındaki çatışmaların çözümünün nüfus mübadelesi olduğunu, bölgenin bu çözüme “alışkın” olduğunu ileri sürmüşlerdi. Oysa geçmiş zorunlu göçlerin anısı sonraki nesillere de aktarılan korkuları ve hınçları besler. Her yerde insanların en köklü isteği, doğdukları köyde, geçmişlerinin tanıkları arasında veya düşlerinin ve hayallerinin onları götürdükleri başka yerlerde, ama kendi istedikleri yerlerde yaşamaktır.

1974'ten sonra Kıbrıslı Rumların iradesi ve koşullar bu zorlu sınavı ekonomik açıdan atlatmalarını sağladı; psikolojik açıdan ise yara kapanmadı. Türkler ise toplu bir depresyon içine gömüldüler ve sonu gelmez bir geçici dönem içinde yaşamak zorunda kaldılar. Onların galip geldikleri kabul edildiğinden, yakınmaya bile hakları yoktu. Her şeyin önceden planlandığı ve yeniden yapılanmayı yönetip ideolojik çerçeveyi pekiştiren yerel ileri gelenlerin, projenin uygulanmasındaki araçlar oldukları ortadaydı. Topluluklara, Rumlar tarafından terk edilmiş bir köy veya mahalle veriliyordu; güneyde bırakılmış malların, mülklerin değeri her haneye biçilen bir puanlama ile tahmin edilip, yeni mallar bu puanlara göre dağıtılıyordu. Ama yeniden yerleşim sürecinin kuralları siyasal kayırmacılığın yararına kullanılmaya başlanmıştı. Gerçekten veya odasından çıkmadan savaşmış mücahitler bu işten en kârlı çıkanlar oldular.

Bu Müslümanlar kiliselerin veya manastırların çevresine kurulmuş, kendileri gelmeden önce yağmalanmış köylere yerleşiyorlardı; kendilerine ait olmayan mülkleri işgal ediyor, o evlerin önceki sakinlerinin mobilyaları ve anıları arasında yaşıyorlardı.⁹⁵ Birçoğu İngiltere'ye göç etti. Üstelik 1974 sonrasında Türkiye'den gelen yerleşimcilerle, kendileriyle aynı dili ko-

nukluklar derlemekte ve internet siteleri sayesinde memleketlerinde buluşmalar düzenlemektedirler: <http://lozanmubadilleri.org>.

95 Peristerona Türklerinin yeni köyleri olan Katokopia'ya (Zümrütköy) yerleştirilmelerinin hikâyesi Özker Yaşın tarafından kaleme alınan otobiyografik bir romanda anlatılmıştır: *Girne'den Yol Bağladık*, İstanbul, İtimat Kitabevi, 1976, 415 s.

nuşşalar bile kültürel açıdan yabancı olan “soydaş”larla bir arada yaşamak zorunda kalmaları da travmayı iyice derinleştirdi.

Strateji uzmanlarının ölçütlerine göre, 1955-1974 arasında bin kadar, 1974 yazı boyunca binlerce –bazı kaynaklara göre 6.000– kişinin ölümüne ve 1619 Kıbrıs Rumunun kaybolmasına yol açan “düşük yoğunluklu bir çatışma” söz konusuydu.⁹⁶ O bölgede yaşanan diğer çatışmaların, İsrail-Arap savaşlarının, Filistin intifadasının, eski Yugoslavya’da 1992’den beri yaşanan savaşların veya Türkiye’deki Kürt hareketinin bastırılmasının yanında hiçbir şeydi bu. Ama Kıbrıs krizi, 1571’den beri çatışmalardan uzak durmayı başarmış küçük bir ülkenin tüm nüfusunu derinden ve çok uzun bir süre boyunca etkiledi. Avrupa’da hınçların, eski kinlerin sürekli beslenmesi uzun bir süre savaşı meşum, ama vazgeçilmez bir miras olarak dayatmıştı. Bunların dışında kalabilmiş Kıbrıs’ta ise, duyulan yegâne savaş hikâyeleri İngiliz ordusunun kıdemli askerlerinin anlatıktıydı. Bunlar da ülke tarihini değil, onların kişisel tarihlerini ilgilendiriyordu. Kıbrıslılar kitlesinin iç çatışmanın getirdiği şiddet olaylarına mesafe koyarak bakmasını sağlayabilecek hiçbir geçmiş tecrübe yoktu.

Bir kurban açısından, çatışma ister kitlesel ister yerel olsun, sonuç değişmez. Bir daha geri gelmeyecek olan hayatı yok edilmiştir. Hayatta kalanlar için ise yaz izleri silinmez.

96 Türk tarafında, “şehitlik”lerdeki mezar taşlarının dökümüne bakıldığında, 1956-1973 arasında öldürülen asgari Müslüman (sivil ve mücahit) sayısı 271, 1974’te ise 1025’tir (540 Türk askeri, 226 mücahit ve 259 sivil); karşı. H. Sadrazam, *Kıbrıs’ta Varoluş Mücadelemiz Şehitliklerimiz ve Anıtlarımız*, age, 1990. İngilizler 1 Nisan 1955-31 Mart 1959 arasında 324 adam kaybetmişlerdir (David Carter, “British personnel who died on active service in Cyprus”, britain-smallwars.com/cyprus).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Hafifçe kıvrılmış bir bıçak sırtı gibi yüz yirmi kilometre boyunca uzanan Beşparmak dağları (Yunancada *Pentadaktylos*) Türk ordusunun denetimindeki topraklara hâkim bir konumdadır. Lapithos'un yukarısındaki en yüksek noktası bin metreye ulaşan bu dağ sırası doğuya doğru giderek alçalır ve Karpas yarımadasında sonu gelmez bir mahmuz halinde uzanır. Ormanlar ve çalılıklarla kaplı yalçın yükseltilerle dantela gibi işlenmiş düşlemsel bir dekor oluşturur. Sahildeki ovanın genişliği birkaç kilometreyi geçmez ve köylerin çoğu sarp dağların eteklerindeki ilk yamaçlara, pınarların kaynadıkları noktalara yerleşmiştir. En alçak geçitlerden birinin dibindeki Girne,¹ kuzey sahilinin tek limanı, Türkiye ile yaşamsal bağ noktası, toprakların içine gömülmüş Lefkoşe'nin nefes almasını sağlayan ciğeridir. Beşparmak dağlarının üstü çoğunlukla bulutlarla kaplıdır, bu bulutlar dağın gökteki aksi gibidir. Tam ortada, sıkılı bir yumruk gibi duran ve Lefkoşe'den de görülen Beşparmak tepesi Kıbrıs'ın simgesi olan bir dağdır; Rumların uzun süre ayak basamadıkları bu dağ onların da geri dönüş talebinin simgesi

1 Bu kentin Rumca adı "Keryneia"dır. Biz yine de çok yaygın olan "Kyrenia" biçimini kullanacağız. Kentin Türkçe adı "Girne"dir ve Kyrenia'nın bu dilde telaffuzundan kaynaklanmaktadır.

olarak kalmıştır. Güney yamacı boyunca çobanların sürülerini otlattıkları kel tepeler uzanır. Aralarındaki tahıl tarlaları önce ufacıkken giderek genişleyerek ortadaki büyük Mesaoria ovasına karışırlar. Mayıs ayından kasım ayına kadar güneşin altında titreşen bu ovada yer yer zeytin ağacı veya palmye kümeleri göze çarpar; genellikle o noktalarda kuyular bulunur. Buğday kaldırıldıktan sonra, göz alabildiğine uzanan toprak rengi arazi Afrika savanlarını andırır. Hiçbir yer rüzgâra karşı korunaklı değildir. İlkbaharın sonuna doğru rüzgâr olgunlaşmış başakları dalgalandırır. Yaz aylarında –sonbahara kadar– Afrika üzerinden estiğinde, palmyelerin arasında ısıklık çalar ve kızıl hortumlar halinde burgaçlanan toz bulutlarını Ada'nın üzerine iter.

Bu topraklarda artık hemen hemen sadece Türkler yaşamaktadır. Bu devleti sadece Türkiye tanımaktadır. Ama kendi hükümlerliğini dayatarak, Kuzey Kıbrıs'ın bağımsızlığını fiilen yadsımaktadır. Nitekim dogmaya göre, tek bir dile ve kültüre sahip olduğu varsayılan “büyük Türk ulusu” bir toprak ile değil, Türklük ile tanımlanmaktadır; Türklerin yaşadığı her yerde Türk ulusu vardır. Türkiye ve KKTC onun unsurlarından ibarettir. Bölgede doğup yaşayanları “Türk yurttaşı”ndan başka bir nitelemeyle asla anmayan KKTC, anayasasının giriş bölümünde bunu açıkça beyan etmektedir.² Protektora durumu kurumsal unsurlarla da desteklenmiştir. Geçerli para Türk lirasıdır. Ağustos 1997’de kurulan TC-KKTC Ortaklık Konseyi, ekonomik ve mali birliği geliştirmeyi, güvenlik ve savunma politikalarını uyum içine sokmayı hedeflemektedir. Polis bile Ada’da konuşlanmış Türk kuvvetinin komutanının emrindedir. Denktaş cumhurbaşkanı olduğu sürece, tüm önemli siyasi kararların arifesinde Ankara’yı ziyaret etmiştir.³

Türkiye’deki her şey gibi, KKTC üzerindeki protektoranın da Atatürk’ün bir sözüyle meşrulaştırılması gerekmiştir. Lozan Antlaşması’nı imzalayan Türkiye böylece Ada üzerinde-

2 Anayasanın giriş bölümü, *North Cyprus Almanack*, Londra, Rüstem, 1987, s. 41. Bu düzenlemeler “Türk olmayanları”, özellikle de Marunileri ve Karpas’ta kalmış son Ortodoks Rumları vatandaşlık hakkından mahrum etmektedir.

3 Karş. M. Hasgüler, *Kıbrıs’ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, age, 2000, s. 258 vd.

ki her türlü hak iddiasını 1923'te terk ettiği için, bu zor bir iş-
tir. Bu amaçla hep aynı cümle alıntılanmaktadır; ancak bunun
için herhangi bir referans gösterilmediğinden doğruluğu tar-
tışmalı bir söz de olabilir: 1930'lu yıllarda, deniz kuvvetlerinin
Antakya açıklarındaki bir manevrası sırasında, Atatürk'ün ya-
nındaki subaylara şöyle dediği söylenir: “Efendiler, Kıbrıs düş-
man elinde bulunduğu sürece, bu bölgenin ikmal yolları tıkan-
mıştır. Kıbrıs'a dikkat ediniz. Bu ada bizim için çok önemlidir.”
Bu cümle tüm resmî eserlerde ve okul kitaplarında bulunur.
Onu kullananlar, o dönemde Yunanistan ile bir dostluk devri-
nin başladığını, artık bu ülkenin “düşman” diye nitelenmedi-
ğini unutturmaya çalışırlar. Her ne olursa olsun, Kıbrıs davası-
nı kutsallaştırmak ve Türk ordusunun Ada'daki varlığını tartış-
ılmaz hale getirmek için aranan Atatürk sözü bulunmuştur.⁴

Sınırlar ve hudutlar

Uluslararası hukukta bir tek Kıbrıs Cumhuriyeti vardır; onun
da toprakları tüm Ada'yı kapsamaktadır; sadece Büyük Britan-
ya ile Kıbrıs arasında tuhaf bir hudut oluşturan iki hükümler
İngiliz üssü bu toprakların dışında kalmaktadır. Bu bir yana bı-
rakılacak olursa, kâğıt üzerinde, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yegâ-
ne uluslararası hududu denizdir ve Yeşil Hat genişliği birkaç
metre ile kilometreler arasında değişen ve BM denetimindeki
bir tampon bölgenin sınırlarını çizen ikili bir ateşkes hattından
ibarettir. Fiiliyatta ise, bu hat Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hüküm-
ranlığının icra edildiği alanın kuzey sınırını çizer. Kuzey'deki
yönetim ve Türkiye ise, tampon bölgenin hükümler bir devlet
olan KKTC'yi gayrimeşru bir hükümet olan “Rum yönetimi”
tarafından yönetilen başka bir devletten ayırdığını kabul ettir-
meye uğraşmaktadırlar. Bu görüşe göre, Yeşil Hat, “Türklerin
kanıyla çizildiği için”⁵ dokulmazlık kazanmış bir uluslararası

4 Karş. Aydın Olgun, “Atatürk'ün Kıbrıs Hakkındaki Talimatı”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1997.

5 Bu aşın Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin bir sloganıdır: “Sınır kanımızla çizdik, değiştirilmesine müsaade etmeyiz” (Kıbrıs, 11 Eylül 1996, Magosa yakınındaki

hudut statüsüne sahip olmalıdır.

Bu iki uzlaşmaz görüş nedeniyle, Ada'nın bir kesiminden ötekine geçmek isteyen Kıbrıslılar yirmi dokuz yıldır bu yolculuğu İstanbul ve Atina veya Londra üzerinden dolaşarak yapmak zorunda kalmışlardır. 2005'te Lefkoşe'nin tam ortasından bir bıçak yarısı gibi geçen ıssız bir sokak, otların işgaline uğramış tuhaf bir hudut, marangozlar mahallesini ve kapalıçarşısını tam ortasından ikiye bölüyordu hâlâ.⁶ Ayrıca tampon bölge mayınlıdır ve Türk tarafında, tampon bölgeye paralel, kilometrelerce genişliğinde girilmesi yasak bir askerî bölge uzanmaktadır. Gerçi 2003'te Yeşil Hat açılmadan önce de, "kedi delikleri" mevcuttu.⁷ Hayvan, araba, uyuşturucu kaçakçıları iki taraftan kurulmuş etkili suçortaklıkları sayesinde duruma uyum sağlamışlardı: Bir polis, "bu kötü bir şey değil, aradaki temasları sürdürmemizi sağlıyor" diyordu. Sıradan yurttaşlar için karşı tarafa birkaç geçiş vesilesi resmen tanınmıştı: Kuzey tarafında, Karpas yarımadasının ucundaki San Andras manastırına her yıl yapılan hac ziyareti; güney tarafında da Larnaka yakınındaki Hala Sultan tekkesine yapılan ziyaret. "Karşı tarafı" görmek için yarıp tutuşan dinsizler de bu fırsatlardan yararlanıyorlardı. Ayrıca Türk makamları, kuzeyde kalmış Marunilerin ve Rumların ailelerine yılda bir ziyaret hakkı tanımışlardı. 2003'te Yeşil Hat açıldıktan, özellikle de Kıbrıs Avrupa Birliği'ne girdikten sonra, durum değişti. Üye ülkelerin yurttaşlarının hattı her iki yönde de geçmesine izin verildi. Ama Kuzey'den Güney'e doğru geçiş diğer yabancılara, dolayısıyla Türkiye Türklerine hâlâ yasaktır.

Hat açılmadan önce Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü, sivil toplum örgütleri veya uzlaşmadan yana siyasi partiler dü-

Deryneia tampon bölgesinde yaşanan ağır hadiselerden bir ay sonra). Bir başka slogan da şöyle der: "Kanla aldık verilmez."

6 Karş. Yannis Papadakis, "Walking in the Hora: 'Place' and 'No-Place' in Divided Nicosia", *Journal of Mediterranean Studies*, 1998, c. 8, no. 2, s. 302-327, ve Jacques Lacarrière, *Nicosie zone morte*, Olkos, 2003; Rum tarafını tutan bu bakış, Panikos Chrysanthou'nun fotoğraflarıyla da desteklenmiştir.

7 En önemlisi, tampon bölgeye bitişik Dhikelia üssüdür. İngiliz üsleri ile Ada'nın geri kalanı arasında gümrük yoktur (16 Ağustos 1960 tarihli antlaşma, ek F, bölüm 1).

zenli olarak toplumlar arası buluşma toplantıları düzenliyorlardı.⁸ KKTC makamları gerekli izinleri, her zaman o anki diplomatik duruma göre, kimi zaman damla damla da olsa veriyorlardı. Sendikacılar, öğretmenler, gazeteciler zaman zaman tampon bölgede, Ledra Palas'ın bahçesinde veya bölge içinde kalan, Dhikelia üssüne bitişik karma bir köy olan Pyla'da buluştu-
tular.⁹ Nisan 2002'de AKEL ve TKP (Toplumsal Kurtuluş Partisi) tarafından Ledra Palas'ta düzenlenen bir "umut festivali"ne katıldık. Önceden ilan edilmiş gösterilerin (folklor gösterileri, müzik toplulukları, her iki dilde yapılan konuşmalar ve barış çağrıları) ve iki taraftan Kıbrıslılar arasındaki hararetli buluşmaların dışında, festival Güney'e geçişlere de olanak veriyordu. Tanıkların anlattığına göre, bir aile reisi tek başına diğer tarafa geçiyor, bir iş buluyor, çeşitli yollardan "iyi para"¹⁰ gönderiyor, daha sonra bir diğer toplumlar arası buluşmada ailesi de onun yanına geliyordu.

Kuzey'de bu kısıtlamalar altında yaşayanlar uzun süre bir tür klostrofobi çektiler; 2000 yılında, uzlaşmadan yana olan Yurtsever Birlik Hareketi (YBH), halka dayatılan "esir kampı yaşamı"nı protesto eden afişler astı. Kısa ömürlü bir İslamcı parti, Bizim Parti, Kuzey Kıbrıslıları "bir mandıraya kapatılmış sürü"ye benzettiğinde, Rauf Denktaş şu cevabı vermişti: "Bu cumhuriyeti, üç tane turist için, beş tane satış için harcayamayacaklarını bilsinler."¹¹ Yetkili makamlar KKTC'nin ve sakinlerinin tecridini sineye çekmişlerdi, çünkü her şeyin 1974 öncesine dönmekten daha iyi olacağı kanısındaydılar. Kapan-

8 Özellikle her Ekim ayının son Pazar'ında, BM'in kuruluş yıldönümü münasebetiyle: 20 Ekim 2002'de 7500 Kıbrıslı Ledra Palas'ın bahçesinde buluşmuştu.

9 *Karş. Kıbrıs*, 15 Mayıs 1997, sendikacı öğretmenlerin daha sonra Troodos dağlarına yapılan bir geziyle devam eden buluşması üzerine. Şubat 1998'de, Kuzey Kıbrıs yetkilileri Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne girmesi için görüşmelerin başlatılması ve Türkiye için bu sürecin başlatılmasının reddi kararlarının alındığı Lüksemburg zirvesini (Aralık 1997) ardından, bu tür buluşmaları yasakladılar. Daha sonra buluşmalar yeniden başladı; hatta bu buluşmalarda sahne alan çift toplumlu bir koro bile oluşturuldu.

10 Kıbrıs lirası yaklaşık 2 euro değerindedir. Türk lirasının durmadan değer kaybettiği o dönemde çok revaçtaydı.

11 *Kıbrıs*, 14 ve 15 Şubat 1998.

manın sorumluluğu “ötekiler”in, Rumların, Yunanistan’ın, Avrupa’nın, Birleşmiş Milletler’in sırtına yıkılıyordu. 1979’dan sonra, Kıbrıslı Türklerin 1974 öncesinde Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından verilmiş kimlik belgelerini ellerinde bulundurmaları yasaklandı. KKTC’nin verdiği belgelerle gidilebilecek ülkeler, sadece Türkiye ve İngiltere’ydi. Ama İngiltere de 1998’den 2004’e kadar oldukça pahalı bir vize koymuştu. Bu güçlüklerle rağmen pek çok kişi gitti ve bölge, yerli sakinlerinden bir bölümünü yitirdi.

Yerleşimciler ve arpalık sahipleri

1960 yılındaki nüfus sayımında Ada’nın bütününde 104.000 kişi “Türk” olarak kayıtlara geçmişti. Aralık 1996’da Kuzey’de yapılan sayıma göre, bölgenin toplam nüfusu 200.537’ydi, ama bunun kaçta kaçının Türkiye’den gelen yerleşimcilerden oluştuğu belirtilmemişti.¹² O dönemde KKTC sakinlerinin %82’si Kuzey Kıbrıs “vatandaşlığı”na sahipti; bunların yaklaşık 24.000’i Türkiye doğumluydu.¹³ Ada’da mukim olarak kayda geçirilen 32.000 Türk vatandaşıyla birlikte, en az 56.000 kişi doğrudan Türkiye asıllıydı. Ama KKTC’nin Kıbrıs’ta doğmuş 137.000 “vatandaşı”ndan ne kadarı 1974’ten sonra Anadolu ana-babalardan dünyaya gelmişti? Büyük çoğunluğu Kürt veya Laz olan bu ailelerin dinamik bir nüfus yapısı vardır¹⁴ ve Türkiye asıllı nüfus, Ada’da doğan ilk kuşak da dahil olmak üzere, muhtemelen en az Kıbrıs asıllı nüfus kadar kalabalıktır. Anadolu ana babalardan Kıbrıs’ta doğmuş birçok genç kendilerini orada evlerinde hissetseler bile, Kıbrıs tarihini sadece propaganda ve okul tarafından çarpıtılmış haliyle bilmekte ve Yunan öte-

12 Kıbrıs, 17 Haziran ve 27 Aralık 1996, 14 ve 15 Şubat 1998, 10 Haziran 1998.

13 Kuzey Kıbrıslı üniversite öğretim üyesi Mete Hatay’a göre, 2001’de yaklaşık 28.000 (Cyprus Mail, 17 Haziran 2003).

14 Kürtler çoğunlukla doğrudan kendi memleketlerinden değil, arada Adana, Mersin veya Antakya’ya uğrayarak Kıbrıs’a gelirler. Pontik kelimesi ise, genellikle Karadenizli Rumları ifade etmek için kullanılır, ama biz aynı coğrafi bölgede yaşayan Türkler için de aynı deymi kullanacağız [çeviride “Karadenizli” denmiştir –ç.n.]

kiliği hakkında genellikle karikatür düzeyinde kalan bir fikir sahibi olmaktadırlar. Anadolu'dan gelenlerin oyları, Denктаş iktidarının istikrarını sağladığı için değerliydi. Nüfus sayımında kayıtlara geçmiş bu Anadolululara, bir de "turist" olarak veya kaçak yollardan gelmiş, çok düşük ücretler karşılığında tarım işçisi veya inşaat işçisi olarak çalışan –sayıları bilinmeyen– Türk vatandaşlarını da eklemek gerekir. Hassas bir durumda bu insanlar kolayca yönlendirilip kullanılabilir bir kitle oluşturmaktadır. Son olarak, Türk ordusu da Ada'da 35.000 kişilik bir kuvvet bulundurmaktadır; bu sayıya, birçok kamp ve kışlaya dağılmış durumdaki subayların aileleri dahil değildir.

Nüfus içindeki bu hatırı sayılır Türkiyeli oranı, Ada'nın kuzey kesiminin demografik ve kültürel özelliklerini derinlemesine değiştirmiştir. Eski Rum köylerinin büyük bölümü Anadolulular tarafından iskân edilmiştir. Lefkoşe'nin bazı mahalleleri kalabalık –çoğunlukla Kürtler– aileleri barındırmaktadır. Sefil oteller ve pansiyonlar, özellikle Ayasofya (Selimiye camii) semtinde ve çarşıda şehir manzarasının bir parçası haline gelmiştir; bu çarşıda bir zamanlar "İngiliz toplumundan işadamlarının toplandıkları restoranlar"¹⁵ bulunduğuna insanın inanası gelmez. Pazar günleri çok sayıda asker şehrin sokaklarında can sıkıntısı içinde dolaşır ve –2003 yılına gelinceye kadar– şehre Anadolu'nun bir kışla şehri havasını verirler. Subay eşleri kendilerini ticaret ve iş hayatında denerler; Türkiye'den gelme zanaatkarlar, esnaf, lokantacılar fırsattan şu veya bu ölçüde yararlanmaya bakarlar. Resmî söylem "Türk Türktür"¹⁶ dese de, bu hadise resmî edebiyatta görmezden geline gerilimlere yol açar. Bu yerleşimcilerin Türkiye'ye geri gönderilmesi, Rum tarafının normale dönüş için koştuğu şartlardan biridir. Ama onlara topraklar, evler, dükkânlar verilmiştir. Kıbrıs'ın olası birleşmesi halinde bu sorunların da çözülmesi gerekecektir.

15 Lawrence Durrell, *Citrons acides*, Paris, Buchet-Chastel, 1961, s. 181.

16 "Adanın bugünkü sakinleri Kıbrıslı Türkler ile Anadolu'da yaşayan Türkler arasında fark yok. Biri Anadolu'da kalmış diğeri 428 yıl önce Kıbrıs'a gelmiş. Soy, kan bir. Ayrım yapmak yanlış. Bu bir noktada illikelliktir." Kıbrıs'ı ziyaret eden Türkiye Cumhuriyeti devlet bakanı Ramazan Mirzaoglu'nun demeci, *Kıbrıs*, 5 Kasım 1999.

Rum mallarının Kuzey'e gelen Kıbrıslı Türklere dağıtılması da, Kuzey Kıbrıs toplumunun bünyesinde de çatlaklara yol açmış zor bir meseledir. Güney tarafında Türkler tarafından terk edilmiş malların durumu daha açıktır. Boş duran 7600 evden 5800'ü Kuzey'den sürülen Rumlara verilmiştir. Kıbrıs devleti evlerin onarımına mali açıdan destek vermiş ve 20.000 mülteciye kredi kolaylıkları sağlamıştır. Pek çoğu bu mülklerin sadece tasarruf hakkına sahiptir, ama bazı kaynaklara göre, özellikle de sahipleri Ada'yı 1974'ten önce terk etmiş Türk mallarına ait 4.000'den fazla tapu da dağıtılmıştır.¹⁷

Kuzey'de, sürülen 200.000 Rumun taşınabilir malları sistemli biçimde yağmalanmıştır. Emlaklar ise İskân Encümeni'nin sorumluluğuna verilmiştir. Bir çözüm arayışında tapu ve kadastro sorunları temel öneme sahip oldukları gibi, Kuzey Kıbrıs toplumu bünyesinde acı ve hınç doğurmaktan da geri kalmamışlardır. Rum mülklerinin dağıtımı, Güney'den göç eden¹⁸ her şahsa terk ettiği mallarının değerine göre bir pay veren bir eşdeğer tayin heyeti tarafından düzenlenmiştir. Toplumun bazı kategorileri açıkça kayırlmıştır: eski mücahitler, eski mukavemetçiler (TMT üyeleri), Türk barış gücüne katılmış Kıbrıslılar, savaş malulleri ve şehit aileleri.¹⁹ Bu dağıtımda partizanlık belirleyici olmuştur. Statükodan yana olan, Demokratik Parti (DP) ve Ulusal Birlik Partisi (UBP) sorumluları militanlarını ve ahbablarını kayırmış, böylece Ada'nın bölünmüşlüğü'nün sürmesinden çıkarı olan toplumsal bir grup oluşmuştur. Ters yönden bakıldığında, bu sistem dışlananlarda kayda değer bir hınç oluşturmuştur ve uzlaşma yanlıları bu sistemden yararlanmayı

17 *Vatan*, Kıbrıs gazetesi *Simerini*'den naklen, 18 Mayıs 1997, ve *Kıbrıs, Fileleftheros*'dan naklen, 20 Nisan 2000.

18 Bu terimi, Güney kesimini 1974'te apar topar veya 1975'te BM koruması altında terk eden Kıbrıslı Türkler için kullanıyoruz; onların "kurtarıldıkları" ve "milli bir yurda" nihai olarak kavuşturuldukları kabul ediliyordu. "Mülteci" terimi ise Türk ordusu tarafından kuzeyden kovulan Rumlara daha uygun düşüyor.

19 Bu aileler kendiliğinden Kuzey Kıbrıs "vatandaşlığı"nı elde ettiler. Bu niteliğin cömertçe dağıtılması hakkında, bkz. G. Bertrand, *Le Conflit helléno-turc*, age, 2003, s. 97. Örneğin, Mayıs 2003'te 810 kişiye vatandaşlık verildi (*Kıbrıs*, 21 Mayıs 2003).

kabul eden herkesi suçlamaktadırlar.²⁰ Olaylardan otuz yıl sonra, durumdan kazançlı çıkanların arasında bile hoşnutsuzların sayısı kabarıktır.

Bu mülkler siyasi bir silahtır, çünkü sadık yandaşlar satın almayı sağlamaktadırlar. Zaman zaman rüşvet davaları patlak vermekte, müsadere edilmiş hatırı sayılır malların nasıl el değiştirdikleri ortaya çıkmaktadır. Vakıf malları, muazzam bir servet ve kaçak ticaret potansiyeli oluşturmaktadır. Nitekim, Güney'de bırakılmış malların kaybını telafi etmek adına, yetkili makamlar Rum Kilisesi'nin Kuzey'de kalmış mallarına el koymuş ve bunları Evkaf İdaresi'ne bırakmışlardır. Bu malların deniz kıyısında olanları olağanüstü bir çekişme ve açgözlülüğe konu olmaktadır. Daha küçük ölçekte, belediyeler de yeni evlenenlere veya şehit çocuklarına ev yapmaları için arazi dağıtarak, gençlerin desteğini sağlamaya çalışmaktadır. Resmî de meçlere göre, kırsal göçü engellemek söz konusudur, ama dağıtılan arazilerden yararlananların pek çoğu köyde yaşamadıkları için bu gerekçe pek sağlam görünmemektedir.

Rejimin yıpranması

Anadoluluların desteğinden ve sistemden çıkar sağlayanlardan güç alan Denктаş rejimi her zaman tek bir hedef güttü: statüko. Türkiye ile hemen hemen gerçekleşen kaynaşma da onun üçlü bir red içine kapanmasına olanak verdi: 1974 öncesi duruma geri dönmeye hayır; Rumlarla ortak bir yaşam kurmaya hayır; üçüncü bir göçe hayır. Statüko uzun vadede Ada'nın kalıcı bir biçimde bölünmesini, Anadolu'lu yerleşimcilerin kalıcı iskânını ve Türk askerî varlığının sürmesini öngörmektedir. Kararlı bir şekilde sürdürülen bu tavırlar karşısında kamuoyunun tutumu ise çeşitlilik göstermektedir. Yeni bir göçe hayır demek ve Anadolu'lu yerleşimcilerin varlığını eleştirmek konusunda

20 Karş. Mahir Ersoy'un 5 Kasım 1999 tarihli Avrupa gazetesindeki köşeyazısı: "Asla barış istemiyorlar (...), barış bunlar için korkulu bir rüyadır. Bu şerefsizler, görmek istemedikleri Rum tarafındaki, Rum şerefsizlerle işbirliği yapmışlardır yıllardır."

söz birliği eden kamuoyu, Türk ordusunun her an her yerde hissedilen varlığı konusunda farklı görüşleri benimsemekte, en soldaki kesim onu “işgal ordusu” diye nitelerken, diğerleri “eh-ven-i şer” olarak görmektedir. Geçici durumdan ve asla bir sonuca varmayan pazarlıklardan bıkmış Kıbrıslı Türkler 2004’e kadar iktidarın sergilediği ataleti alaycı bir ifadeyle eleştiriyorlardı: “Çözumsuzlük çözümdür!” Resmî görüşü tartışan ve buna pek uymayan fikirler ileri süren yayıncılar, gazeteciler, matbuat ehli sürekli rahatsız ediliyordu. Ankara’nın hükümranlılık hakkını açıkça tartışma konusu yapan tek basın organı olan *Avrupa* gazetesi Aralık 2001’de kapanmak zorunda kaldı. Ancak *Afrika* adıyla yeniden çıkabildi, ama orada çalışan gazeteciler baskılara hedef oldular.²¹

Rauf Denктаş, 1973’ten 2005’e kadar süren uzun yönetimi boyunca, hep tarihsel meşruiyet iddiasında bulundu. Oğlu Serdar Denктаş’ın başkanlığındaki DP ve Derviş Eroğlu başkanlığındaki UBP tarafından desteklendi.²² Aşırı sağ da statüko siyasetini sahiplendi, çünkü büyük millet öğretisinin kabulüne dayanan Türkiye ile bağlar ülkücülerin söylemini, taleplerini ve eylemlerini meşrulaştırıyordu. Aşırı milliyetçi bozkurtların tamamı değilse bile çoğu Anadoluludur. Örgütleri, MAP (Milliyetçi Adalet Partisi) ve daha yakın zamanda kurulan UHH (Ulusal Halk Hareketi) ve gündelik yayın organı *Volkan*, aşırı sağcı MHP’nin uzantılarıdır. Ülkücüler resmî kemalist öğretiyi reddetmezler, ama talepleri ve yöntemleri açısından daha ileri giderler. Yetkili makamlar bu hareketin vurucu gücüne karşı son derece hoşgörölü davranmış, onların faaliyetleri de 1996’da doruk noktasına çıkmıştır: Kutlu Adalı o yılın Temmuz ayında onların silahlarından çıkan kurşunlarla öl-

21 Ağustos 2002’de, gazetenin başyazarı ve bir gazeteci hapse atıldı. Birkaç baskı tedbiri örneği de görüldü: Mart 1996’da bazı öğrenciler ihraç edildi; Ağustos 1997’de bir tiyatro oyunu yasaklandı; Şubat 1998’de Ateş Matbaası kapatıldı ve kitapçılardaki kitaplara el kondu; Ekim 1998’de *Avrupa* gazetesinden bir muhabir tutuklandı ve şiddete maruz kaldı; 24 Mayıs 2001’de *Avrupa* Matbaası kundaklandı.

22 1938’de doğdu. Tıp eğitimi aldı, ürolog oldu, 1976’da Magosa milletvekili olarak siyasete atıldı. Daha sonra birçok kez bakanlık yaptı ve ilk kez 1985’te başbakan oldu. 1977’den beri UBP’nin başındadır.

müştür ve katilleri hâlâ serbest gezmektedir. 11 Ağustos'ta ülkücüler tampon bölgede bir Güney Kıbrıslı militanı öldürüsiye dövmüşler, ama olay basın tarafından fotoğraflanmış ve filme de alınmış olmasına karşın, saldırganlar hiçbir soruşturmayla karşı karşıya kalmamıştır. Bu kadar dramatik sonuçlar vermeyen başka saldırıların failleri de, örneğin 19 Mayıs 1997'de Burak Kut'un konserini engellemeyi deneyenler veya Zodeia'ya (Bostancı) yerleşmiş Kürtlere Haziran 1998'de saldıranlar da herhangi bir takibata uğramamıştır.²³ Muhalefet partilerinin ve Kutlu Adalı Derneği'nin merkezleri düzenli aralıklarla saldırıya uğramaktadır.²⁴

"Barış" isteyen, yani Ada'nın birleşmesini talep eden oluşumlardan ikisi zaman zaman hükümete katılmıştır: 1971'de kurulan ve 1996'dan beri Mehmet Ali Talat²⁵ liderliğindeki Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) ve Mustafa Akıncı yönetimindeki Toplumsal Kurtuluş Partisi (TKP).²⁶ 1998'de kurulan Yurtsever Birlik Hareketi (YBH) Kıbrıslı kimliğinin öne çıkarılmasını savunmakta ve BM'in birleşme yönündeki girişimlerini desteklemektedir.²⁷ Temmuz 2003'te TKP ve YBH tarafından kurulan yeni bir sol parti, Barış ve Demokrasi Hareketi (BDH) "Barışa

23 Burak Kut ve Yunan sanatçı Sakis Ruvas, BMKBG gözetiminde, Lefkoşe'deki tampon bölgede düzenlenen ortak bir konsere katılmayı kabul etmişlerdi. Mayıs 2003'te ülkücüler ellerinde demir çubuklarla Magosa'daki Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde Kürt öğrencilere saldırdılar (Kıbrıs, 20 Mayıs 2003).

24 *Yeni Düzen*, 23 Mayıs 1997. 27 Ağustos 2002'de, bir Avustralya gazetesi, *Sunday Herald Sun*, UHH'nin gözdağı ve tehditlerini eleştiren, Ulus İrkad, Kemal Nami ve Kutlay Erk imzalı bir makale yayımladı (Erk, o dönemde Kuzey Lefkoşe'nin belediye başkanıydı). 30 Ekim tarihli *Volkan* iki sayfa üzerinden verdiği haberle bu üç kişiyi karalıyor ve halkın intikam duygularına hedef gösteriyordu. Böylece olası saldırganlar yaptıklarının meşru bulabileceklerdi.

25 Bu parti, TMT ile EOKA'nın aynı zihniyetin ürünü olduklarını söyleme cesaretini gösterdiği için, 1996'da iktidarı terk etmek zorunda kaldı. 1952 doğumlu Mehmet Ali Talat üniversiteyi mühendis olarak bitirmiştir. CTP'nin önce militanı, sonra yöneticisi ve başkanı olmuş, 1994'te de Eğitim Bakanı yapılmıştır. 1998'de milletvekili seçilmiş ve Ocak 2004'te de başbakan olmuştur. 2005'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanarak Rauf Denktaş'ın ilk halefi olmuştur.

26 *Toplum* ve *toplumsal* kelimeleri, Kıbrıs'ta daha esnek bir manaya sahiptir, çünkü (Rum veya Türk) toplumunu da ifade ederler.

27 Önce Boutros Boutros-Ghali tarafından 1992'de önerilen *Set of Ideas*, sonra da 2002'de Annan planı.

yeni bir şans verilmesi”ni ve “gerçek egemenlik, gerçek kimlik” hakkını, Avrupa ile bütünlüşmeyi savunmaktadır. Muhalefet partileri iç politikada basın ve yayın özgürlüğünü, Kıbrıs sorununu, Türkiye’nin ve ordunun rolü konularının gerçekten tartışılmasına olanak verecek bir ifade özgürlüğünü talep etmektedirler. Özellikle de Türk askerinin polis üzerindeki vesayetinin kaldırılmasını istemektedirler. Daha genel anlamda, kendisinden istifade edenleri statükonun sürdürülmesinin tarafı haline getiren kayırmacılık esasına dayalı sisteme ve rüşvete karşı çıkmaktadırlar.²⁸ Bugünün ülkücüleri ile dünün TMT’si arasındaki yakın bağları eleştiren muhalefet, ulusal mücadelenin meşruiyetini değilse bile, resmî söylemi tartışmaya açmaktadır.

Bizim araştırma yaptığımız dönemde, yirmi beş yıllık hareketsizliğin ardından, Denктаş rejimi yıpranmıştı. Konuştuğumuz kişilerin çoğu statüko politikasını kendiliklerinden ve sert bir dille eleştiriyorlardı. Ebedi geçici hal, kayırmacılık onlara katlanılmaz geliyordu. Herkeste değişim özlemi vardı. Statüko yandaşları arasında bile, Denктаş’ın kişiliği artık bıkkınlık vermişti.²⁹ Bu koşullarda, Nisan 2000’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında Denктаş’ın yeniden seçilme tarzı onun taraftarlarıyla geri kalan herkes arasında yeni bir bölünmeye neden oldu. Normalde, Denктаş’ın başlıca rakibi olan Derviş Eroğlu’nun seçimi kazanması gerekiyordu. Ama seçimden birkaç gün önce Eroğlu çekildiğini açıkladı. Herkes, Ankara’nın bir kez daha müdahale ettiği kanısındaydı: “Ankara tercihini belli etti. Demokrasimiz bir darbe aldı ve bu kez du-

28 Karş. Gilles Bertrand, age, 2003, s. 99-109.

29 Kıbrıs gazetesine verilen iki sayfalık ilanda, UBP “Dünya değişirken...” başlıklı karşılaştırmalı bir tablo sunuyordu.

“Türkiye: Fahri Korutürk (1973-1980); G. Kıbrıs: Makarios (1959-1977); Amerika: Jimmy Carter (1977-1981)... ve O, R.R. Denктаş.

“Türkiye: Kenan Evren (1982-1989) ; G. Kıbrıs: Spiros Kiprianu (1977-1988); Amerika: Ronald Reagan (1981-1989)... yine O, R.R. Denктаş.”

“Türkiye: Turgut Özal (1989-1993) ; G. Kıbrıs: Yorgo Vassiliu (1988-1993); Amerika: George Bush (1989-1993)... İnadına O, R.R. Denктаş.”

“Türkiye: Süleyman Demirel (1993-2000) ; G. Kıbrıs: Glafkos Klerides (1993-2000); Amerika: Bill Clinton (1993-2000)... hala O, R.R. Denктаş.” (Kıbrıs, 19 Nisan 2000).

rum daha önce yaşananlardan çok farklı.”³⁰ Rauf Denktaş daha oy kullanılmadan önce cumhurbaşkanı ilan edilmişti. Daha sonra düzenlenen resepsiyonda yaptığı konuşmada, iktidarının kaynaklarını açıkça saydı: “1963’leri yaşamış olanlar, 1955’leri unutmayanlar, şehit aileleri, gaziler, malul gaziler, mukavemetçi halkım, Allah sizden razı olsun; safları tuttunuz, ilerledik ve kazandık.”³¹

Ekonomik kriz ve siyasi yıpranmışlık artık muhalefetin yolunu açıyor ve 2002-2004’teki büyük değişimlerin hazırlığını oluşturuyordu.

Ekonomik kriz

Böyle bir bağlamda, 1999-2002 ekonomik krizi gerilimleri artırdı. Propaganda tarafından ilan edilen KKTC’deki “ikinci Türk ekonomik mucizesi” batmıştı. Türkler 1974’te ekilebilir toprakların ve devrin otel potansiyelinin dörtte üçüne el koymuş olmalarına rağmen, 1999’da kişi başına milli gelir sadece 4500 dolardı; halbuki Güney Kıbrıs’ta bu miktar 14.500 doları buluyordu.³² Güney ile rekabet bir kıskançlık hissi uyandırıyordu. Kıbrıs gazetesi bile sütunlarını hoşnutsuzlara açmıştı. Köy haberlerini anlatan köşeler, okuyucu mektupları yoksul insanların eleştirilerini yansıtıyordu. Kimi zaman homurdanmalar gazetenin manşetine kadar tırmanıyor, hayvancılıktaki krizi, ekonomik kalkınma projesinin iflasını olduğu kadar kaynağı şüpheli sermayelerin Ada’yı istila etmesini de eleştiriyorlardı.³³

Daha genel anlamda, Kuzey’deki üreticiler Türk ordusunun rekabetinden çok çekiyorlardı; her türlü erzak malzemesini gümrüksüz getiren ordu, bunları fiyat kıran süpermarketler görünümündeki askeri mağazalarda halka satıyordu. Karpas yarı-

30 23 Nisan 2000 tarihli *Avrupa’nın başyazısı* ve CTP başkanı M.A. Talat’ın aynı tarihli *Kıbrıs gazetesindeki* demeci.

31 *Kıbrıs*, 22 Nisan 2000.

32 *Karş. J.F. Drevet, Chypre, ile extrême*, age, s. 253.

33 *Kıbrıs*, 21 Ekim 1995, 25 Mayıs 1997, 31 Ekim 1998, ve Talebe Birliği başkanı Özkul Özyigit’in röportajı, *Kıbrıs*, 17 Haziran 1996.

madasının üzümleri ithalat nedeniyle mahvolurken, dört yerel rakı fabrikasının üretimi devlet tekeli nedeniyle Türkiye'ye ihraç edilemiyordu.³⁴ Bu tip kısıtlamalar, "büyük Türk milleti" öğretisi kapsamında anlaşılamayan, izah edilemeyen haksızlıklar olarak algılanıyordu: "Bizler de Türküz. Tesislerimizde uzo değil, öz ve öz millî içkimiz Türk rakısı üretiyoruz. Bizleri Türk olmamakla suçluyor. Biz Türk değil miyiz?"³⁵ Giderek zayıflayan ekonomi ağır bir krize maruz kalırken sayısız iflas yaşandı.³⁶ Kıbrıs'ı ziyaret eden Türk yöneticilerin açıklamaları sorunu örtük biçimde kabul ediyor ve çözümleri belirsiz bir geleceğe ertelemeyi yeğliyorlardı: "Bu çabalarda nerede olduğumuzu arada bir araya gelip gözden geçiriyoruz. Bundan sonra ne yapmak gerektiğini kararlaştırıyoruz."³⁷ Buna karşılık Türk iş çevreleri, Ada'nın kalkınmasının uzlaşmadan geçtiğini uzun süredir kabul etmekte ve Türk-Yunan buluşmaları düzenlemektedirler.³⁸

Tüm iç sorunlara eklenen, bölünmenin yol açtığı ekonomideki yapısal bozulmayı iyice derinleştiren uluslararası bir ticari ambargo da KKTC'nin ihracatını çökertmiştir. Avrupa Topluluğu Adalet Komisyonu'nun 1994 yılında aldığı bir kararla, üye ülkelerin KKTC tarafından verilmiş çıkış belgelerini reddetmeleri bildirilmiştir.³⁹

Şüpheli faaliyetlerin gelişmesi de durumu iyice ağırlaştırmıştır. 1998'de mafya çevrelerine karşı mücadele etmek amacıyla, Türkiye'deki kumarhanelerin hepsi kapatılmıştı. Bunlar da, cumhurbaşkanının oğlu Serdar Denktaş'ın kirli para akışından ve aşırı sağla ilişkili mafya çetelerinden korkan muhalefete rağmen meclisten geçirdiği yasa tasarısı sonucunda, KKTC'ye sığındılar. Off-shore bankaların eşlik ettiği çok sayıda kumarha-

34 Karş. Serhat Inçirli'nin röportajı, "Karpaz ağlıyor", *Kıbrıs*, 12-18 Haziran 1996.

35 *Kıbrıs*, 21 Ağustos 1997.

36 *Kıbrıs*, 27 Mayıs 1997, 19 Şubat 1998.

37 Ş. S. Gürel, devrin Kıbrıs işlerinden sorumlu devlet bakanı, *Kıbrıs*, 14 Haziran 1998.

38 Karş. G. Bertrand, *age*, 2003, s. 311-329. Bizzat Rahmi Koç 1997'de şöyle demişti: "İki ülke, tek ekonomi. Başlangıçta onu tek hedef olarak alıyoruz. On dan sonra da ülkeler bir olur." (*Kıbrıs*, 27 Mayıs 1997).

39 Bu ekonomik sorunlar hakkında, bkz. Gilles Bertrand, *age*, 2003, s. 89-93.

ne Girne sahilini para aklama bölgesine dönüştürdüler. Hem Türkiye'den gelen, hem de uluslararası bir müşteri kitlesine yönelik barlar ve gece kulüpleri açıldı. Aynı dönemde kolay yoldan diploma veren beş üniversite kolay bir yaşam ve gümrüksüz ucuz araba özlemi içinde Türkiye'den gelen binlerce üniversite öğrencisini çektiler.⁴⁰ Bu gençler de Kıbrıs sorununa ilişkin resmî analizleri ve Rumlar hakkındaki önyargıları benimsediler.

Ama 2000'den sonra bu faaliyetlerin hepsi Ada'ya para akışını sağladı. Bir azınlık da bundan istifade etti. Lefkoşe, Girne, Magosa'da şantiyeler çoğaldı. Her yerde süpermarketler, ticaret merkezleri, oteller, muazzam villaların yer aldığı mahalleler inşa edildi. Kentlerin sokaklarını pahalı cipler doldurdu. Gelişmelerden en çok yararlananlar belli başlı üç yerleşim merkezi oldu ve 2004'e kadar zenginliğin dış işaretleri henüz Güney Kıbrıs'ın ekonomik refah ve canlılığının yanına bile yaklaşmıyordu. Yeni altyapılar (yollar, havaalanları, Girne limanı) aradaki mesafeyi kapatmaya yetmiyorlardı. Ekonomi kırılgan faaliyetler üzerine kuruluydu ve orta sınıf Kıbrıslılar ise tam tersine yoksullaşmıştı. Temmuz 2000'de yaşanan bir banka krizi birçok mevduat sahibinin tasarruflarını kaybetmesine neden oldu. Nihayet, Nisan 2001'de Türk lirasında yaşanan devalüasyon KKTC'ye ağır bir darbe indirdi; satın alma gücünün %40 azalması Kıbrıslı Türkleri umutsuzluğa itti: "Ekonomi deniz seviyesinin altına indi" diyorlardı bize.

Bölünmeyi izleyen yıllarda, Kuzey Kıbrıslılar acıları sabırla karşılamışlardı. "Kendine ait bir ülke"ye –bu bir yanılsama da olsa– sahip olmanın, rahat uyuyabilmenin verdiği tatmin ve Türk olmanın, galip gelmenin sağladığı belli bir milli gurur, kabul etmek zorunda kaldıkları fedakârlıkları bir ölçüde telafi ediyordu. Ama hareketsizlik, Denктаş iktidarının gözden düşmesini hızlandırdı. 2000 yılında seçmenlerin hiçe sayılması ekonomik krizle birleşince, rejimin açıkça eleştirilmesinin yolunu açtı, bu yöndeki girişimleri cesaretlendirdi.

40 2000'de yaklaşık 12.000 öğrenci; bunlar çoğunlukla Türkiye'deki üniversiteye giriş sınavında başarılı olamayan öğrencilerdi. Bu üniversiteler doğrudan YÖK'ün denetimi altındadır.

İKİNCİ KISIM

Gözle Görülenler

Türk Damgası

Her ulus-devlet topraklarının üzerinde iktidarını görünür kılmayı amaçlayan işaretler bulundurur. Bunlar, farklı unsurları idare edilenler tarafından kolaylıkla tanınıp yorumlanabilen bir göstergeler sistemi oluştururlar. Her yerde okul, geleceğin yurttaşlarını bu göstergelere saygı duyacak şekilde yetiştirmekle yükümlüdür. Ulus tapıncının özellikle güçlü olduğu Türkiye’de, çocuklar yinelenip duran merasimlerde bu tapıncın parçası olacak biçimde terbiye edilirler.

Kuzey Kıbrıs’ta, KKTC’nin doğuşunda bir yasadışılık tartışması bulunduğundan ve karşı propagandanın yarattığı kötüünden dolayı, ulus işaretleri çok daha yoğun bir biçimde serpiştirilmiş durumdadır. Görünür simgeler, o topraklarda yaşayan nüfus kendisi için yaratılmış bir vaat edilmiş toprağa yerleştirildiğini unutmasın, hâlâ öne çıkan Rum Ortodoks izlerine karşın yönünü yürürlükteki Türk değerlerine göre belirlesin diye konmuşlardır.

Türkleştirme, alışılmış ulus-devlet işaretleri üzerinden olduğu kadar, yer adları üzerinden de yürütülmüş ve buna belli bir İslâmlaştırma da eşlik etmiştir. Genel manzaraya yapılmış ilaveler söz konusudur. Ama Türkiye’deki yetkili mercilerin yolu açtığı veya onlar tarafından yüreklendirilen, desteklenen Kuzey

Kıbrıs makamları, Rum geçmişine ait unsurları da, tahribat isteği uzun süre görünür kalsın diye, tamamen silmeden tahrip etmek istemişlerdir. dinî binaların ve Ortodoks mezarlıklarının tahrip edilmesi ve vandalizm yoluyla üzerine yerleşilmiş toprakları işaretlemeye yönelik özel bir usul kullanılmıştır. Bölgenin gerçek hâkiminin kim olduğunu göstermeyi hedefleyen bu usul, KKTC'nin kötülenmesine katkıda bulunmuştur.

Türk veya Türk-İslâm “damgası” tarih söyleminde sık sık rastlanan bir izlek, Osmanlı İmparatorluğu’nun çevre topraklarında yaşanmış demografik değişimler, mimari izler ve Balkanlar’da İslâmlaştırma gibi dönüşümleri nitelemek için bilinçli olarak kullanılan bir ifadedir. Türk-İslâm sentezi ideolojisinin ağır bastığı 1980’li yıllarda, tarih ders kitapları da Rumeli’ye vurulmuş bu “Türk damgası” fikrinin yaygınlaştırılmasına hizmet etmişlerdir.¹ 1991’den sonra Yugoslavya’da yaşananlar bu imgeye güç kazandırmıştır; Türk damgası imgesi Türkiye gibi aşırı milliyetçi gazetelerin temcit pilavı gibi tekrarladıkları bir izleğe dönüşmüş, daha sonra hutbelerde de kullanılmaya başlanmıştır.² “İslâm damgası” Türkler tarafından vurulduğu için, sağcılar Türkiye’nin Balkanlar’daki Müslümanları koruma adına bir müdahale hakkı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu imge ve bu totolojik mantık Kıbrıs için de geçerlidir. 1571’de Ada’ya vurulan Türk damgasının 1974’teki müdahaleyi meşru kıldığı savunulmuş ve tersten gidilerek, KKTC ilan edildikten sonra bu ilanı meşrulaştırmak üzere Türk damgası yoğunlaştırılmıştır. Halbuki, Osmanlı mimarisinin Ada’nın kuzeyindeki az sayıdaki izi pek görünür değildi ve burasının pek Türk-İslâm görünümüne sahip olduğu söylenemezdi.

- 1 1970’e doğru gayri resmî olarak ortaya çıkan, 1982’de resmîleştirilen bu ideoloji, İslâmî değerlerin Türk milliyetçiliğiyle bütünleştirilmesini hedefler; şekilsel olarak Kemalist değerlere saygı gösterirken, Türk kimliğini esas olarak Müslüman bir kimlik diye tanımlar. Karş. E. Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque. Analyse d’une historiographie nationaliste, 1931-1993*, Paris, CNRS-Éditions, 1997.
- 2 F. Antakyalı, “La droite nationaliste dans les milieux turcs immigrés”, *L’immigration turque en France et en Allemagne* içinde, CEMOTI, no. 13, Ocak-Mayıs 1992, s. 45-68.

Türk-Islâm sentezi ideolojisine uygun olarak, topraklar hem Türk hem de Müslüman simgelerin yerleştirilmesi yoluyla Türkleştirilmeliydi. Mekân yeniden düzenlenmeli ve Türkiye topraklarını yapılandıran mekânsal değerlere göre işaretlenmeliydi. Askerî işgal ve Rumlar “gönüllü olarak” gittiklerinden ötürü ortaya çıktığı iddia edilen hukuksal boşluk, bu görevi kolaylaştırdı. Zamanında Osmanlılar, İstanbul’u aldıklarında kullandıkları usule başvurarak, en büyük kiliseleri cami yapmışlardı: Lefkoşe ve Magosa katedrallerine minareler eklenmişti. Kırlardaki küçük Bizans kiliseleri ise bir dönüşüme uğratılmadan cami olarak kullanılmaya başlanmışlardı. Ama 20. yüzyılın sonunda, yetkili makamlar Müslümanların ibadeti için kiliseleri kullanmaya devam etmektense, kubbeli ve minareli “Türk” usulü camiler inşa etmenin daha yerinde olacağına karar verdiler. Bu nedenle günümüzdeki Türk damgası, kendinden önceki kültürel manzaranın iptalini hedeflemektedir. Yeni Girne Camii’nin minareleri kent girişinde yükselmekte, Morfu (Güzelyurt) Camii, müzeye dönüştürülmüş narin Aya Mamas Manastırı’na tepeden bakmakta ve Rizokarpaso (Dipkarpaz) Camii de Ada’nın bu kesiminde kalmış son Ortodoks Rumların devam ettiği kasaba kilisesini heybetiyle ezmektedir. İleri gelenler, manzara içinde son derece görünür olan benzer inşaatların açılışlarını düzenli aralıklarla yapmaktadırlar.

Yine de Türkiye tarafından konmuş yeni simgeler katmanının, dinselden çok milliyetçi ve askerî bir nitelikte olduğunu belirtmek gerek. Ordu Kuzey Kıbrıs’ta da, tıpkı Türkiye’de olduğu gibi, siyasi rolüyle orantılı bir alanı işgal ediyor. Bu araziye, giriş, ulaşım ve görüntü alma yasaklarını belirten kırmızı levhalarla renklendiriyor. Düzinelerce kamp ve yasak bölge, yeni otoritenin en gözle görünür işaretlerini oluşturuyorlar. Onların civarındaki yollarda trafik yavaşlıyor. Birkaç yıldır bu göstergeler sistemi eskisi kadar saldırgan olmayan bir şekle girse de, yetkili makamlar çok sayıda görsel enformasyonla, “Burası Türkiye” demeye devam ediyorlar. İktidar tarafından konmuş işaretler, simgeler ve yer adları, ağır askerî varlığa ekleniyor. Türkiye’nin “yavru vatan”la arasında ne türde bir iliş-

ki kurmak istediğini ortaya koyuyor, pusulanın ibresi artık hep aynı yönü, Türkiye'yi gösteriyor.

Yer adlarının Türkleştirilmesi

Türk tarafı tarafından basılmış haritalara şöyle bir göz atmak bile öğretici oluyor. Yeni yer adları, yüzyıllar boyunca oturmuş eskilerini yerlerinden etmiş. İnsanlar için olduğu gibi siyasi rejimler için de, adlandırma simgesel bir sahiplenmedir; adlandırılanı bir dünya temsili, bir düşünce veya bir din içine yerleştirir. Bir ad veren otorite, bu adın alışılmış olmasına dikkat eder, çünkü verilen adın reddedilmesi meşruiyetin yadsınmasıyla eşdeğerlidir. Bu nedenle milliyetçilik yer adları sorununda çok duyarlıdır. Türkiye'de tarihî kentler eski adlarını korurlarken, kasaba ve köy adlarının çoğu, özellikle de Ermenice, Rumca, Arapça veya Kürtçe adlar söz konusuysa, değiştirilmişlerdir.³ Yer adlarının Türkleştirilmesi yeterince incelenmemiş bir siyasi fiildir ve 1950'li ve 1960'lı yıllarda, yani Kıbrıs meselesinin en çok kızıştığı ve Rumların kitlesel olarak Türkiye'den ayrıldıkları dönemde, doruk noktasına çıkmıştır. Bölgedeki bu hadise sadece Türklere özgü değildir; rakipleri ve komşuları da "millî" yer adları kullanma konusunda aynı katı tutumu sergilerler;⁴ bazen bir toprak parçası etrafında çatışan taraflar, eski adın farklı bir telaffuzla bozulmuş versiyonu olan isimleri bile karşılıklı olarak reddederler.⁵

1571'deki Osmanlı fethinden önce, Kıbrıs'taki yer adları çok

- 3 Mardin vilayetinde yer adlarının %91'i Türkleştirilmişti, ama 2000'li yıllarda ahalî eski isimleri kullanmaya devam ediyordu. Karş. Fadime Deli'nin tezi, "Communautés en migration: le cas des personnes originaires de Mardin", Université de Paris-VIII, 2004.
- 4 Suriye'deki Yukarı Mezopotamya bölgesinin yer adları Baas rejimi tarafından Araplaştırılmıştı.
- 5 Krounan eski yer adları arasında şunları sayabiliriz: Sivas (Sebasteia), Antakya (Antiokheia), İznik (Nikaia), Konya (Ikonium), Kayseri (Kaisereia). Bazı Ermeni kentlerinin adları da korunmuştur: Harput (Harpert), Erçis (Arceş) ve Bayburt (Papert); ötekilerin yerine Türk adları geçirilmiş, örneğin Kiskim, Yusufeli olmuştur. Kaybolmuş Kürt adları arasında, Tunceli olan Dersim sayılabilir.

karışık; o dönemden Rum veya Ortodoks kökenli çok sayıda adın yanı sıra, Latin, “Frenk” (Angolemi gibi) veya İtalyan kökenli adlar da kalmıştır.⁶ Osmanlılar bu alana pek müdahale etmemişlerdi. Milliyetçilik gelişmeden önce, Türkler Rumca adları kendi telaffuzlarına göre okundukları gibi yazmakla yetiniyorlardı; örneğin Agios Theodoros’a Aytotoro, Agios Vasileios’a Ayvasil, Platini’ye Bladan, vb. diyorlardı. 1955 öncesindeki haritalarda ve rehberlerde, Türk kökenli adları olan köylerin sayısı on beş ilâ yirmidir. Tamamı Müslümanlardan oluşan birçok köy Rumca adlar (Elia, Kserovunos), hatta Agios Nikolaos ya da Agios Symeon gibi aziz adları taşımaya devam ediyorlardı. Ama günlük hayatta haritalardaki adlandırılmaya her zaman uyulmuyordu. Bir yandan, Rumca adı olan karma köyler Müslümanlar tarafından farklı adlandırılıyordu (Agios Andronikos için Topçuköy gibi). Diğer yandan, tamamı Ortodokslardan oluşan köyler de dışarıdan farklı adlandırılıyordu: Akheritu, komşu köylerdeki Türkler için Güvercinlik; Kythrea, Değirmenlik; Vuno, Çamlıca idi. Ama genelde yer adlarında Türkçe egemen değildi. Hatta Müslümanlar camiye dönüştürülmüş katedralların bile eski Hristiyan adlarına almışlardı (İstanbul’daki Ayasofya’nın adının korunması gibi). Aslında Osmanlı devrinin en başında cami haline getirilmiş Lefkoşe’deki Ayasofya ve Magosa’daki Aya Nikola’nın adları ancak 1954’te, Selimiye ve Lala Mustafa Paşa olarak değiştirildi.

1950’li yılların sonlarındaki genel Türkleştirmenin kaynağında, karşı tarafça her seferinde “provakatörlük”le suçlanan yer adları konusundaki girişimlerin bulunduğu söylenebilir. Türkler 1943’te, Lefkoşe’deki Sarayönü meydanının adının Atatürk meydanı olarak değiştirilmesi iznini İngiliz idaresinden koparmışlardı. Rumlar da 1952’de, Bayraktar Camii’nin yakınında bulunan ve başkentteki Türk belleği açısından önemli bir yer olan Bayraktar meydanının adını Venizelos meydanı olarak de-

6 Nitekim, birçok yer adının kökeni son derece muğlakur. Özellikle Türk dili konusundaki yetersizliklerine karşın, karşı Jack C. Goodwin, *An Historical Toponymy of Cyprus*, Lefkoşe, Publishers Distributors Cyprus (Harry Robinson), 3. bas., 1978, 1150 s.

giştirdiler. Kutlu Adalı'ya göre, o sırada Aya Yanni'deki gayretkeş bir öğretmen de köyünün adını Aydın olarak değiştirerek buna tepki göstermeye karar vermiş,⁷ diğer Türk köyleri de gecikmeden bu örneği izlemişlerdi. Başka kaynaklara göre, bu hareketi anavatandan ulak olarak gelmiş iki halk ozanı başlatmış; Ali İzzet Özkan ve Dursun Cevlani 1952'de Pafos bölgesindeki köyleri dolaşarak, yeni adlar koymuşlardı.⁸ Kimi zaman da köylüler manzaranın veya geçmişin bir unsuruna bağlılıklarını daha güçlü bir şekilde ortaya koyan bir adı kendiliklerinden dayatıyorlardı; örneğin Koçi köylüleri 19 Temmuz 1958'de öldürülmüş üç kişinin anısına Üçşehitler adını benimsemişlerdi.

1959'da Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF) sorunu ele aldı. Rumların birçok Türk adını Helenleştirdikleri varsayımından yola çıkarak, "Müslüman köylerin adlarının Türkleştirilmesi özel komisyonu"nu kurdu; komisyon Ankaralı bir öğretim üyesi olan Hasan Eren tarafından yönetiliyordu. Bunun sonucu, Türk haritalarında görülen ve Güney Kıbrıs'taki köyleri bile kapsayan yer adları oldu. Komisyon çoğunlukla topografik unsurlara ağırlık vermişti (Aktepe, Akova, vb.). Kimi yerlerde fonetik bir kaydırmayla (Gialia'nın Yayla olması gibi) veya Rumca adlarının keyfe keder çevirisiyle (Galateia için Yoğurtçular, Zaharga için Tatlıca, vb.) yetinmişti. Zaman zaman da Malatya (Meladeia yerine), Çanakkale ve Sakarya gibi Türkiye'den ithal edilmiş yer adlarını önermiş veya dayatmıştı. Ama bu son iki ad, Mustafa Kemal'in 1915 ve 1922'de sivrildiği iki savaşa işaret ettikleri için, daha çok vatanperver adlar başlığına girmektedir. Sinta sakinleri, İsmet Paşa'nın 1921'de Yunan ordusuna karşı kazandığı bir diğer savaşın adı olan, Paşa'nın da sonradan kendine soyadı olarak seçtiği "İnönü" adını kendilik-

7 Kutlu Adalı, *Dağarcık*, age, 1997, c. 1, s. 156. Karş. ayr. Esat Fellahoglu, *Utusal Direnişte Baf Köyleri*, İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 1999.

8 G. Serdar, *Kıbrıs Türk Edebiyatında Kaynak Eserler*, Lefkoşe, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları 32, 1993, s. 3; Ö. Yaşın, *Girne'den Yol Bağladık*, age, 1976, s. 208. Bu ozanlar milliyetçi militanlar değil, tam tersi görüşlere sahip kişilerdi; ateşli bir Alevi olan Ali İzzet Özkan "komünizm propagandası" yaptığı gerekçesiyle mahkûm da olmuştu (karş. İlhan Başgöz, *Aşık Ali İzzet Özkan*, Kalan müzik yayıncılığı, İstanbul, 2000).

lerinden almışlardı. Bu tür yer adları, kemalizmin tarihsel başvuru noktalarının Kıbrıs'a sokulmasını sağladı. Müslüman nüfus 1964'te Türk bölgelerine çekildiğinde yetkili makamlarla iç içelik Türkleştirmeyi hızlandırdı ve on yıl boyunca bu adların kullanılması pekişti. Böylelikle, 1974 öncesine gelindiğinde, çok sayıda köyün iki adı vardı; biri sadece Rumlar, diğeri sadece Türkler tarafından kabul ediliyordu. Yer adları Türkler ile Rumlar arasında başlıbaşına bir gerginlik kaynağıydı.⁹

1974 müdahalesinden sonra, yıl sonuna doğru yetkili merciler Kuzey'deki yer adlarında genel bir değişikliğe gidilmesini kararlaştırdılar. Ordu denetimindeki yeni bir komisyon iki yüz kadar yeni adlandırmayı kabul ettirdi ve günümüzdeki Türk haritalarında sadece bu adlar yer almaktadır. Hepsinin doğrudan ideolojik veya siyasi bir anlamı olmasa da, Türk ulusuna aidiyeti beyan ederler. Çoğunlukla mevcut yer adları Türkçeye çevrilmiş¹⁰ veya fonetik benzeştirme yoluyla dönüştürülmüştür.¹¹ Ama yetkililer, 1959'da görüldüğünden daha sıklıkla, Ardahan, Karaman, Bafra gibi Türkiye kentlerinin isimlerini ve vatanperverlik bağlamına gönderme yapan Alsancak, Yılmazköy veya Yiğitler gibi adları¹² ya da 1974'te harekatta ölen askerlerin soyadlarını seçtiler.¹³ Son olarak, Ötüken gibi bazı köyler de Orta Asya'ya ait ve Türk milliyetçiliği tarafından sahiplenilmiş adlar taşımaktadır. Yer adlarının Türkiye'ye uydurulması hadisesine, 1974'ten sonra Anadolu'dan gelen yerleşimcilerin açtıkları çok sayıda bakkal, lokanta ve dükkâna verilmiş, mal sahibinin geldiği bölge veya kenti belirten Anadolu yer adlarının sıkça kullanımı eşlik etmektedir.

9 Karş. Harbottle, *age*, s. 99.

10 Platani yerine Çınarlı; Dipotami yerine İkidere; Kserovunos yerine Kurutepe, vb.

11 Örneğin, Koroveia yerine Kuruova; Santalaris yerine Sandallar; Palaikythro yerine Balıkesir, vb.

12 Sırasıyla Alsancak, Yılmazköy ve Yiğitler; ayrıca şu isimler de mevcuttur: Akıncılar, Alayköy, Kurtuluş, Mehmetçik, Serdarlı, Şehitler.

13 Girne yakınındaki Agios Georgios, Karaoglanoglu, ve Kutsoventis de Gönör oldu. Ercan Havaalanı'nın isim babası da 1974'te öldürülmüş bir hava albaydır.

1974 savaşı ile birlikte ve zorunlu nüfus mübadelesinin ardından, Kıbrıslı Türk ve Rumların çok büyük bir bölümü kendilerini geçmişlerine bağlayan her şeyi yitirdiler: Aşılmaz bir sınırın öte yanında kalmış köylerine, evlerine, tarlalarına birdenbire erişemez oldular. Elllerinde birkaç valizle, en iyi durumda kimlik belgelerini, düğün fotoğraflarını, kimi zaman bir diplomayı yanlarına alarak kaçmışlardı. Güney'e sürülen Rumlar resmen tanınan "sürgünde belediyeler" kurar ve siyasi bir rol oynarken, Kuzey'e gönderilen Türklerin çoğu köylerinin adından başka bir şeyi koruyamadılar. 1974 göçünden sonra geçmişe hasret duymaları yasaklanmıştı. Ama yerleştikleri yirmi kadar yere geçmişte hep yaşadıkları yerlerin adlarını verdiler. Bu yapay çare, onların kederini ve süreklilik arzusunu yansıtıyordu. Kuzey'deki Türkleştirilmiş yer adları çoğunlukla sadece anavatanda bir yere değil, *memleket'e*, insanların doğup büyüdüğü köye gönderme yaparlar. Ada'ya özgü bu ikiz adlandırmalar Kuzey ile Güney, geçmiş ile bugün arasında bir köprü kurarlar. Göç güzergâhlarını işaretleyen bu adlar bize de araştırmamızda rehberlik ettiler. Güney'deki bir köyün eski sakinlerini bulmak için, çoğunlukla onunla aynı adı taşıyan Kuzey'deki bir köye gitmek yeterli oluyordu.

Bu köylerin ahalisi, yaşadıkları yerleri belirtmek için üç ad kullanırlar: 1974'ten önce yaşadıkları köyün Rumca adı, Kuzey'de yerleştirildikleri köyün eski adı ve hem birincisini hem de ikincisini ifade eden bir Türkçe ad; Geçitkale hem (Güney'deki) Kofinu'yu, hem de (Kuzey'deki) Lefkoniku'yu ifade eder; Karşıyaka, Polis'teki Türklerin mahallesiydi; yeni yerleştikleri Vasileia'nın adı da Karşıyaka olmuştur. Alaniçi, hem Larnaka yakınındaki küçük Klavdia köyüne, hem de Magosa'nın batısındaki büyük Ortodoks köyü Pigi'ye verilen addır. Güney'deki köyün Türk adı çoğunlukla bir kutsal emanet gibi korunmuştur; köyün Türkçe adı olan Karaağaç'ı Kuzey'deki Kharkeia'ya nakletmek için ısrar eden Güney'deki Pelathousa'nın öğretmeni olmuştur. Mari sakinleri köyle-

rinin Türkçe adı olan Tatlısu'yu Kuzey'de yerleştirildikleri Akanthu'ya taşımışlardır. Ama köy ahalisinin Bellapais'e yerleştirilen bir diğer bölümü de aynı Tatlısu adını bu meşhur yere vermişlerdir – halbuki Bellapais'e “resmî olarak”, fonetik benzeştirme yoluyla, İstanbul'un meşhur semtlerinden Beylerbeyi'nin adı verilmişti. Vuno'ya yerleştirilen Tokhni'liler (Taşkent) daha önceden var olan bir Türk adını (Çamlıca) bile reddederek Taşkent'i dayatmışlardır; aynı şekilde Geçitkaleliler (Kofinu), yerleştirildikleri Lefkoniko için kendilerine önerilen Aksaray yerine Geçitkale adını korumayı tercih etmişlerdir. Bazıları eski adı dayatamamış veya dayatmak istememiş, örneğin Larnaka yakınındaki Vuda'da yaşayanlar yerleştirildikleri ova köyü Gypsu'ya verilen Akova adını benimsemişlerdir. Bununla birlikte köy sakinlerinin doğdukları köye olan bağlılıkları, köklerinden uzakta ölenlerin mezartaşlarına bir fetiş yer adı olarak Vuda'nın yazılmasıyla kendini belli etmektedir. Böylece ikili bir yas tutulmakta, hem ölen yakın, hem de terk edilmek zorunda kalınan köy anılmaktadır. Vuda adı, onu bir bayrak gibi kullanan gençlik lokalinde de varlığını korumaktadır. Kuzey Kıbrıs'ta ikiz adlar bugün ile geçmiş arasında hep gerili duran bağlardan oluşmuş düğüm düğüm bir yumak halindedir. Yeşil Hat yirmi dokuz yıl boyunca iki hasreti birbirinden ayırmıştır.

Türk ulusal tapıncı

Yer adlarından daha görünür olan Türk ulusal tapıncı ve onun simgeleri, Kuzey topraklarının tamamına aynı biçimde damgasını vurmakta ve Kıbrıs'ın “büyük ulus”a aidiyetini ilan etmektedirler. Yetkili makamlar tarafından dayatılmış bu işaretleme işlemi, yerel ahali tarafından ya mecburen ya da gönüllü olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de, Atatürk resmi, büstü veya heykeli kamusal alandaki siyasi ikonografyanın tek değilse bile, mecburi ve temel unsurunu oluşturur. Her yerde, anmaya yönelik yaşamın merkezinde bir anıt bulunur. Cumhuriyetçi bütünlük belirli tarihlerde burada pekiştirilir. Merasimler, kurban kesilen törenler bu anıtın çevresinde kutlanır. Her yerdeki kamusal mekânlar-

da özellikle bayram günlerinde, Atatürk'ün varlığı inanılmaz bir bollukta sergilenir; afişler, heykeller ve flamalar Kurucu'nun görüntüsüyle bezenir.¹⁴ KKTC'de sadece donmuş bir ritüelin uzantısı söz konusu değildir. Atatürk'ün düşüncesi, her türlü başka değerlendirmenin üstünde, Kurucu'nun ölümünden sonra gelmiş bir başarısı olarak sunulan Kıbrıs'taki Türk müdahalesini ve varlığını *a posteriori* meşrulaştıran bir unsurdur. Kimi zaman anıtsal mizansen buna tanıklık eder; Lefkoşe'nin kuzeyindeki Fota'da (Dağyolu) 1964 ve 1974 savaşlarında ölen altı gencin anısına küçük bir külliye biçiminde bir vatanperverlik abidesi dikilmiştir. Ama bu külliyenin tam ortasındaki alanda Atatürk büstü ve onun "Ne mutlu Türküm diyene" cümlesi yer almaktadır. Mücahitlerin portreleri ve isimleri çevreye yerleştirilmiştir. Mermer bir levhanın üstünde Atatürk'ün, bu gençlerin ölümünden otuz, kırk yıl önce, Cumhuriyet'in onuncu yılı (1933) münasebetiyle verdiği nutkun metni, onların kendilerini feda edişlerini gerekçelendirmeye ve yaşayanları teselli etmeye yetecek bir unsur olarak bulunmaktadır.

Tüm köy meydanlarında ve okul bahçelerinde Atatürk büstü vardır. Kentlerde ve kasabalarda ise heykeller yer alır: Girne'de, 1974'te konmuş bir büstün yerini 1983'te bir heykel almıştır. Trikomo'da (İskele) kucığında bir çocuk olan Atatürk heykeli, Grivas'ın heykelini doğduğu köyden kovalamıştır. Galateia'da (Mehmetçik) at üstündeki büyük bir Atatürk heykeli, Kıbrıs Helenliğinin kutsal mekânı olan Karpas yarımadasını fethetmek ister gibidir. Büst ithalatı devam etmektedir. Kıbrıslı Türklerin elinden, kendilerini anavatana bağlayan bu akışı kabullenmekten başka bir şey gelmez: Nisan 2000'de bir Türk kentinin "Kıbrıs âşığı" belediye başkanı tarafından ilkokullara dört Atatürk büstü hediye edilmiştir.¹⁵ Kıbrıs Türk otoritesinin icra edildiği her yerde, Bakanlar Kurulu salonunda veya Ulusal Meclis'te Atatürk resmi hep baş köşededir.

14 Karş. E. Copeaux, "La transcendance d'Atatürk", C. Mayeur-Jaouen (yay. yön.), *Saints et héros du Moyen-Orient contemporain* içinde, Paris, Maisonneuve et Larose, 2002, s. 121-138.

15 Kıbrıs, 19 Nisan 2000.

Anıtların üstünde veya merasimler sırasında asılan pankartlarda okunmak üzere sunulan toplu bir retorik oluşturan slogan haline getirilmiş sözleri ve alıntılar külliyatıyla da, Atatürk varlığını hissettirir. Yine de ana slogan, “Ne mutlu Türküm diyene” 1974’teki silahlı müdahaleyi meşrulaştırmaya yetmez. Sonuç olarak bu müdahalenin meşruiyetini sağlayan EOKA-B darbecilerine karşı mücadele idi. Bununla birlikte resmî söylem her ikisi de Türk ulusal logos’unun tipik unsurları olan *hizmet* ve *fedakârlık* retorikini kullanmayı tercih etmiştir. Türkiye dünya ile olan ilişkisini çoğunlukla *hizmet* sözcüğüyle ifade eder: insanlığa, uygarlığa veya özgür dünyaya yapılan hizmet.¹⁶ Hizmet karşılıksız değildir, hizmet alanları yükümlülük altına sokar. *Hizmet*, Atatürk’ün Lefkoşe’deki heykelinin kaidesine kazınmış bir cümlesinin de anahtar sözcüğüdür: “Bu millette hizmet eden onun efendisidir.” Atatürk’ün kaleminde popülist bir manası olan ve yeni Türkiye’deki iktidarın niteliğini belirten bu cümle, burada özgün anlamından saptırılmıştır; “hizmet etmek”, Kıbrıslı Türkleri tehlikeden kurtarmak buna karşılık kurtarıcıya ülkenin efendisi olma hakkını vermiştir.

Gerçi ulusal tapınç bahsinde sadece Atatürk yoktur. 1989’dan beri Fazıl Küçük’ün de küçük bir kızdan çiçek alırken yapılmış heykeli, Lefkoşe’de, Ata’nın heykelinin yanında, ama biraz daha gerisinde yer almaktadır. Kaideye kazınmış olan Küçük’ün cümlesi bu hiyerarşiye ışık tutmaktadır: “Kıbrıs davası Türkiye’siz çözümlenemez.” 1974’teki müdahale kararını alan Bülent Ecevit’in adı da birçok sokağa verilmiştir. Aynı zamanda kendisine özel bir şükran da duyulmaktadır; portresinin kahveleri ve dükkanları süslemesinden, soyadının çocuklara ad olarak konmasından bunu anlıyoruz. KKTC cumhurbaşkanı Denktaş’ın portresine ise o kadar sık rastlanmaz; her gün basında yer alması yeterli olmaktadır. Çünkü Denktaş sadece fiilî otoritenin temsilcisiydi: Atatürk, propagandada da çokça yinelendiği gibi, benzersiz konumunu sürdürüyordu.

16 Karş. E. Copeaux, “Hizmet: A Keyword in the Turkish Historical Narrative”, *New Perspectives on Turkey*, 14, 1996, s. 97-114.

Kıbrıs meselesinin başlarında her iki taraf da sokağa indiklerinde, ellerinde anavatanlarının bayraklarını sallıyorlardı. Aralık 1963'teki ilk çatışmalardan sonra, Türk kurbanların cenazeleri büyük gösterilerle kaldırılmış, Amerikan usulünce enlemesine gerilmiş ve üzerlerine ayyıldız yapılmış muazzam kırmızı bezler Lefkoşe sokaklarında dolaştırılmıştı. Kıbrıs'ın Türk milliyetçileri kendilerine ait bir amblem seçmeyi uygun bulmamışlardı. Atatürk tasvirleri gibi, Türk bayrağı da kutsal bir nesnedir ve yakın tarihli birçok olay onun dokunulmaz niteliğini ortaya koymuştur. Ağustos 1996'da, tampon bölgede meydana gelen şiddet olayları sırasında, Kıbrıslı Rum bir gösterici Türk bayrağının dalgalandığı gönder direğine tırmanmaya başlamışken vurularak öldürülmüş, ama ne Kıbrıs Türk makamları ne de Türkiye bu mermiyi kimin attığını açıklamaya yanaşmıştı. Dönemin Türk başbakan yardımcısı Tansu Çiller ve onun peşinden Türk basını, onların gözünde genç Rum göstericinin öldürülmesini meşru kılan şu sloganı biktırıncaya kadar tekrarlamışlardı: “[Bayrağa uzanan] eller kırılсын!”¹⁷ Kıbrıs Türk nüfusunun en azından bir bölümü genç adamın vurulmasını normal bulmuştu; örneğin Çağla Güngör 28 yaşındaki Kıbrıslı Türk bir memurun hiç duraksamadan yaptığı şu açıklamayı nakletmiştir: “Bayrağımıza çıkan çocuğun ise ölmesi lazımdı. Kim yapıtıysa çok iyi yaptı.”¹⁸

Toprak da kutsaldır, çünkü “şehitlerin kanıyla sulanmıştır.” Dökülerek “bayrağa rengini veren” kan, *a posteriori* meşrulaştırdığı fethin bedelidir; toprağı kutsallaştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Rumların Osmanlı “işgali” olarak algıladıkları olgu, Türkler bunun bedelini “70.000 şehidin kanıyla” ödedikleri için son derece meşru görülmektedir. Örneğin, bazı anıtların

17 Karş. E. Copeaux ve C. Mauss-Copeaux, “Le drapeau turc, emblème de la nation ou signe politique?”, *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien (CEMOTI)*, no. 26, 1998, s. 271-291. Kıbrıs Rum tarafında ise ateş edenin o sırada KKTC Tarım Bakanı olan Kenan Akın olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır.

18 Ç. Güngör, *age*, s. 21; tanıklarından başka biri 63, demiştir.

üzerinde, özellikle de Lefkoşe'deki Selimiye Camii'nin mihrabının yanında yer alan bir slogan şöyle der: "Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır." Şehitler de, nitelik ve nicelikleriyle Türk ordusunun varlığını meşrulaştırmaktadır.

Toprak, kan ve bayrak simgeler oluşturmak için bir arada da kullanılabilir. 1950'li yılların Türk öğretmenleri, öğrencilerin kendi kanlarıyla boyadıkları Kıbrıs haritasının yer aldığı marazi tablolar yaptırmışlardır. Toprağı simgeleyen, kanın gerçekten mevcudiyetiyle karıştırılmış bu tablolar, yıllar geçtikçe kararan mürekkepleriyle, Fazıl Küçük'e armağan edilmiştir ve onun Lefkoşe'deki Girne caddesinde bulunan, bugün müze haline getirilmiş eski konutunda sergilenmektedir. Toprak ve bayrak, Beşparmak dağlarının güney yamacına çizilmiş, Türk ve Kıbrıs Türk bayraklarını temsil eden, yüzlerce metre boyunda dev bir resim içinde de birleştirilmiştir; bu resim Lefkoşe'nin hem Türk hem de Rum kesimlerinin tamamından görülebilmektedir. Türkler açısından bu bayrak manzarası yeniden kavuşulan gururun simgesi olarak düşünülmüştür; her gün onu görmeye katlanmak zorunda kalan Rumlar açısından ise 1974 bozgununun ve askerî işgalin simgesidir. Bu bayrak manzarası, Türkiye'den ithal edilmiş bir âdetin doruk noktasıdır; Türkiye'de askerın görevlerinden biri de beyaza boyanmış taşları bir araya getirerek afişe dönüştürülen dağ sırtlarına devasa sloganlar yazmaktır. Vatanperverlik hizmetinde kullanılan peyzaj sanatı sadece bu ülkeye özgü değildir, ama Kıbrıs'taki dev bayrakla birlikte ölçek değiştirmiştir.

Türk ordusu tarafından işgal edilen toprakları "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" olarak ilan eden yetkili makamlar, İsrail bayrağını andıran bir amblem icat etmişlerdir; beyaz zemin üzerinde, mavinin yerini kırmızı, Davut yıldızının yerini ay yıldız almıştır, ama düzenleme tarzı aynıdır: İki yatay şerit bu simgeyi çerçevelemektedir. KKTC, ezilen bir halkı bünyesinde toparlayan bir başka "ulusal ocak" olarak tasarlanmıştı. Ama merhamet duyguları 1974'te Kıbrıs Rumlarından yana kaydı. KKTC'nin tanınması yönündeki çağrılar başarısızlığa uğradı ve kırmızı şeritli beyaz bayrak kendi toprakları dışında hiçbir yer-

de dalgalanamadı. Zaten dalgalandığı yerlerde de asla tek başına dalgalanmaz. İki amblem, Türk ve Kıbrıs Türk amblemleri ikizdir. Her yerde ve her zaman, anıtın, abidenin, yazıtın veya Atatürk büstünün iki yanında iki bayrak direği vardır. Bu ikiz bayrak hadisesi Güney’de de mevcuttur; üstelik orada, özellikle de kiliselerin üzerinde sıklıkla mavi-beyaz Yunan bayrağı tek başına dalgalanır: Kıbrıs Cumhuriyeti’nin iki zeytin dalıyla çevrelenmiş ada haritası figürünün beyaz zemin üzerinde sarı renkle yer aldığı resmî bayrağı Yunan bayrağı yanında epey sikkilik kalır.Yani Ada üzerinde kapışan sadece iki renk vardır: kırmızı ve mavi. Siyasal imgelemde varlıkları kadar yoklukları da her zaman siyasi bir mana kazanır. Uzlaşmadan yana olan solcu Kıbrıs Türk partisi Yurtsever Birlik Hareketi (YBH), Nisan 2000’deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kırmızının bulunmadığı bir amblem seçerek iktidara meydan okumuştı: mavi zemin üzerinde sarı bir ada haritası.

Tapınak, sunak, merasimler

Kıbrıs’taki Türkleri yönlendiren bir unsur daha göze çarpmaktadır. Türkiye’de cumhuriyet tapıncının bir tapınağı ve bir sunağı vardır. Tapınak, modern bir Akropolis gibi Ankara’ya tepeden bakan Anıtkabir’dir. Burası her türden anma töreni sırasında ileri gelenler, devlet adamları, dernekler, öğrenciler için zorunlu bir ziyaretgâhtır; orada tanrılaştırılmış bir Atatürk’le, her Türkün en azından düşüncesinde yüzünü dönmesi gerektiği düşünülen laik “kible” ile karşı karşıya kalınır.¹⁹ Sunak ise, 1922’de Yunan ordusuna karşı kazanılmış zaferin anısına yapılmış, Taksim meydanındaki cumhuriyet abidesidir. Cephelerinden birine yontulmuş bir topluluk, birliklerine saldırı emrini veren Başkomutan Mustafa Kemal’i temsil eder; öteki cephede, sivil giyimli muzaffer komutan, etrafında mücadele arkadaşlarıyla birlikte cumhuriyeti ilan etmektedir. Her iki yanında, ellerinde bayrak tutan birer asker vardır. Bu abide cum-

19 “Kible” deyimi bazen böyle bir siyasi manada da kullanılır: *karş.* F. Bildirici, *Hürriyet*, 28 Ekim 1998, ve E. Copeaux, a.g.m., 2002.

huriyete bağıllığın merkezî mekânıdır ve meydanın kendisi de, “dinsel gericiliğin” kalesi olan tarihî Fatih semtinin zıddı olarak, cumhuriyetçi ve laik kentin simgesel merkezidir.²⁰

Tapınak ve sunak, Ankara ve İstanbul’daki kutsal yerler Kıbrıs’ta da kopya edilmiştir. Taklitleri, yeni bir mekânsal referans sistemi yaratmak amacıyla Lefkoşe’nin kuzey varoşlarına yerleştirilmiştir. Kıbrıslı Türklerin yöneticisi Fazıl Küçük Atatürk’le kıyaslanamaz gerçi, ama 1989’da onun için Lefkoşe dışındaki Mandres’te (Hamitköy) bir tepenin üzerine bir mozo- le inşa edilmiştir. Bu yerin seçiminde topografik nedenler kuşkusuz rol oynamıştır, çünkü suriçi kent oldukça düzdür. İnsan bu binaya bakınca, Ankara’daki Anıtkabir’i hatırlamadan edemez. Taksim abidesinin kopyası ise, yakındaki Gönyeli kavşağında bulunur. Oranlar biraz daha farklı olsa bile, benzerlik çarpıcıdır: Dikili duran, içi boşaltılmış dikdörtgen prizma şeklindeki anıtın kenarlarında, yontulmuş topluluk heykelleri öne doğru çıkmıştır.

Türkiye’den ithal edilmiş son bir simge ise Kıbrıs’ta anavatanında olduğundan çok daha büyük bir görünürlük ve meşruiyet kazanmıştır; Türkiye’de iki anlama gönderme yapan bozkurttan söz ediyoruz: Bir yandan Orta Asya’daki mitsel geçmişe gönderme yapan bu simge, kısa bir süre boyunca yeni rejimin amblemi olmuştur. Öte yandan, çağdaş Türkiye’de, aşırı sağın amblemidir ve siyasi alanda başka bir kullanımı yoktur. 1957-1958 yıllarında TMT, Türk aşırı sağının Kıbrıs’taki uzantısı olarak teşkilatlanmış ve bozkurt da Ada’ya bu kapıdan girmişti. 1963-1964’te Ada’daki Türk kentlerinin ve topluluklarının flamlarında yer buldu ve Ada’daki Türklüğün simgesi haline bile geldi. 1975’te “Federe devlet”in veya 1983’te KKTC’nin resmî simgesi konumuna yükselemese de, vatanperverlik imgeleminde yeri vardır. Milli mücadele müzesinde, şehitliklerde, anıtlarda, hatta bazı Atatürk büstlerinin kaidelerinde –Türkiye’de

20 1996-97’de İslamcı hükümetin ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Taksim meydanına bir cami yaptırma projesi, laik kamuoyu tarafından asla hazmedilemeyen heveslerden biriydi; Necmettin Erbakan hükümeti düşer düşmez (Haziran 1997) bu proje terk edildi.

böyle bir şey kabul edilmez– hep ona rastlanır. Denктаş tarafından yürütölen statüko siyasetinin sarsılmaz desteği olan Mücahitler Derneği'nin flamalarında da kurt figürü bulunur. Nihayet, Türkiye'den ithal edilmiş ve Kuzey Kıbrıs'ta “ölkü ocakları” adıyla faaliyet gösteren en sert aşırı sağın da simgesidir. Rauf Denктаş bu amblemin kemalizme ait olduğunu iddia etse de,²¹ kullanımı belli bir anlam belirsizliği taşımakta ve Türk aşırı sağcılarıyla Kıbrıslı eski mücahitler ve KKTC iktidarı arasındaki “ölkü ortaklığı” onun aracılığıyla ifade edilmektedir.

Kuzey Kıbrıs'ın manzarasını kaplayan yer adları ve kırmızı-beyaz simgeler aralıksız “Burası Türkiye” demektedirler.

Türk protektorası olan KKTC, kâğıt üzerinde, Türkiye sınırlarının dışındadır; İstanbul basını, Kuzey Kıbrıs'a ilişkin her şeyi “Dış Haberler” sütunlarında ele alarak bu kurmacayı sürdürmeye uğraşmaktadır. Ama Kuzey Kıbrıs toprakları birçok açıdan bir Türk vilayeti gibidir. Tıpkı Güney'deki 25 Nisan ve 28 Ekim ulusal Yunan bayramları gibi, Kuzey'de de ulusal bayramlar Türk bayramlarıdır. Anma günlerinde, okul öğrencileri vatanperverlik mekânlarında, meydanlarda, anıtlarda, okul bahçelerinde toplanırlar. Kaldırım taşı döşenmiş sokaklarda, ikiz bayrakları yukarıya kaldırarak geçit resmi yaparlar. Anıtların önlerinde okudukları şiirler kandan, uyanık olmaktan ve askerî başarıdan söz eder. Güneyde aynı sahnelerin, ama bu kez mavi-beyaz renklerle cereyan ettiğini görebilirsiniz. Kuzey'de bu bayramlar görünen vatanperlik dünyasının parçasıdır, ama Türkiye'de olduğu kadar coşkuyla kutlanmazlar. Özellikle 29 Ekim 1998'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. kuruluş yılı kutlamalarında bu net bir biçimde görölmüştür. Kıbrıs'ta bu anma gününe, KKTC'nin ilanının 15. yıl kutlamaları da eklenmişti. Ama Türkiye'de muazzam bir halk coşkusu yaşanırken, Lefkoşe'deki anıtta en fazla 200-300 kişilik bir kalabalık toplanmıştı.

Tartışmalı rejimler, resmî imgelerin onlara sundukları hoş gidici yansımaları kollayarak meşruiyetleri konusunda gü-

21 R. Denктаş'ın 23 Mayıs 1986 tarihli *Halkın Sesi* gazetesindeki demeci, aln. yap. M. O. Samani, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 1999, s. 129.

ven tazelerler. Ulusal bayramlar veya vatanperver anma törenleri sırasında, muazzam kalabalıkların üç aşağı beş yukarı aynı kalıplarla çekilmiş fotoğrafları gazetelerin baş sayfalarını süsler. Kuzey Kıbrıs'ta toplu merasimlerin ertesi günlerinde muhabirler bu örnekleri yinelemeye uğraşırlar; ama yarısı boş tribünlerin, seyrek bir seyirci topluluğunun önünden geçit resmi yapan askerî birliklerin veya öğrencilerin resimlerini çekmekle yetinmek zorunda kalırlar; resme biraz daha dikkatli bakılınca, ortaya çıkan sonuç bir felakettir. Bulunan diğer çözüm, az sayıda bir topluluk bile söz konusu olsa, sıkışık bir kadrajla kalabalık etkisi uyandırmaktır; ama bu durumda da hem geçit resmi, hem de "kalabalık" aynı kareye sığdırılmaz. Cumhuriyetin 75. kuruluş yıldönümünde Kıbrıs gazetesi bir hileye başvurmak zorunda kalmıştı: Başsayfadaki fotoğrafta Türk bayraklarını sallayan bir kalabalığa küçük KKTC bayrakları eklenmişti. Ama bu işlem insanın gözünü ancak kısa bir süre için yanıltabiliyordu.

Kuzey Kıbrıs merasimlerinin, bayram günleri takviminin, ritüellerinin, söylevlerinin anavatan modeline göre hizaya sokulması muhalefetin alaylarına neden olmaktadır. 29 Ekim 2002'de *Yeni Düzen* gazetesinin köşe yazarlarından Mehmet Anayasa, şöyle dalga geçiyordu: "KKTC'nin ulusal bayramı olan 15 Kasım niye Türkiye'de de bayram değil? Biz uyuz muyuz?" Nitekim, bu törenlerin seyir şekli toprakların bağımlılığını güçlü bir şekilde ilan etmektedir. Zevahiri kurtarmak için, protokolün ilk sırasında tabii ki KKTC cumhurbaşkanı yer almaktadır. Ama ikinci sırada Türkiye büyükelçisi, üçüncü sırada da "barış gücü" diye anılan Ada'daki Türk kuvvetinin komutanı bulunur. KKTC Meclis başkanı ve başbakanı onların ardından gelir. Kıbrıslı devlet adamları tarafından verilen söylevler, zorunlu olarak koruyucularına karşı minnet hislerini dile getirir ve Türklerin Kıbrıs'taki mücadelesini Atatürk'ün mücadelesine benzetirler; zaten Kıbrıslıların düşmanın saldırıları karşısında direnmelerini sağlayan da Atatürk'ün düşüncesi olmuştur. Demeçlerde, Kıbrıs tarihindeki "ikinci Türk cumhuriyeti" olarak övülür. Türk devlet adamları ise, Türkiye'nin 1974 öncesi duruma geri dönülmesine asla izin vermemek ko-

nusundaki sarsılmaz iradesini ifade ederler. İzleyicilerin açtıkları pankartların hepsi şükran ve minnet ifadeleriyle doludur: “Şükran anavatana, Şükran şanlı ordumuza”; “Anavatanla sonsuza kadar”, “KKTC barış demektir”; “Zaman bir daha 63-74 dönemine döndürülemez.”²² Uygulanan ritüel, Türkiye’de özellikle 19 Mayıs törenlerinde görülene benzer; stadyumlarda jimnastik gösterileri yapılır. Ama benzerlik ikizlik noktasına vardırılmıştır: ikili protokol, iki bayrağın göndere çekilmesi, toprak değiş tokuşu.

Bu son ritüel, son derece insani olan bir edimin, bir göçmen jestinin devlet tarafından sahiplenilmesidir. Bir toprağı uzun süre işleyen bahçıvan onu değerlendirmiş, zenginleştirmiş, kendi parçası haline getirmiştir. Sürgüne gitmek zorunda kalanlar bazen yola çıkarken veya fırsat düşerse daha sonra, bir ziyaret sırasında yanlarına bir kesek toprak alırlar. Kimi zaman da, tıpkı yakılan bir ölünün küllerinin taşınması gibi, bir akrabanın mezarından toprak alınır. Ataların kalınları ve üzerinde çalışanların terleri toprağa karışmıştır. Nikos Kazancakis, *Düşman Kardeşler*’de, Karadeniz köylülerinin 1922’de Yunanistan’a göçerken bu tür toprak ritüelleri uyguladıklarını anlatır.²³ Kıbrıs’ta yerlerinden edilen topluluklar da bu tarz jestleri kendiliklerinden yapmışlardır ve yapmaya devam etmektedirler. Tanıklardan biri 1999 veya 2000’de Kuzey’e gelen Rumların biraz toprak alıp evlerine götürdüklerini anlattı. İster doğru ister yanlış olsun bu anekdot, simgenin zihinlerde sahip olduğu gücü ortaya koymaktadır: Bu jest, saygıdeğer bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Daha sonraları, Türklerle Rumların ilk kez eski köylerine gitmelerine izin verildiğinde, birço-

22 Kıbrıs, 20 Mayıs 1997.

23 “Yola çıkma zamanı geldi. Köylüler haç çıkardılar, yere kapanıp toprağı öptüler. Binlerce yıldır bu yerde yaşıyorlardı; tozlarıyla, kanlarıyla, terleriyle yogrulmuş bu toprağın üzerinde ardı ardına kuşaklar gelip geçmişti. Yeri öptüler, toprağı tırnaklarıyla kazıyıp kopardıkları parçaları bağrılarına soktular. (...) Ağıda ilk başlayan ihtiyar Damianos oldu: “Elveda memleketim, elveda ecadım!” diye haykırıyordu. Gözyaşları yeri ıslatıyordu, sakalı ve yüzü çamura belenmişti. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağmaya başlamış, insanlar çamurla yeksan olmuştu.” (N. Kazancakis, *Düşman Kardeşler*, Fransızca metinden çevrilmiştir – ç.n.)

ğu bahçelerinden aldıkları toprakla veya topraklarından toplanmış –bu da aynı manaya gelir– çiçekler veya meyvalarla geri dönmüştü. Devletler de ritüellerinin etkili olması için, atalardan kalma jestleri, onlara vatanperverce bir mânâ yükleyerek, taklit ederek, biraz değiştirmekte veya kurumsallaştırmaktadır.

1965'te Girne açıklarında keşfedilmiş Helenistik dönemden kalma bir batık geminin kopyası, 1986 yılında simgesel olarak Yunanistan-Kıbrıs deniz yolculuğunu gerçekleştirmiş ve 1974 felaketi sırasında Girne'den alınıp götürülmüş bir parça toprağı taşıymıştı.²⁴ Kıbrıs'ta çatışmalar başladığından beri, Bayraktar türbesinden alınan bir parça toprak her yıl simgesel olarak Türkiye'ye gönderiliyordu; 1974-2003 arasında bu bölge Türklerle açık olmadığından, Lefkoşe şehitliğinden alınan bir parça toprak Anıtkabir'e götürülüyordu –Türkiye'nin her bölgesinden getirilen topraklar da buraya düzenli olarak konur. Buna karşılık Anıtkabir toprağından bir parça da KKTC'ye armağan edilir ve şehitliğe serpilir. Her halükârda toprak alışverişi Kıbrıs'taki iki toplumun da anavatanlarıyla olan kopmaz bağını ifade eder. Türkler açısından, toprağın hem alındığı hem getirildiği iki yer, Lefkoşe şehitliği ve Anıtkabir; toprak, şehitlerin kanı ve şehitlerin koruyucusu ve her türlü eylemin nihai meşruiyeti anlamına gelen Kurucu önderin anısı üçlemesini kutsarlar.

Ritüeller, Türkiye'nin ve KKTC'nin temsilcilerinin aynı siyasal yapı içinde iç içe geçtiklerini ortaya koymaktadır. Bayramlar sırasında, asla dillendirilmeyen bu fikir yine tarihsel anlatı tarafından ileri sürülen bir diğer fikre karışır: “Biz varız.” Ulusal bayramlarda konuşmacıların ve pankartların açık söylemi şu iki beyanın sentezidir: “Biz Türkiye sayesinde varız.” Anavatanın yaptığı hizmet, Kıbrıslıların şükran duymasını gerektirmekte ve aynı zamanda onları suçlamalarını içlerine atmak zorunda bırakmaktadır.

24 Karş. A.K. Phylactos (yay. yön.), *The Ancient Greek Sailing Ship of Kyrenia*, Nikosia, Ministry of Education and Culture, 1994, 145 s.

Ölüleri Öldürmek

1974'teki bölünmenin gerilimli bağlamı içinde, Kuzey kesiminin Türkleştirilmesi Türk siyasetinin başlıca konusu haline geldi. Seçilen yollar, yani yeni yer adları konması veya anıtsal bir zırh inşası, alışılmış ve kalıplaşmış yollardır. Buna karşılık, silahlı barış da dahil olmak üzere bir barış hali içinde, Rumların kültürel mirasının Türkler tarafından yönetilmesi anlaşılabilir bir şeydir, çünkü böyle bir yönetim geleceği korumamakta ve rakip propagandanın da eline koz vermektedir. Ortodoks ibadetine ilişkin binaların çoğu ve hemen hemen tüm mezarlıklar tahrip edilmiş, saldırıya uğramış, sonra o halde bırakılmıştır.

Rum toplumunun derinde yatan kimliğinin ve inançlarının ifadesi olan kiliseler yağmalanmış, ikonalar çalınmış, binaların çoğu talan edilmiştir. Ortodoks kilisesinin kutsal yerlerine saldıranlar, bunu yaparken genellikle Rum toplumunda milliyetçiliğin ve *enosis*'in bayraktarları olan, rehber yerleri hedef almışlardır. Ölülere saygı insanlığın kurucu ilkelerinden biri olduğu için dokunulmaz kabul edilen mezarlıkların bu tahripkâr çılgınlıktan kurtulması beklenirdi. Ama Kıbrıs'ta bu evrensel tabu yıkılmıştır: Belleğin en son sığınma yerleri olan bu kutsal mekânlar da saldırıya uğramıştır. Vandalların kimlikleri hakkındaki suskunluk otuz yıldır sürmektedir. Ama Kuzey Kıbrıs

yönetimi, diğer tüm devletler veya devlet olduğunu iddia edenler gibi, şiddet tekeli elinde tuttuğundan bu konuda nihai sorumluluk ona aittir. Burada kısmî veya rastlantısal bir sorumluluk söz konusu değildir. Kutsal yerlere yönelik saldırıların Kuzey Kıbrıs topraklarının bütününe dağılımı buradaki mevcut iktidarı zan altında bırakmaktadır. İktidar bu saldırıların yapılmasına göz yummakla kalmamış, her yerde birden gerçekleştirilmesine de özen göstermiştir: Mezarlıkların ve bayrakların saldırıya uğraması 1974 iktidarının damgasını taşımaktadır. O zamandan beri çığ gibi her yeri kaplayan yıkım faaliyetinin izlerinin bir yeniden düzenleme veya hale yola sokma çabasıyla silinmesi yoluna da gidilmemiştir. KKTC yetkilileri kutsal yerlere yönelik saldırıyı manzara içinde donmuş ve afişe edilmiş bir halde bırakmışlardır. O yerleri oldukları gibi bırakarak çatışmanın anısını sürdürmekte ve ötekiliğin reddini kalıcılaştırmaya çalışmaktadırlar.

KKTC kiliseleri, durum tespiti

Eskiden karma olan köylerdeki veya Rum köylerindeki kiliselerin hemen hepsi durumdan şu veya bu ölçüde etkilenmiştir. İçlerinden sadece yarım düzinesi bu ortak kaderden kurtulabilmiştir. Bunlardan beşi hâlâ Kıbrıslı Hristiyan bir nüfusu barındıran az sayıda köyde kullanıma açık durumdadır; Karpas'ta Ortodokslar, Morfu'da da Maruniler hâlâ yaşamaktadır. Kimi yerdeki bir kilise köye yerleşen İngiliz sakinler tarafından korunmuştur; Fterikha (İlgaz) veya Kazafani (Ozan-köy) buna örnektir. Çok sık ziyaret edilen turistik merkezlerde bulunan, Girne'deki Agios Barnabas veya Morfu'daki Aya Mamas gibi bazı ibadet yerleri de müze olmuştur. Müslüman köyü olan Kampyli'de (Hisarköy) de iyi durumda bir kilise olduğunu gördük.¹

¹ Bu köyün nüfusu eskiden Marunilerden oluştuğu için (karş. Gunnis, age, 1936, s. 250), kilise belki de korunmuştu, çünkü eskiden bir Ortodoks değil, Katolik kilisesiydi. Eğer bu açıklama doğru ise, genel tahribat sırasında millet ilkesinin titizlikle gözetildiğini ortaya çıkarmaktadır.

1974'ten sonra başka amaçlar için kullanılmaya başlanan az sayıda yapı da bakımlıdır. Camiye dönüştürülen kiliseler "Tanrı'nın evi" olarak kalmışlardır. Bu yeni kullanım amacı, bazen Trakhoni'deki (Demirhan) gibi geçici olmuş, o süre zarfında yeni bir cami inşa edilmiştir. Daha sonra terk edildiklerinde de bu yerler kapatılmış ve muhtemelen son statüleri, yani Müslümanların ibadet yerleri olmaları sayesinde korunmuşlardır. Kimileri de belediyeler tarafından kurtarılarak, Trimithi'deki (Edremit) gibi sanat galerisi veya Kontea'daki (Türkmenköy) gibi gençlik lokali olarak kullanılmıştır. Saldırlardan sonra kutsal yerlerin temizlenmesi işi kimi zaman Neo Khorio'da (Mina-reliköy) olduğu gibi gönüllüler tarafından üstlenilmiş, buradaki bina oyun salonuna dönüştürülmüştür. Ama boşaltıldıktan birkaç yıl sonra alışılmış tahribat faaliyeti yeniden başlamıştır. Bu istisnalar asıl egemen olan kuralı ortaya koymaktadır: kutsal yerlere saldırının sürdürülmesi. Kuzey'de Ortodoksların ibadet yerlerinin kutsallıktan "arındırılması", çok yönlü bir şiddetin sonucudur. Ziyaretçileri şaşkına çeviren bu şiddet, inananlar için ise kutsallığa yönelik bir hakaret niteliğindedir.

Bir sit alanının güzelliği veya anıtların dikkat çekici mimarisi asla onları korumaya yetmemiştir. Talan edilmiş, ağıl veya ahır olarak kullanılmış, Larnakas tis Lapithou (Kozan) veya Sikhari'de (Kadıköy) olduğu gibi gübre ve idrarla kirletilmişlerdir. Çok sayıda kilise ve manastır askerlerin kullanımına geçmiştir; belki de bunun nedeni, Vuno'da (Taşkent) olduğu gibi daha önce EOKA-B tarafından kullanılmalarıdır. Birçok dinsel yapı askerî bölgede kaldığı için erişilemez durumdadır; bazılarına ise, kilisenin içine kantin kurulan Agios Ermalos'da olduğu gibi, lojistik ihtiyaçlar yüzünden bir süreliğine el konmuştur.² Pek çok kilise talimler sırasında dinlenme yeri olarak kullanılmıştır. Ama rütbeliler, geçici mola verdikleri bu yerlere saygı gösterilmesini sağlamak gibi bir kaygı taşımamışlar ve kiliselerin içleri askerlerin kartviziti sayılabilecek duvar yazılarıyla kaplanmıştır. Örneğin "Afyon intikamcılar tugayı, 74. devre" Vuno köyüne tepeden bakan Panagia Apsinthiotissa manastırı

2 Goodwin'e göre, age, "Agios Ermolaos" notu.

rında izlerini bırakmıştır.³ Geçtikleri yerlerde çoğunlukla pornografik veya dışkısal yazılardan, çöplerden ve dışkılarından oluşan imzalarını bırakmışlardır. 1996'da Neo Khorio'da (Minareliköy), koro mekânının solundaki iç duvara kömürle sadece cinsel organından ibaret bir kadın karikatürü çizilmişti. Karavas (Alsancak) mezarlığının şapelinde, daha usta bir elden çıkmış çizgiler bir çiftleşme sahnesini resmediyordu.

Bazı askerler bu konudaki sorumluluklarını üstlenmekten de kaçınmamakta ve arkadaşlarını da kendileri gibi davranmaya teşvik etmektedirler. Thermeia (Doğanköy) kilisesinde duvardaki bir yazı şunu buyurur: "Buraya gelen asker, sıçmadan gitme."⁴ Bu yerlerden gelip geçen askerlerin yaptıkları söz konusu işler, kendi başlarına çirkin veya kirli değildirler, erkeklerin her zaman yaptıkları şeylerdir bunlar. Ama kutsal yerlerde yapılması veya tasvir edilmeleri onları doğal işlevlerinden saptırmaktadır. Burada Rumlara karşı yöneltilmiş bu fiiller iğrençliği, onların belleğine ve inancına hakaret etme amacıyla hâkim kılmaktadır.

Gerek bizim gerekse konuştuğumuz kişiler açısından, kutsallığa yönelik saldırılar konusunu dosdoğru, cepheden ele almak güç bir iş. Bununla birlikte, zamanın akışı ve kırsal alanlarda, köylerde yapılmış sayısız gezintinin içinde belli bir güven edindik. Yerleri, tarihlerini ve özellikle de insanları tanıdıkça, girişimimize belli bir normallik kazandırmayı başardık. Elimizde İngilizce bir rehber olduğu halde, antik harabelere meraklı eğitilmiş turist rolünü –kabul edilen ve saygı gören bir rol– oynayarak, kahvehanelerin taraçalarındaki masalarda oturan, meyva bah-

-
- 3 Tampon bölge açıldıktan sonra, 2003'te yaptığımız ziyaret sırasında, manastır tamamen temizlenmiş, ama geç kalınmıştı: Fresklerin hemen hemen tamamı tahrip edilmişti.
 - 4 Thermeia'da duvarda gördüğümüz "Buraya gelen asker sıçmadan gitme" sözü aşağı yukarı mezarlığın yıkıldığı tarihlerde yazılmış olsa gerek. 2002'de, şapelin sol duvarında hâlâ görülebiliyordu. Minareliköy'deki kroki ve duvar yazıları köy çocukları kiliseyi bir oyun alanı haline getirmek için temizlediklerinde, 1998'de silinmişti. Alsancak'taki resim yakın tarihlidir (2001) ve kilise kapısının sürgüsünün açılması sayesinde ilk ziyaretimizi yapabildiğimiz 2000 yılında tespit ettiğimiz bir Aya Yorgi ve haçlı İsa tasviri, bazı Rumca yazılarla birlikte çizildikten sonra yapılmıştır.

çelerinde veya tarlalarında çalışan köylülere yol sorduk. Aradığımız küçük şapel çoğunlukla yıkılmış oluyordu ve konuştuğumuz kişilerde gözle görülür bir rahatsızlık belirliyordu. Thermania (Doğanköy) kahvesinde, yol sorduğumuz müşteriler bu işi birbirlerinin sırtına yıkmaya çalıştılar: “Sen götür bunları, çünkü orası sana daha yakın”; “Bahçeye gideceğim diyordun, bari yolu gösteriver şunlara.” Ama kimse bir açıklama yapmıyor, ayağa kalkmıyordu. Sonunda kahveci kadın bize yolu göstermeye karar verdi. Müşterilerini kahvede bıraktı ve yolda giderken de bizi uyardı: “Şapel çok kötü vaziyette.” Oraya giden toprak yolun başına geldiğimizde, oradan sonrasına tek başımıza devam etmemizi söyledi, ama dönüşte kahveye uğrayıp bir kahvesini içmeye dostça davet etmeyi de unutmadı.

Şehit kardeşi olduğu için kendisine Türk hükümeti tarafından Akanthu’da (Tatlısu) bir zirai işletme verilmiş Anadolulu bir çiftçi, havaların ne kadar iyi gittiğinden, çok iyi mahsul alma umudundan zevkle söz etti. Türkçe konuşan ve Türkiye’yi gayet iyi tanıyan turistleri karısıyla tanıştıracığından memnun, bizi evine davet etti. Ama ona gezintimizin amacını, rehberlerde belirtilen küçük şapeli aradığımızı söyleyince huzursuz oldu. Biraz tereddüdün ardından sözlerimizi doğruladı. Evinin önünden geçen yol gerçekten de oraya gidiyordu, ama şapelin hali “içler acısıydı”. Oraya vardığımızda ne demek istediğini anladık: Şapel harabeye dönmüş, duvarları yazılarla kaplanmış, çevresindeki mezarlık tamamen yıkılmıştı.

Bununla birlikte bizi saldırıya uğramış kutsal yerleri ziyaret ederken gören köylüler üç kez önümüze çıktılar. Bu karşılaşmalar konuştuğumuz kişilerin isteğinin sonucuydu, çünkü gittiğimiz yerlerde bizi sabırla beklerken buluyorduk onları. Bir ova köyünde, emekli bir polisin eşi olan ve kilisenin yanında oturan bir kadın bizi soğuk bir şeyler içmeye çağırdı. Havadan sudan sohbeti bir yana bırakıp, binanın içinde bulunduğu “kötü durum” hakkında konuşmaya başladı. Bu fırsattan istifade edip, tahribatın sorumlularının kimler olduğunu sorduk. Ama “terbiyesiz veletleri” suçlayarak, kendi açmış olduğu konuyu derhal kapattı. Tahribatın çapı, duvar yazılarının niteliği onun

açıklamasını çürütüyordu. Ama konuk statüsünde olmamız, bu söylediklerine pek inanmadığımızı belirtme olanağını elimizden alıyordu. Her halükârda bizi davet edip kiliseye yönelik saldırı bahsini açarak yarattığı durum, hissettiği ve yabancılara göstermekten çekindiği rahatsızlığı yeterince belli ediyordu.

Larnakas tis Lapitohu (Kozan) manastırı köyün uzağındadır ve yol üstünde de değildir. İki köylü kadın oraya girdiğimizi görmüşlerdi ve yol ağzında bizi bekliyorlardı. Bize selam verdiler ve daha yaşlı olan damdan düşer gibi sörüverdi: “İçeride pislikten başka ne buldunuz ki?” Ahır haline getirilmiş, içi gübre dolu bu tarihî binanın acınılacak halinden biraz yakındıktan sonra başka bir konuya geçtiler.

Girne bölgesinde ziyaret etmeye hazırlandığımız küçük bir kır kilisesinin bulunduğu tepelerde sürüsünü otlatan bir çoban, hayvanlarını bırakıp yanımıza geldi. Bizi selamladı ve başka hiçbir girişe gerek görmeden, içeride “Türklerin neler yaptığı”na bakmamız için ısrar etti. Binaya önümüzden girdi, en “anlamlı” duvar yazılarını bize gösterdi, bilmediğimiz bazı küfürleri de bu arada bize izah etti ve bu işin sorumlularının kimler olduğunu şu sözlerle açıkladı: “Türkler yaptı bunu, sadece Türkler.”⁵

Bu tarz deneyimlere az rastlanır. Nitekim, konuştuklarımızdan çoğu bu olguları kabul etmeye yanaşmadılar ve Güney’deki camilerin Rumlar tarafından tahrip edildiğini söyleyerek karşı saldırıya geçtiler. 2001’de Vasileia (Karşıyaka) imamı şöyle diyordu: “Biz onların kiliselerine, ibadet yerlerine hürmet ediyoruz, halbuki oradaki bütün camiler yıkıldı!” Bu sözlerini yalanlamaya çalışınca, ısrar etti: “–Camiler bombalandı! –Bayraktar Camii’ni mi kastediyorsunuz? –Evet. –Doğru, ama yeniden onarıldı. Bizim gördüğümüz camilerin hepsi iyi, onarılmış, bakımlı ve kapısı kilitli durumda.”⁶ Ama ihtiyar bize inanmak istemiyordu. Bir başka köyde Güney’deki camilerin fotoğrafla-

5 Bu bağlamda, Türkiye Türkleri kastedilmektedir.

6 BM tarafından Temmuz 1964’te yayımlanan ve sonuçları Türkler tarafından da kabul edilen “Ortega raporu”na göre, Bayraktar Camii dışında, üç cami daha hasar görmüş veya yıkılmıştı.

rını gösterdiğimiz genç bir kadın bunları hiç dikkate almadı: “Evet, bütün camiler yıkıldı!”

Her zaman olduğu gibi turistlere fazlasıyla meraklı olan çocuklarla temaslarımız, yetişkinlerin beyanlarının satır aralarına daha iyi nüfuz etmemizi sağladı. Büyükleri kadar temkinli ve şüpheli olmayan çocuklar insanla severek konuşurlar. Bizi ilgilendiren olayları yaşamamış olsalar bile, onlardan söz edildiğini duymuşlardır. Onların anlatıları ve kullandıkları ifadeler, büyüklerinin olaylara nasıl baktığını yansıtır. Böylelikle aile anılarından kırıntılar da öğrenilebilir. Bunlar kimi zaman resmî belleğe uyar, kimi zaman da kendi güzergâhlarını izlerler. Örneğin bir ova köyünde, on iki yaşlarında bir çocuk bize ziyaret etmek istediğimiz şapelin askerler tarafından yağmalandığını ve hatta şapelin çanının bile çalındığını anlattı. O doğmadan on sene önce yaşanmış ve hakkında herkesin sustuğu olaylar söz konusu olsa bile, aile mahremiyeti içinde anlatılmaları sayesinde anıları korunmuştu. Toplumsal kısıtlamaların bilincine henüz varmamış bir çocuk ebeveynlerinin bu fiiller hakkındaki yargısını çekinmeden açıklayabilir ve sorumluları suçlayabilirdi: Türk askerleri.

Bununla birlikte konuştuğumuz kişilerden biri açıkça şunu kabul etti: “1974’ün ilk haftasından itibaren kiliseleri ve sanat eserlerini korumalıydık. Her şey, binlerce ikona yok olup gitti! Bunun doğrudan sorumlusu ordudur. Ayasofya’nın çatısındaki kurşun bile çalındı. Hükümet de buna ses çıkarmıyor. Utanç verici bir şey bu! Hepimiz adına utanç verici!” Pek çok kişinin hissettiklerini sadece o açıkça ifade etmişti. Tahribatın ve yağmanın utancı, edilgenlikve suskunluk yüzünden suçortağı haline gelmiş bütün bir topluma bulaşmıştı.

Kiliselere yönelik saldırılar yerel basında işlenen bir konu değildir. Bununla birlikte, sanki çatışmaya yol açabileceği için topluma zarar verebilecek bir mesele söz konusuymuş gibi, bu olaya bazen dolaylı bir biçimde değinilir. Örneğin Vuno manastırının hali karşısında rahatsızlık duyan bir gazetecinin kaleme aldığı şöyle bir eleştiriye rastladık: “Kiliseye dıştan bakınca hâlâ bu kadar güzel ve bakımlı görünmesi şaşırtıyor bizi. İç-

ne giriyoruz fakat içi dışı kadar güzel değil. Çünkü her taraf harap edilmiş. Duvarlarındaki bütün işlemler ve resimler kazanmış. Belli ki bir zamanlar çok güzel işlemeli, resimli duvarları varmış. Ne olurdu zarar vermeseler, o güzelim tarihe. Ama olur mu? Onlar bir kilisenin üzerindeki resimler, hiç caiz değil. Halbuki tarihin, tarihî eserlerin dini, dili, ırkı olmaz. Biz bunu bir türlü kavrayamıyoruz. Orayı o halde görünce gerçekten çok üzüldük. Gördüğümüz o muhteşem yapının burada öylece kaderine terk edilmesi eminim o yapıyı gören herkesin canını sıkıştır. Yo, sakın beni yanlış anlamayın, benim canımı sıkan kiliseye verilen zarar değil, olayı sakın dinsel anlamda algılamayın; benim canımı sıkan *tarihe* verilen zarar. Elimizdeki tarihî zenginliklerin değerini ne zaman anlayacağız?”⁷ Yazarın aldığı söylemsel tedbirler, kullandığı örtmeceler, bunun hassas ve tehlikeli bir konu olduğunu ortaya koyuyor. Düşmanla işbirliği yapmakla suçlanmaktan çekiniyormuş gibi, ibadet yerlerinin kutsal niteliğini dikkate almayı reddedip, şikâyetini lisan-ı münasiple ifade ediyor, hesapsız zararlardan veya ihmal neticesinde KKTC'nin tarihî zenginliğini har varup harman savurmaktan kaygı duyan bir işletmeci tavrıyla, bu tarz gerekçelerin ardına sığınıyor. Kendisine karşı çıkacaklara seslenen rica, onların otoritesini ve gücünü tanıdığı gibi, bu saldırılarda onların sorumluluğunu bildiğini de gösteriyor. Adlarını belirtmesine gerek yok, çünkü biliniyorlar zaten. Yazarın ürkmüş tavrı son derece aşikâr, çünkü duruma karşı çıkanlar aşırı milliyetçilerin şiddetli baskıları ve saldırıları karşısında korumasız.

Kuralı bozmayan istisnalardan biri Trikomo'dadır (Iskele). Orada birkaç eski ikona ve daha yakın tarihli birkaç sanat eseri veya kopyaları muhteşem Panagia Theodoku Kilisesi içinde sergilenmektedir. Rumların çalınmış olduklarını ileri sürdükleri bu eserlerin sergilenmesine bir meşruiyet görüntüsü kazandırmak amacıyla, kilise 1991 yılında müzeye dönüştürülmüştür. Burayı ziyaret ederken aklımızdan saldırıya uğrayan kiliseler geçti ve ayrılırken bekçiye bu yerin bir örnek olarak ko-

7 Sertan Yürür, "Taşkent", *Ekran* (Kıbrıs gazetesinin haftalık eki), no. 600, 25 Ekim 2002.

runması konusundaki dileğimizi ifade ettik. Ama sözlerimizdeki ironiyi anlamadı. Halbuki kilise-müzenin tam karşısında bulunan ve ondan sadece bir yolla ayrılan Ortodoks mezarlığında taş üstünde taş kalmamıştı.

Mezarlıkların tahrip edilmesi, tarihî bir olay

İbadet mekânlarının tahrip edilmesi karşısında şok olmak için bir dinsel cemaate ait olmak şart değildir. İnsanın en deruni bölgesini, inançlarını hedefleyen depremi hissetmemek mümkün mü? Ama saldırı mezarlıklara da yönelince dehşetin doruk noktasına varılmış olur, çünkü bu kez şiddet, ölümler aracılığıyla, soyzincirine ve belleğe yönelmektedir.

Kıbrıs'ta mezarlıkların tahrip edilmesi ve saldırıya uğraması sadece bir Rum propagandası olmadığı gibi, tarihin bir cilvesi de değil, tarihî bir olaydır. Hadise çapıyla, gündeme getirdiği sorumluluklarla, aldığı anlamla ve yol açtığı bölünmelerle çarpıcıdır. Bu hadiseyi dikkate almak ve tahlil etmeye çalışmak, aynı zamanda onu rakip bir propagandanın bir malzemesi olarak görmeyi ve bu propaganda gibi geri ve istismarcı bir genellemeyle, "Türkler barbardır" sonucuna varmayı da reddetmeyi gerektirir. Zaten, "Türkler kiliselere ve mezarlıklara hürmet eder" diyerek bu olayı inkâr eden Türkler de bu değerin önceliğini kabul etmektedir. Üstelik böyle bir olayı hasım taraf gerçekleştirdiğinde ne denli ağır bir suçun söz konusu olduğunu belirtmeyi bilirler. Örneğin bir Türk ders kitabı, Balkan savaşı sırasında Müslüman mezarlarına saldıran Bulgarları "barbarlık"la suçlar.⁸

Mezarlıklara saldırılması Kıbrıs'a özgü bir olay değildir. Bu olaya münferit olarak başka yerlerde de rastlanmış, ama siyasi makamlar tarafından üstü örtülmemiştir. Ada'da, 19. yüzyıl boyunca millet sisteminin hüküm sürdüğü Osmanlı coğrafyasından kalan diğer yerlerde olduğu gibi, durum farklıdır. Bu sistemin ayırt edici özelliği olan dinî aidiyet ile etnik aidiyetin iç içe

8 İsmet Miroğlu, Yusuf Halaçoğlu, *Lise için Tarih III*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1990.

geçmesi çatışmalar sırasında iyice güç kazanır.⁹ Buna çoğunlukla milliyetçilik ile yurtseverliğin iç içe geçmesi eşlik eder; bu durum, aşırı sağın işine yarar ve onu rakip cemaatin kutsal yerlerini hedef almaya iter. Ama resmî söylemin milliyetçi beklentilerini de aşan bu olgular hakkında hiçbir askerî ya da siyasi sorumlu yorum yapmamaktadır.

Yunanistan ile Türkiye'yi karşı karşıya getiren krizler sırasında, 1955'te İstanbul'da, 1964'te de Batı Trakya'da rakip azınlığın mezarları saldırıya uğramıştı. Kıbrıs'ta da ölümlere yönelik şiddet Ada'nın bölünmesinden önceye aittir. Lawrence Durrell de EOKA'nın bağımsızlık mücadelesi yürütürken, İngiliz ve Müslüman mezarlıklarına bomba attığını belirtmektedir.¹⁰ Bölünme sırasında Güney Kıbrıs'ta mezarlık saldırıları süreklilik kazanmıştı. Ama Kuzey'de olduğu gibi sistemli bir biçimde yürütülmemişti ve Pano Arodes veya Pafos gibi kilitli duran çok sayıda Türk mezarlığı sadece kendilerini yavaş yavaş istila eden bitki örtüsünün saldırısı altındadırlar.¹¹

Kuzey'deki Ortodoks mezarlıklarının tamamının tahrip edilmesi, kendiliğinden ve denetimsiz bir öfkenin sonucu değildir; ilgili mezarlıklardaki bütün mezarlara yönelmiş sistemli bir girişim söz konusudur. Ortodoks bir nüfusun yaşamaya devam ettiği en doğudaki bir köyün (Rizokarpaso) mezarlığı hariç, sadece üç Maruni köyünün mezarlıklarına dokunulmamıştır. Bu olgu, "millet" kavramının dinî niteliğini ve çatışmanın sadece Kıbrıslı Müslümanlar ile Ortodokslar arasında cereyan ettiğini, Marunilerin kendilerini bu çatışmanın dışında hissettiklerini ve öyle de kabul edildiklerini doğrulamaktadır.¹²

Mezarlıklar, yerleşimlerin dokusu içinde tuttukları yer ve

9 Kıbrıs'ta, kimi zaman bir levha defnedilmiş olanların "milli-dini" kimliğini belirtir. Eski bir Maruni köyü olan, sonra 1974'e kadar çoğunlukla Rumların yaşadığı Klepini'de (Arapköy), bugünkü mezarlık *Türk mezarlığı* diye tanımlanmıştır; bunu "Müslüman mezarlığı" diye anlamak gerekir. Oysa ki Girne'de, kısa bir süre önce İngiliz olmayan yabancı mükimlerin defnedilebilmesi için onarılan eski Ortodoks mezarlığı *Uluslararası mezarlık* diye nitelenmektedir.

10 L. Durrell, *Citrons acides*, Paris, Buchet-Chastel, 1961, s. 255 ve 273.

11 1997 veya 1998'de, Larnaka-Tuzla, Kivisil, Tini, Kuklia, Tokhni, Kophinu Türk mezarlıklarında, farklı farklı düzeylerde tahribatlar tespit ettik.

12 Zaten Maruniler, Türkler tarafından Rum diye nitelendirilmezler.

ya konum ne olursa olsun tahrip edilmişlerdir. Bunlardan bazıları orada ikamet eden veya turist olarak bulunan yabancıların gözleri önündeydi. Küçük bir turistik kasaba olan Trimitihi (Edremit) buna bir örnektir. Meşhur sahil kenti Girne'de de Ortodoks mezarlığı eski kent merkezine bitişikti. Bazıları, Gialusa'da (Yenierenköy) olduğu gibi, köyün merkezinde, kilisenin hemen yanındaydılar. Şimdi harabelerle kaplanmış bu alanların çoğu, Lapithos'ta olduğu gibi bir Müslüman mezarlığına veya Morfu'da (Güzelyurt) olduğu gibi bir askerî kampa bitişiktir. Çoğu bir yolun yakınında bulunduğu için erişilebilir ve görülebilir durumdadır (Lefkoniko/Geçitkale). Arazideki bir engebenin ardında veya bir patikanın ucunda gizlenmiş durumda olanların bulunması daha zordur (Kharkeia/Karaağaç). Ama yerleri ne olursa olsun, vaziyetleri aynıdır. Tüm mezarlar tahrip edilmiş, haçlar kırılmış, mezarların üzerini örten taşlar parçalanamayacak kadar sağlam iseler, yerlerinden kaldırılmışlardır. Mezarlarda yatan ölülerin anıtların içine hakkedilmiş resimleri çekiçle parçalanmıştır. Trakhoni'de (Demirhan) olduğu gibi, tahrip edilen mezarlık Müslüman mezarlığının yanındaysa; kırılmış ve içleri boşaltılmış gömütlükler cami yapılmış kilisenin çevresinde sıralanmışlarsa; musalla taşları parçalanmış mezarların yanı başında duruyorsa, insan kutsallığı hakarete uğramış bu alanlardan geçmek zorunda kalan müminlerin nasıl bir ruh hali içine girdiklerini kendine sormadan edemez.

Dehşet yekpare değildir, farklı derecelerdedir; kutsallığı hedef alan ve ağırlık düzeyi değişen hakaretler tahribata eşlik etmektedir. Trikomo'da (Yeniiskele), mezarlık koyun ağılı yapılmıştır. Agios Theodoros (Çayırova) mezarlığı 2002 yılında hâlâ çöplük olarak kullanılıyordu ve Nisan 2001'de Vadili mezarlığına hayvan leşleri atılmıştı. Lefkoniko'da (Geçitkale) mekânın henüz mezarlar tarafından doldurulmamış bölümü yıllarca futbol sahası olarak kullanıldı. Servi ağaçları kesilmiş ve haçların üzerine oturtulduğu ağır kaidelerin üzerine tespit edilerek maç için kaleler inşa edilmişti. Yetişkinler çocuklarının oynayacağı saha olarak, kasabayı çevreleyen geniş ve engebesiz arazide bula bula ölülerin kutsal mekânını bulmuşlardı. Böylece çocuklar

çok küçük yaştan itibaren eski kinlerin içine itiliyor ve ötekini aşağılama zihniyeti içinde yetiştiriliyorlardı.

Çoğunlukla donatılı granit kullanılarak yapılan mezar yapılarının sağlamlığı ve ağırlığı düşünülüşünde ve tahribatın çapı ve kusursuzluğu dikkate alındığında, şu ortaya çıkmaktadır: Ancak önemli malzeme ve insan kaynakları kullanan, önceden tasarlanmış bir düzenlemeyle böyle bir sonuç elde edilebilir. Ne kadar gözlerden uzak, ne kadar ücra olursa olsun bu felaketin dışında kalabilmiş tek bir Ortodoks mezarlığı bulamadık. Arazinin yeniden kullanımı mazeret olarak öne sürülemez, çünkü mezarlıkların hepsi tahrip edilmiş halde bırakılmışlardır. En iyi durumda Türk askerî yetkilileri bu yıkımın üstünü kapatmışlar ve manevralar sırasında bu iş için Türk askerleri kullanılmıştır. Çöpler buralara tesadüfen dökülmemiştir. Düzenli bir çöp toplama hizmeti yoksa, kendiliğinden oluşan çöplükler asla konutların fazla uzağında olmazlar. Agios Theodoros (Çayırova) mezarlığı köye birkaç kilometre uzaklıktadır. Yine de bazı insanlar oraya kadar gitme ve çöp torbalarını yol boyunca uzanan duvarın üzerinden mezarlığa atma zahmetine katlanmaktadırlar.

Herhangi bir kolokyum sırasında bu sorunu gündeme getirdiğimizde, çoğunlukla sunumumuz rahatsız edici bir sessizlikle karşılanıyor. Kimi zaman bir iki izleyici hadiseyi açıklamaya çalışıyor. Bir türkolog bu tahribatı *fetih* ruhuyla açıklıyor – ve mazur görüyor: Kuzey Kıbrıs şu anda *dârü'l-Islam*'ın bir parçası olduğu için, bu davranış kültürel açıdan normalmiş; böyle bir iddia, bu saldırıların 16. yüzyılda değil 20. yüzyılın sonunda yapıldıklarını ve Türkiye'nin hem NATO'nun, hem Avrupa Konseyi'nin üyesi olduğunu, Avrupa Birliği'ne de girmeye aday olduğunu unutmak anlamına geliyor. İstanbul'un tanınmış bir üniversitesinde okuyan bir tarih bölümü öğrencisi, haclı seferlerinin simgesi olan hacların bulunduğu Rum mezarlarının tahrip edilmesinin normal olduğunu öne süren bir açıklama dile getirebiliyor. Onun görme biçimi, sanki haclı seferleri devri geride kalmamış gibi, *cihad* zihniyetinin sürekliliğini gösteriyor. Herkes tarafından kabul edilen ölülere saygı gösterilme-

si ilkesini aşağı çekip, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki tek olası ilişki biçiminin savaş olduğunu düşünüyor.

Başkaları da çatışmada yaşanan aşırılıkları mazur görmek adına, Kıbrıs Rumlarının milliyetçi propagandasında dile getirilen suçlamaları üç aşağı beş yukarı yineliyorlar.¹³ Göçebe bir gelenekten gelen Türklerin mezarlara saygılarının olmadığını ileri sürüyorlar. Bu çok saçma bir bakış, çünkü Türkiye’de, eskiden de Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi, ölümlere saygı genel bir olgudur. Bu saygı kendini hem kentlerde hem de kırsal alanlarda belli eder ve mezar yapılarına gösterilen özen çeşitli biçimler alır. Büyük kent mezarlıklarının ve büyük aile kabristanlarının şatafatına karşılık, servi ağaçlarının gölgesindeki küçük köy mezarlıklarında karmakarışık büyümüş yase-minlerin ve güllerin arasındaki sade mezar taşlarının göze batmayan vakarı egemendir. Başka dinlere ve mezheplere ait mezarlıklar için vaziyet her zaman bu denli açık değildir, ama tarihçiler Kasımpaşa’daki Yahudi mezarlığında “bir ceset gömülü olan her parselin kutsal olduğunu” belirtmekte ve hiçbir ironiye kaçmadan eklemektedirler: “Günümüzde de bu yasağın gücü her an gözlenmektedir.”¹⁴

Türkiye’de mezar tahrip etmek bir ilâ üç yıl hapsi gerektiren bir suçtur.¹⁵ Bununla birlikte, kendi cemaatinden ölümlere saygı konusunda hiçbir kuşku taşınmasa bile, azınlıkların kutsallığına yönelik saldırılar konusunda da belli bir gevşeklik hüküm sürmektedir; basında zaman zaman yer alan bu tür olaylar asla önemli veya utanç verici bir hadise statüsüne yükseltilmez. 3 Nisan 1998 tarihli *Sabah* gazetesinde aynı gün yaşanan iki olayın anlatılış biçimi bu alandaki değerlerin ölçeği hakkında bir fikir vermektedir: İstanbul’daki Kurtuluş Ortodoks mezarlığına yönelik saldırı (72 mezar hasar görmüştü) iç sayfalarda on dört satırlık bir haber olarak yer alırken; gazete Ankara’daki bir

13 Tahrip edilmiş mezarlıkların fotoğraflarının sergilendiği bir internet sitesinin başlığı, “Kıbrıs. Barbar tarafından tahrip edilen 9000 yıllık uygarlık”tır (www.kypros.org/Chypre/civ).

14 N. Vatin ve S. Yerasimos, *Les Cimetières dans la ville*, Turcica XXXV, IFEA, Maisonneuve, 2001, 270 s.

15 Türk Ceza Yasası, 1997, 177 ve 178. maddeler.

okul bahçesinde Atatürk büstüne yapılan saldırıyı birinci sayfada manşetten ve fotoğraflı olarak, diğer haberden yedi kat daha geniş bir yer vererek aktarıyordu.

Kıbrıslı Türkler kutsal yerlere çok bağlıdırlar. Örneğin Kıbrıs gazetesi Girne'deki Karakız Müslüman mezarlığında zamanın yol açtığı tahribat konusunda kaygılarını dile getirmektedir; oysa ki bütün hadise, mezarların kenarlarında yaban otları bitmesinden ibarettir.¹⁶ Gazete ayrıca, göçmenlerin ölülerine gösterdikleri bağlılığı da takdir etmekte ve Londra'da yaşayan Platani'lilerin (Çınarlı) bir balo düzenledikleri ve bunun geliyle doğdukları köyün mezarlığının duvarını onarttıklarını haber yapmaktadır.¹⁷ Hatta bir damadın kayınpederinin anısına yaptırdığı iki mermer vazoun çalınmasını bile eleştirmekte ve hiçbir artniyet taşımaksızın, damadın şu yargısını tekrarlamaktadır: "Yazıklar olsun, mezarda bile insanlara rahat yok. Soyulma sırası şimdi de ölülere mi geldi?"¹⁸

1974'te aileler göç yollarına düşerken Güney'deki mezarlıklarda bırakılan ölüler hakkında duyulan kaygı, Kıbrıslı Türklerle yaptığımız görüşmelerin değişmez konularından biriydi. Sineye çekmek zorunda kaldıkları bu ayrılığın acısı, aradan geçen zamana karşın, hâlâ taptazeydi. Örneğin 2000 yılında konuştuğumuz bir kadın, "öte yandaki" gençliğini ve oradaki rahat ve müreffeh hayatını anlatıyordu. Ailesinin en önemli mallarını sayarken, ana yolun üstündeki benzin istasyonunu, bakkal dükkânını, sinemayı, ama aynı zamanda gençliğindeki bahçeyi sıralamıştı. Oradaki kayısıların, şeftalilerin ve üzümün tadı, kokusu bir başkaydı, diyordu. Birden kendini toparladı ve gözleri dolu dolu ekledi: "Hiçbir şeye yanmıyorum, ne benzin istasyonuna ne bakkala, hatta babamın bahçesine bile yanmıyorum. Yanımda getiremediğime üzüldüğüm tek şey anamın mezarı oldu." Konuştuğumuz kişilerden çoğu bu duyguyu paylaşıyor ve Mart 1997'de annesinin naaşını Kuzey'e getiren Rauf Denктаş'a gıpta ediyorlardı. Hem yaşlı hem de genç insanlar

16 Kıbrıs, 15 Şubat 1998.

17 Kıbrıs, 15 Mart 2001.

18 Kıbrıs, 4 Nisan 2001.

bize eski köyleri hakkında sorular sorarken, en çok “Türk” mezarlığının halini merak ediyorlardı.

Görüşme ilişkisi içinde mezarlıklar

İnsanın kanını donduran bu yıkımlar, kendilerine bakanlara da bir saldırı oluşturdıkları halde, nasıl soğukkanlı bir biçimde gözlemlenebilir? Bu manzaraya alışmak imkânsız. Seyahat notlarımızı yeniden okurken, çoğunlukla hep aynı sapamayla başladıklarını fark ettik: “... mezarlığının ziyareti; gördüklerimiz içinde en sistemli şekilde tahrip edilmiş olanı bu.” Belleğimize silinmez bir biçimde kayıtlı olmasına karşın, o şiddet her gördüğümüzde bizi aynı yoğunlukla şaşırtmış. Bu bize yönelik de bir saldırı aynı zamanda. Karavas’ta (Alsancak) Ortodoks mezarlığının yolunu sordüğümüz bir kadın, bize önce şu soruyu sordu: “Orada bir yakınınız mı var?” Şaşkınlıkla cevapladık: “Hayır, biz Rum değiliz.” Verdiği kısacık “Rum olmak suç değil ki!” cevabı, cemaate yabancı oldukları için bu yerde zincirlerinden boşanmış şiddetin tehdidini hissetmeden edemeyen yabancıları yatıştırmaya yönelikti. Afallamayı aşmak ve olayla yüzleşmek araştırmacının geçmesi gereken sınavlardan biridir. Turistik broşürler ziyaretçilere plaj, güzel manzara veya anıt tercihleri sunarken, dayatılan bu iyi hal ve gidiş kurallarının dışına çıkıp tahrip edilmiş mezarlıkları ziyaret etmek ve fotoğraflamak göze alınabilir mi? Başlarda, bu şiddetin gözlemcisi olmanın içimizde uyandırdığı bunaltı ve rahatsızlık yüzünden arabamızı biraz uzağa park ediyor, başka arabalar geçerken otların arasına saklanıyor, fotoğraf makinemizi gizliyoruz. Yavaş yavaş, kimsenin bize müdahale etmediğinin farkına vardık. O zaman gözlemlerimize açıkça, giderek göstere göstere devam ettik; böylece gelip geçenlerin ne yaptığımızı sormalarına yol açacağımızı umuyorduk. Boşuna oldu: Kıbrıslıların ağzı genelde bu konuda oldukça sıkıdır.

Yine de iki kez köylüler önümüzü kesti. Karavas’ta (Alsancak) arabamızın içinde gözlerimiz haritaya dikili yolumuzu ararken atölyesinden çıkan bir zanaatkar yanımıza geldi. Çok

açık ve rahat konuşan bu adam bize kendisini kabul etmiş köyü tanıtmaktan mutlu ve gururluydu. Belediyenin “sosyalist” politikasının faydalarını daha iyi anlatabilmek için, yapılan işlerin en dikkat çekicilerinden birinin, “turistlerin de hoşuna giden Rum mezarlığının örnek verecek bir biçimde yeniden yapılması” olduğunu söyledi. Orayı gidip ziyaret etmemizi hararetle tavsiye etti.¹⁹

Batı'daki eski bir Ortodoks köyünde 2001 ekonomik krizini ve bunun sonucunda kendisine dayatılan işsizliği sert bir dille eleştiren genç bir kadın, Melek, bizi Rum mezarlığına kadar götürmeyi teklif etti. Ne yaptığını ancak oraya gelirken anladı. Etrafı hâlâ güzel servi ağaçlarıyla çevrili olan, tarlaların arasında kaybolmuş bu mezarlık tamamen tahrip edilmişti. Yanında ilk kez yabancılar olduğu halde, gördüğü felaketle duyarlılığı aşırı uyarılan Melek birdenbire Kıbrıslı Rumlara yaşatılmış şiddetin bilincine vardı. Gözleri dolu dolu oldu, sustu, yıkıldı. Onu teselli etmek için buraya hiç değilse çöp atılmadığını, demek ki saldırıların uzun süre önce sona erdiğini söyledik. Bitkilerden oluşan bir kefen mezarların yaralarını örtüyor ve kinin bıraktığı lekeleri yavaş yavaş siliyordu.

Bir fiile mazeret aramak veya onu eleştirmektense, övmek için konuşmak daha kolaydır. Karavas (Alsancak) mezarlığının 2000 yılında hale yola konması o sırada KKTC'de atipik ve benzeri bulunmayan bir iş olduğundan, konuştuğumuz kişiler susmayı tercih ettiler. Hüküm süren korku ve kuşku havası da bunda etkendi. Askerî ve siyasi yetkililer mezarlıklara yapılan saldırıları suskunluklarıyla ve hoşgörülerıyla örterken, bunlardan bahsetmek mümkün olabilir miydi? Peki biz, görüşme için şart olan güven ilişkisini zedeleyecek bir kuşkuya yol açmadan bu konuda nasıl soru yöneltecektik? Bu saldırılara katılmış olmaları düşünölemeyecek Marunileri ve yabancıları sorgulamakla işe başladık. Onların cevapları varsayımlarımızı ve bize aktarılmış az sayıda tanıklığı doğruluyordu. Tahribat gerçekten de 1974-1976 yıllarında bölgenin yeni sakinleri tarafından gerçekleştirilmişti; konuştuğlarımızın hepsi, Kuzey'e yeni yer-

¹⁹ Bu Rum mezarlığı, *Riverside* tatil köyünün bitişiğindedir.

leşmiş Güneyli köylülerin bu işte parmağının olmadığını söyledi. 1962'den beri Ada'da yaşayan ve Ada'da mukim İngilizlerin derneklerinden birinin sorumlusu olan bir İngiliz, bu saldırıların seyri hakkında yönelttiğimiz sorulardan epey rahatsız oldu. Temkinli ve diplomatça bir tavırla, o devrin çalkantılı durumu hakkında karışık bir açıklamaya girişti ve "öfkeden ne yaptığını bilmeyen, sorumsuz, genç üniversite öğrencileri"ni suçlayarak mevcut yetkililerin sorumluluğunu azaltmaya çalıştı.

Bizim yabancı oluşumuzdan kaynaklanan özel durum da görüşmelerde rol oynuyordu. Bu durum, konuştuğumuz Kıbrıslıların kendilerini bölen sorunları genellikle daha önemsiz göstermelerine veya hasıraltı etmelerine yol açıyordu. Akdeniz dünyasında kolektivitenin sahip olduğu ağırlık da aynı yönde etki ediyordu, çünkü bizimle konuşan insanlar çoğunlukla akrabalarının veya dostlarının bakışları altındaydılar. Bununla birlikte kimi zaman konuştuğumuz kişiyi yalnız yakalama fırsatını bulduk. Bunlardan biri ikisi, başka hiç kimsenin olmasının verdiği güvenle, daha açık konuşup tabu konulara girmeye cesaret edebildi. Bir kahveci ve bir esnaf, milliyetçiler ile ılımlılar arasındaki bölünmeleri, hatta Türk bölgelerinde Kıbrıslı Türkler arasında yaşanmış kanlı hesaplaşmaları kendiliklerinden anlattılar. Rumlara karşı mukavemetin kutsal birliğini eleştirebildikleri için bizi rahatlatan bu tür insanlara her seferinde mezarlıkların yıkılmasıyla ilgili de soru yönelttik. Her biri bu soruya cevap verme konusunda yan çizdi ve önerdiğimiz yeni formülasyon ne olursa olsun yan çizmeye devam etti. Kahveci önce köy merkezindeki bir mezarlığın "hiijyenik olmadığını" söyledi; zaten köy sakinleri de daha modern olan büyük Lefkoşe mezarlığına defnedilmeyi tercih ediyorlardı. Girne'de konuştuğumuz bir esnaf, alışılmış mazereti öne sürerek sorudan sıyrıldı: "Öte yanda da aynı şey var." Ama Güney'de iyi vaziyette olan Türk mezarlıklarının listesini ve fotoğraflarını eline tutuşturduğumuzda şu kaçamak gözlemi yaptı: "Hayat devam ediyor." O zaman hiçbir geri dönüşe tahammülü olmayan ekonomik krizi anlatmaya girişti. Lefkoşe'de Ada'daki Türk askerî varlığını turizmi mahvettiği için eleştiren bir üniversite öğ-

rencisi olayı inkâr etti: “Türkler laik ve hoşgörülüdür, mezarlıklara saygı gösterirler.” Ada’nın doğusunda aşırı sola mensup olduğunu ileri süren bir otelci, olayları basitleştirdi: “Buradaki insanlar pragmatiktir ve mevcut boş arazilerden istifade etmeye bakarlar.” Yani, Türklerin birliği veya askerlerin Ada’daki hâkim varlığı gibi bazı ulusal mitleri sorgulamak mümkündü; buna karşılık, mezarlıklara yönelik saldırılar tartışılamıyordu. Bu olay, tabular cetvelinde ilk sırayı işgal etmektedir.

Türkiye Türkleri gibi Kıbrıslı Türkler de Ada’ya gelen yolcuya iyi bir imaj vermeye özen gösterirler. Bu sadece Kıbrıs’ın veya Türkiye’nin gelirlerinin önemli bir bölümünün turizmden kaynaklanmasının sonucu değildir; oimların milli gurur anlayışı da bunda rol oynar. Karavas’ta konuştuğumuz kişi, Karavas’taki Rum mezarlığının temizlenip onarılmasını anlatırken, yabancıların bakışına Kıbrıslıların verdiği önemi zaten vurgulamıştı. Bu özel duyarlılıktan yararlanarak, mezarlıklara yönelik saldırılara turizm üzerinden değinmemize elverecek bir strateji geliştirdik. Konuştuğumuz biri, Ada’nın çekiciliğinden ve turizmin Kıbrıs ekonomisindeki öneminden söz ettiğinde, biz de söze giriyorduk: “Evet, doğru! Ama Rum mezarlıklarının yıkılmış olmaları ne büyük bir kayıp! Tabii ki turistlerin çoğu kibarlık gereği susuyorlar, ama gerçekten bu manzara karşısında şok geçiriyor ve ülkelerine döndüklerinde de bu konu hakkında konuşuyorlar. Bu durum onların dostlarının Kıbrıs’a gelme konusundaki heveslerini kırıyor.”

Bu bağlamda da konuştuğumuz kişiler çoğunlukla gerçeği inkâr ettiler: “Biz burada mezarlıklara saygı gösteririz, kapıları kilitli, içeri kimse giremez, tahribat diye bir şey yok.” Onların köyüne gelirken yoldan görülen Ortodoks mezarlığını sordüğümüzde da, zamanın yıkıcı etkisini suçladılar: “Tabii artık kimse bakmadığı için, haçların devrilmesi normal.” Tahribatin çapı ve kusursuzluğuyla karşı karşıya kalan Melek, bir an bunun bir depremin sonucu olabileceğini düşünmeyi yeğlemişti.

Konuştuklarımızdan çoğu açıklama yerine geçen bir leit-motivi kullandılar: “Ötekiler de aynı şeyi öbür tarafta yaptı” ve olayın gerçek elebaşlarını adlı adınca söylemediler. Bu olayları so-

rumşuz veya marjinal kesimlere, “kötü yetiştirilmiş çocuklara”, “mezar hırsızlarına” mal etmeyi tercih ettiler. Vuku bulan fiili normallığın dışına itme kaygısı taşıyorlardı. Zaten Ortodoks mezarlıklarının vaziyetini tarif etmek için en çok kullanılan terim olayı örtmeye yöneliktir. Mezarlıklar sadece “bakımsız”dır; ancak biz müdahil olduğumuzda içlerinden biri veya diğeri bize uyup, mezarlıkların “yıkılmış” olduklarını kabul ediyordu. Yine de genç bir adamın saptamasında olayın siyasi boyutu hissediliyordu. “Her yerde fanatikler var.” Ama o da daha ileri gitmedi ve bu fanatiklerin kimler olduğunu açıklamadı.

Yanımıza gelen ve bize Rum mezarlığını gösteren köy çocuklarının kullandıkları ifadeler ailelerinin de konu hakkında ki tavrına ışık tutmaktadır. Basında ötekini belirtmek için tarafsız bir niteleme olan “Rum” ibaresi kullanıldığı halde, örneğin Kantea’da (Türkmenköy) Rum mezarlığının yolunu sordüğümüz çocuklar bizi şöyle düzelttiler: “Gâvur mezarlığı.” Gâvur nitelemesi, günlük dilde neredeyse bir hakaret düzeyindedir. Bazı yetişkinler, yabancı olduğumuz için, bizim önümüzde bu nitelemeyi kullanmaktan kaçınıyorlardı. Ama grup, özellikle de aile mahremiyeti içinde daha rahat konuşulmakta, çocuklar da bu örneği izlemektedir. Tamamen yıkılmış Ortodoks mezarlığının sık sık atılan çöplerle de kirlendiği Kantea’da, köylülerin bu olay hakkındaki onayını da ima eden bu niteleme daha da olumsuz bir anlam yüklenmektedir.

Lefkoşeli bir esnaf olan İbrahim’le aramızda oluşan güven ilişkisi sayesinde konuyu daha ileri götürdük. 2001’de birlikte oturmuş çay içerken, Ada’nın güzelliklerini sırayla sayarken, Kıbrıslı Türklerin misafirperverliğine karşın turistlerin mutluluğu üzerinde birkaç küçük gölgenin yine de kalıp kalmadığını öğrenmek istedi. İsrar edince, ona yıkılmış mezarlıklar sorununu açtık. İbrahim bu yapının ağırlığını ve genelliğini hemen onayladı ve bunu kendiliğinden “ayıp” diye niteledi. Bu terimin özel bir gücü vardır, çünkü Akdeniz’in her yerinde olduğu gibi Kıbrıs’ta da en üstün değer olan *namus* alanına giren kelimelerden biridir.²⁰ “Ayıp” denmesi, kabul edilemez bir hakaret olan

20 Bu konuda bkz. J. G. Peristiany, “Honour and Shame in a Cypriot Highland

ve mutlaka bir şekilde telafi edilmesi gereken “namussuzluk” sözünün telaffuzundan sakınılmasını sağlar. Bir yetişkin tarafından bir çocuğa söylendiğinde içerdiği ilenme gücünü yitiren deyim, bir veya birçok yetişkine yöneltildiğinde ise ayrı bir güç kazanır. Kendi cemaatinden insanlar tarafından yapılmış bir fiili yabancıların önünde böyle nitelemeyi göze almak alışılmış bir durum değildir. O sırada Kıbrıs’ta hüküm süren kriz ortamında, yetkililer Kıbrıslı Türklerden körlük ve yalana ortak olma sınırına varan sarsılmaz bir dayanışma bekliyorlardı. İbrahim bu terimi kullanarak yürürlükteki uzlaşılara karşı çıkıyor ve insan namusunun milliyetçiliğin dayattığı uydurmalara indirgenemeyeceğini vurguluyordu.

Ama olayın gerçekliğini ve önemini kabul etmesine, onu mahkûm etmesine rağmen, onunla iç içe yaşandığını reddediyordu. Onu normalliğin olabildiğince uzağına, zaman içinde olabildiğince geriye itiyordu: Bu eskidendi, 1974’teydi, öfkenin sonucuydu. Bunun sadece düne ait bir olay olmadığını, bugün bile mezarların saldırıya uğradığını kendisine hatırlattık. Trimithi’de sanat galerisine dönüştürülen şapelin etrafındaki yeniden çimento dökülüp dikilmiş haçlar bir kez daha kırılıp devrilmişlerdi. Bafra’da mezarlık alanlarına düzenli olarak çöp atılıyordu. İbrahim, konuştuğumuz çoğu kişiden farklı bir tutum takınarak, bu gözlemlere itiraz etmedi.

Söze devam etme konusunda cesaret bulup onun ileri sürdüğü yargıyı ele aldık: “Ayıp” demesi, bu olayın KKTC’nin yurtdışındaki imajına ve Kıbrıslı Türklerin namusuna düşürülen gölgeyi hatırlatıyordu. Eğer bir gün Ada’da serbest dolaşım mümkün olursa, bu saldırıların ne gibi sorunlara yol açabileceğine işaret ettik. Sonunda önemli soruyu da yönelttik: “Sen Güney’deki köyüne şayet dönebilirsen ilk yapacağın ne olur?” Cevap geldi: “Babamın mezarını ararım.” Kendi yıkılmış mezarlıkları içinde aynı şeyi yapacak Rumlar aklına gelince birden sustu.

Birkaç saniye süren ağır bir sessizliğin ardından, kendini toparladı ve Etienne’e hitap etti: “Haklısın, ama sana bir şey hatırla-

“Village” Peristiany (yay. yön.), *Honour and Shame* içinde, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 1965.

latmalıyım, Bafra'da bir tek Kıbrıslı yok. Hepsi Türkiyeli, hem de ne Türkiyeli! Kürtlerden ve Karadenizlilerden başka kimse yok.²¹ Bu insanlar Türk bile değil, hiçbir eğitimleri yok, aynı kültür değil. Aralarında Araplar bile var. Bu yüzden mezarlığa çöp atılması şaşırtıcı değil. Onlar fellah! Çingen!"²² Aslında yanıldığımızı sonradan anladık: Ona gerçekten Anadolu'luların yaşadığı Bafra (Vokolida) mezarlığı diye, Güney'den gelmiş Kıbrıslı Türklerin sığındığı Agios Theodoros (Çayırova) mezarlığını göstermiştik. Yürüttüğü mantık geçerli değildi.

Bir adam, Thermeia'da konuştuğumuz tek bir adam olayı dolaylı yoldan kabul edip onayladı. Bize mezarlığın yolunu gösteren kahveciyle ne kadar içler acısı bir halde olduğunu konuşuyorduk ki, bir müşteri söze karıştı: "Rumların Ayvasıl'de neler yaptığını biliyor musunuz siz?" Kıbrıs'ta herkes, Aralık 1963'te Agios Vasileios'un Türk köylülerinin nasıl katledildiklerini hatırlar. Bir üst-olaya dönüştürülen bu katliam milliyetçi söylem içinde kaatilleri ve diğerlerini birbirinden ayırmadan tüm Rumları suçlamak için araçsallaştırılmıştır. Söze karışan kişi, Ortodoksların kutsal mekânlarının tahrip edilmesinin karşısına Ayvasıl trajedisini koyarak iki olay arasında örtülü bir neden-sonuç ilişkisi kuruyor ve bunu yaparak her iki olayı da kabul etmiş oluyordu. Ama aynı zamanda bizden de cevap bekliyordu. Beklediği "evet" cevabı, onun yorumunu örtük bir biçimde de olsa geçerli kılıyordu: Katliamın tek alternatifi mezarlıklara ve kutsal yerlere yönelik saldırılardı, savaş henüz bitmemişti. 2004'te iki tarafın siyasi yetkilileri hâlâ tavırlarını koruyor ve sadece "kendi" kurbanlarını kabul ediyorlardı. Adalet yerine getirilmemişti, katliam kurbanları, ölümler ve kayıplar sıralarını bekliyorlardı.

Savunulmasına hiç olanak olmayan şeyler nasıl eleştirilecek, nihayetinde barış nasıl kurulacaktı? Denктаş döneminde Yeşil Hat Kıbrıslıları ayırıyordu, KKTC bir diktatörlük değildi, ama insanların üzerine çöken siyasi hava sivil toplum girişimlerini kısıtlıyordu. Demokrasi duruma göre değişiyordu ve demokra-

21 Türkiyeli sözü, anakaralı Türkleri Kıbrıslılardan ayırmak için kullanılmaktadır.

22 Tarlalarda çalışan işçilere gönderme yapan *fellah* nitelemesi, derinin esmerliğini çağrıştırmaktadır. Günlük dilde hakaret olarak kullanılan bir sözdür.

tik tercihlere ancak askerî yetkililerin tercihlerine tekabül ettikleri zaman uyuluyordu. Morfu'da (Güzelyurt) olduğu gibi Türk ordusu kutsal yerlere yönelik saldırılara göz yumuyordu. Askerî kampın bir nöbetçinin beklediği girişi mezarlığın anıtsal kapısına öyle yakındır ki, iki girişi birbirinden ayırt etmek için kampın tam önünden geçmek gerekir.

Sivil toplum ve kutsal yerlere yönelik saldırıların reddi

Yetkili makamlar tarafından kabul edilen, mekân içinde gelişmiş, zaman içinde fosilleşmiş bu olay normallik görüntüsüne bürünmüş, üzerine tartışılmazlığın cilası vurulmuştur. Ama olaya tanık olan, kimi zaman olayların mimarı olan Kıbrıslı Türkler de bunun kurbanıdır, çünkü Rumlarla paylaştıkları Kıbrıslı kimliği zan altına girmektedir. İçlerinden bir bölümü kendilerine dayatılan durumu reddetmekte ve 1974'ten beri kendilerini komşularıyla birleştiren belleği ve bağları yeniden kurmak için sabırla ve inatla uğraşmaktadırlar. Bu muazzam görevin kazandırabilecekleri de muazzamdır, çünkü insan, tarihinin bir bölümü bundanmış, muhataplarından yoksun, kutsallığı saldırıya uğramış bir ortamın içine kapatılmış halde nasıl yaşayabilir?

Girişimler, bölünmeden önce Rum toplumu içinde doğmuş bir hareket olan “Kıbrısçılığı” kendi adlarına sahiplenilen çeşitli grupların eseridir.²³ Bu hareket bugün artık resmen mevcut olmasa bile, değerleri Yeşil Hat'tın iki yanında da yürürlüktedir. Meslek örgütleri, sendikalar veya kültürel dernekler tarafından savunulmakta; bu örgütler, çatışma içinde toplumların kapanmasına yol açan dinî veya “etnik seferberlik girişimlerinin [...] aksine, yurttaşlığa dayalı bir ulus anlayışı” geliştirmeye çalışmaktadırlar.²⁴ Bu nedenle Kıbrısçılığı savunanlar, aşırı milliyetçilerin (MAP militanları, Türkiye'den gelmiş ülkücüler) ve Türk ordusunun desteğini alarak Türk kimliğinin tekliğini dayatan KKTC yetkililerinin yürüttüğü politikaya karşı çıkmakta-

23 Bu akım ve onun belli başlı öncüsü N. C. Lanitis hakkında, *karş. Gilles Bertrand, age, 2003, s. 83-86.*

24 G. Bertrand, *age.*, aynı yer.

dırlar. Karşılarındaki rakipler güçlüdür ve mücadele genellikle eşitsiz koşullarda yürümektedir, ama Kıbrıslı “sivil toplum”un seferberliği sürmektedir.²⁵

Kıbrısçılık hâlâ zayıftır. 2003'te Yeşil Hat henüz açılmadan önce yazarlar ve gazeteciler tarafından başlatılmıştır. Bu insanlar tabuyu yıkmış ve kutsal yerlere yönelik saldırılar konusuna el atmışlardır. Örneğin Haziran 1996'da Kutlu Adalı, Karavas mezarlığının onarılması hakkında küçük bir metin yayımlamıştır. Bu girişimi bir “dostluk ve barış tohumu”, bir “insanlık abidesi” olarak niteleyen Adalı, makalesine şu çağrıyla son veriyordu: “Barışa dost olan Rumlar camilere nasıl bakıyorlarsa, sen de köyündeki, kasabandaki kiliseyi, manastırı, mezarlığı onart.”²⁶ Diğerleri gibi bu metin de onun bu davaya olan bağlılığını ortaya koyuyordu. Kutlu Adalı birkaç hafta sonra öldürüldü.

Bu ideali savunan sadece solcu Kıbrıs Türk basınıdır. 1999'da *Yeni Düzen* yıkılmış bir kilise ile bir mezarlığın fotoğraflarına baş sayfasında yer verdi. Gazeteci fotoğraflar hakkında hiç çekinmeden şu yorumu yapmıştı: “İnsan bu belgelere bakınca, başındaki saçların dikildiğini hissediyor. Bu fotoğrafların nerede çekildiklerinin çok önemi yok, çünkü KKTC'de bu manzarlara o kadar çok ki [...]” Gördüklerini betimlemekle de kalmıyor, hem vatandaşın hem de özellikle KKTC yetkili makamlarının, bu durumdan sorumlu olan “hükümetin ve antik eserler müdürlüğünün” de yakasına yapışıyor. Birkaç ay sonra gazete yine başsayfadan eleştirilerini yineledi: “Başka dinlerden insanların mezarlarına saygı göstermeyi ne zaman öğreneceğiz? Lefkoniko Rum mezarlığının halini görenler, artık yeter! diyor. Mezarları yağmalayarak, devirerek elimize ne geçiyor?”²⁷ *Avrupa* gazetesi de, Rumların her 15 Ağustos'ta ziyarete geldikleri Gimisis tis Banayas manastırını ve mezarlığını onarma sözü veren İskele belediyesinin bu girişiminden övgüyle söz eder.²⁸

25 Bkz. Gilles Bertrand, *Age*, 2003, s. 311-349.

26 Kutlu Adalı, *Yaseminlerimi Geri Verin*, Lelkoşe, Kutlu Adalı Vakfı Yayınları, tarihsiz [2000'e doğru], s. 60-62. Bu makale daha önce 6 Haziran 1996 tarihli *Yeni Düzen*'de yayımlanmıştı.

27 *Yeni Düzen*, 9 Şubat ve 14 Mayıs 1999.

28 *Avrupa*, 28 Nisan 2000.

Ama solcu basının kutsal yerlere yönelik saldırıları cesurca eleştirmesi uzun süre baskılar tarafından engellenmiştir.

Yılların içinde (1996'dan Yeşil Hat'tın açıldığı yıl olan 2003'e kadar) mezarlıkları etkileyen değişimler veya hiçbir değişim olmaması, Kıbrıslıların kendilerine dayatılan duruma gösterdikleri farklı tepkileri ortaya koymaktadır. Bazı köylerde, mezarlık alanı korunmaktadır ve açıkça ifade edilmese de içeri giriş yasaklanmıştır. Bu karara uyulmaktadır ve sonuçları da görülmektedir. Kapı zincirli olmasa bile, içeri hiç kimse girmemiş, her halükârda kimse içeride bir iz bırakmamıştır. Bitki örtüsü mezarlığı kaplamıştır ve zamanın kırılmış parçaların rengini solduran etkisi tahribatın eskiliğine tanıklık etmektedir. Kharkeia'da (Karaağaç) alanı istila edip koruyan çalılıklardan ve böğürtlenlerden oluşan gür çevre duvarı zorlanmamıştır. Morfu (Güzelyurt) çevresindeki veya Kalo Khorio'daki (Kalkanlı) daha çorak alanlarda bir bitki örtüsü söz konusu değildir, ama kırılan vazoların parçalarından oluşan bir halı her adımda ayakların altında gıcırdamaktadır. Birkaç nergis bitmiştir ve dikkat çekici boyları geçen zaman hakkında bir fikir vermektedir. Yıkıma uğramış bu yerlerde bira kutularına, boş sigara paketlerine, naylon torbalara rastlanmaz. İlk saldırıları gerçekleştirenlerin devamcıları olmamıştır. Buna karşılık başka mezarlıklarda yeni izlere rastlanmaktadır: Bitki örtüsü çiğnenmiş, çöp torbaları yerlere saçılmış, sürüklenen haçların parçaları sağa sola dağılmış, kimi mezarlar yakın bir zaman önce kazılmıştır.

Trimithi şapeline bitişik mezarlıktaki gibi bazı yerlerde ise, mezarlıklar temizlenmiş, yeniden düzenlenmiş, kırık mezarlar onarılmıştır. Kimi yerlerde onarım çabaları daha sınırlı ve kabadır. Örneğin Lefkoniko'da (Geçitkale) muhtemelen mezarlığın görülebildiği hızlı yolun ulaşımına açılması ve *Yeni Düzen*'in durumu eleştiren makalesi, yöre sakinlerini harekete geçirmiştir. Mezarlık onarılmasa bile, kale direkleri ortadan kaybolmuştur. Kimi zaman bir haber kaynağından duyulan "onarım çalışması" öyle üstünkörüdür ki, mezarlığa girer girmez hayaller yıkılmaktadır. Lapithos'daki mezarlıklardan biri –Château Lambousa Otel'i'ne bitişik olan– yoldan bakıldığında onarılmış gibi

gözükmetedir. Ama kapıdan içeri girildiği anda makyaj silinmektedir. Parçalanmış haçların, açılmış mezarların içine atılmasıyla yetinilmiştir.

Vandallar hâlâ faaliyettedir. Nisan 2000'de Karavas'a geri döndüğümüzde, "fanatikler" mezarlıktan daha yeni geçmişlerdi. Onarılmış haçlar yerlerde yatıyordu; gömütlüklerin kırılmayacak kadar sağlam olan büyük taşları yine yerlerinden kaldırılmış, içeriye yine çöp dökülmüştü.

Konuştüğümüz kişilerin çoğu kendilerine dayatılan bu durumdan rahatsız olsa bile, parça parça gerçekleştirilen bu üstünkörü onarımların mutlaka yapılması gereği pek kabul görmemektedir. Zaten basında böyle çabaları savunan gazeteciler bile kendilerini bunlara bir gerekçe bulmak zorunda hissediler. En tartışmasız gerekçe olabilecek insana saygının açıkça ileri sürülmemesi ve mezarlıkların onarımından yana olanların turizmin gelişmesi gibi gereklerin gerisine sığınmaları şaşırtıcıdır. Ama turizmin etkisi sınırlı kalmaktadır. Girne belediyesi, Rum Ortodoks mezarlığının içler acısı hali konusunda pek kaygılanmamış, mezarlığın hale yola koyulması işini bölgenin İngiliz olmayan yabancı sakinleri üstlenmiştir. Ölülerini defnetmek isteyen bu kişiler önce İngiliz mezarlığının sorumlusuna başvurmuşlardır. Ama bu sorumlu "yer olmadığı" gerekçesiyle, belki de kendi mezarlıklarına İngilizlerden başkası gömülmesin diye, bu isteği geri çevirmiştir. Geri kalan tek seçenek yıkılmış Ortodoks mezarlığı olduğu için, Girne belediyesinden burayı kullanma izni almışlardır. Yönetim, çöpleri ve çalılıkları toplayabilmeleri için onların emrine bir çöp konteynırı vermiş, işçiler kırık haçları mezarların başına yeniden yerleştirmiş, devrilmiş olanları da yeniden dikmişlerdir. Mezarlık iki yıl içinde onarılmıştır. Birkaç Alman ve Sırbın gömülmesi, otuz yıllık saldırıların ardından, Rum ölülerin mezarlığın huzuruna yeniden kavuşmalarını sağlamıştır.

Girne mezarlığının onarılması, Karmi (Karaman) köyünde yaşayan İngilizlere de ilham kaynağı olmuştur. 2002'de oradaki Ortodoks mezarlığını temizleyen bir işçi gördüğümüzde şaşırmıştık. Beceriksizce onarılmış bazı mezar taşları geçmişte-

ki şiddete hâlâ tanıklık ediyorlardı, ama mezarlık alanı temizdi ve çiçeklendirilmişti. Orada çalışan Mardinli işçi şaşkınlığımızı çok basit bir saptamayla cevap verdi: “İnsan insandır, ölülere saygı göstermek lazım.” Diğer mezarlıkların durumunu ise “ayıp” diye değerlendiriyordu. Bize, onarım işinden sorumlu İngilizin evini gösterdi. Konuştuğumuz bu İngiliz omuz silkti: “*The comedy of cemetery!*” [Mezarlık komedyası] Sorularımızdan, onarım çalışmasına gösterdiğimiz ilgiden rahatsız oldu ve soğuk bir tavırla, derneğin tek amacının İngilizlere *kendi* ölülerini fazla uzağa gitmeden defnedebilecekleri bir yer sunmak olduğunu söyledi. Yani köydeki güzel Rum evlerini satın alıp yeniden düzenleyen ömürlerinin sonbaharındaki bu İngilizler, mezarlığın durumuyla da oraya yerleşebilmek için ilgilenmişlerdi. Yeşil Hat açılıncaya kadar, konuştuğumuz kişiler bu olay karşısındaki kendi rahatsızlıklarını hiç ifade etmiyorlardı. Bununla birlikte *Yeni Düzen*, “Saygısızlık” başlıklı bir makalede bu konudaki duyguları belli etmişti; bu yazıda Lapithos’taki (Lapta) mezarlıklardan birinin bir yöre sakininin talebi üzerine *silinmesi* ele alınıyordu. Bu kişi mezarlığa bitişik bir arazide ev yaptırmıştı ve gözlerinin önünde “hiç de iyi olmayan” bir manzara uzanmasından rahatsız oluyordu. Demek ki ev sahibi, bu haberi nakleden gazete ve okuyucular, mezarlık saldırıları sonucu ortaya çıkan görüntünün bir sorun yarattığını kabul ediyorlardı. Yaşam alanını güzelleştirmek isteyen şikâyetçi, en yüksek siyasi makamlara başvurmak zorunda kalmıştı. Üç ihtimal vardı: bu durumun sürdürülmesi, mezarlığın onarılması veya molozların temizlenmesi. Kararı Dışişleri Bakanlığı aldı ve ev sahibinin saldırıya uğramış mezarlık alanını ortadan kaldırmasına izin verdi. Bu hadise birçok şeyi ortaya koymaktadır. Talebi işleme koymayı kabul eden bakanlık, o yerde yaşayanların bir manevi zarar gördüklerini kabul ediyordu; konu hakkında karar yetkisi olduğunu kabul ederek, KKTC hükümetinin sorumluluğunu tanımış oluyordu; yaptığı tercihle de, bu yerden Rumların anısının silinmesi konusunda hükümeti de bağlamış oluyordu. Lapithos’ta maske düşmüştü.

Mevcut iktidarın ve aşırı milliyetçiliğin baskısına boyun eğ-

meyen Kıbrıslılar, kutsal yerlere yönelik saldırılara karşı olduklarını kaçamak yollara hiç sapmadan ifade etmektedirler. Örneğin, 2000 yılında belediye tarafından onarılan Karavas mezarlığının ziyaret ederken, yükselen sesler dikkatimizi çekti. İki delikanlı ve çok sarışın bir genç kızdan oluşan üç kişilik bir grup İngilizce bağırıp çağınıyorlardı. Seslerinde öfke ve alay vardı. Bir an için Rumlarla alay ettiklerini sandık. İki delikanlı açık bir mezarın üstüne ağır bir taşı itmek için uğraşırlarken, yanlarına yaklaştık. Ne olduğunu kendiliklerinden açıkladılar. Hepsi Kıbrıslıydı, Londra'da doğmuşlardı; delikanlılardan biri Rum diğeri Türktü ve tatilden istifade bir İngiliz kız arkadaşlarıyla birlikte köylerini ziyaret edip, dedelerinin, ninelerinin mezarlarında dua etmek istemişlerdi. Bu mezarlığın takip edilmesi gereken güzel bir örnek oluşturduğunu söylediğimizde, bize kötü bir şaka yapılmış insanların inanmaz gözleriyle baktılar: "*It's disgusting!*" [İğrenç bir durum bu!] Utanç verici bir durum karşısında isyan etmişlerdi ve Ada'nın kuzeyindeki en güzel Ortodoks mezarlıklarından birinde olduklarına inanamıyorlardı. Hep bir ağızdan konuşuyor, kelimeler itişip kakışıyor, öfke ve hüznün iç içe geçiyordu. Her üçü de, az önce üstünü kapattıkları mezarın içinde gördükleri kemikler karşısında allak bullak olmuşlardı.

Kıbrıslı Türkler kırılmış haçların şiddeti, açılmış mezarların ve dağılmış kemiklerin utancı içinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Çoğunlukla duygularını bastırmaya mecbur edildikleri için, insanlıklarının önemli bir parçası ellerinden alınmış haldedir. Bir gün kendilerine böyle bir cezayı reva görenleri görevden almayı başarabilecekler midir?

Günümüzde her türlü mezarlığa, mezara, hatta anıtsal yazıta yönelik saldırının uyandırdığı utanç ve tiksinti duygusu,²⁹ Kıbrıs'taki mezarlıkların yıkılmasını kuşatan inanılmaz suskunluk hakkında da soru işaretleri uyandırmaktadır. Bilim insanlarının suskunluğu da şaşırtıcıdır. Harabeler ve bellek yerlerinden büyülenen tarihçiler, mezarlara, gömüt sanatına ve me-

29 1998'de Ajaccio'da öldürülen Korsika emniyet müdürünün anısına dikilen taşın 2003'te kırılması büyük bir skandal yaratmış ve içişleri bakanı derhal bunu telafi edecek bir merasim düzenleme sözü vermişti.

zarlıklara tutkuyla bağı olan türkologlar, bu harabelerle ve bu mezarlıklarla hiç ilgilenmemişlerdir. Siyasetbilimciler, sosyologlar, antropologlar, hepsi tabuya saygı göstermektedir. Halbuki olay, sorumlular, onların siyasi dürtüleri, yaşanılanın Kıbrıslılar üzerindeki etkileri gibi konularda sayısız soruya neden olmaktadır. 1974 müdahalesinin aktörleri (ordu, milliyetçiler, emirleri yerine getirenler) kutsal yerlere yönelik bu saldırıları yaptırırken bilinçli olarak yeni durumu geri dönüşü olmayan bir hale mi sokmak istemişlerdi? Yerel nüfusun bu suça ortak olacak şekilde suskun kalmasını sağlayarak, uzlaşmayı imkânsız kılmayı mı amaçlamışlardı?

Bu, Kıbrıs sorunundaki en önemli konulardan biridir. Mezarlıkların yıkılması, meselenin gizli insani boyutunu ortaya koymaktadır. İki tarafın da milliyetçiliğinin içine nüfuz etmiş olan kutsallık, hem karşı tarafı yaralamak için kullanılan silah hem de ayrıcalıklı hedeftir. Bu binlerce mezarı kırma zahmetine –herhalde uzun ve yorucu bir çaba söz konusu olmuştur– yaşayanları ölümlere bağlayan kutsal bağı koparmak için olduğu kadar, yüzyıllar boyunca Kıbrıslı Türklerle Rumlar arasında dokunmuş dostluk bağlarını koparmak amacıyla da katlanılmıştır.

Kutsallığa saldırı telafi ve tazmin edici bir eylemi gerektirir. Kutsallık dinsel olana indirgenemez; ulusların merasimlerinin her gün ve her yerde gösterdiği gibi aynı zamanda laiktir. Aynı zamanda insanidir ve ölümlerin insanlık itibarının insanlık adına iade edilmesi gerekir. Bu şartın pazarlığı olmaz. 2003'te Yeşil Hat açıldığına ve Rumlar felaketin boyutlarını gözleriyle gördüklerine göre, Kuzey Kıbrıs halkının uluslararası topluluğun da yardımıyla eski hasımlarıyla bu hesabı halletmesi gerekir. Kıbrıs ancak o zaman kendisiyle ve ölümleriyle barışabilecektir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Gözle Görülmeyenler

Gözle Görülmeyen Sınırlar

Kutlu Adalı'nın 1958-1960 arasında yürüttüğü araştırmalar Ada "Türkleri" ile "Rumları" arasındaki kültürel sınırın 20. yüzyıl ortasına kadar büyük ölçüde muğlak kaldığını kanıtlamaktadır. Keskin çizgilerle ayrılmış kimliklere bağlı olan milliyetçilikler açısından bu durum hoş görülemeyeceği için, onlar Ada'nın insani gerçekliğini kendi kurmacalarına uydurmak istemişlerdir. Görünüşe bakılırsa, Türk yetkili makamları Ada'ya dağılmış durumdaki Müslümanları aynı coğrafi bölgeye toplayarak, sonra da yerel halkla benzerlikleri öne çıkarılan bir Anadolulu nüfusu iskân ederek bu amaca ulaşmışlardır. Eğitim, özellikle de tarih eğitimi bu görüşü uzun süre boyunca desteklemiş ve onaylamıştır. Fiili ayrılık uzlaşmaz ve simetrik değerlere sıkı sıkıya yapışmış iki toplum ortaya çıkarmıştır. Ama KKTC nüfusu yine de türdeş değildir. Olaylar, bu olayların yaşanış biçimi, bazılarının hayatlarına getirdikleri altüstlükler yeni bölünmelere yol açmıştır. Eski Türk bölgelerinin sınırları KKTC topraklarını gözle görülmeyen bir hudutlar ağı olarak kaplamaktadır. Yeniden birleşme konusunda umutları yesherten 2003 ve 2004 olayları, Kuzey Kıbrıs toplumundaki bu ince çatlakları derinleştirmiştir. Çünkü insanın Kuzey'de veya Güney'de doğmuş olması, "Türk menşeli" veya "Rum men-

şeli” bir mülke sahip olması gelecek algısını epey farklılaştırmaktadır.

“Buraya hiçbir Rum ayak basmadı!”

Güney’den göçenler, hiçbir zaman aceleyle eşyalarını toplamak, tehlikeden kaçabilmek için köylerini ve mallarını terk etmek zorunda kalmamış olanları bazen gizliden gizliye kıskanmaktadırlar. Evlerinde kalma şansına sahip olan köylüler gelenlere, Ada’nın güneyinden gelmiş bu “yabancılar” karşı hafif bir kuşku, zar zor fark edilen bir küçümseme göstermektedirler. Bu durum kimi zaman onların üretiminin veya çalışmasının kalitesine yönelik önyargılarla kendini belli etmektedir: Bir Kuzey köyünün yerel halkından birisi, “Pafoslular zeytinyağı yapmayı bilmez! Bizimki çok daha iyi!” demişti. Aynı Türk, Müslüman ve Kıbrıslı kimliğini paylaşmalarına rağmen, köylü cemaatinin geçmişine ve her birinin tarihine değgin ayrımcı unsurlar yine de kalmıştır. Zaten konuştuğumuz kişilerin çoğu söze başlarken kendilerini, “Göçmenim” veya “Göçmen değilim” diye tanımlamaktadır.

Bugün ikamet ettikleri yerde, ebeveynleri ve yakınları arasında, ölülerinin yanında dünyaya gelmiş olan Kıbrıslı Türkler Lefkoşe’nin kuzey kesiminde, veya 1974’te işgal edilmiş bölge içinde kalan 64 Türk köyünden birinde yaşamaktadırlar. KKTC’deki 198 köyden sadece üçte birinde yerel nüfus vardır.

Bu köy cemaatleri, her zaman değilse de çoğunlukla, büyük bir çatışma yaşamadan, birliklerini koruyarak süregelmışlerdir. Nüfuslarının daha iyi bir gelecek hayali kuran bir bölümü göç etmiştir. Ama köye bağlılık, Kıbrıslı hayatının ana özelliklerinden biri, kimliğin temel bir unsuru olarak kalmıştır.¹ Zaten bir

1 Limnitis’liler (Yeşilırmak) iyi bir örnektir. Köyün eski sakinlerinin çoğu Londra’da yaşamaktadır ve kurdukları bir dernek eski köyleriyle ilgilenmeyi sürdürmekte ve yeni düzenlemelere ilişkin konularda söz sahibi olmak istemektedir: “Yeşilırmak ve Yeşilırmak’ta bir gün bahçemizde çilek yetiştirip, torunlarımızı şanlı bayraklarımızın gölgesinde oyun oynarken seyredebileceğimiz günlerin hayali ve aşkı bizim yaşama sebebimizdir. Kimsenin bu hayalimi-

köyün yerel nüfusundan kişiler öldüğünde, yakınları mezar-taşlarına soyzincirinin kökenini gururla belirten bir ibare yazdırırlar. Örneğin Arapköylüler (Klepini) mezarlıkta, “öz Arapköylü” yazıtıyla ayırt edilirler.

Eski Türk köyleri, deyim yerindeyse, “normal” köylerdir. Yoksul olduklarında, evlerin dış görünüşleri bakımsız olduğunda bile, kırsal alan çoğunlukla başka yerlerden daha sevimli, ekilmemiş topraklar daha azdır, çünkü zirai faaliyet göçle kesintiye uğramamıştır. Köy sakinleri üzerinde yaşadıkları toprağı nesillerdir tanımaktadırlar. Savaş izleri başka yerlerdeki kadar görünür değildir. Nüfus hareketleriyle altüst olmuş bir toprak parçası olan KKTC’de eski bir köyde birkaç saat kalmak tatil yapmak gibiydi. Orada yaşayanlar köyün tarihini bilirler ve mağlup olmamışların gururunu ifade ederler; çatışmaların başlangıcından beri onların yaşadığı yere “hiçbir Rum ayak basmamıştır!” 1974 öncesinde bu köyler için kimi zaman “temiz” sıfatı kullanılırdı; temizlik, sadece Türklerin yaşadığı yer anlamına da geliyordu.

1960’ta 200 Türkün yaşadığı Kampyli, Beşparmak dağının güney sırtıyla Güzelyurt ovası arasında, sarp yamaçlı bir yaylanın üstünde tecrit olmuş bir köydü. 1964’te komşu karma köylerde yaşayan Türk nüfus da buraya sığınmış, böylece köyün nüfusu iki katına çıkmıştı. Oraya nöbetçi kulübelerinin gözetimindeki arnavut kaldırımı bir yoldan çıkılıyordu; kulübelerin izleri bugün bile görülebilmektedir. Yayla, Beşparmak yamaçlarına serpiştirilmiş Rum köyleri ve EOKA karakollarıyla kuşatılmıştı. Bugün çok sakin bir bölgedir; bağların arasına dağılmış durumdaki evler, küçük buğday tarlaları, içlerinde kuyular ve havuzlar bulunan meyva bahçeleriyle çevrilidir. Eski caminin yakınındaki birkaç mezar taşında Osmanlıca yazılar göze çarpar ve hemen yakındaki kapalı duran güzel küçük Bizans kilisesinin çok hoş bir görünümü vardır. Gün sonunda köy canlanır, köylüler tarladan döner, seyyar satıcılar durur. Süt sağma saati gelmiştir ve sütçünün kamyonu civardaki yolları son sürat kate-

zi ve sevgimizi yıkmasına müsaade etmeyeceğiz!” (Kıbrıs, 24 Haziran 1996). Köylüler bir baraj projesine karşı çıkıyorlardı.

der. Kampyli sakinleri küçük “hisar”ları içinde (köyün Türkçe adı Hisarköy’dür) kendi aralarında, kendi topraklarındadır; orada ne Türk askeri, ne de Anadolu’dan gelenler vardır. Uzunca bir süredir içe sinmiş, dikkatle kulak veren birini bulduğu anda patlamaya hazır bekleyen bir öfkenin egemenliğinde yaşamazlar ve biz yabancılara karşı da hiçbir aşırı merak beslemezler.

Magosa’nın kuzeybatısındaki Platani (Bladan veya Çınarlı) köyü de Türklerin eskiden beri yaşadığı küçük bir bölgedir. Olaylardan önce İngilizlerin sayfiye olarak kullandıkları bu köyde bugün bile İngilizce yazılmış eski levhalar görülmeye değer çok yaşlı iki ağacı işaret ederler. Köyün yakınındaki incir ağacı, önünde parmaklık bulunan bir mağaradan muazzam bir yılan gibi dışarı çıkar. Küçük bir tepenin öte yanındaki dev çam ağacı ise bir dilek ağacıdır. Oraya gelenlerin bir dilek tutup bir dala çaput bağlaması âdettendir. Ziyaretimizde bize dört Platanili çocuk eşlik etti. Hem yaşadıkları yere bağlıydılar, hem de oradan kaçmayı hayal ediyorlardı. Büyük çamın önünde küçük rehberlerimize onların dileğinin ne olduğunu sordüğümüzde, çocuklardan ikisi koro halinde haykırdı: “Londra’ya gitmek!”

Bir çobanın oğlu olan ve daha küçük yaştaki üçüncüsü yuvadan uçmak değil, sadece ağacın en tepesine çıkmak istiyordu. Abla rolünü çok ciddiye alan küçük kız ise, soruyu ona da yöneltmemizi bekledi; onun cevabı ailesinin hayallerine göre şekillenmeye başlamıştı artık: “Ben öğretmen olmak, çok çok iyi eğitim almış ve çok çok bilgili bir kadın olmak ve tabii çok çok uzun yaşamak istiyorum!” İstekleri veya düşleri hem bulundukları yerle uyum içindeydi, hem de onları memleketlerinden koparmayacak bir öteye açılıyordu. Köyde kalanlardan daha kalabalık olan Londra’da yaşayanların kalbinde dönecekleri günü beklerken, yerel yaşama katılmak vardır. Köylüler ile toprakları arasındaki bağın sürdüğü hissedilmektedir.

Karpas yarımadasının ucundaki Galinoporni (Kaleburnu) aynı türde bir köydür.² Beşparmak sıradağlarının kesintiye uğ-

2 Galinoporni, Koroveia (Kuruova) ve Agios Symeon’la (Derince) birlikte bir bölge oluşturuyordu. 1960’ta bu köylerde sırasıyla, 860, 280 ve 333 nüfus vardı. Nüfusun tamamı Türklerden oluşuyordu.

ramadan alçalarak uzandığı yarımada ayrı bir dünyadır ve hem turistik broşürlerde, hem de orada yaşayanlar veya yaşamış olanlar tarafından bir yeryüzü cenneti olarak tanıtılır. İlkbaharda civardaki küçük yolları ve patikaları yayan dolaşmak insana çok iyi gelir. Ormanlık tepenin iki yanında uzanan tarlalar bakımlıdır. Buğdayların arasında kıpkırmızı gelincikler boy atar. Adımlarınıza tarlakuşlarının türküleri, kırlangıç şakımaları eşlik eder. Meyva bahçelerinin zemini güzel kokulu papatyalarla kaplıdır; aralara masmavi çan çiçekleri serpiştirilmiştir ve yaz sonuna kadar yol kenarlarını işgal edecek olan deve dikenleri boy atmaya başlamıştır. Yaşlı zeytin ağaçlarının ve keçi-boynuzu ağaçlarının arasında dolaşan eşeklerin ve keçilerin boynlarında asılı çanların sesi duyulur. Tarlalar bakir kumsallarla sonlanır ve ufukta denizle gök birleşir. 2005'e kadar Karpas, Akdeniz'de bir mucizeydi.³ Kent gürültüsünün her gün insanın kafasını şişirdiği Girne civarıyla ne büyük bir tezat!

1974'ten önce yarımadanın güney kıyısındaki Galinoporni Türk bölgesi, kuzey taraftaki iki Rum kasabasıyla, Gialusa ve Rizokarpaso ile komşuydu.⁴ İki küçük rakip bölge denize doğru uzanan dar burunu paylaşıyorlardı, ama burada çatışmalı geçmiş sadece köylerin girişindeki nöbetçi kulübelerinden ibaret birkaç örtük iz bırakmıştır. Galinoporni, mezarlığından yanından geçip köye tırmanan yolun ucundadır. Yaşlı bir kadın ekilmemiş bir tarlada hayvanlarını otlatıyor. Bize kestirme bir yol göstermek için uzaktan sesleniyor. Ama yolu şaşıyoruz ve mezarlığı temizlemeye uğraşan iki adam bize patikayı gösterip eski, anıtsal bir mezarlar öbeğini ve Londralı bir göçmenin hediyesi olan yepyeni bir çeşmeyi ziyaret etmemizi salık veriyorlar. Her şey ilkbaharın büyüyen bitki örtüsü içine yerleşmiş ve köy yaşamının sürekliliğine tanıklık ediyor.

İki adam konuşuyor: "Düşünün! Sizinle konuşan şu çoban kadın tam elli yıl Londra'da yaşamış. Emekliliğini burada, keçi otlatarak geçiriyor! Hemen hepimiz Londra'da yaşadık. Burası

3 Bu güney sahilinden geçen Karpas otoyolunun yapımı 2004'te başladı.

4 1960'ta tamamı Rumlardan oluşan 2450 ve 3150 nüfus. Bu köyler 1974'te yeniden isimlendirilmişti: Yenierenköy ve Dipkarpaz.

bir tatil köyü!” Köye bağılılık referans değeri ve insan ömrünün sonuna doğru bir tercih yaptığında, Galinoporni ağır basıyor. Ada’nın bir ucundaki, gözlerden ırak bu köy temiz, düzenli ve dış görünüşüne bakılırsa zengin. Yeni villalar uzaktan göze çarpıyor. Caminin önündeki küçük meydan o yörede yaşayan bir hayır sahibi tarafından yaptırılmış bir anıtlarla süslenmiş. Fotoğrafçı vitrinlerinde sergilenen asker portrelerine eşlik eden mizansenlerden esinlenen, naif bir yapısı var. Doğal büyüklüğünde, kamuflaj giysili, mavi bereli bir asker elini kemerine asılı tabancasına koymuş, yüzü ve elleri yaldızla boyanmış. Heykeltıraş askerin ayaklarının dibine iki aslan yavrusu yerleştirmiş, kaidenin üzerinde de Atatürk’ün her zamanki sözü görülüyor. Anıtın fonunu oluşturan duvarın üstünde savaş uçakları ve gemileriyle çevrili bir Kıbrıs haritası oturtmuş. Anıt Türk ordusunu yüceltiyor, yedi “şehidin” anısına saygıyı dile getiriyor ve o yerin güçlü kimliğini vurguluyor: “Biz Türkler burada hep kendi aramızda yaşadık. 1963’ten beri bir tek Rum köye ayak basmadı!” demişti mezarlıkta gördüğümüz iki adam.

Eski Türk köylerinin hepsi bu kadar güzel değil. Sokaklar genellikle o anlık kullanılmayan veya bırakılmış aletler, makineler, çöp tenekelerinden dökülmüş artıklarla dolu. Evlerin etrafında tüm dünyanın yoksul çiftliklerinde görülen o inanılmaz kargaşa hâkim. Yetiştirilmiş veya yabani çiçekler belki bir gün kullanılır diye yığılmış çimento torbalarını, tavuk yemlerini, çürümüş saman balyalarını, araba enkazlarını gözlerden gizleyemiyor. Her evin önünde çoğunlukla eski bir el arabası üzerine kondurulmuş vazgeçilmez *kleftiko* fırını bulunuyor. Evlerin çevresindeki çitler kimi zaman İngiliz döneminin hatırası olan eski çay sandıkları dizilerek yapılmış ve her yere koyun kokusu sinmiş. Fota (Dağyolu) böyle bir köy. Ama köyü çevreleyen tahıl tarlaları bakımlı, topraklar göz alabildiğine uzanıyor. Lefkoşe ile dağ zincirinin güney eteğindeki Türk köyleri arasındaki eski Türk bölgelerinin en büyüğü Dağyolu. Kahveci bizi karşılarırken belirtmeyi ihmal etmedi: “Biz göçmen değiliz.” Köyün güneyinde, Kanlı ve Lefkoşe’ye doğru inen toprak yol boyunca uzanan eski mezarlık köyün belleğini muhafaza ediyor.

Eski Türk köylerinin çoğunda aynı sükûnet ve soğukkanlılık havası hâkim: Yaşayanlar, mekân ve onun tarihi arasındaki uzlaşma algılanabiliyor. Özellikle de mezarlıklar kök salmanın ve yakın tarihte herhangi bir altüstlük yaşamamış olmanın gözle görölür işaretlerini oluşturuyorlar. Dikili duran eski taşlarıyla mezarlıklar, hem Ortodoks mezarlıklarının uğradığı tahribatla hem de yeni Türk mezarlıklarını uzaktan fark etmenizi sağlayan beyaz taşların yalancı parlıtısıyla tezat teşkil ediyor.

Yerlerin belleği

Bu yerlerde kaydettiğimiz görüşmeler doğrudan anlaşılabilir, çünkü her olayı kendi özel çerçevesi ve ilişkili bir zamandizini içine yerleştiriyorlar. 2000 yılında Ada'nın ortasındaki ovanın zeytinyağı ile isim yapmış bir köyü olan Petra tu Digeni'de, hem yaşayan hem de geçmişinin bilincinde olan bir yerle karşılaştık. Rastladığımız az sayıda köylü müteşebbisten biri olan yerel zeytinyağı imalatçısı çok uzaktaki üreticileri bile çeken modern makineler edinmişti. Artık eski küfe ile ezme yönteminin kullanılmadığı tesisinde, daha saf bir zeytinyağ elde ediliyordu. Ama müşteri akını yüzünden konuşmamız kesintiye uğradı. Daha sonra yeniden yanına döndüğümüz zeytinyağı imalatçısı bizi eski okul binasına yerleşmiş köy kahvesine davet etti. Oradaki diğer müşterilerle de sohbet etme olanağı bulduk.

İçlerinden altmış yaşlarında olan birisi –belki de eski bir öğretmendi– bize zevkle yerel tarihten söz etti. Ona göre köy her zaman Türklere ait olmuştu, ama “çok eski sayılmazdı”, çünkü 18. yüzyılın başında kurulmuştu. Bu yüzden Yeniceköy adını almıştı. Ama bizle konuşan bu adam, referansları Türk sayılamayacak efsanevi bir geçmişi de anlattı. Köyün Rumca adı olan Petra tu Digeni, tarlalara dağılmış durumdaki iri kayalardan geliyordu. “Eskiden yerel derebeyler karşılıklı taş atarak, tabii tonlarca ağırlıktaki taşlarla harp ederlermiş... O taşlardan hâlâ var burada!” EOKA lideri tarafından savaş kodu olarak seçilen efsanevi kahraman Digenis'in adı bu yüzden lanetlenebilir-

di. Ama Grivas bu adı gaspedemedi. Digenis'in adı ve efsanesi öncelikle Kıbrıs'ın geçmişine ve Petra köylülerine ait.⁵

Lefkoşe'nin doğusundaki ovada, kurumuş bir dere yatağının kenarına kurulmuş Psyllatos (Sütlüce) en büyük Türk bölgelerinden birine dahildi. Burada da yörenin Türk sakinleri kendi tarihlerinin havasını soluyorlar. Caminin yapılış tarihi eski Türkçe ile yazılmış. Kahvehanede yine emekli bir öğretmenle tartışıyoruz; bize Türkçe öğrenmenin zor gelip gelmediğini, Kıbrıs'ta ne gibi tecrübeler edindiğimizi soruyor. Sonra bir başka yaşlı adam, İsmail bizi evine davet ediyor. Karısı bizi son derece sıcak bir biçimde karşılıyor ve o bize yemek hazırlarken, İsmail de bizi bahçede biraz dolaşmaya davet ediyor.

Bir gün önce bardaktan boşanırcasına yağmış sağanak onu sevindiriyor. Kıbrıs'ta yağmur her zaman bir lütuf olarak görülür. İlkbaharda büyük ovayı yıkar ve ısıldatır: "Zeytinağaçlarının yaprakları parıl parıl olacak!" Hava berrak ve Beşparmak dağlarının büyük bir bölümüyle öte yanda Troodos'un doruğu görülebiliyor. İsmail'in evinde toprak dün gökten boşalan suları henüz emmemiş. Bütün bahçıvanların yaptığı gibi bu ufak tefek adam da bize sebzelerini gösteriyor, bakladan tattırıyor ve polis emekli ikramiyesiyle satın aldığı iş arkadaşını, eski bir traktörü iftiharla takdim ediyor.

Ufukta, Lefkoniko havaalanının kontrol kulesi ve bu eski Ortodoks kasabasının girişindeki ilk evler seçiliyor.⁶ Ev sahibimize geçmiş hakkında sorular sormaya gerek kalmıyor; sözler kendiliğinden dökülüyor, çünkü bu geçmişi seyrettiğimiz manzarada okuyor. Ufuktaki beyaz bir binayı, Lefkoniko ilkokulunu gösterip, belirtiyor: "1974'te Rumlar bizim köye oradan ateş ediyorlardı." Ama o karışık yıllar boyunca köy hiçbir kurban vermemiş, hatta bir mülteci akını da yaşamamış. İsmail şanslı olduğunun bilincinde. O ve çevresi normal sayılabilecek, evlerinde, değişmeyen bir çerçevede geçen bir ha-

5 Jeffery'ye göre, Petra tu Digeni adı *son derece* anlaşılmaz'dır (Jeffery, *age*, s. 406).

6 1960'ta, Lefkoniko'da üçü Türk 2358 nüfus ve Psyllatos'ta hepsi Türk 455 nüfus yaşıyordu.

yat sürmüşler, emekli aylığı da onları Türkiye’den ithal edilen enflasyondan korumuş. KKTC’nin yaşadığı ağır siyasi sorunlar dingin yaşlılıklarında onlara erişemiyor. Köy hep Türklerin olduğu için, Ada’nın yeniden birleşmesi durumunda topraklarını kaybetmekten korkmuyorlar. Ayrılacağımız sırada, İsmail bizi bir an tutuyor ve çardakta kuluçkaya yatmış bir dişi güvercini gösteriyor; erkeği de hemen yanında gurulduyor. Olağandışı ve kırılğan bir mutluluk imgesi bu, çünkü aldıkları diplomalar çocuklarını işsizlikten koruyamamış. Onlar yuvayı terk etmek zorunda kalmışlar.

Bu yerlerin bazılarında, kıyıdan kenardan geçen savaş arazi- de bazı izler bırakmış. Kalyvakia’da civardaki kırık araziye keşfetmeye hazırlanırken, bir adam, Kâmil karşımıza çıkıyor: “*Can I help you?*” [Size yardımcı olabilir miyim?] Bu ücra köydeki varlığımızın yersizliği merakını uyandırmış. Bizi evinde soğuk bir şey içmeye davet ediyor, bizi salona, babasının büyük portresinin altına yerleştiriyor. Anılar ve eski aile fotoğrafları arasında yaşamak, Kuzey’in “eski Türk bölgeleri”nde yaşayanların ayrıcalığı. Tarihçi olduğumuz için, köyün geçmişinden ve hatırladığı olaylardan söz ediyor. Sonra “araziye” çıkmayı teklif ediyor, çünkü doğayı ve geçmişin izlerini gözlemlemeyi, kendi hayat çerçevesini idrak etmeyi seviyor. Her zaman olduğu gibi bu küçük gezinti hepimizi gevşetiyor, zihinleri açıyor, anıları uyandırıyor. Kuşatılmış bölgeler deneyimi tüm çocukluğunu kaplıyor, çünkü 1964 doğumlu. Bizi yürüyerek eski karargâha götürüyor ve bu arada o yerel komutanın kişiliğini de yeniden hatırlıyor. Yerde, beyazlatılmış taşlarla yapılmış ayyıldızdan geriye kalanları gösteriyor ve bugün yıkılmış olan bir vatanperverlik anıtını betimliyor, anıttaki saldırıya geçmiş asker heykelini de kendisi imleyerek gösteriyor. Kuzey’de çokça görüldüğü üzere, 1974 yazı köyün hayatını altüst etmiş, köy sakinleri bölgenin merkezi olan Kiados’a sığınmak zorunda kalmışlar. Kalyvakia yirmi yedi gün boyunca Rumların işgalinde kalmış, onlar da heykeli yıkmış ve ayyıldızı oluşturan taşları dağıtmışlar. “Barış Harekâtı”ndan sonra, karargâh BM askerleri tarafından kullanılmış; Kâmil bize bir duvarın üzerine yazılmış ve nere-

deyse tamamen silinmiş durumdaki “UN” harflerini gösteriyor.

Tüm çocuklar gibi küçük Kâmil de askerlerden ve silahlardan büyülenmişti. Bugün yanında kendi çocukları olduğu halde, bize bölgenin eski savunma hattını gezdiriyor. Karargâh, dağdan geniş bir vadiyle ayrılan bir tepenin üstünde. Karşıda Alevga (Alevkaya) boğazına doğru çıkan toprak yol net bir biçimde görülüyor; bu bağ, Kuzey tarafındaki Rum köylerinin sakinlerinin Türk bölgesinden geçmeden Lefkoşe’ye ulaşmasını sağlıyordu. Kâmil zamanla neredeyse tamamen dolmuş siper çukurlarını, toprak içine kazılmış, duvarları kerpiçle takviye edilmiş ve kabaca kazılmış dehlizlerle birbirine bağlanan küçük gözetleme noktalarını bize gösteriyor. Çocukluk anıları içinde dolaşırken nöbet tutan, işaretlerle haberleşen, düşmanı kalabalık bir kuvvet bulduğuna inandırmak ve cesaretini kırmak için hilelere başvuran mücahitlerin hayatını da anlatıyor. Karşılıklı baskınlardan oluşan bu hayatta, ancak güç dengesi çok lehte olduğu zaman harekete geçme kararı alınıyordu. Bu nedenle kimi zaman kendini kuvvetli göstermek rahat bırakılmaya yetiyordu. Karşı tarafa gelince, propagandayı ayakta tutmak için ötekilerin gücünü abartmak, tehdidi sürekli anımsatarak teyakkuz halini sürdürmek ve saldırıya geçmekten sakınmak onların da işine geliyordu.

Gözümüzün önünde uzanan manzara, üzerinde birlikte yürüdüğümüz ve yürürken Kâmil’in bize anızların arasında boy atmış nadide çiçekleri gösterdiği küçük tepe onun eski oyun alanıydı; bu oyunları ister yetişkin ister çocuk olsun herkes çok ciddiye alıyordu. Burada onun kişisel tarihiyle tarih iç içe geçiyor. Mevziler arasında haberleşmek için kullanılan şifreli ışıkları hatırlıyor ve bize bunun bir örneğini veriyor. Çocukları da onu taklit etmeye uğraşıyor. Bellek sesler, jestler ve oyunla nesilden nesile aktarılıyor.

Bazı köyler ölümün solugunu diğerlerinden daha çok hissetmişlerdi. Agia Eirini (Akdeniz) Ada’nın batı kesiminde, dağı büyük ovanın narenciye bahçelerine bağlayan tatlı eğimin eteğinde bulunan, küçük evlerden oluşmuş, orta büyüklükte bir yerleşim. Tüm bu bölgede, tarlaların ve meyva bahçelerinin

arasına güzel çam ormanları giriyor ve manzara Morfu (Güzel-yurt) körfezinin geniş eğrisine kadar göz alabildiğine uzanıyor. En dipte, Troodos dağları ve batıya doğru uzanan dağlık Tirliria kıyısı panoramayı kesiyor. Aya İrini ana yolun uzağında, denize yakın bir yerde. Kavşaktaki bir levha turistleri beyhude bir çabayla “plaj”a yönlendirmeye çalışsa da, bu “plaj” ziftle ve naylon parçalarıyla kirlenmiş muazzam bir çakıllıktan ibaret. Halbuki burası aslında meşhur bir arkeolojik sit alanı. İsveçli Gjerstad’ın 1930’larda kilisenin yanbaşınde yürüttüğü kazı çalışmalarında, Lefkoşe ve Stockholm müzelerini süsleyen sayısız arkaik heykel çıkarılmış. Bu ün sayesinde kahvelerden birinin sahibi olan Hikmet’le sohbeti koyulaştırıyoruz. Bugünkü yoksulluğunu şöhretiyle telafi eden köyünün tarihî zenginliğini övmekten çok mutlu. Çocukluğunda İsveçlilerin kazılarında söz edildiğini duymuş, çünkü yabancıların uzun süre kalması ve işçi istihdam etmeleri bölgede heyecan yaratmış. Hikmet kazılarda bulunanları, *carrozze*’leri, pişmiş topraktan yapılmış meşhur minyatür savaş arabalarını anlatıyor; bunları İtalyanca isimleriyle söylüyor, çünkü kazılar bir İtalyan ekibi tarafından sürdürülmüş, ama 1974’te savaş çıkınca kesilmiş.

Konuşmanın arkeolojik barış havası içinde birden savaş boy gösteriyor. Kendisine gösterdiğimiz bir kazı fotoğrafında, Hikmet Rum ve Maruni işçileri tanıyor⁷ ve o zaman kendi kişisel geçmişi aniden su yüzüne çıkıyor: “Rumlar bu yeryüzünde rastlanabilecek en adi heriflerdir.” Buradaki köylüler 1974 yazını çok ağır bir biçimde yaşamışlar. Rumlar köyü işgal etmiş, köylüleri tutuklamış. Erkekler alınıp götürülmüş, kadınlar bir ay boyunca Hikmet’in kahvehanesinde, şu anda bizim sohbet ettiğimiz yerde hapsedilmiş. Hikmet, çatışmalar sırasında mukavemetçilere katılıp katılmadığını bize söylemedi. Ama işyerine 1959 yılında “Taksim Meydanı Kahvehanesi” adını vermesi, görüşlerini açıkça ortaya koyuyordu. İstanbul’un bu meşhur meydanını anımsatma görüntüsü altında, aslında TMT’nin “taksim” sloganını atmış oluyordu. Rumlar da provokasyona bu “taksim” yerini hapisaneye çevirerek –bilinçli veya bilinç-

7 Maruni köyleri olan Karpaseia ve Kormakitis’in hemen yakınındayız.

siz olarak– cevap vermişlerdi. Kahvehanenin içinde bir Türkiye haritası ve İstiklal Marşı'nın sözleri asılıymış. “Her şeyi yırttılar, tabelaya da ateş ettiler.” Tabeladaki mermi delikleri hâlâ görülebiliyor. Bugün Aya İrini “temiz” bir köy, Rumlar gitmiş. Türk köylüler anıları içinde yaşıyorlar.

1963-1964'ün mültecileri

1963-1964'te her şeylerini terk etmek zorunda kalanlar bu kadar şanslı değil. Onlar için mültecilik hayatı çok erken başlamıştı. Fazla ücra yerlerdeki veya fazla savunmasız durumdaki köyleri, Türk makamları tarafından hazırlanan nüfusu belli bölgelere toplama planlarının dışında kalmış ve feda edilmişlerdi. Ya en yakındaki Türk bölgesine ya da Lefkoşe'ye nakledildiler. Rum köylerinde zayıf bir azınlık statüsünde bulunan Türkler, 2200 Rumun arasında yaşayan Trikomolu yedi Türk gibi, köylerinden ayrılmayı seçtiler. Ama tamamı Türklerden oluşan köyler veya yerleşimlerinde çoğunlukta bulunan Türkler de boşaltıldı.⁸ Güney'deki bazı kesimlerde Türklerin göçü büyük bir boşluğa yol açmış, gittikleri köylerin nüfusu ise birdenbire yükselmışti.⁹ Özellikle de Lefkoşe'nin kuzeyindeki Türk mahalleleri mülteci akınına uğramıştı. Dönemin başında yer alan fotoğraflar, 270 evin zarar gördüğü veya tamamen yıkıldığı Küçük Kaymaklı mahallesindeki felaketi ölümsüzleştirmişlerdi.¹⁰ Temsil salonları, sinemalar, camiler geçici koğuşlara dönüştürülmüştü. Dokunaklı bir fotoğrafta, yüklerinin, denk yapılmış şiltelerinin ve battaniyelerinin yanında kendilerini götürecek arabayı bekleyen bir adamla oğlu görülür.¹¹ Bu içler acısı yığının en tepesine de bir ördek tünemiştir. Eski giysiler içindeki adam kameraya vakarla bakıyor. Oğlu, kaşla-

8 Magosa yakınındaki Monarga'da (Boşaztepe) olduğu gibi (76 nüfusun 57'si Türk).

9 Örneğin nüfus artışı Agia Eirini, Elia, Fota, Kampyli, Lefka'da %50'nin; Lurukina ve Mandres'de %100'ün üstündeydi.

10 BM tarafından Temmuz 1964'te yayımlanan “Ortega raporu”na göre.

11 Lefkoşe'de basın fotoğrafçılığı yapan Osman Rekör'un çektiği kare.

rı çatık ve ciddi bir ifadeyle sanki bu sahneye kattığı yersiz mi-zahtan dolayı ördeği suçluyor. Aslında Lefkoşe'nin fazla uzakta olmayan başka bir mahallesine gidecekler, ama bu gidişin dönüşü olmayacak.

Birçok kez karşılaştığımız yaşlı bir adam, Esat, karma nüfusa sahip kendi köyünden 23 Aralık 1963'te kaçıp, "temiz" bir komşu köye, yani bir Türk köyüne sığınmak zorunda kalmış. Köyünde çektiğimiz fotoğraflarda küçük camiyi ve bugün köyün dışında kalan Agios Paraskevis kilisesini tanıyor. Ama o dönemde, diyor, –fotoğrafların üzerinde gösterdiği– bu boş yer yoktu, Müslüman mahallesi kiliseye kadar uzanırdı.¹² Esat ailesiyle birlikte traktörüne binip kaçmış. Bu traktör sayesinde önce Kotsiatis'te, sonra Lefkoşe'de ve en nihayet de Pergamos'ta (Beyarmudu) çalışabilmiş ve geçinebilmişler. Bu kalabalık aile on yıl boyunca oradan oraya göç etmiş, 1974'ten kısa bir süre önce de köylerine dönüp Rumların arasına yerleşmişler. Kıbrıs hükümeti o sırada geri dönüşleri teşvik ediyordu. Ama o zamanki Türk makamları da taksim siyasetini sürdürdükleri için, Esat sayısız eleştiriye maruz kalmış. Ancak 1975 yazında, yapılan Viyana antlaşmasından yararlanarak, çocuklarıyla birlikte Kuzey'e göç etmiş. Köyüne ve Rum ahabplarına duyduğu hasret hâlâ sürüyor ve bizden onlara selam söylememizi istedi. Ama onları bulamadık ve bilgi sordüğümüz köy sakinleri düşmanca bir tavırla ve bizden şüphelendiklerini belli ederek onları tanımadıklarını söylediler.

Esat'ın durumu münferit bir örnek değil. Hatta 1969'da, kuzeydoğudaki bazı karma köylerde, 1960'ta olduğundan daha fazla Türk vardı.¹³ 37 köyde Müslümanlar evlerinde, Rumlarla birlikte kalmayı tercih etmişlerdi. Zaten 1974'ten sonra da kar-

12 1964 Ortega raporu elli kadar evin yıkıldığını belirtmektedir.

13 Karpas'taki Agios Andronikos (Yeşilköy), Lefkoniko yakınındaki Lapathos (Boğaziçi), Genagra (Nergisli), ve Triкомо yakınındaki Agios Iakovos (Altınova). 1969'da dönemin Kıbrıs Türk yönetiminin "İktisadi ve Ticari İşler Bakanlığı" tarafından düzenlenen Türk nüfusun yaklaşım sayımından birçok bilgi edinilebilmektedir. Bu verilerin 1960 sayımınıninkilerle (çeşitli kaynakların yanı sıra, Goodwin, *Historical Toponymy of Cyprus*, 1978'de de mevcuttur) karşılaştırılması çok öğretici olmaktadır.

ma yapısını korumuş bu köylerdeki Rumlar yerlerinde kalmayı tercih ettiler.¹⁴ Türk komşularına ve dostlarına güveniyorlardı ve onları gitmek zorunda bırakan, Rum okullarını kapatan Kuzey Kıbrıs makamları oldu. En son Rumlar da 1976 sonunda daha fazla direnemeyip gitmek zorunda kaldılar.

1963-1964 yıllarında boşaltılan Türk nüfusun sayısını tahmin etmek kolay değildir.¹⁵ Türk bölgelerine çekiliş hareketi hakkında fazla tanıklık derleyemedik; insanlar bu dönem hakkında konuşmaya gönüllü değiller ve anlatılar çoğunlukla karışık bir seyir izliyor. Göç çok küçük bir alan içinde cereyan etse bile, o dönemde her şeylerini terk etmek zorunda kalan insanlar bu tarihi çok kötü bir biçimde yaşamışlar. Kendileri gittikten sonra evlerinin yıkılması veya yağmalanması ve her halükârda köy cemaatlerinin dağılıp, maziye ilişkin nirengi noktalarının hepsinin yitirilmesi de bu durumu pekiştirmiş. Kuzey'deki bir köyü terk etmek zorunda kalmış bazı tanıklarımız 1975'te oraya geri dönebilecekken bunu yapmamışlar, çünkü artık o defteri kapatmışlar. Örneğin 1930 doğumlu Bekir Türklerin azınlıkta olduğu (toplam 793 nüfus içinde 289 kişi) Skyllura'nın (Yılmazköy) boşaltılmasını yaşamıştı. Saldırıların ve ciddi tehditlerin ardından, savunulması zor olan bu köyün terk edilmesine karar verilmişti.¹⁶ Lefkoşe yakınındaki Ortaköy'e yerleştirilen köy sakinleri açısından, memleketlerinden ayrılmanın acısına evlerinin yıkılmasının, sonra 1974'te de Rum komşularının ve dostlarının mecburi göçünün üzüntüsü eklenmişti. İçlerinden pek azı memlekete geri dönmüştü.

Kazafani'de (Ortaköy) yaşayan bir emekli olan Sabahattin, gençliğinin hareketli güzergâhını bize ayrıntılarıyla anlattı. 1946'da ovada, Kiados (Serdarlı) yakınındaki bir köyde, yoksul

14 Özellikle Karpas'ta, Lythragkomi'de (Boltaşlı), Eptakomi'de (Yedikonuk), Komikebir'de (Büyükkonuk) ve Agios Andronikos'ta (Yeşilköy) bu durum geçerlidir.

15 *The Road to Bellapais, age*, s. 237-245'te, Pierre Oberling gelecekteki Türk bölgelerinin dışında yaşayan Türklerin 1960 nüfus sayımına göre belirlenmiş sayılarını alt alta yazıp toplayarak yapıyor. 1969 istatistiklerinin de gösterdiği gibi, bu güvenilir bir yöntem değildir.

16 Goodwin, *age*, s. 777.

bir ailede doğmuştu. Babası 1960'tan önce İngiliz yardımcı polis kuvvetinde çalışmış ve bu nedenle, ailesi o dönemden itibaren tehditlere, hatta saldırılara maruz kalmıştı. Gece baskınları, eve ateş açılması gibi olaylar yüzünden köyden kaçmak zorunda kalmışlardı. Bu aile 1963'ten sonra Lefkoşe'ye sığınmış, bir yıl boyunca tek göz odada beş kişi üst üste yaşamışlardı. Sonra barındıkları ev yıkılınca göçmen olmuşlar; belirli bir ikamet adresleri olmadan geçici olarak camilerde veya özel evlerin birer odasında barınmışlardı. Öyle zor bir dönemdi ki, diyor Sabahattin, ailem yoksulluktan sefaletle geçti. 1963'ten –o sırada 17 yaşındaydı– 1974'e kadar o da mücahit olmuş ve 1974'te Kazafani'de bir Rum evine yerleşmiş, kendisine de emekli aylığı bağlanmıştı. Sabahattin veya Bekir gibi çok sayıda Kuzey Kıbrıs köylüsü köklerinden koparılmıştı. Şimdi başka “yabancılar”ın, Anadoluluların, Pafos'tan, Polis'ten veya Avdimu'dan boşaltulup nakledilenlerin arasında yaşıyorlar. Yine de hiçbir pişmanlık dile getirmiyorlar, çünkü memleketlerine geri dönüp dönmeme tercihini yapmakta serbestler. Çatışmanın yol açtığı bu mikro-göçler, bu kadar dramatik olmayan başka nedenlerden ötürü de yaşanabilirdi. Ama bu durumda, savaşın şiddeti ve kargaşası köylerin belleğini tamamen silmemişse bile en azından karıştırmış.

1974: Kopuş

Güney Kıbrıs köylüleri de, tıpkı Kuzey'dekiler gibi, peşpeşe gelen büyük acılar yaşadılar. Ama onların yollara düşmesi sona ermedi, 200.000 Rumla birlikte 1974 kopuşuna da maruz kaldılar. Eski bir polis memuru olan Onur, bir coğrafyacı titizliğiyle köyündeki ailelerin sonu gelmez serüvenlerini ayrıntılarıyla anlattı. Onur 1954'te, çok yolsul bir dağlık bölge olan Diarizos vadisinde doğmuştu. “Köy içinde belli başlı sokak yoktu. Eski köyde okul vardı. Ama öğretmene lojman yoktu. Cami yoktu, Salih Mulla Ahmet isimli imam, dini günlerde boş olan herhangi bir evde imamlık yapardı. (...) Köyün elektriği veya telefonu yoktu.”¹⁷ Ama bu yoksul köy onun gözünde çocukluk dünya-

sını temsil ediyor, amcasıyla çıktığı balık avları ise bu dünyanın en mutlu anılarını oluşturuyor. Dramatik olaylar yaşanmaya başladığında 9 yaşındadır. 26 Aralık 1963'te amcası, komşu bir köy olan Dora'nın Rumları tarafından öldürülür; "gözlerimin önünde" diye ekliyor. Öldürenlerin adlarını biliyor: "Bayram yemeklerini onların aileleriyle paylaşırdık, geceleri birlikte hellim yapardık." Belki de cinayetin anlaşılmazlığını, bunu kabullenememesini daha iyi ifade etmek için, bu ilişkileri idealle ediyor. Bu olayı başka felaketler izliyor. Kısa süre sonra yaşanan bir EOKA saldırısı üzerine, yaklaşık 80 kişiden oluşan köy nüfusu daha güvenli olan Türk bölgelerine doğru kaçıyor. Ama çatışmalar onları orada da buluyor ve yeniden kaçmak zorunda kalıyorlar. Göç alelacele, kamyon üstünde, toprak yollardan ("tabii biliyorsunuz, şimdiki kamyonlar gibi değildi onlar") ve yanına birkaç şilte ile birkaç giysi alınarak yapılıyor. Malia köyünde duruyorlar ve orada 1974'e kadar bir mülteci yaşamı sürüyorlar.¹⁸ Türk ordusu çıkarma yapınca, olası misillemelerden korkarak, daha uzağa, Limasol yakınına kaçıyorlar ve Akrotiri'deki İngiliz üssünün arazisine giriyorlar. Çadırlarda altı ay kaldıktan ve uçakla Adana'ya nakledildikten sonra, gemiyle Kıbrıs'a dönüyorlar. En sonunda, Kuzey Kıbrıs'ta Morfu yakınına yerleştiriliyorlar.

Bu bölgedeki Türklerin izledikleri güzergâhları doğrulayan pek çok tanıklık var. Onları dinleyince, bıkkınlıkları ve statüko bozulursa yaşanabilecek yeni bir göçten duydukları kaygı daha iyi anlaşılıyor. Yirmi, otuz kilometrelik mesafeler içinde gerçekleştirilmiş bu taşınmalar, sonu gelmez bir zaman dilimine yayılmış durumda. Köklerinden kopma, iğretilik, mahrumiyet, belirsizlik; bu serüvenler çocukların belleğinde bir hava veya deniz yolculuğunun ya da "anavatanı" tanımanın olağanüstü anılarını bırakmış olsa bile, hayatlarındaki huzuru yok etmiş. En son altüstlkle kendi ülkelerine yerleşmişler, ama "yabancı" bir köydeler. Eski nirengi noktaları artık bir işe yaramıyor.

18 S. İsmail'e göre, Malia Şubat-Mart 1964'te beş kez saldırıya uğramıştı: *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu - Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)*, Lefkoşe, 1992, s. 228-231.

Daha önceki hayatlarına her yerde hazır ve nazır olan varlığıyla damgasını vuran Rum ötekiliği artık yok olmuş.

Akrotiri'deki İngiliz üssüne yakın olan Türk köylerinin nüfusu oraya kolayca sığınabilmişlerdi; hatta bazıları üs sınırları içinde yaşıyordu; Onur'un ailesinin sığındığı Kantu köyü üsse sadece üç kilometre uzaklıktaydı. Başkaları bu himayeden istifade edenlerden gıpta ile söz etmişlerdi. Limasol'un doğusunda, tamamen Müslümanlardan oluşan bir köy olan Muttagiaka'da 1960'lı yıllar olaysız geçmişti, çünkü köy İngiliz üssüne on kilometreden daha yakındı. Ama 1974'ün kaçakları oraya ulaşamıyorlardı, çünkü böyle bir durumda kentten ve birçok Rum yerleşiminden geçmeleri gerekecekti. Yayan yola çıkmak zorunda kalmışlar ve kimi zaman Rum kılavuzlardan yardım görmüşlerdi: "Her şeyi satın alabiliyordunuz. Paranız varsa, bazı Rumlar sizi bütün eşyanızla birlikte Türk bölgesine veya BM denetimindeki bölgeye kadar götürüyorlardı." Hepsi için arazinin cıvıltıları büyük önem taşıyordu. Larnaka bölgesinde ve doğu sahilinde yaşayanlar epey kısa sayılabilecek bir yolu katederek Türk hatlarına ulaşabiliyorlardı. Ama Limasol, Pafos veya Polis bölgelerindekiler Troodos'u ve oraya serpiştirilmiş çok sayıda Rum köyünü aşmak zorundaydılar. İçlerinden o dönemde çocuk olan bazıları bunu büyük bir macera olarak hatırlıyorlar. Kırk yaşlarında bir adam bize ailesinin Pafos'tan Lefka'ya (seksen kilometreden fazla bir mesafe) iki günde gittiğini anlattı. Belki biraz abartıyordu, ama yolculuğun gerçekliğine ve yapılış tarzına kuşku yoktu.

Saldırlara ve cinayetlere eşlik eden söylentiler korkuyu besliyordu. Ama kimileri de paniğe kapılmak istemediler veya kaçamadılar; 2 Ağustos 1975'te imzalanan Viyana antlaşmasına kadar bir yıl beklediler. Nakil işlemleri BM korumasındaki konvoylar halinde gerçekleştirildi. Düşman olduğu varsayılan bir ortam içindeki o bir yıllık bekleyişin bunaltıcı olabileceğini düşünmüştük. O sırada Limasol yakınında yaşayan bir adam, Nihal, bize "Hiç de öyle değildi" dedi. "İşler normale dönmüş, Rumlar yatışmıştı. Onlar da insan." Nitekim bir yıllık sükûnet boyunca normal ilişkiler yeniden kurulmuştu. Niyazi Kızılyü-

rek ve Panikos Khrysantu birlikte çektikleri *Our Wall* (1993) filminin içine, o dönemde çekilmiş belgesel bir filmi de eklemişlerdi. Güney'deki bir köyde yaşayan Türkler 1975 yazında ayrılıyorlar; otobüslere binmeden önce, eski Rum komşularıyla kucaklaşıyor, köy papazının elini öpüyorlar. Bu, sıradışı bir sahne miydi? Bu sahneyi anlattığımız, şimdi Akanthu'da yaşayan Mari'liler (Tatlısu) bize inanmak istemediler: "Bir papazın elini öpmek mi? İmkânsız!" TMT'nin kalelerinden biri olan Mari'li erkeklerin bir bölümü 1974'te EOKA-B tarafından infaz edilmişlerdi. Her köyde Rumlarla yaşanmış ilişki tarzı, daha sonra ayrılığın gerçekleştiği özel koşulları da belirlemişti.

Türkler tarafından evlerinden edilen Türkler

BM denetimindeki tampon bölgenin kuzeyinde, Türk ordusu kilometrelerce genişliğinde ikinci bir tampon bölge daha oluşturdu. Bu bölgede, bazıları boşaltılan köyler de yer almaktadır. Agios Vasileios,¹⁹ dışarıya tamamen kapatılmış askeri bir kamp haline getirilen Kokkina ve Tilliria yamaçlarındaki Aminadies, Kserovunos, Lutros, Galini, Ampeliku erişilmez durumdadır. Sahile tepeden bakan, biraz çukurda kalan kahvehane'de eski Kserovunos'lulardan birkaçıyla sohbet ediyoruz. Mücahitler derneğinin bir takvimi ve Atatürk, Küçük ve Denктаş'ın portreleri altında iskambil oynuyorlar. Kahvenin 78 yaşındaki sahibi eskiden İngiliz sömürge birliklerinde görev almış; bize İngilizce hitap ediyor. Yaşamlarının kısa bir özeti ni naklediyor. 1964'te EOKA onları evlerinden kovmuş. On yıl sonra köyleri Kuzey bölgesinde kalmış, ama köy sakinleri geri dönmemişler, çünkü bölgeye Türk ordusu yerleşmiş. Eski komşularının hemen hepsi ve çocukları Londra'dalar. Geride ölesiye sıkılan birkaç kişi kalmış sadece.

19 Agios Vasileios bölgesi gerilimin arttığı dönemlerde çok stratejik bir bölgeydi. Burada önce bir İngiliz kışlası, sonra bir EOKA kampı yer almış, en sonunda da bölgeye Türk ordusu kamp kurmuştu. Bölge, burada en kuzeydeki noktasına erişen Yeşil Hat'ın tam karşısına düşmektedir. Karşı tarafın bu noktadan ilerlemesi, düz bir arazi üzerinde Lefkoşe'nin çevresinden dolaşıp Girne yoluna ulaşmasını sağlayabilirdi.

Kokkina ve civarında oturanlar, çatışmanın en çetin bölümlerinden birini yaşamışlardı. Savaş onları evlerinden etmiş, ama Türk ordusu da köylerine dönmelerine izin vermemişti. 1974'ten beri Karpas yarımadasındaki Gialusa'da ikamet ediyorlardı²⁰ ve ancak 2002 yılında "şehitleri"nin mezarlarını ziyaret etmelerine izin verilmişti. Bu küçük toplulukların üyeleri 2003'ten sonra benzeri olmayan bir vaziyetteydiler, çünkü onlardan başka geri dönüşü yasaklanan yoktu. 2004'te Gialusa'yı ziyaret ettiğimizde, Kokkinalı bir ihtiyar adam doğdukları köyü gelip ziyaret edebilen Rumlardan söz ederken iç geçiriyordu: "En azından onlar Türklere öfkelenabiliyorlar. Bizim şikâyet edebileceğimiz kimse de yok." 2004'te bazıları Türk ordusundan serbest dolaşım ve memleketine geri dönüş hakkı talep eden bir dernek kurmuşlar.²¹ Bu Tilliria'lılar Türk ordusu tarafından oluşturulmuş katı, aşılmaz bir sınıra teslim olmuşlar.

20 Kokkina'lı Türkler kuzeyde Gialusa'da; Gialusa'lı Rumlar da güneyde Pelathusa'dadır; Pelathusa'lı Türkler kuzeyde Kharkeia'dadır, vb.

21 Eski Tilliria'lılar [Dillirgalılar] Yardımlaşma Derneği'nin programı şöyledir (16 Ekim 2004 tarihli basın açıklaması): "1) Dillirgalıların 1964 yılından beri savaş nedeniyle köylerinden atılan veya köylerinin muhasara altında olmasından kaynaklanan zararlarını karşılamak için mücadele edecektir. 2) Yerleştirildikleri Karpaz bölgesinde Dillirgalıların yarattıkları değerleri dikkate alarak, isteyenlerin Karpaz bölgesinde, isteyenlerin Dillirga bölgesinde yerleştirilmelerinin, uluslararası hukuka uygun olarak sağlanması için çalışacaktır. 3) Doğduğumuz yerler olan Mansura, Erenköy, Bozdağ, Alevka ve Selçuklu'ya rahatça gidip gelebilmek için, Yeşilırmak, Pırgo, Erenköy yolunun acilen açılması için çalışacaktır. 4) Dillirgalıların tüm haklarının uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak savunulması için her tür girişim yapılacaktır."

Kendi Evlerinde Yabancı Olanlar

Kıbrıslılar için temel referans noktası olan köy, vakit geldiğinde insanın son istirahatine yakınları arasında çekilmek için tercih ettiği bağlılık yeridir. Ama nüfusun en az dörtte biri 1974'te geri dönüşü olmayan bir yolculuğa çıkmak zorunda bırakılmıştır. Türk ordusu tarafından sürülen 200.000 Rum, kendileri için yaratılan ülkeye gitmek zorunda bırakılan Türkler; hepsi sürgündür. Kuzey'de küçük bir azınlık gitmeyi reddetmiş ve yeni bir ortam içinde yaşamak durumunda kalmıştır. Onlar yerlerinden kıpırdamamış, ama bölgenin Türkleştirilmesi onları da yabancı haline getirmiştir.

1974-2003, yasak hasret

Göç ettirilen Kıbrıslıların büyük bir bölümü, Yeşil Hat'tın açılmasından önceki otuz yılı katlanılmaz bir hasret içinde geçirdiler. Bunun bilincine, çalışmamızın henüz başlarında Agios Amvrosios'ta (Esentepe) vardık. Bir ormanın yakınındaki yaylanın üzerine kurulmuş, bembeyaz evlerden oluşan bu büyükçe kasaba uzun süre bakir kalmış bir kıyı şeridine tepeden bakar. O Mayıs gününün öğleden sonrasında güneş altında kavrulan kilise meydanı boş görünüyordu. Ama gölge-

lik taraftaki taraçalar insan doluydu. Camiye dönüştürülmüş binanın çevresini dolaştıktan sonra küçük ve boş bir kahvehanenin içine girip oturmayı tercih ettik. Yaşlı bir adam içeri giriyor, bizi selamlıyor ve bir anlık tereddütten sonra masamıza oturuyor. Bakımlı görünümü ve ölçülü biçili davranışlarından bir memur veya kasabanın ileri gelenlerinden biri olduğu anlaşılıyor.

“Nerelisiniz?” Cevap veriyoruz ve aynı soruyu biz de ona soruyoruz. Pafos bölgesinden, Kedares’li. Bu ad bize hiçbir şey çağrıştırmadığı için, harita üzerinde köyünü göstermesini istiyoruz. Eğiliyor, arıyor, işaret parmağıyla bir vadi boyunca yukarı doğru çıkıyor, bulduğu adın üzerinde duruyor ve hıçkırarak hıçkırarak ağlamaya başlıyor. Susup kalıyoruz. Durumdan rahatsız olan genç kahveci köşesine çekiliyor. Yaşlı adam kederli kederli iç geçiriyor: “Ailemin mezarlarını bir kez daha görsen, başka bir şey istemem! Tek isteğim bu, başka bir şey istemiyorum!” Bir anlık sessizlikten sonra kendini toparlıyor ve bize Güney hakkında sorular soruyor. Sonra, “Oraya gittiğinizde komşularıma, ahbablarıma, bakkala ve Pavlos ile Fodi kardeşlere benden selam söyleyin. Beni gördüğünüzü söyleyin, adım Halil, Yakup’un oğlu. Orada bir kahvehanem vardı. Beni hatırlayacaklardır.” Onu dinlerken, önceki yıl bir kış akşamı Diarizos vadisinden aşağı inerken içinden geçtiğimiz ıssız köyleri hatırlıyoruz. Bozuk yollarda onlarca kilometre katetmiş, ama bir tek arabaya rastlamamış ve çok az sayıda evde ışık görmüştük.

Bu kısa ve yoğun görüşme Anadolu’lu bir müşterinin içeri girmesiyle kesildi. Birbirimize adreslerimizi vererek ayrıldık. Birkaç yıl sonra onu tekrar bulduğumuzda, Halil’in o gün o Anadolu’lular lokaline bizimle konuşmak için girdiğini anladık, çünkü onun kahvehanesi, Kıbrıslı dostlarıyla birlikte devam ettiği kahvehane birkaç adım ilerideki kasap dükkânıydı. Acaba kilisenin fotoğraflarını çektiğimizi görmüş ve yanımıza Rumlarla konuşma umuduyla mı gelmişti?

Agios Amvrosios yakınında, ama dağ zincirinin güney yamacında bulunan Trypimeni de (Tirmen) eski bir Ortodoks köyüdür. Ekim 1998'de ıssız bir yer havası taşıyan bu köyde, sadece bir ihtiyar bizim orada ne aradığımızı merak ediyor. Köy meydanı yerine geçen tozlu araziye aracımızı park ederken yanımıza geliyor. Kilise cami yapılmış, yaşlı adam da caminin imamı; aynı zamanda muhtar. Kendini denetim altında tutsa da, herkese sordüğümüz soruya sert bir karşılık alıyoruz: "Köyümün adını bile hatırlamak istemiyorum!" Unutma konusunda verilmiş talimatlara mı uyuyor körü körüne, yoksa kendisini duygularından mı korumaya çalışıyor? Her ne olursa olsun, hayıflanmadan edemiyor: "Tirmen'de hiçbir şey yok. Halbuki Güney'de her şeyimiz vardı. Bağlar muhteşemdi." Bizi kahve içmeye davet ettiği evinde aidiyetlerinin işaretleri duvarda asılı duruyor: Türk aşırı sağ partisinin bayrağı ve bir tarikatın eski şeyhlerinin portreleri: "Ben de onlardanım." Peki bize niye bir kapının kanadına kazınmış "EOKA" yazısını gösteriyor? Bir düşmanı yenip evini işgal etmiş, onun malına zafer ganimeti olarak el koymuş olmanın verdiği gurur mu bu? Bu kara kuru ve kaba saba adam gençliğindeki ikili toplum yapısının kalıntılarını korumaya da çalışmıyor mu bir yandan?

Bu karşılaşmaların, konuşmaların akışına her zaman hâkim olamıyoruz. Sözü yavaş yavaş açma, konuştuğumuz kişinin ritmine uyma çabalarımız bazen engellerle karşılaşılıyor. Üçüncü bir kişinin gelişi konuşmanın dengesini ve rol dağılımını değiştiriyor. Bazen durumun denetimi tamamen elimizden çıkıyor. Örneğin Kasım 1999'da Trakhoni'deki (Demirhan) küçük bir kahvehanenin sahibi bize kendiliğinden gezgin çalgıcılık hayatını anlatmıştı: Savaşın önce, Güney'de, Agios Georgios'daki bağları ve kahvesiyle uğraşmadığı zamanlarda, elinde zurnasıyla düğünden düğüne dolaşmış. Güney'e yaptığımız yolculuklardan söz ettiğimizde, bize memleketi ve özellikle de kendi köyüne komşu olan Suskiu (Susuz) köyü hakkında bilgi sordu. Biz o bölgeden geçtiğimizde bu köyde kimse

kalmamıştı. Tam o sırada yine onun gibi yetmiş yaşlarında olan Suskiu'lu bir müşteri çıkageldi. Adam daha kapıdan içeri girer girmez, kahvehane sahibi kötü haberi damdan düşercesine verdi: "Bu yabancılar Susuz'u görmüş, köyde kimse yokmuş." Adam heyecanını işi alaya vurarak bastırmaya çalıştı ve kahkahayı patlattı. Onun gerçek veya yapmacık umursamazlığı sohbeti son vermişti. Benzer bir durum ertesi gün Bellapais'te de yinelenmişti. Lefkoşeli bir kadın esnafla konuşmaya başlamıştı; Güney'de çektiğimiz fotoğrafları, özellikle de kocasının köyü olan Kalavastos'un fotoğraflarını merak etmişti. Kocasını çıkıp geldiğinde fotoğrafları tedbirsizce ona gösterdi. Adam resimlere hızla bir göz attı, hiçbir yorum yapmadı, sonra bir randevusu olduğunu bahane edip hızla oradan uzaklaştı.

Kıbrıslı Türklere, milliyetçilerin vaat edilmiş toprağı olan Kuzey Kıbrıs'a yerleştikleri andan başlayarak hasret yasaklanmıştı. Göçü planlayanlar, "Köyünüzü unutun!" diyorlardı. "Kendi bayraklarının altında", geçmişlerini unutmaya gayret ettiler. Ama yaşlar ilerledikçe, bastırılan hasret giderek yakıcı bir hal almaya, su yüzüne çıkmaya başladı. Beşparmak dağıının eteğinde bulunan ve 1974'teki Türk saldırısı sırasında yıkılan Sysklipos'ta (Akçiçek) yamaçlara tırmanan çakıl taşı kaplı dar sokaklar ıssız. Yıkılmış sundurmalarından görülen avlulardaki fırınların karar-mış ağızları ekmek kokusunu çağırıştırıyor. Kireç üstüne yerleştirilen siyah çakıl taşlarıyla geometrik süsler oluşturulmuş veya naif silüetler çizilmiş duvarlarda yaşam sevinci hâlâ görülüyor. Ama biraz ilerideki kırık amforalar, tıpkı mezarlıklarda olduğu gibi, şiddeti ve savaşı yansıtıyorlar. O zamandan bu yana, birkaç Türk ailesi yıkılmış köyün yakınına yerleşmiş. Ziyaretimizi sona erdirmek üzereyken kapısının eşikindeki bir adam sitemkâr bir sesle sesleniyor: "Nasıl, hoşunuza gitti mi harabeler?" Pafos bölgesindeki köyünden kaçmak zorunda kalmış; bugün köyde Rumların yaşadığını sanıyor. Yanıldığını söylüyoruz: Onun köyü de, tıpkı şimdi oturduğu Sysklipos gibi, harabe halinde. Düş kırıklığına uğramış bir halde, o dönemde Irak'a yönelik Amerikan saldırılarını da hatırlatarak şöyle diyor: "Burada harabe, Güney'de harabe, harp demek harabe demektir."

Hasret benzer biçimde yaşanmıyor. Sürekli anma ve hatırlamadan tamamen unutmaya kadar her türlü tavır mümkün. 1998'de Lefkoşe'de tesadüfen tanıştığımız Arif, Pafos yakınındaki Arodes'ten. "Yukarı Arodes mi, Aşağı Arodes mi?" diye sorduğumuzda şaşırmişti. Bu beklenmedik ve kesin soru onu önce afallatmış, sonra yaşadıklarını paylaşma konusunda yüreklendirmişti. Arif Pano Arodes'te, Yukarı Arodes'te yaşıyordu; burası karma bir köydü; Kato Arodes, Aşağı Arodes ise Türk köyüydü. Çocukluğunu geçirdiği, sonra öğretmenlik yaptığı yerleri anmak gözlerini buğulandırıyordu. Heyecanın etkisi altında, bir öğretmen, bir entelektüel olan Arif bir köylünün, mesela babasını soracağı soruları yöneltti bize: "Bağlara bakılıyor mu? Yolu asfaltlamışlar mı?" Evet; Ada'daki en güzel kırsal manzaralardan birinin ortasında yer alan her iki köyün de ortasından asfalt bir yol geçiyor. Ama 1997'deki ilk ziyaretimizde Türk köyü Kato Arodes harabeye dönmüştü.¹ Bazı evler yıkılmış, diğerlerinin içini ot bürümüştü. Geçen zaman, Arif'in öğretmenlik yaptığı okul binasını da hasara uğratmıştı, ama üzerinde ayyıldızıyla bayrak direği hâlâ ayakta idi. Gençliğinin içinde geçtiği manzarayı anlatmamız Arifi mutlu etmişti. Halbuki Arodes'deki Türk çocuklarına Rumlarla birlikte yaşamın imkânsız olduğunu, Kıbrıs'ın ancak çift toplumlu bir ulus olabileceğini, Türk askerlerinin bir gün gelip onları kurtaracağını ve koruyacağını, Kıbrıslı Türklerin kendilerine ait bir ülkede toplanıp barış içinde yaşayacaklarını anlattığına kuşku yoktu. Ama hasret ve geri dönüş isteği, köylülerin olduğu gibi onun da içini kemiriyordu.

Selim de bu tür insanlardan biriydi. Eskiden öğretmen olan Selim, 1998 yılında bahçesinin yanından geçerken bize seslenmişti. Eski bir eşrafın otoritesi, oturaklılığı ve konuşma tarzı içinde, katettiği güzergâhı bize heyecansız bir dille anlatmıştı. Daha sonra onun doğduğu güneydeki köyün fotoğraflarını gidip çekmiş ve bir sonraki yıl onu bahçesinde yine takım elbisesi ve kravatıyla bulmuştuk. Fotoğrafları görmeyi kendi iste-

1 Daha sonra, 1999'da yaptığımız bir ziyaret sırasında, köyün onarım halinde olduğunu gördük.

di; heyecanı gözle görülebiliyordu. Bizi içeri aldı ve karısı kahve hazırlarken duyduğu acı verici hasretten, rüyalarında bıkıp usanmadan memleketinin sokaklarını arşınladığından söz etti. Diğerleri gibi, o da köyün, caminin, komşu köye giden yolun durumunu sordu. Karısı da Arodes'e fazla uzak olmayan kendi köyünü merak ediyordu. Selim çektiğimiz fotoğraflardan birinde caminin yanındaki kahvehaneyi işleten annesinin evini tanır gibi olunca, her ikisinin heyecanı daha da arttı. Fotoğrafı birbirlerine verirlerken elleri titriyordu. Artık bir daha hiç geri gelmeyecek olan o hayat gözlerinin önünde canlanıvermişti.

Parçalanmış yuva

Bazı yerlerde mazinin ağırlığı daha acı verici gibidir. Agios Amvrosios yakınındaki Kharkeia (Karaağaç) bu durumdadır. İçinden güzel bahçeleri sulamakta kullanılan bir suyun aktığı sel yatağının iki yanına çift sıra halinde sıralanmış evler yamaça doğru tırmanırlar. Köyün yukarısında güzel bir çeşme vardır; köyün çevresinde tahıl ekili tarlalar ve kayısı ağacı bahçeleri bulunur; kuzey sahilinin hırçın güzelliğini yumuşatan çam ormanı hemen yakındadır. Bu güzel yerde dolaşmak hoşumuza gidiyor. Olaylar, başka yerlerde olduğu gibi, burada da iz bırakmış. Ağıla dönüştürülmüş küçük kilisenin duvarlarında hâlâ EOKA ve *enosis* lehine sloganlar görülüyor. Mezarlık ise, bağların arasında, gözlerden uzak bir yerde olmasına karşın, yıkılmış. Suyun bolluğuna ve ekinlerin diriliğine karşın, köyde yaşayanlar Polis bölgesindeki kendi köylerini, Pelathusa'yı unutamıyorlar. 1998 yılında, bahçeler boyunca yürüyüşe çıktığımız bir gün, bir zeytinliğin girişindeki kayanın üzerine oturmuş adamın bakışları dikkatimizi çekiyor. "Nasılsınız?" diye soruyoruz. Elinde tuttuğu baston delikanlı havasıyla çelişiyor. Bize cevap vermek için, bastonuna tutunup dimdik ayağa kalkıyor. Yaşlı Kıbrıslıların sık sık yaptığı gibi, bizi neredeyse merasimle karşılıyor. Ama verdiği cevap bizi şaşırtıyor: "İyi değilim." Bizim için rahatsız olmamasını rica ediyoruz: "Özür dileriz, keyfinizi bozduk." "Benim keyfim zaten yok, kalbim yıp-

randı” deyip ekliyor: “Yuvası bozulmuş bir kırlangıç gibiyim.” Kendi haline terk edilmiş zeytin ve keçiboynuzu ağaçlarını gösteriyor: “Gençler artık eskiden olduğu gibi çalışmıyorlar. Niye çalışsınlar ki? Hiçbir şey kesin değil!” Hüzünü ve kederi dışarı taşıyor.

Başka yerlerde olduğu gibi Kharkeia’da da hasret etkisini en çok, yaşları yüzünden atalete sürüklenen insanlarda gösteriyor. Arkadaşları dünyadan birer ikişer ayrılmış oluyor. Zaman zaman Avustralya veya Kanada’ya göç etmiş çocukların yokluğu onları umutsuz bir yalnızlığa mahkûm ediyor. O zaman memleket hasreti saplantı halini alıyor. Bazıları üzüntülerini kimi zaman anlaşılmaz bir hal alan monologlarla ifade ediyorlar; buz gibi bir Şubat günü rastladığımız, Kıbrıs beresini kaşlarına kadar indirmiş yaşlı adam onlardan biriydi; dalgın bir havayla, dudaklarına kondurulmuş hüznünlü bir gülümsemeyle uzun bir nutuk atmıştı bize. Hüzünden çıldırmış gibiydi, her şeyini “orada” bırakmıştı ve aklında oraya dönmekten başka bir şey yoktu.

Kimi zaman da konuştuğumuz insanlar terk edilmiş mallarının, Pafos bölgesinde olduğu gibi bugün turizm tarafından tanınmaz bir hale getirilmiş topraklarının değerini sayıp dökerler. Ama hasretlerini tarif etmek için seçtikleri tarzlar ne olursa olsun, bu hasret ellerinden çalınmış belleğe ve kimliğe ilişkin, niceliği ölçülemez mallara yöneliktir. Sysklipos’ta, Polis bölgesinden eski bir madenci bize şöyle deyivermişti: “Doğduğum ev bir mağara bile olsaydı, ben onu dört katlı bir eve tercih ederdim!” Geleneksel köylü dünyasında, bir gayrimenkul varlığı çoğunlukla inatçı bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkar. Mal sahibi mutlaka dışsal işaretler yoluyla zenginliğini sergilemeye kalkışmaz, hatta tam tersi bir tutum izler. Onun için asıl önemli olan, köydekilerin onun mal varlığını ve gücünü bilmeleridir. Başarı saygıyı, hatta kıskançlıkla karışık bir saygıyı getirir. Ama Güney’den Kuzey’e kaçmış olanlar, çoğunlukla tanımadıkları insanların, hatta Anadolu’dan gelmiş yerleşimcilerin arasında yaşamak zorundadır. Onlar yeni çevrelerinin gözünde bir hiçtir, çünkü mal varlıklarıyla birlikte onlara bağlı olan say-

gıdeğerlik ve şereflerini de yitirmişlerdir. Aslında düzen yanlısı bir yayın organı olan *Kıbrıs* gazetesi, 1974'te Androliku'dan gelip Myrtu'ya (Çamlıbel) yerleştirilmiş 69 yaşındaki bir adam hakkında bir makale yayımlamıştı;² eskiden üç yüz dönümlük bir arazisi olduğunu söyleyen adam, kendisine tanınmış 2.200.00 değişim puanından ve bu puanlarla verilen inşaat halindeki evden fazlasını hak ettiği kanısındaydı. Üstelik, yaptığı hayvancılık işine de uymayan bu evi parası olmadığı için tamamlayamamıştı. "Yıllarca namusumuzla çalıştık. Düşman mıyız? Casus mu? Göçmen olmadan önce köyünde herkesin sayıp sevdiği, tanınan bir insandım. Namusumla kazanır, namusumla yerdim. Birçok kişi hiç hak etmedikleri halde mal, mülk, toprak sahibi oldu." Onun yandığı sadece geçmişte kalan refahı değildi. Üç kez "namus" kelimesini kullanarak, mallarının kendisine kazandırdığı ve şimdi artık yitirdiği kanısında olduğu şeyi ifade ediyordu.

Kalıntılar

"Önceki" zamanın zihinlerinde işgal ettiği yer, Rumlar tarafından bırakılmış nesnelere karşı gösterdikleri saygıdan da anlaşılıyor. Kimi zaman bizi ağırlayan ailelerde, yitip gitmiş bir hayatın kalıntıları dikkatimizi çekiyor. Örneğin tam ortasından delinmiş, bir işe yaramaz hale gelmiş piyano Karavas'taki küçük bir villanın salonunu hâlâ süslüyor, 1974'e gelinceye dek orada akıp gitmiş küçük burjuva yaşamına tanıklık ediyor. Belki de bazıları sadece "sırtlarında gömlekleriyle" geldikleri için, Rumların geride bıraktıklarına sarılıyorlar; korunan bu nesnelerin kendi geride bıraktıkları alışkanlıklarının bir parçası mı olduklarını yoksa kendilerinin olmayan ve asla olmayacak şeylere mi saygı duyduklarını kestirmek mümkün değil. Bazıları da buldukları aile fotoğraflarını bir kenara kaldırdıklarını söylediler. Kontea'lı bir çift, kümese saklanmış halde buldukları ve öteki tarafta birinin de kendi anılarına karşı aynı tavrı sergilediği umuduyla, "insanlık adına" muhafaza ettikleri, geçen yüzyıl-

2 *Kıbrıs*, 26 Ekim 1998.

dan kalma büyük bir portreyi bize gösterdiler. 23 Nisan 2003'te Yeşil Hat açıldıktan sonra, bu türden buluntular basına sık sık yansıdı ve Güney'den Kuzey'e nakledilmiş Türkler Kuzey'deki eski evlerine giden Rumlara kişisel eşyalarını teslim ettiler.

Bazıları da terk edilmiş kabukların içine yerleşen pavuryalar gibi, eski mal sahiplerinin mobilyaları ve eşyası arasına yerleşmişlerdi. Bir Agios Amvrosios sakininin evinde, eski düğün ve askerlik fotoğrafları, nakışlı çerçevelerdeki küçük kız resimleri ve en az iki *Panagia*, Meryem Ana tasviri salonun baş köşesinde duruyor. 1974'ten beri bu evde yaşayanlar, *Panagia* tasvirleri dışında, kendilerinkiyle hemen hemen aynı bir düzen içine yerleşmişler. Hararet ve hasretle andıkları Rum ahbablarına ve komşularına çok bağlı olan bu aile, *Panagia*'ya verilmiş baş köşeye saygı göstermiş. Ötekinin kültürüne karşı gösterilen bu saygı, ortak bir mazinin sadakatle korunan bu anısı Kıbrısçılığın bu aile yuvasının mahremiyeti içinde büründüğü biçimlerdir.

Hasret, bu kazazedelerin çektikleri sıkıntının sert çekirdeği; ister Türk ister Rum olsunlar, sorunu "çözdüklerini" sananlara karşı duydukları öfke, bıkkınlık, haset gibi başka duygularla da karışarak sertleşmiş bir hasretti bu. Kendilerine dayatılan şimdiki zamana yönelik reddi blok halinde ifade etmeyi sağlıyordu. Memlekete bağlılık duygusu asla yapmacık değildi. Köylüler memleketlerini kendi istekleriyle terk ettiklerinde, onu belleklerinin dingin bir köşesinde saklamışlardı. Ama ayrılmak zorunda kalmak "yitik cennet" için tutulan matemi güçleştirmişti.

Çocukluğun cenneti ve ana-babaların memleketi

Hüzün sadece yaşlıları etkilemiyor. Kırk yaşlarındaki tanıklarımız da hasret çekiyorlar, çünkü çocukluk anıları duygu yüklü. Göç sırasında en fazla 10 yaşlarındaydılar, ama hâlâ kendilerini doğdukları yerle tanıtmayı sürdürüyorlar. Birçoğu doğdukları yer hakkında ancak bulanık anılara sahip, ama bu muğlaklık oraya duydukları merakı kamçılıyor. 1970'te Pafos yakınında doğmuş bir adam, doğduğu yeri yeniden görme-

nin imkânsızlığının kendisini nasıl yiyip bitirdiğini anlatmıştı –2000 yılında; bizim nereli olduğumuz hakkındaki ısrarlı soruların ardından, patlamıştı: “Yani doğduğunuz yere istediğiniz gibi gidebiliyorsunuz, değil mi?” Bu sıradan soru, sanki çok hassas, pek konuşulmayan bir konudan söz açılmış gibi, uzun bir güven tesisinden sonra gündeme gelmişti. Dhikelia’daki İngiliz üssünün yakınında bir kahvehane işleten Erol’un gözünde, eski Kıbrıs yitik bir cennetti. Uzlaşmadan yana olan bu solcu militan, Rumlarla birlikte geçmiş eski hayatı tanımış son kuşak olan kendi kuşağının öneminin bilincindeydi. Çocukluğunda Limasol’un art-ülkesindeki tepelerde Türk olsun, Rum olsun çobanlarla yaptıkları yarışları hatırlıyordu. Kahvehane müşterilerinin eski köylerini öylesine dokunaklı bir biçimde merak ettikleri Syrianokhori’dei (Yayla) henüz genç sayılabilecek bir adam sıkılgan bir tavırla yanımıza yaklaşmıştı. 7 yaşındayken ailesiyle birlikte Agios Ioannis’ten (Ayyanni veya Aydın) gelmişti; gidip memleketinin fotoğraflarını çekmemizi rica ediyordu. Bir mukavva parçasının üzerine oranın planını çizip evini işaretledi; nirengi noktaları olarak da bir çeşmeyi ve büyük bir okalıptüs ağacını plana yerleştirmişti. Ağaç, çeşme, içinde doğulan ev; hepsinin yeniden kavuşmak için can attıkları *masum cennet*’in kapılarıdır. Dileklerinin yerine gelmesi için 2003’ün Nisan ayını beklemeleri gerekecekti.

En gençleri, Güney’den nakledilenlerin 1974’ten sonra Kuzey’de doğmuş çocukları, büyüklerinin çektiği hasreti ömürlerinin üzerine düşen bir gölge olarak duyumsuyorlar. Yitirilmiş köylerin adları, çatışmalara ve göçe ilişkin hikâyeler belleklerinde hâlâ uğulduyor; merakları, sorgulamaları tatmin edilemez bir düzeyde.

Bellapais’te, meşhur hanın ve Lawrence Durrell’in sevgili Bilgelik ağacının karşısında, gözlerden daha uzak bir bellek yeri bulunur: taraçası ve güzel salonuyla eski bir kahvehane. Burası “Tatlısu Spor Kulübü”dür; bu yerde şu anda yaşayanların çoğunun memleketi olan köyün (eski adı Mari) adını taşır. 2000 yılının Nisan ayında zevkli bir biçimde yenilenmiş salonda, kahveleri genç bir adam, Zeki, getiriyor; edebiyat fakültesinde öğ-

renci olan Zeki, “boş zamanını değerlendirmek ve hizmet etmek için” bu işi yapıyor. Kulübün adının niye Tatlisu olduğunu bilip bilmediğini soruyoruz. Bizim de cevabı bildiğimizi anlayınca, bize salonda sergilenen iki çerçeveyi gösteriyor; birinde kulübün üç “şehidi”nin futbol lisansları yer alıyor; bunlardan ikisi 1974 yılının Ağustos ayında Tokhni ve Mari’den kaçırılıp öldürülenler arasında bulunan amcalarına ait. İkinci camlı çerçevede 1974’ten önceki eski Mari-Tatlisu futbol takımının fotoğrafı var. Salonun dibindeki bir vitrinde, o döneme ait şiltler ve kupalar bulunuyor; göç sırasında birer kutsal emanet gibi buraya taşınmışlar.

Zeki’ye Tokhni-Taşkent’in fotoğraflarını görmek isteyip istemediğini soruyoruz: “Lütfen” diyor. Daha önce hiç görmediği bu yeri çok merak ediyor ve fotoğrafları dikkatle, uzun uzadıya inceliyor. Köyün yapısını, Türk ve Rum mahallelerinin vaziyetini açıklıyor, mezarlığı, çok ilginç bir şekilde bir köprü üzerine inşa edilmiş kiliseyi, camiye tarif ediyoruz. O sırada 10-12 yaşlarında bir çocuk içeri giriyor, yanımıza geliyor ve hemen soruyor: “*Öteki tarafın* fotoğrafları mı bunlar?” İki genç birlikte evleri inceliyor, okulu arıyor, her şeyin bu tarafa benzediğini biraz da şaşkınlıkla saptıyorlar. Zeki mimari detaylara, simgelere duyarlı –bir kapı girişinin üzerindeki Osmanlıca yazı, bir diğerindeki ayyıldız. Sabırsız bir merakları var. Daha geçenlerde tampon bölgeye gidip Larnaka kentini uzaktan seyretmişler. Zeki ertesi yıl Hala Sultan’a ziyarete gitmeyi de tasarlıyor. Sonra sohbet yavaş yavaş söner gibi oluyor. Ama biz Fransız ve o tarihte bir spor kulübünde konuşma ister istemez Zinedine Zidane’a geliyor. Bu da insanın Kuzey Afrika, Türk, Hindicinin asıllı olup yine de yurttaş olabildiği Fransa’daki yurttaşlıktan söz edebilme olanağını veriyor. Dilsel, dinsel, etnik farklılıkların hukuki açıdan tanınmaması onları şaşırtıyor.

Sportif anılar, onların merakı, elimizdeki fotoğraflar bizi işin özüne ve bizim açımızdan önemli bir saptama noktasına getirmişti. Milliyetçi bir ortamda alınan eğitim, çarpık tarih dersleri, sporun 1950’li yıllardan beri etnik milliyetçiliğin taşıyıcısı olarak kullanıldığı bir çevrede futbol ortamıyla içli dışlı oluş; bun-

ların hiçbirini onları birer fanatik yapmaya yetmemiştir. Ana-babalar tarafından aktarılan hasret, gençlerin merakı çıkmazdan kurtulma isteğini beslemiştir. Kutsal bir ateş gibi taşınmış kupalar spor kulübünü bir müzeye, bir bellek yerine dönüştürmüştü. Fotoğraflar, daha sonra onlara bıraktığımız ve büyütülen bir tanesinin salonun bir duvarını süslediği bizim fotoğraflar da düşünme çabalarını besliyor. Bazılarına göre bellek kin duygusunu körükleyebilir. Ama Bellapais'li bu iki genç için bellek, yakınlarının geçmişiyile ve belki gelecekle de kurulan bir bağ, bu yönde bir teşvik oluyor.

İştah kaybı

Uzun süre hasret kararsızlık durumuna ve geçici halin ebediyen süreceği duygusuna eklenip, teşebbüs, yeniden inşa, kişisel yatırım ruhunu yıldırır. Karavas'tan (Alsancak) kırk yaşlarında bir zanaatkar, Özgür, bu yılınılığı şöyle ifade ediyordu: "Tıpkı akşam yemeği için sofraya oturmuşken televizyonda kötü bir haber duymak gibi; iştahın kaçıyor." Türk tarafındaki bu iştah kaybı, en azından 2000'e kadar, hemen göze batıyordu. Genellikle kirli ve bakımsız köyler, sıvaları dökülmüş evler, binalar, bakımsız bağlar ve bahçeler, kurumuş sulama kanalları. "İştah kaybı" en müteşebbis olanların Ada'yı terk etmelerine yol açmıştı.

Güney'den gelmiş köylülere, geçici halin ebediyen sürecekmış gibi görüldüğü yeni bir toprağa ikinci veya üçüncü kez sil baştan kendilerini adamak zor gelmişti. 2001'den beri belli bir canlanma gözlenmekle birlikte, Beşparmak dağındaki bağlar ve bahçeler epey kötüleşmiş haldeler. 1966-1974 arasında limon üretiminin iki katına çıktığı Karavas civarında ekilmemiş tarlaların, bakımsız bahçelerin yüzölçümü genişliyor. Morfu bölgesindeki narenciye bahçelerinin alanı 1974'ten bu yana yarı yarıya daraldı ve alınan verim Fas, İsrail veya İspanyol plantasyonlarına göre üç kat düşük.³ Sulama kanalları bakımsızlık-

3 Kıbrıs Portakal Üreticileri Narenciyeciler Birliği'nin basın konferansı, *Yeni Düzen*, 31 Ekim 2002.

tan çoğunlukla kurumuş durumda. 2001'de balkonun demirlerini yeniden boyamakla uğraşan Kazivera'lı (Gaziveren) yaşlı bir adam, bize şöyle demişti: "İş parlatır, it polishes. İşlemeyen demir paslanır, you get rust! Kıbrıs'ta insanlar pas tutuyor!" Yaygın "iştah kaybı"nın farkındaydı ve bu durum karşısında duyduğu kızgınlığı dile getiriyordu; ama aslen Pafoslu olan bu adam İngiliz ordusunda askerlik yapmış, çok seyahat etmişti ve doğduğu bölgeye, memleketine yönelik özel bir bağlılık hissi göstermiyordu.

Kıbrıs'ta hasret çekmek, sadece bir felaketin ifadesi olmuştu. Belki de Rumlar tarafından daha da ağır bir biçimde yaşanmıştı. Ama Güney'de memleketine dönmek, hukuk tarafından meşru kılınan ve yetkili makamlar tarafından desteklenen, uluslararası kamuoyu tarafından bilinen ve anlaşılan siyasi bir taleptir. Rumların çektiği hasret saldırgandır, güneyde aynı kökenden mültecileri bir araya getiren dernekler tarafından, sokakta tabelaları olan sürgünde kurulmuş belediyeler tarafından, eski köylerin fotoğraflarını ve onlarla ilgili metinleri yayan, unutmama çağrısı yapan propaganda, matbuat ve internet siteleri tarafından toplumsal bakımdan yapılandırılmıştır. "*Den ksekhno! Unutmuyorum!*" Güney tarafının şiarıdır.⁴ Orada, hasret çekmek meşrudur.

Kuzey'de "hasret çeken" terimi, barışçı hayalperestlere, "birbirlerine insanı ayakta uyutan masallar anlatanlar"⁵, Rumlar tarafından Kıbrıslı Türklere dayatılan "gerçekleri", geçmiş şiddet olaylarını, KKTC'nin tanınmayışını, ticari ambargoyu görmek istemeyenlere takılmış bir addır. Yine de "hasret çekenler" açıkça toplantılar düzenlemeye başlamışlardır. "Gitmesek de görmesek de o köy bizim köyümüzdür": Muhalif gazete *Yeni Düzen*, bir vakitler Larnaka'nın Türk mahallelerinden biri olan İskele'de yaşayanların buluşmak ve memleket anılarını yad etmek üzere bir araya gelme çabalarını bu manşetle vermiş-

4 Bu slogan hemen her yerde göze çarpmaktadır. Örneğin 1983'te yayımlanan bir coğrafya ders kitabının kapağında yer alan Kıbrıs haritasının kuzey kesimine "Unutmuyorum!" damgası basılmıştır (A. Statis, *Geografia tis Kiprous*, Larnaca, 1983).

5 Kıbrıs, 21 Ekim 1995.

ti. 2000 yılında 250 İskeleli bir araya gelmişti; iki yıl sonra sayıları 400'ü bulmuş, bazıları Londra'dan kalkıp gelmişlerdi. Zaten ilk hemşehri dernekleri de bu kentte kurulmuş, daha sonra uzun süredir Güney'de yapılanları örnek alan geniş ağlar ortaya çıkmıştı.⁶ Ama Kuzey'de sivil toplumun iktidardan bağımsız ve yetkili makamların talimatlarına kulak asmadan hareket etmesi gerekmişti.

YENİ KUŞATILMIŞ BÖLGE SAKİNLERİ: KUZEY'DEKİ ORTODOKSLAR VE MARUNİLER

Nüfusun fazla kalabalık sayılamayacak bir başka bölümü de hüzün içinde yaşamaktadır. Bunlar Karpas yarımadasında kalmış son Ortodoks Rumlar ve Marunilerdir. Yerlerinden edilen Türkler ülkelerinde kendilerini yabancı hissederken, bu azınlıklar da evlerinde kalarak yabancı konumuna girmişlerdir. Otuz yıl boyunca bir askerî işgal hali içinde, Türklerin kuşatılmış bölgelerde 1964-1974 arasında bulundukları koşullara benzer bir durumda yaşamışlardır.

Ne Türk ne Rum: Maruniler

Ada'ya 12. yüzyıl sonunda gelen Süryani kökenli Katolikler olan Maruniler, *millet* mantığını kullanarak işin içinden sıyrılmışlardır. 1972'de Kormakitis'li biri, Colin Thubron'a şöyle demişti: “Yunanistan bizim vatanımız değil. [...] Tüm bu siyasi karışıklıkların içinde, biz suskun kalmayı tercih ediyoruz ve tek istediğimiz bizi rahat bırakmaları.”⁷ Rumca konuşsalar bile, Müslümanlar (Türkler) ile Ortodokslar (Rumlar) arasındaki bu çatışmada, Katolik oldukları için gerçekten de tarafsız sayılmışlardır. Ama yapay bir biçimde yaratılan yüzde yüz Türk ortamı içinde fazlasıyla yabancı kaldıkları ve en önemlisi, çocuklarını ana dillerinde eğitim alacakları okullara gönderemedikleri için, birçoğu “gönüllü olarak” yurdunu terk etmiştir.

6 Yeni Düzen, 29 Ekim 2002.

7 C. Thubron, *Journey into Cyprus, age*, 1986, s. 162.

Asomatos'ta (Özhan) 1960'ta 500 Maruni yaşarken, 1997'de sadece sekiz kişi kalmıştır; Agia Marina'dakilerin (Gürpınar) hepsi gitmiştir; Türk askerî bölgeleri içinde kalan bu köylere ulaşamadık. Karpaseia'nın (Karpaşa) nüfusu 1960'ta 190 iken 1998'de birkaç düzineye inmişti ve Kormakitis (Koruçam) kasabasının 1960'ta 1.000'i aşan nüfusu 1998'de yaklaşık 300 kişiye düşmüştü. Biz soruşturma yaptığımız sırada, kuzeybatıdaki bu iki köye erişmek için askerî kampları ve kontrol noktalarını aşmak gerekiyordu: Maruniler uzun süre kontrolden geçmeden ulaşım yapamadılar. Karpaslı Rumlar gibi onların da oy hakkı yoktu. Ancak 2005'te muhtarlarını seçme hakkını elde ettiler ve onların yabancılığını iyice vurgulamak ister gibi, oy kullanma işlemi KKTC Dışişleri Bakanlığı tarafından düzenlendi.⁸

Maruni bölgesindeki ilk ziyaretimizi 1995'te Karpaseia'ya yaptık. Bu köyün özel durumunu bilmeden, tesadüfen uğramıştık ve bakımlı kilisesi, düzenli bir mezarlıkta göze çarpan yakın tarihli mezarların varlığı karşısında şaşırmiştık. Köy neredeyse ıssız gibiydi ve karşımıza çıkan ilk kişi, daha şaşkınlığımızı bile ifade etmemize vakit kalmadan, selamımızı şöyle yanıtladı: "Biz Katolikiz, bu işlerle hiçbir ilgimiz yok!" "Bu işler", Türkleri, Rumları, çatışmayı, Kıbrıs'ın durumunu, her şeyi kapsıyordu. Karpaseia'da ve Kormakitis'te Rumca konuşuluyor, ama ihtiyarlar hâlâ kendi Arapça lehçelerini de kullanıyorlar. Orada araştırma yürütmek kolay değil, çünkü bu gayrimüslimlere ancak hoşgörü gösteriliyor ve tüm aşırı azınlıklar gibi kuşku içinde yaşıyorlar. Kormakitis'te büyük kilisenin avlusunda karşılaştığımız papaz, selamımıza karşılık vermiyor. Kahvede, sokaklarda yüzler asık, buz gibi bir hava var ve belki de aşırı bir temkine kendimizi kaptırarak Türkçe konuşmayı bile göze alamıyoruz. Zaten Maruniler, daha ilk özel temasta bile kuşkularını yansıtan tavırlar gösteriyorlar. Giriş sözleri hep karşı tarafı rahatlatmaya yönelik: "Biz Maruniyiz..." (veya "Biz Türk değiliz..."), "...ama her şey yolunda, herhangi bir sorunumuz yok." Yine de tavırları bu sözleri yalanlıyor: Konuş-

tuğumuz kişilerle yalnız kaldığımızda bile, gözleri hep önlerini arkalarını kolaçan ediyor ve en ufak bir ses duysalar hemen konuşmaya ara veriyorlar. Ağızlarından ilk dökülenler, kalabalıkta da olsalar söyleyecekleri cinsten. Osmanlı sonrası diğer toplumlarda da olduğu gibi, dinî kimlikleri üzerlerine yapışmış sanki. Basındaki herhangi bir haberde bir Maruniden söz edilecek olsa, “Maruni Bilmemkim...” ifadesi kullanılıyor. Temkinlilikleri, basit bir baskı hezeyanının sonucu değil ve güven bir kez tesis edildikten sonra, konuştuğumuz kişiler Türk subaylarının sert ve aşağılayıcı tavrından, Anadolulu çobanlarla yaşadıkları sonu gelmez komşuluk sorunlarından, bunların ya ihmal sonucu ya da bilerek zarar verme isteğiyle hayvanlarını hasadı kaldırılmamış tarlalarına soktuklarından söz ediyorlar. Dertlerini Türkçe anlatabilenler bile idari makamlar ve adliye ile olan ilişkilerinde zorluk yaşıyorlar.

Köylerinde az sayıda genç var. Çoğu reşit olunca Güney’e gitmiş. Orta yaşlılar, fizikî ya da manevî nedenlerle evlerini terk etmeyi göze alamayan yaşlı ebevyinlerini bırakmamak için yerlerinde kalmışlar. Bu nedenle Maruni ailelerin çoğu tampon bölge tarafından bölünmüş durumda; Kuzey’dekiler Güney’de çıkan gazeteleri okuyor ve Rumca televizyon izliyorlar. Ama Yeşil Hat 2003’te açılmadan önce de, izin belgelerini temin edip Türkler tarafından konmuş pahalı vizeyi almak koşuluyla Yeşil Hat’tı geçebiliyor ve yakınlarını evlerine kabul edebiliyorlardı.

Kuzey kıyısındaki Aya Yorgi şapelinin üzerine konmuş bir levha bu cemaatin zayıflığını ve belalardan duyduğu kaygıyı tam anlamıyla ifade ediyor. Bu şapel Kormakitis’in sınırında, ama köyün epey uzağında, Orga (Kayalar) ile Livera (Sadrazamköy) arasındadır. Haziran 1996’da gördüğümüz levhada, örtük biçimde suçlayıcı bir ifade yer alır: “Allah’ın evi, dokunmayın!” Tecrit olmuş küçük cemaat başka her yerde sürdürülen tahribatın, saldırıların kendi başlarına da geleceğinden ürkmüştü. Ama içeride hiçbir kirletme görülüyor; kapının açık durmasına karşın, sunak yerinde duruyor, bir bira şişesine oturtulmuş mum yanıyordu. Levhadaki yazıya saygı gösterilmişti.

Nisan 2000'de Kıbrıs gazetesinde çalışan bir gazeteci, korkusu yağma ve tahribat olasılıklarını akla getiren bu levhanın varlığını bir hakaret olarak algılamıştı.⁹ Bu nedenle levha kaldırıldı. Ama o yılın Ağustos ayında yaptığımız ikinci ziyaret sırasında, kapısı açık şapel yine el sürülmemiş bir halde, sapaşğ-lam duruyordu. O gün kasası çocuklarla dolu bir pikap geldi ve plaja doğru yönelmeden önce şapelin yanında bir kadını indirdi. Kadın içeri girdi, kepenkleri açtı, bir mum yaktı ve dua etti. Londra'da yaşayan bu kadın bize Aya Yorgi'ye yapılan ziyaretler hakkında İngilizce bilgi verdikten sonra konuşmayı şöyle noktaladı: "Bizim Türklerle hiçbir sorunumuz yok." Yayılada-ki Kormakitis köyünün oldukça müreffeh bir görünümü var. O yaz akşamı kahvemizi içerken, birbiri peşisıra geçen traktörlerin sonu hiç gelmeyecekmiş gibiydi. 2001 yılındaki bir Paskalya akşamı, köy ile Güney'e gitmiş olanlar arasındaki bağın hâlâ nasıl canlılığını koruduğunu gözlemlene fırsatı bulduk. Kormakitis karınca yuvası gibi kaynıyordu, yollar arabalarla, pikaplarla, bazıları epey lüks ciplerle dolmuştu. Araçların hepsine bayram için Güney'den gelmiş gençler, çocuklar dolmuşlardı ve haykırarak, klakson çalarak dolaşıyor ve senede bir gün de olsa, köy sınırlarını gürültülü bir biçimde ele geçiriyorlardı. Ortalığa bir yeniden fetih havası egemendi.

Karpas'taki Rum bölgesi

Karpas yarımadasındaki Rizokarpaso (Dipkarpaz) ve Agia Trias'ın (Sipahi) Ortodoks Rumları da, tıpkı Maruniler gibi kuşatılmış durumda ve BM Kıbrıs Barış Gücü'nün iyi kötü koruması altında yaşıyorlar. BM 1975'ten beri onlara uygulanan kısıtlamaları yumuşatmaya uğraşıyor. Bir gettoya kapatılmış durumdaki bu Rumlar her iki taraf açısından da propaganda malzemesi halindedir. Güney'dekiler onlara Türkler tarafından zulmedildiğini ileri sürerken, Kuzey Kıbrıs tarafı ise KKTC'deki Rumların varlığını "Türk hoşgörüsü"nın kanıtı olarak göstermektedir. Bu nedenle söz konusu köy, Türkiye'den gelen ga-

9 Kıbrıs, 24 Nisan 2000.

zetecilerin zorunlu uğrakları arasında yer almakta ve bu gazeteciler okuyucularına halklar arasındaki dostluğa dair beylik laflar sunmaktadır. Türk söylemi, kimsenin gitmeye zorlanmadığını ve kalanların normal bir muamele gördüklerini ileri sürer. Oysa ki bu insanların maruz kaldıkları ayrımcılıkların listesi epey uzundur.¹⁰ Cemaatin çocuklarının ve gençlerinin oturdukları yerde Rumca eğitim veren okullara gidebilmeleri 2004'e kadar imkânsızdı. Güney'deki liselere devam etmek ve fiilen Kuzey'de ikamet etme haklarından vazgeçmek zorunda kalıyorlardı. O zaman ebeveynleri mallarını onlara bırakma hakkını yitiriyor, bu mallara el konulup Türklere devredilebiliyordu. Yerlerini terk etmemek konusunda ayak direyen Rumların çoğunun hakkından 1975'ten beri uygulanan bu eğitim politikası geldi. 2003'e kadar, Maruniler ve Rumlar bazı yollar da ancak gündüzleri ulaşım hakkına sahipti. Tarlada çalışmak ve balık tutmak için de bir sürü sıkıntıya göğüs germek gerekiyordu. BM Kıbrıs Barış Gücü'nün üyelerinin çalışmaları bile kısıtlanıyordu. 1975 ile 2004 arasında boş kalan klasik üsluptaki güzel, küçük lisesiyle Rizokarpaso, bugün kiliseyi de heybetiyle ezen bir caminin hâkimiyetindedir, çünkü nüfusun büyük bir bölümünü Rumlarla "uyum içinde" yaşayan Anadolu'dan yeni gelenler oluşturmaktadır. En azından bir kez, *Sabah*'ta çalışan bir gazeteci bu konudan samimi ve kaygılı sözlerle bahsetmişti; Rizokarpaso'yı ziyaret etmiş ve Türk siyasetinin Rumların huzurunu güvence altına almak bir yana, "65 milyon Türkü utandırdığını" yazıp sözlerini şöyle noktalamıştı: "Özetle, 1964'te bize çektiindiklerini, şimdi biz onlara çektiyoruz."¹¹

Rumca da bilmediğimiz için, Karpas Rumlarıyla görüşmemiz kolay olmadı. Biz şansımızı, uluslararası gazeteciler ve memurlar tarafından sık sık ziyaret edilen Rizokarpaso'dan çok, bereketli tarlaların ortasına kurulu, doğuda Gialusa kasabasına hemen hemen bitişik denebilecek mütevazı bir köy olan Agia Trias'ta (Sipahi) denedik. Bu güzel manzarayı şekillendirmiş olanların çoğu gitmiş ve meyva bahçelerinin içine serpiştirilmiş

10 Ph. Achilléas, *age*, s. 125-131.

11 Metin Münir, *Sabah*, 19 Mayıs 2001.

evler genellikle Anadolulular tarafından işgal edilmiş. Bu evlerden birinin üzerine, böyle bir yerde provokatif bir nitelik taşıyan “Ne mutlu Türküm diyene!” sloganı yazılmış. Bu slogan, bu güzel kırsal alanda, milli bir gururun ifadesinden çok, kendine iyi bir arpalık temin etmiş olanın müteşekkir sevincini yansıtıyor gibi. 2002 yılında köyün merkezinde bulunan kapısı kilitli ve bakımlı kilise bir Ortodoks nüfusun varlığını koruduğunu gösteriyor. Ama tam onun karşısında, Anadolu’dan gelmiş göçmenlere yönelik bir cami inşaatının da bitmek üzere olduğu görülüyor. Hemen yakına bir Atatürk büstü yerleştirilmiş. Kilise ile caminin karşı karşıya oluşu, hoşgörü ve paylaşım içinde bir arada yaşamayı değil, bir kuvvet dengesini yansıtıyor.

Zaten ülkücülerin lokali ve Kıbrıs Türklerinin aşırı sağının partisi olan MAP’nin merkezi de, sanki oraya gidenleri gözetlemek veya gözdağı vermek ister gibi, kilisenin hemen yakınına kurulmuş. Yabancı ziyaretçilerin böylesi bir atmosfer içine sızmaları kolay değil. Taraçalara oturmuş adamlar, Anadolu usulü çay içiyorlar. İç Anadolu’lu sakallı bir adam otoriter bir tavırla bizi sorguya çekiyor. Elimizde, bu köyün gizemine nüfuz etmemizi sağlayacak hiçbir ipucu yok; cesaretsizlik bizi utangaçlaştırıyor ve sokaklarda “merhaba” mı, yoksa “yazos” mu demenin daha uygun olacağını bilememenin sıkıntısı içinde, korkak “hello”larla yetinmeyi seçiyoruz. Üstelik kimse de bize cevap vermiyor. Bir evin önüne kovanlar konmuş. Mideyle ilgili ve kabul gören bir bahane olan balı görünce, kapıyı çalışıyoruz. Bize kapıyı açan yaşlı kadın ne Türkçe ne de İngilizce biliyor; biz de çat pat Rumcamızla idare etmeye çalışıyoruz. Evin içinin tüm yoksul ve yaşlı köylülerin evlerinden bir farkı yok: Tahta bir dolabın raflarına bir meyva kâsesi, bir buket çiçek ve vazgeçilmez ilaç kutuları dizilmiş. Duvarlar Meryem Ana, Çocuk İsa tasvirleri ve aile fotoğraflarıyla süslenmiş. Balın karşılığında yaşlı kadın ne Türk lirası ne de adını henüz duymadığı bir yenilik olan euro kabul ediyor. Sağlam Güney Kıbrıs lirasıyla ödeme yapmamızı istiyor ve paramızı değiştirebilmemiz için bizi komşularına götürüyor.

Orada, kapı eşiğinde birkaç kadın Rumca sohbet ederek örgü örüyor veya nakış işliyorlar; içlerinden en gencinin Türk olduğunu şaşkınlıkla öğreniyoruz. Melahat'ın ailesi 1976'da Samsun'dan gelmiş. Ömrünün tamamına yakını Agia Trias'da geçmiş, orada komşularından Rumca öğrenmiş. Gerçi dili ne düzeyde bildiğini değerlendirme olanağımız yok ama, bizim Türkçe söylediklerimizi dinleyip yorum yapan arkadaşlarına çevirirken kelimeleri aramadan, akıcı bir şekilde konuşuyor. Melahat'ın Rumlarla ilişkisi öyle sıkı fıkı ki, onların bazı deyimlerini benimsemiş; hatta Türkçe konuşurken bile, "İstanbul" değil "Konstantinopolis" diyor. Bu genç kadın, farkında bile olmadan, 1963 öncesinde toplumlar arasında var olan ilişkileri yeniden icat etmiş; siyaseti hiç umursamayan bir iyi komşuluk, dostluk, katıksız insanlık sahnesiyle karşı karşıyayız.

Ama evin Türkçe bilen reisi gelir gelmez Melahat gidiyor. Artık yanımızda hiçbir Türk olmadan konuşabiliyoruz ve havadan sudan lafların ardından sohbetin seyri ansızın değişiyor. Durumdan, içinde bulundukları tecrit halinden yakınıyorlar. Birisi rahipler, ibadet, kiliseler sorununa değiniyor. O zaman, biraz da olsa Türkçe anladığı belli olan yaşlı kadın, kutsal yerlere saldıranlara öfkeyle "Yaramaz!" diyor. Yıkımlar anılınca havaya birden hüzün çöküyor; kültürel tecrit, okulsuzluk, papaz yokluğu onlara ağır geliyor. "Gidelim istediler, işlerimizi elimizden aldılar. Burada yaşlılardan başka kimse kalmadı; çocuklar öteki tarafta, nadiren geliyorlar ve sadece birkaç gün kalıyorlar, idareyle çok sorun yaşıyor." Güney'i anlatırken, 1999'da Polis yakınındaki Pelathusa'da Gialusa'lı – komşu kasaba– bir adamla tartıştığımızı hatırlıyoruz. O zaman heyecan biraz artıyor, çünkü yaşlı kadının erkek kardeşleri de Pelathusa'da. Bu insanların aslında kendi memleketlerinde olmadıklarını ancak o zaman anlıyoruz. Kuzey'de kalmakta ısrar etmeleri karşısında, Türk hükümeti Gialusa'daki evlerine el koymuş, onları oradan çıkarmış ve tepeden inme bir kararla onları üç kilometre uzağa yeniden yerleştirmiş. Yani Agias Trias, gitmemekte ayak direyenlerin bir araya getirildiği küçük bir topluluk. Güney'e sürülen Rumlara göre, doğdukları bölgede

kalma üstünlüğüne sahipler. Ama şimdi yabancıların oturduğu eski evlerine bakıp öfkeleniyorlar. Şimdi havada matem var. Yaşlı kadın ağlıyor. Tam ayrılacağımız sırada, ev sahibi çok kibar ve nazik bir tavırla, durumun ağırlığını biraz olsun hafifletmeye çalışarak kendi yaşadıklarından daha büyük bir felaketi, Filistinlilerin durumunu hatırlatıyor, çünkü ikinci intifadanın en zorlu dönemlerinden birindeyiz. Yeşil Hat açılmadan önce Kuzey'deki Rumlarla tek görüşmemiz bu oldu. Birkaç gün önce yine Agias Trias'ta yaşayan bir Anadolu luyla kısaca laflamıştık, bize şöyle demişti: "Biliyor musunuz Rumlar iyi insanlar, onlarla hiçbir sorunumuz yok." Zaten içinde bulundukları aşırı azınlık konumu ve maruz kaldıkları kısıtlamalar ve denetimler göz önünde tutulduğunda, Rumların ve Marunilerin Türklerle nasıl bir sorun çıkarabileceklerini anlamak mümkün değil.

Bu gayrimüslimler inatları sonucu köklerinden kopmamışlar, ama hayatları yine de altüst olmuş, çünkü etraflarındaki her şey değişmiş. Yine de tecritin sona erdiğini haber veren bir olay olarak 2003'te Yeşil Hat'tın açılması onlara felaketin ardından hayatta kalabilme umudunu bırakıyor. Cesaretleri ve aynı zamanda BM Kıbrıs Barış Gücü'nün desteği sayesinde mevcudiyetlerini inatla koruyarak orada evlerinde olduklarını ilan etmişler. Memleketlerinde, karşı tarafın dayattığı işaretler ve insanlar arasında kuşatılmış bir halde yaşamışlar.

Kuzey'deki Rumların çoğu, her savaşta mağlupların başına gelen kaderi yaşayarak, kaçmak zorunda kalmışlardı. Güney'deki Türkler ise tam karşıt bir nedenden ötürü aceleyle evlerinden ayrılmaya mecbur olmuşlardı; galip taraf onlara Kuzey'de daha iyi bir hayat vaat ediyordu. Göçü yaşamayan Türkler ise, hem doğru tarafta hem de Ada'nın iyi kesiminde bulunma şansına sahiplerdi. Aile geçmişleriyle, topraklarının mazisiyle uyum içinde ve Türk ordusunun koruması altında, huzurlu bir yaşama yeniden kavuşma olanağını, en azından kâğıt üstünde, bulmuşlardı. Evlerinde kalabilenlerden, Kuzey'in Türkleri sanki hiç savaş olmamış gibi yaşarken, Kuzey'in Rumları çeyrek yüzyıl boyunca işgal altındaymış gibi yaşadılar. Yine de Platani, Galinoporni ve başka yerlerin sakinlerinin büyük

bir bölümü de Londra'ya gitti. Kalanların hepsi, ya da tamamına yakını işe, liseye gitmek, tedavi olmak veya alışveriş yapmak için her gün onlarca kilometre katediyorlar. Geçmişleri ne olursa olsun, kırsal alanda yaşayan Kıbrıslılar bugünkü yaşam tarzının dışına çıkamamışlar ve sadece uyumak için döndükleri köylerde yaşıyorlar; önce kırsal göç, sonra da yeniden yaşanan şehirleşme savaştan daha hızlı bir şekilde hayatları değiş-tirdi, toplulukları iç içe geçirdi, kökenleri karıştırdı.

Ölüm ve Yas

Çatışma yerleşikleşince etkileri çatışanların dünyasını aşar; hasım tarafa aidiyet hedef alınmak için yeterlidir. Uzun süre iç içe yaşamış iki toplum arasında bir çatışma patlak verdiğinde, önceden dokunmuş bağlar kopar. Hasım, eski bir komşu olsa bile, birden o kişiliğini yitirir ve düşman muamelesi görür. Bu bakış tarzı, her toplumu türdeş ve bölünmez kabul eden milliyetçi dogmaya uygundur. İnsanın sadece olduğu gibi olması, kendisinden kuşku duyulmasına, tutuklanmaya, hatta ölüme neden olabilir. Savaş suçu kavramı sivillerin çatışmaların dışında tutulması için ortaya atılmıştır, ama savaş suçu işlenmeyen savaş yoktur. O zaman masumiyet kimseyi, hatta düşmana haber veya mesaj taşıdığından kuşkulanılan çocukları bile korumaz: Eskiden Lefka'da çobanlık yapan Ferit, "Beni niye 15 yaşımıdayken tutukladılar ki? Sürümü otlatıyordum, hepsi bu!" diyor bize.

BİREYSEL BELLEK

Yetkili makamlar tarafından 1964'te bir koruma, 1974'te ise bir kurtarma tedbiri olarak dayatılan Kıbrıslı Türklerin nakli bir dramdı. Yine de topluca yaşanan bu son travma, yetkili ma-

kamlar tarafından üstlenilmiş, onların yerel memurları tarafından da uygulamaya konmuştu. Nüfusun büyük bir bölümünün maruz kaldığı bu travma herkes tarafından bilinmektedir ve daha iyi bir hayatın öncesindeki zorunlu bir aşama olarak sunulduğu için, konuştuğumuz kişiler bu konu hakkındaki fikirlerini çekinmeden dile getirmişlerdir.

Buna karşılık bireysel olarak maruz kalınan fizikî şiddet güç dengesinin aleyhte olmasının bir sonucudur. Kişisel bir bozgun olarak yaşanmakta ve bu konuda genellikle susulmaktadır. Birkaç adam bu konuya çok örtük bir biçimde değindiler. Sohbetin bir yerinde, orta yaşlı bir adam 1964'te bir "ölüm tecrübesi" yaşadığını söyledi, ama o kadarla kaldı. Kimi zaman da gerekli belirlemeleri kişinin yakınları yaptılar; örneğin bir genç kadın babasının çektiği uykusuzluğu şu sözlerle açıkladı: "6 yaşındayken bir cinayete tanık olmuş ve şimdi bile televizyonda bir şiddet sahnesi görse, gece uyuyamıyor." Anlatıların çoğu duyguların baskısı altında yarıda kesiliyordu. Biz de konuştuğumuz kişilerin bu tercihlerine saygı gösterdik. Suskunluk ve sohbetten kaçış, anlatılan durumların sahiciliğinin teminatıydı.

1960'lı yılların yaraları

Geçmişin anılması genellikle eski Türk bölgelerindeki günlük hayatın zorlukları, içe kapanma ve mahrumiyet üzerine önemsiz görünen anekdotlarla başlıyor. "Ekmeği yulaftan yapmak zorunda kaldık", "Elektriğimizi kesiyorlardı." Ama sık sık dile getirilen çimento yokluğu gibi kısıntılar daha derin iz bırakmış. Çimento satışı ciddi bir biçimde sınırlandırılmıştı, çünkü savunma mevzilerinin inşası için gerekli stratejik hammadde-ler arasına alınmıştı. Köylüler açısından bu tedbir hoş görülmez bir saldırıydı, çünkü mal varlıklarının bakımını engelliyor ve mülkiyet hakkına yönelik bir tecavüz oluştuyordu. Artık kendi evlerinin efendisi değillerdi. Aramalar, müsadereler de gerilimi sürekli canlı tutuyordu. Bir bakış, bir söz, bir hakarete karşı gösterilen canlı bir tepki dengeyi hemen bozabiliyordu. Normal denebilecek bir hayat sürenler için bile, 1964-1974 yıl-

larına korku damgasını vurmuştu. Halil'e Rumca bilip bilmediğini sorduğumuzda, farkında bile olmadan polis sorgusunda yer alan temel soruları, 1964 ile 1974 arasında bir Türkün hızla öğrenmesinde yarar olan soruları sıralıyor: "Adın ne? Hangi köydensin? Nereden geliyorsun? Nereye gidiyorsun?" Halbuki Halil'in Rum ahabaları vardı ve akıcı bir Rumca konuşuyor, ama yine de o anda ilk aklına gelen Rumca cümleler bunlar oluyor. O dönemde en temel haklar ayaklar altına alınmıştı. Örneğin, karşı tarafın milisleri tarafından sürdürülen denetimler yüzünden köylerdeki ergenlik yaşına gelmiş birçok çocuk Lefkoşe'deki liseye düzenli olarak devam edemedikleri için eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmışlardı. Özgür ve sakin bir yaşam sürmek imkânsızdı.

Bazı tanıklara göre, 1950'den itibaren örtülü fiziksel kötü muamele başlamıştı. Acaba bu durum, 1950 yılında Ortodokslar arasında düzenlenen referandumda Rum milliyetçilerinin kazandığı başarıyla bağlantılı mıydı? 1950'de 7 yaşında olan bir tanığın, o yılın 12 Mayıs'ındaki *Coronation Day* hakkında acı bir hatırası var, çünkü okul çocuklarını Pafos'taki merasime götüren otobüs o gün yolda Rum çocukları tarafından taşlanmış. O kuşaktan bir kadın da köyde geçen çocukluğu sırasında başına gelen benzer olayları naklediyor ve yazılı tanıklıklar da bu olayı sıradan bir şey olarak belirtiyor.¹ Büyüklerin konuşmalarını dinleyen Rum ve Türk çocukları ana-babalarının kindar sözlerini eyleme dönüştürmek konusunda örtülü bir teşvik görüyorlardı. Herkes tarafından mahkûm edilen bu şiddet eylemleri, büyüklerin "namus"una hâlel getirmediikleri ölçüde daha rahat bir şekilde dile getiriliyorlar.

Onur, amcasının öldürülmesi nedeniyle şiddeti çok daha yakından yaşamıştı. Her karşılaştığımızda hayatının bu kurucu hadisesini hatırlıyor. Kendisini korumuş ve dünyayla tanıştırmış olan adamın boşluğunu kırk yıl sonra bile hâlâ acıyla hissediyor. Gözleri dolduğu için, hiç soru sormadan onun konuşmasını dinliyoruz. Anlatısında kaatillerin kimlikleri açıkça bel-

1 Rüstem Köken, *64 Kuşağından Bir Kıbrıslı'nın Anıları*, Ankara, Başak, 2004, s. 10.

li olsa bile, cinayet anını atlıyor. Oysa, 1963-1964 kışı boyunca öldürülen Türklerden biriyle ilgili elimizde bulunan tek doğrudan ve makul tanıklık bu.

Sömürge idaresinin EOKA'ya karşı yürüttüğü mücadele sırasında, Türk polisleri çalkantıların göbeğinde kalmışlardı. Rumlara uygulanan şiddetin faili değilse bile şahidi olan bu polisler, misilleme eylemlerinin öncelikli hedefleri haline gelmişlerdi. Söze girme yönündeki doğal eğilimlerine rağmen, bu konuda konuşmaktan kaçınıyorlar. Sadece Kanlı'lı bir emekli olan Musa bize nasıl kaçırıldığını ve bir süre başına çuval geçirilip hapsedildiğini anlattı. Ama anlatısını kısa kesip köyünün hemen yakınında yaşanan ve seslerini kendi kulaklarıyla işittiği Agios Vasileios katliamına geçti: silah sesleri, araçların geçişi, kaçanların gelişi ve daha sonra toplu mezarın bulunuş haberi. Hatta ölmeden gömülüp muhtemelen boğularak can verenlerin nasıl soluksuz kalıp can çektişklerini bile oynuyor. Sivilleri ve çocukları hedef alan Agios Vasileios katliamı onun gözünde düşmanın barbarlığını tartışılmaz bir biçimde kanıtıyor. Kendi kaçırılma hadisesini de bu referans çerçevesi içine oturtuyor. Bu olay, çektiği sıkıntıyı bize hissettirmesini ve karşı tarafa yaşatılmış şiddetin hasıraltı edilmesini sağlıyor.

1963-1974 arasında mücahit olarak çarpışan veya militan faaliyet sürdüren TMT üyeleri, uygulanan veya maruz kalınan şiddete tanık olmuşlardı, ama bu konuyu çoğunlukla geçiştiriyorlar. Kazafani'den Sabahattin dağlardaki mücahitlik yıllarını, kuru ekmeğe zeytini katık etmelerini, açık havada uyumalarını romantik bir biçimde anlatmakla yetindi, ama hiçbir çatışmadan söz etmedi.

Hayatın yüzünde derin izler bıraktığı Bekir, kahvehanesinin içine iki gençlik portresini asmış. Birinde, başında ayyıldızlı mücahit beresi var; ötekinde elinde tabancayla poz vermiş. İngiliz askeri olarak Filistin'de, Mısır'da, hatta iç savaş sırasında Yunanistan'da çarpışmış. Mücahit olarak 1964'te yaralanmış. "Şu fotoğrafıma bakın, yaralandığım sıraya ait, pijamalıyım, Almanya'da hastanedeyim!" Ama anlattıkları tutarsız, verdiği tarihler birbirini tutmuyor ve başına gelen hadisenin ay-

nıntılarına girmiyor. Syrianokhori’de de (Yayla) benzer bir kişiye rastlamıştık; anlaşılan o da eski “bıçkın”lardandı, bize mücahitlik günlerinden kalma birkaç fotoğrafını göstermiş ve tıpkı Bekir gibi “teşkilattan” olduğunu belirtmiş, ama o dönemden söz etmek istememişti. Milliyetçi hareketin “bıçkınları”nın ellerinde kan olmaması imkânsızdır. Güzergâhları firarlardan, anlaşmazlıklardan ya da suikastlerden oluşan karanlık hadiseleri kapsamaktadır. Ama bütün bunları hasıraltı etmeyi yeğlerler. Zaten KKTC’de geçerli olan “mecburi mutabakat” da onları susmaya teşvik etmektedir.

Kokkina ve Kofinu

1963 ile 1974 arasında durum özellikle iki tarafın da ele geçirmeye çalıştığı stratejik mevkieerde güçtü. Kokkina (Erenköy) kuşatması resmî söylemde “milli mücadele”nin en büyük kahramanlığı olarak kabul edilmektedir. 30 Mart 1964’ten itibaren oraya çıkarılan yaklaşık 500 gönüllü genellikle Türkiye üniversitelerinde okuyan Kıbrıs asıllı öğrencilerdi. Milliyetçi hareketler tarafından örgütlenmiş, Kıbrıs’a geldiklerinde TMT saflarına katılmadan önce kısa bir askerî eğitimden geçirilmişlerdi.

Coronation Day’de yaşadığı hadiseyi bize anlatan Hasan, mücahitlik geçmişi üzerine soru yönelttiğimizde son derece aksi bir tutum takınmıştı. Kokkina çatışmalarına katıldığını kabul ettikten sonra, içine kapandı, çünkü bu kısa savaşın safhalarını unutmak istiyordu. Halbuki gençliği orada, Tilliria kıyılarındaydı: “Kıbrıs’la olan tüm bağlarım Kokkina’da.” Her yaz kuzey sahilindeki bir köyde ailesiyle buluşuyor, ama bu köy ona hiçbir şey ifade etmiyor, çünkü bu geçmişten kopup, yabancı bir diyarda, Kıbrıs’tan ve Türkiye’den çok uzaklarda yaşamayı seçmiş. Suskunlukları, “bedeli ödenmemiş bir fedakârlık”tan söz ederken öfkelenmesi, öldürülen arkadaşlarından söz ederken çektiği acı, Rüstem Köken’in tanıklığı sayesinde aydınlığa kavuşuyor. Köken’inki, bu konu hakkındaki ilk tanıklıklardan biri. Kıbrıs’taki Türk davasının taraftarı ve iktidara saygı-

lı birisi olan Rüstem Köken, mücadelesinin hikâyesini masrafları kendi cebinden karşılayarak yayımlamış.² Burada, operasyonu düzenleyip kendilerini hiçbir tedbir almadan savaşın içine itenlerin beceriksizliğini ve sinsiliğini üstü kapalı bir dille eleştiriyor. Şiddetle, arkadaşlarının ölümüyle, sivil nüfusun çektiği sefaletle karşı karşıya kalan gençler savaşın bir oyun olmadığını anlamışlar. Daha sonra tam mahrumiyet koşullarında kuşatılmış bölgede kalıp, soğuk, açlık ve psikolojik bunalımın acılarını çekmişler. Güçleri tükenip cesaretleri kırılınca bazıları firar etmiş, birkaç kişi de intihar etmiş.³ Ancak Şubat 1966'da Türkiye'ye geri dönebilmişler. Döndüklerinde hiçbir şey konuşmama talimatı almışlar ve kendilerine bir teşekkür bile edilmemiş. Hayalleri kırılan ve bu maceranın stratejik veya politik faydası hakkında epey kuşkusu bulunan R. Köken, şu sonuca varıyor: "Evet, özgürlüğün bir bedeli var ama, bu kadar mı ağır olmalı?"⁴ İki ateş arasında kalan siviller açısından da durum dramatikti. Yirmi sekiz sivil Rum ölmüş, bazıları Türk savaş uçakları tarafından atılan napalm bombalarıyla kavrulmuştu. Kokkina'ya toplanan ve çadırlarda ya da mağaralarda barınan Türk köylüleri ise her şeylerini yitirmişlerdi. Bu yerleri 1972'de, olaylardan sekiz yıl sonra ziyaret eden Colin Thubron, Kokkina'nın bir göçebe obasına benzediğini belirtmektedir.⁵ Pek çok kişi için bu durum 1974'e, "kurtuldukları" yıla kadar sürdü; kurtuluş, Ada'nın öteki ucuna, Gialusa'ya nakledilmekte.

1974'ten önce nüfusu tamamen Rumlardan oluşan bu kasaba sahildeki ovaya hâkim bir konumdadır. Merkezden biraz uzaktaki güzel kilisesi, basamaklar halinde yükselen bir meydana inşa edilmiştir. Aşağıda, ova tarafında, mezarlık yıkılmış, mezarlar kırılmıştır. Oradan güzel ovaya doğru inerken iki sokağın köşesine sıkışmış, küçücük bir evin önünden geçiyoruz. Kapının arkasında duran elleri parmaklığa dayalı çok yaşlı bir

2 Karş. R. Köken, *age*, 2004, s. 43-80.

3 Aşırı milliyetçi O. Yorgancıoğlu bile bunu itiraf etmektedir. *age*, s. 100.

4 R. Köken, *age*, s. 68.

5 C. Thubron, *Journey into Cyprus*, *age*, s. 52.

kadın, bir mahkûm gibi bekliyor sanki. Küçük taraçasından tekerlenerek çıkan kedi yavruları ayaklarımızın dibinde oynuyorlar. Ona selam vermek için duruyor ve kendimizi tanıtıyoruz: “Biz Fransa’dan geliyoruz, siz? Herhalde Erenköylüsünüz, Kokkina! yani?” Bu son ad nineyi altüst ediyor. Bedeni kasılıyor, gözlerini yumuyor, gözyaşlarını tutuyor, o anda tüm yüzü tek bir kırıışık haline geliyor. Bir çam devirdiğimizi hissederek bir an kedi yavrularıyla oynuyor, sonra izin istiyoruz. Ama birden canlanıp bizi alıkoyuyor, dışarıya iskemleler ve bir sehpa çıkarıp çay ve bisküvi getiriyor. Yandaki okulda teneffüs saati, çocukların bağırışları sessizliği bozuyor. Her zamanki soruyu yöneltiyoruz: “Çocuklarınız köyde mi? Kıbrıs’talar mı?” Bir çam daha devirdik. Bitiştirip yanına yasladığı ellerinin bir hareketiyle çocuklarının öldüklerini anlamamızı sağlıyor. “-Ama torunlarım var. -Kaç tane? -Epey.” Fotoğraflar gösteriyor: Torunlardan bazıları burada, köyde, ötekiler Lefkoşe’de, Türkiye’de, İngiltere’de. Verdiği “Epey” cevabı biraz tuhaf, çünkü genelde nineler, dedeler torunlarının tam sayısını gururla söylerler. Garip tereddütler geçiriyor: “Torunlarım, yani, kardeşlerimin torunları...” Çocuklarının genç yaşta öldüklerini ve bize aslında yeğenlerinden söz ettiğini sonunda anlıyoruz. Geçmiş aklını karıştırıyor ve onu üzüyor, şimdiki zamandan, kedilerinden, okuldaki çocuklardan söz etmeyi yeğliyor. Taraçasına oturmuş, etrafında hareket içindeki dünyayı izliyor, gelip geçen komşularını selamlıyor. “Hayat bu. Allah böyle istedi.” Tarihin Gialusa’ya fırlattığı bir enkazı andıran bu çok yaşlı kadın başına gelmiş felaketlerin yumağı içinde, hangisinin köklerinden kopmaktan, hangisinin savaştan, hangisinin yaşlılığın yalnızlığından kaynaklandığını ayırt edemiyor artık.

Kofinulular da acılı bir belleğe sahipler. Grivas’ın birliklerinin 15 Kasım 1967’de giriştikleri saldırı Türk mahallesini kısmen yok etmiş. Ziyaretlerimiz sırasında bu saldırıların yaraları hâlâ görülebiliyordu. İsabet almadan kurtulan cami ile köyün büyük bölümü arasında bir sürü boş alan, harabeler, kapalı duran eski dükkânlar sıralanıyor. Ana yolun üzerindeki 1950’li yıllardan kalma geniş bir binanın üzerindeki Türkçe tabela hâlâ

duruyor: “Kent Sineması.” Küçük bir meydanda duran, büstü yok olmuş Atatürk anıtı Türk milli merasimlerinin nerede yapıldığını gösteriyor.

Kofinulular Lefkoniko’ya yerleştirilmişler, ama olayları yaşamış Feriştah adında bir kadınla başka bir yerde tesadüfen tanışabildik. Türk bölgelerindeki ailelerin hepsi gibi, o ve yakınları da tehditleri, milislerin gece baskınlarını, aramaları, müsadereeleri yaşamışlar: “Ayıptır söylemesi, çamaşırlarımızı bile aldılar.” 1967’de yirmi yaşındaymış ve saldırıyı nasıl evinin içine saklanmış bir halde yaşadığını anlatıyor. Ama Waterloo’daki Fabrice gibi, o da kendi yaşadıklarının dışında, civarda olup bitenleri görmemiş. Gecenin içinde önce silah sesleri duymuş ve ertesi sabah yatak odasındaki kurşun izlerini fark etmiş. Özellikle de bir gün bizzat Grivas’ı gördüğünü ürpererek hatırlıyor ve bu Düşman imgesi geçmişinin, kâbusunun sahiciliğini doğruluyor. Ama bu korku ve aşağılanma anlarını hatırladığına üzülen Feriştah’a konuşulanlar fazla geliyor. Fransa’ya döner dönmez acılı bir geçmişi yeniden uyandırdık kaygısıyla ona telefon ediyoruz, ama içimizi rahatlatıyor: “Tam tersine benim iç dünyama bir kapı açtınız.” Yine de daha sonraki karşılaşmalarımızda bizle arasına dostça bir mesafe koyuyor.

Savaş

1974 yazındaki “barış harekâtları” dönemi belleklerde iz bırakmıştı. Kıbrıslı Türkler, köprü başının kurulmasıyla (20-22 Temmuz) bugünkü KKTC topraklarını “kurtaran” ikinci harekât arasında geçen haftalar boyunca bunaltı içinde sabredip beklemek zorunda kalmışlardı. Eski Türk bölgelerine dair kötü günler geri gelmiş gibiydi. Türk ordusunun emriyle, mücahitler bazı stratejik köyleri boşalttılar, bu köylerin sakinleri de çoluk çocuk dağa çıkmak zorunda kaldılar. Bazılarına bakılacak olursa, iş hızla halledilmiş ve İsmail gibi pek çok kişi ancak korkacak vakit bulabilmişlerdi: “Savaş uçakları geldi, Lefkoniko’ya iki bomba salladılar ve her şey bitti, köyümüze geri döndük.” Ama Kalyvakia’da köyün 20 Temmuz’da “saat

on altıda" boşaltıldığı ve Türk bölgesinin merkezi olan Kiados'a gidilip, 16 Ağustos'a, "yirmi yedi gün sonraya" kadar orada kaldığı çok sarıh bir biçimde hatırlanıyor.

Tanıklarımızın bazıları savaşı sadece seyirci olarak izlememiş, çatışmanın içinde kalmış, tutuklanmış ve hapse atılmıştı. Güney kesiminde yaşayan Türkler harekât sahasının, dolayısıyla Türk ordusunun himayesinin dışındaydılar. Elllerine geçirebildikleri eşyayı yanlarına alarak kamyonlara binmiş, Türkleri lanetleyen ve gittikleri yere panik havası yayan Rum mülteci kabilelerinin geçişini görüyorlardı. Her zamankinden daha düşmanca bir havaya bürünmüş bir ortam içinde misilleme hareketlerinden çekiniyorlardı. Bazıları haftalarca, Lefka'lı eski çoban Ferit gibiler ise aylarca Larnaka ve Limasol'da hapiste kalmıştı. 1965'te 15 yaşındayken içeri atılan Ferit, 1974'te de Limasol'da keyfi ve güç koşullarda üç ay hapis yatmıştı: "Çok zordu: Üç ay boyunca üstümde hep aynı giysilerle yaşadım!" Bu simgesel aşağılanmayı hatırlayınca bir an parlıyor, sonra olup bitenlerin geri kalanı hakkında susmayı ve başka bir konuya geçmeyi yeğliyor.

Ucuz kurtuldukları duygusuna sahip olanlar ise uzun süre geriye dönük bir korku hali içinde yaşamışlar. Feriştah'ın kocası hapse atılmış, ama o suskunluğunu koruyor. Tutukluluk koşullarını Feriştah anlatıyor: "Erkekler kadınlardan ayrılıp, farklı bir yere kapatılmışlar. Sonra yoklama yapılmış. İsmi her okunan erkek dışarı çıktığında Rumlar havaya ateş ediyor, bunun ardından bir sonrakinin adını okuyorlarmış. İçerdekiler peşpeşe kurşuna dizileceklerini sanıyorlarmış." Mari'de altmış yedi gün tutuklu kalan bir adam daha var; birlikte kaldığı talihsiz arkadaşları alınıp götürülmüş ve bir daha hiç geri dönmemişler; o da yaşadıkları hakkında hiç konuşmuyor. Bunları anlatan karısının sözlerini dinliyor.

2001'de Trikomo'lu (İskele) yaşlı bir adam bize 1974 yazından uzun uzun bahsetti. Onunla, köyün merkezindeki gençlik lokali olarak da kullanılan bir kahvehanede tanıştık. Kahvehanenin içinde tek başına oturmuş iskambil falı açıyor. Televizyonda ise naklen futbol maçı gösteriliyor. İçeri girdiğimizde is-

kambilleri alelacele topluyor ve bizi masasına davet ediyor. Tepemizde maçı anlatan spiker adeta uluyor; bitişik salonda gençler masa tenisi oynuyor ve bağrışıp çağırıyorlar. Kibarlığına yenik düşüp onunla birlikte maçı seyretme fikrini kabulleniyoruz. Adı Kenan olan bu adam uzun boylu, zayıf, çok şık, takım elbise ve ipek kravatlı biri; çok kısa kesilmiş saçları düzgün yüzünün uzunluğunu iyice öne çıkarıyor; dimdik oturuyor ve gözlüklerini çıkardığında başı bir Roma imparatorunu andırıyor. 1963'ten önce nakliyecisi, sonra 1974'e kadar mücahitmiş. Tatlı ve hüzünlü sesiyle sohbeti o başlatıyor. Önceleri gürültü yüzünden onu iyi işitemiyoruz. "Nerelisiniz?" Verdiğimiz cevap ona Fransa'da, Paris ve Marsilya'da geçirdiği günleri hatırlatıyor. Hemen sadede geliyor: "Tatil için. Bir tutuklu kampında kaldıktan sonra Fransa'da tatil yaptım." Larnaka'nın eski Türk mahallesi Iskele'den olan Kenan, kasabanın çoğu sakini gibi Türk çıkarmasının hemen ardından Rumlar tarafından yakalanarak iki ay altı gün boyunca tutuklu kalmış. Günlerin belleğine kazınmış olan kesin sayısı yaşanmış beklentinin uzunluğu, nasıl bir sonuca varacağı konusunda çekilmiş kaygı hakkında bir fikir veriyor. Sözleri tam bir anlatı bile oluşturmuyor, bir saptamalar veya sorularımıza kısa ve bıkkın cevaplar dizisi halinde ilerliyor. Bir mücahit bölüğünde subay olan büyük oğlu gözlerinin önünde ölmüş. O zamandan beri yakınlarının hemen hepsini kaybetmiş, geriye sadece kızkardeşi ve yeğenleri kalmış. Ama başına gelen tüm bu felaketlere karşın hiç şikâyet etmiyor. Sözlerini hep "Allaha şükür" diye noktalıyor. Bu şükran duygusunda Allah ile Türkiye'yi aynı mihraba yerleştiriyor: "Hayattayım, barış ve özgürlük içinde yaşıyorum. Anavatan sayesinde, Türkiye sayesinde. Artık geceleri huzur içinde uyuyabiliyorum, Allaha şükür." Bu ifade o kuşaktan olanların hissettikleri, "huzur" duygusunu birkaç kelimedede özetliyor.

Tutuklu kampındaki hayatı Yunanistan'dan gelmiş ve "aksanlarından kolayca tanınan" Yunanların davranışları yüzünden çok zor geçmiş. Böyle diyerek, Rumları üstü kapalı bir biçimde başlıca alçaklıkların dışında tutuyor. Ama bu hayatın ne bakımdan zor geçtiğini atlayıp, konuşmayı başka bir yöne kay-

dırıyor: “Daha sonra bizi BM kurtardı.” Birleşmiş Milletler’den söz edince, kendi başına gelenleri unutup kadınların yaşadıklarını anlatmaya koyuluyor: “Mavi miğferlilerin koruması altında derhal Kuzey’e gönderildiler. Bu sayede namusumuz kurtuldu.” Böylece namus meselesine, yani tersten gidildiğinde cinsel şiddet hadisesine yoğun bir cümle ile değinip geçiyor. Her savaşta tecavüz hadiselerine rastlanır, ama Türk yayınlarında bu konuya pek girilmiyor.⁶ Namus meselesi çok hassas bir sorun, çünkü hasmı gözden düşüreyim derken, kurbanların ve özellikle de ailelerinin şereflerini ayaklar altına almak söz konusu. Tanıklarımız içinde bu soruna sadece Kenan değindi ve bunu da böyle bir sorun yaşanmadığını belirlemek için yaptı. Hüzünlü, zaman zaman yıkılmış görünen Kenan, geçen yıl Larnaka’da kaldığımızdan söz ettiğimizde hiçbir merak göstermiyor; sadece Hala Sultan tekkesinin durumu ilgisini çekiyor ve cevabımız onu rahatlatıyor, Rumların tekkeyi yıkmamış olmasına seviniyor. Ama Kıbrıslı Türkler bir süredir orayı ziyaret edebildiklerine göre, bunu zaten bilmesi gerekirdi. O bu fırsattan yararlanmamış mı? “Hayır, cesaret edemedim, unutmak en iyisi.” Yine de oraya, Güney’e geri dönebilmenin imkânsız hale gelmesine hınç duyuyor ve sorumlu tuttuğu Rum polisine söyleniyor. Hemen yakındaki YBH merkezinde asılı duran, 2000 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden kalma bir afiş hâlâ duruyor: “Tutuklu kampındaymış gibi yaşamaya hayır!” Bu slogan Kenan’a tuhaf ve yersiz gelmiş olmalı ki, şöyle diyor: “Gençlerin çoğu bilmiyor, anlamıyor. Onların zihniyeti farklı, hep barış içinde yaşadılar.” Aşağı yukarı her savaştan sonra olduğu gibi, ihtiyaçların anlattığı hikâyelere gençler omuz silkiyor.

Kurulan bu kısa, beklenmedik ilişki televizyonun ve dış dünyanın gürültü patırtısını geriye itti. Aramızdaki gerilim öyle hissedilir halde ki, onunla konuşmak için yanına gelen bir genç hiçbir şey söylemeden usulca çekildi. En nihayet ayrıldığımızda Kenan iskambil falına geri dönmüyor ve artık maçı da seyretmiyor; kahveden çıkıp bize yetişiyor, kibarca arabamıza ka-

6 Örneğin Erenköy Mücahitleri Cemiyeti’nin bastığı küçük bir broşürde: *Kıbrıs Gerçekleri*, Erenköy Mücahitleri Cemiyeti Yayınları, Lelkoşe, 1978, s. 18-19.

dar bizi geçiriyor ve orada adreslerimizi alıp veriyoruz, çünkü bizi bir başka sefer bir kez daha görmek istediğini söylüyor, ayrılırken kucaklaşıyoruz.

Tokhni anıları

2001 yılının yine Nisan ayı içinde, bir sahil köyündeki kahvehanede Nihal'in tanıklığını da hemen hemen benzer koşullarda kaydettik. Güzel bir akşamüstüydü, küçük binanın pencereleri civardaki ağaçlardan süzülen yeşilimtrak ışıkla aydınlanıyordu. Kahveci kadınla Güney'e yaptığımız yolculuklardan söz ediyorduk ki, kahvehanenin öbür ucundan bir adam bize seslendi: "Güney'in hangi tarafını biliyorsunuz? Benim köyüm Mutlukaya'ydı." Rumca adı Muttagiaka olan ve Limasol'un doğusuna, iç kesime düşen bu köyü ziyaret etmemiştik. Bugün otoyolun geçtiği ve Troodos'un ilk yamaçlarına doğru tırmanan, göz alabildiğine villalarla kaplanmış bir bölgede kalıyor. Olaylardan önce Muttagiaka nüfusunun tamamı Türktü ve çoğunluğu Rumlardan oluşan çevresi içinde tecrit olmuş gibiydi; 1964-1974 arasında milliyetçilerin sağlam bir kalesiydi: Goodwin'e göre, 1974'te Türkler tarafından terk edilen evlerde birçok fünüye bulunmuştu. Ama köyün kendisi hiçbir ağır tehlike yaşamamıştı.⁷

Adam masasından hiç kalkmadan bizi sınamak için Limasol hakkında havadan sudan konuşuyor, denize bakan kesimi, hayvanat bahçesini soruyor. Ama hemen yanında haykırıp duran televizyona ve sohbeta girmeye çalışan başka bir müşterinin sorularına rağmen sesini duyurmak için ısrarlı bir çaba gösterdiğini hissediyoruz. Kıbrıslıları dinleyen o kadar az çıkar ki, dikkatli dinleyiciler bulduklarında birbirleriyle yarışmaya başlarlar. Sohbeti kolaylaştırmak için ayağa kalkıyor ve etrafını hiç umursamadan televizyonun sesini kısıyor. Bu alışılmadık hareket bizi şaşırtıyor, kalkıp onun masasına gidiyoruz. O da yeniden ayağa kalkıp televizyonu kapatıyor. Öyle kısık sesle konuşuyor ki uzun monologunu kaçırmamak için kulak kesilmemiz

7 Goodwin, age, s. 593. Muttagiaka'nın nüfusu 1960'ta 239'du.

gerekiyor. Soru sormak için bile sözünü kesemiyoruz. Ne zaman ağzımızı açacak olsak bizi durduruyor: “Bekle bitireyim.” O sırada Muttagiaka’da genç bir zanaatkâr olan Nihal, Kuzey’e zorlu nakli 1974’te yaşamış. Ama o bize kendinden bahsetmek istemiyor. Önce sinirli çıkan sesi giderek pesleşiyor: “İnanın bana, Rumlar savaş sırasında Tokhni’lilere karşı çok büyük bir günah işlediler.” Muttagiaka Tokhni’ye yirmi kilometre uzaklıkta, ama Tokhni’li, Mari’li ve Zygi’li erkekler Muttagiaka’nın çok yakınında öldürülmüşler.⁸ Nihal kendisi hiçbir şey görmemiş olsa bile, nasılsa sağ kalıp “dört gün dört gece dağda saklanmış” bir adam Muttagiaka’ya geldiğinde köyün üzerine çöken o donup kalma havasını hâlâ çok iyi hatırlıyor, hissediyor. Önce panik çıkmış, çünkü kaçıp kurtulan adamın gelişini görünce bir saldırı var sanmışlar. Sonra adamın tanıklığı dehşet yaratmış, çünkü 82 adamı Yunanistan Rumları, yani yabancılar değil, komşuları, ahbabları katletmiş. Nihal birçok kez tekrarlıyor: “Rumlar çok büyük günah işlediler.” Yine de sesinde kin yok. Zaten cinayetten çok “günah” demesi, kapıyı uzlaşmaya açık tuttuğunu gösteriyor. Nihal o sırada Kıbrıslılara egemen olan o büyük bıkkınlığı dile getiriyor. 1974’e gelindiğinde, çatışmaların başlamasının üzerinden tam on altı yıl geçmişti. TMT ve mücahitler çeşitli şiddet olayları gerçekleştirmişlerdi ve sivil Türk nüfusu da misillemelere maruz kalıyordu. Tokhni olayı geri dönülmez, telafi edilmez noktayı haber veriyordu. Nihal birdenbire şimdiki zamana, 2001’deki duruma geçiyor ve diğer konuştuklarımız gibi, çok bıkkın bir şekilde sözlerini noktıyor: “Ben doğduğumda savaş vardı, bütün ömrümü ‘Kıbrıs sorunu’ içinde geçirdim ve bu sorunun sonunu görüp görmeyeceğimi bile bilmiyorum.”

1974 yazındaki bu katliamlarda eşi öldürülmüş kadınlar bu acıyı aşamamışlar. EOKA tarafından alınıp götürülen hayat arkadaşları her gece uykularına giriyor hâlâ. Çatışma hatırlatıldığında, ıstırap taptaze olarak su yüzüne çıkıyor. Pigi’de (Alaniçi), 1999 yılının bir Ekim akşamı bu dullardan biriyle kısaca görüş-

8 Bu hadise Latife Birgen tarafından anlatılmaktadır: www.cyprus-conflict.net, “Tragedies in Tokhni from the Mouths of survivors”.

tük. 1974'ten önce Pigi, büyük ovanın ortasında, 1000 nüfuslu büyükçe bir Ortodoks köyüydü. Biz araştırmamızı yaptığımız sırada ıssız bir yer havasında. Eski kamu binaları, kooperatif, biri yakın tarihli olan kiliseler viran durumda. Türkçe veya Rumca sloganlar, çatışma döneminde çizilmiş bayraklar eski kinlerin anısını sürdürüyorlar. Üstünkörü onarılmış evler yer yer molozlar yığılmış, arada palmyelerin ve servi ağaçlarının yükseldiği büyük ve boş arazilere serpiştirilmişler. Köyde yaşayan az sayıda kişi olup bitenler hakkında pek bir şey bilmiyor. Mevcut nüfus Anadolululardan ve Klavdia'dan gelmiş birkaç Kıbrıslı aileden oluşuyor. O akşam, ne kahvehanesi ne de dükkânı olan bu yerde birisiyle tanışmaktan umudumuzu kesip, bir evin eşğine oturmuş, aralarında tartışan bir grubun yanına gidiyoruz. Klavdia'yı bilmemiz temas kurmamızı sağlıyor, ama Harun, 55 yaşında eski bir mühendis olan ev sahibi, bir sohbet başlatacağına Rumlara karşı çok saldırgan bir eleştiriye girişiyor. Görüşlerini desteklemek üzere de sessiz bir yaşlı hanımı tanık gösteriyor. Bu hanım Kalavastos'lu; Tokhni'den birkaç tepe ilerideki bir vadide bulunan eski bir karma köy burası. Bugün Kalavastos'un camii ve kilisesi geçmişte var olan, ancak olayların parçaladığı uyumu yansıtıyor. Köydeki birçok Müslüman TMT'nin kalesi ve bir geri çekilme mevzii olan Mari'ye sığınmak zorunda kalmışlar. Bu ninenin eşi 1974 Ağustos'unda bu aşırı hassas bölgede yakalanmış ve bir daha geri dönmek üzere ortadan kaybolmuş. Nine de köyünü gizlice terk edip Kuzey'e gitmek zorunda kalmış ve o zamandan beri içindeki acıyı bir türlü aşmamış. Hiç durmadan soru sorup Rumlara küfrediyor: “”Niye, niye? Benim kocam TMT'de değildi, asla silah taşımadı! Köpek gâvur!” Sonunda yanımızdan ayrılıyor, Ekim gecesi içinde harabelerin arasında gözden kaybolup evine gidiyor. Böyle bir manzara içinde acısını unutmak nasıl mümkün olabilir ki?

Acıyı aşmak

Hikâyelerini ve acılarını kin göstermeden anlatan sıradışı insanlarla da tanışıyoruz bazen. Yine Tokhni'li olan ve Lefkoşe'de

esnaflık yapan Avni ile birçok kez konuştuk. 14-15 Ağustos 1974 olayları sırasında, babası ve iki ağabeyi katledilmiş. Çok sarsılan Avni yas tutmayı yaşamının merkezi haline getirmiş. 2001 yılında yaptığımız ikinci ve çok uzun söyleşide, beylik vatanperver kalıplara başvurmadan geçmişİ aşmak konusunda sergilediği çaba onu aşırı germiş durumda. Hiç durmadan ve ağır bir aksanla konuşuyor ve ancak yorucu bir dikkat odaklanması içine girersek ne dediğini anlayabiliyoruz. Kaşları sürekli çatık, gözleri uğursuz bir yerlere dikilmiş gibi. Soru sormanın faydası yok, o kendi düşünceleri içinde yol alıyor. Birkaç yıl önce kısa bir karşılaşmamız olmuştu, 1974'te ailesinin başına gelenleri bildiğimizi biliyor. Ama önce Ada'ya, Karpas Yarımadası'nın manzaralarına, çiçeklerin güzelliğine duyduğu sevgiden söz etmeyi yeğliyor. Uyanık bir esnaf olduğu için, turistlerin en beğendiği şeyin korunmuş bir doğa olduğunu anlamış. Vatanperverliği ekolojik nitelikte: "Kuzey'deki şansımız doğanın bu denli güzel kalmış olması. Öteki tarafta [Kıbrıs'ın güneyi] doğa Yunanistan'daki, İspanya'daki, her yerdeki gibi, her şey betonla kaplanmış. Biz doğa sayesinde turistleri çekebiliriz."

Kendiliğinden daha hassas konulara girinceye kadar konuşmasını dinliyoruz. Geçmiş yakasına öyle musallat olmuş ki, çok geçmeden o konulara yöneliyor. Biraz Rousseau'vari renkler taşıyan söylemi insanların kardeşliği temasını ele alıyor, sonra Kıbrıslılar arasında kardeşliğin gerekliliği meselesine geçiyor. Aslında doğa hakkındaki sözleri barış arzusunu yansıtıyor. Onun istediği barış propaganda metinlerindeki statüko değil, Rumlarla uzlaşma. Yeşil Hat'tın gerisindeki basit huzur, sorgulamaları yatıştıracağı varsayılan vatanperver ritüeller ona yetmiyor artık. Devlet politikalarına karşı büyük bir kuşku besleyen Avni, milliyetçiliğin kesin doğrularıyla tatmin olmuyor ve bireysel girişimlerin etkisine inanıyor. Uzlaşma, barış her bireyin acıyı ve kını -bu kin ister yaşanmış saldırıların ister propagandanın şekillendirmelerinin sonucu olsun- aşma yeteneğinden kaynaklanmalı: "Barış, bize ait girişimlerle gelmeli" diyor; "Kosova'da olup bitene bakın: Amerikalılar bir barış gücü gönderdiler ve şimdi onlar çekip gidince her şey yeniden baş-

lıyor.⁹ SSCB'de de aynı şey; halklar barış içinde bir arada yaşamaya zorlanmışlardı; ama zorlama ortadan kalkınca her tarafta savaş patlak verdi. İnsanlar istemedikçe, onlara zorla barışı dayatamazsınız.”

Çok acı çekmiş olmasına karşın, Avni Rumlara karşı hınç duymuyor. “Birkaç yıl önce Taşkent köyüne [Vuno] bir Rum gazeteci geldi. Müzeyi ziyaret ederken gözleri yaşarmıştı. Ona şöyle dedik: ‘Olup bitenlerde senin hiçbir suçun yok. Bize kötülük yapanın EOKA olduğunu gayet iyi biliyoruz. Senin ağlama gereği yok.’” Karma bir köyde geçmiş çocukluğunun anıları ve deneyimi onun kendi barış anlayışını oluşturmasını sağlıyor: “Barış çok basit” diyor; “Barış, Rum bile olsa, komşusuyla konuşabilmektir. Ve yavaş yavaş, her sabah pencereden pencereye konuşa konuşa bağlar örülür. Bir gün onu bahçene davet edersin. Bir başka gün kapını açıp buyur edersin, işte bu kadar. Her güne ait bir mesele bu. Komşular arasında. Bu kadar basit.” İntikamdan söz edenlere inançları ve davranışlarıyla karşı çıkıyor. Barış isteği onu geçmişi yeniden yorumlamaya sevk ediyor. Ailesinin yaşadığı drama odaklanıp kalacağına, 1974’ten önce gerçekleştirilen şiddet olaylarını dramatik bir havadan çıkarmayı tercih ediyor: “1963’ten 1974’e kadar Tokhni’de sadece sekiz kişi öldü.” Ama on yılda sekiz cinayet, küçük bir cemaatin hayatında muazzam bir sayı değil mi? Avni şaşkınlığımızı anlıyor: “Köyün dışında, tarlaya veya ahıra giderken öldürüldüler.” Köy kozasının ve orada uygulanan toplumsal denetimin dışında, insanın başına her şey gelebilirdi; bu Türklerin Tokhni’nin yabancısı olan kişilerce öldürüldüğüne inanıyor. Aslında bu hiçbir şeyi kanıtlamasa bile, Avni sorumluluğun dışarıda olduğuna inanmayı tercih ediyor. Böylece uzlaşma, yeniden barışma imkânları korunmuş oluyor.

Şöyle açıklıyor: “1963’ten sonra, her yerde olduğu gibi biz de denetimlere, aşağılanmalara maruz kaldık, ama 1970’e doğru işler daha iyi gidiyordu, yoluna giriyordu.” Katliamları ve büyük göçüyle 1974 dramından sakınılabılır, babası ve ağabeyleri hayatta olabilirdi. “Türkler 20 Temmuz 1974’te Kıbrıs’a çık-

9 Makedonya’daki Arnavut gerillaları kastediyor.

tıklarında ve özellikle de ikinci saldırıdan [Ağustos ayı] sonra, bölgede Kuzey'den gelmiş Rum mülteci kabileleri görülme-ye başlandı. 'Türkler geliyor, herkesi öldürüyorlar!' diye söylentiler yayıyorlardı. Bu durum bölgede paniğe yol açtı; halbuki Sampson darbesi olur olmaz, babam Rumların muhtarına ve köylülere, 'Eğer Türkler buraya gelirlerse, biz sizi koruruz, başınıza bir şey gelmez' demişti." Geleceğe güvenle bakıyorlar ve kendilerini koruyucu konumunda görüyorlardı, tam tersine EOKA-B'nin şiddet eylemlerine karşı asıl kendilerinin köydeki Rumların himayesine ihtiyaç duyacaklarını düşünmemişlerdi.

Konuşmanın bu bölümü boyunca, Avni'nin ağzından sözler sel gibi dökülüyor. Tokhni'yi iki kez ziyaret ettiğimizi ona söyleme fırsatını henüz bulamadık. Bu uzun tiradların ardından o bize Güney'i bilip bilmediğimizi soruyor. O zaman konuşma yeni bir mecraya dökülüyor; ona ziyaretlerimizden, neler görüp fotoğrafladığımızdan söz ediyoruz, yüzü aydınlanıyor. O ana dek yüzümüze bakmadan, içindeki acısının verdiği gerilimle konuşuyordu; şimdi konuşma tam bir sohbete dönüşüyor. İki gün sonra isteğini yerine getirip fotoğraflarımızı ona götürüyoruz, ama Avni çok hassas bir insan olduğu için şok geçirmesinden korkuyoruz. Yine de ısrar ediyor ve ona Tokhni merkezinin, kilisenin, caminin, harabe halindeki Müslüman mahallesinin, son olarak da Müslüman mezarlığının görüntülerini teker teker gösteriyoruz. Avni heyecanına hâkim oluyor ve onu daha iyi yönlendirmek için konuşuyor, açıklıyor, yorumlar yapıyor. Caminin karşısında, levhasında Osmanlıca bir yazı bulunan güzel, harap evin köyün eski Türk mektebi olduğunu söylüyor. Bir başka resimde Rum kooperatifini, kahveyi ve kilisenin yanındaki Rum muhtarlığını tanıyor. Fotoğraflar belleğini canlandırıyor ve düşüncesi olaylara geri dönüyor. Katliam günü Rumların muhtarının babasına telefon ettiğini anlatıyor: "Çağırırlarsa gitmeyin, sizi öldürmek istiyorlar! Tüm Türkleri toplayıp öldürmek istiyorlar!" Ama babası, neler olup bitebileceğinin farkında olmakla birlikte, pazarlık yapmak ve kadınlarla çocukları korumak amacıyla yanına başka adamlar da alıp toplantı yerine gitmiş. Bu şekilde götürülüp katledilmişler.

Avni biraz soluklanıp düşünüyor; biraz kafayı dağıtmaya ihtiyacı var. Türklerin Temmuz 1974'te yaptıkları çıkarmadan söz etmek onu genel tarih hakkında konuşmaya sevk ediyor. Yerel ölçekten uluslararası ölçeğe geçiş, belli bir mesafe oluşturarak heyecan ve duygu fazlasını emiyor. Avni, okul kitaplarındaki kalıplaşmış anlatıyı benimseyerek, bize askerî operasyonların nasıl cereyan ettiğini anlatıyor. Savaşın sanki dışsal bir olay söz konusuymuş gibi bahsediyor, bir Kıbrıs haritası çiziktiriyor, ilk "kurtarılmış bölgeler"in sınırlarını gösteriyor. Bu şekilde soluklandıktan sonra, onu tam tatmin etmeyen fotoğraflara geri dönüyor. İyi yaptığımızı düşünerek, köylerin herkes tarafından tanınabilecek farklı bellek yerlerini fotoğraflamıştık. Ama konuştuğumuz kişilerin asıl ilgisini çeken, caminin, kooperatifin veya mezarlığın durumu değil. Hepsi kendi evini görmek istiyor. Avni de bir köy planı karalıyor, tam doğru hale getirmek için birçok kez düzeltiyor, sonra evini, Türk mahallesini, Türk kooperatifini, ailesine ait bir diğer evi, farklı mahalleleri birbirine bağlayan patikaları bu planın üzerine yerleştiriyor. Ama eski okulun fotoğrafları yeniden dikkatini çekiyor.

Görüntü sayesinde okulun arkasında yaşayan bir Rum, bir aile dostunu hatırlıyor; kendilerine çok yardım eden bu adamın oğlu da Avni'nin çocukluk arkadaşıymış. Ama o çocuğun kuzeninin de kaatiller arasında olduğunu söylüyor. Avni bu söylediğini nereden öğrendiğini belirtmiyor, ne yazık ki biz de ona bunu sormayı akıl edemiyoruz. Yoksa Muttagiaka katliamından kurtulan tek kişi EOKA-B eylemcilerini teşhis edebilmiş miydi? Türk tarih kitapları tarafından yayılan anlatılarda, özellikle çetenin başını çeken ve katliamı gerçekleştiren Tokhni'li bir Rumun adı verilir. Avni, yine de herhangi bir kin duymadan, bu tür ihanetlerin yaşanabilmiş olmasına "hayıflanıyor." Fotoğraflara baktıktan sonra, yine kendi barışçı kanaatlerine, Kıbrıs'ın sivil toplumuna duyduğu güvene, tampon bölgede düzenlenen buluşmaların faydasına olan inancına dönüyor. 1997'de çocuklarının eğitimini ve Rum ötekini de yerini alacağı bir geleceği önemseydiği için, onları Sakis Ruvas ile Burak Kut'un konserine götürmüş. Bu buluşmaların önündeki en-

gellerin gayet iyi bilincinde olduğu için, ülkücülerin davranışlarını, kentin güney kesimine hâkim bir yerdeki parkta sergilenen beceriksizce veya provokatörce tavırları ayıplıyor:¹⁰ “Buna, Rum çocukların çok şoven bir yönde eğitilmesini de ekleyin: Türk tarafını taşıyorlar ve bunda şaşılacak bir şey yok. Ben de çocuklarımı konsere bu yüzden götürdüm. Savaşı, felaketi, şiddeti yaşamamış olanlar nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduklarını, nasıl bir felaketi tetikleyebileceklerini bilmiyorlar. Gençler arasındaki buluşmaları çoğaltmak lazım!”

Gençlerin barışçıların safında veya milliyetçilerin safında seferber edilmesi, çok ciddiye alınan bir mevzu. “Gençler bilmiyorlar, onları yeniden olayların içine sokmak, belleği korumak lazım!” İhtiyar Kenan’ın ağzında bu tavsiye, Rumlara karşı duyulan kuşkuyu sürdürmeyi hedefliyor. Resmî söylemin bir leit-motivi bu.¹¹ Avni buna karşı, kindar milliyetçiliğe karşı çıkan bir tavsiye geliştiriyor. O, gençlerin Rumları değil savaşı lanetlemek için olup biteni öğrenmesini istiyor. Milliyetçiliğin nüfuz ettiği bir toplumda provokatörlerin, demagogların, savaş yanlılarının tehlikeli olduklarını, sözleri, yazıları, jestleriyle kalabalıkları alevlendirebileceklerini, böylece tüm bir toplumu felaketle karşı karşıya bırakabileceklerini biliyor. Kelimelelerin öldürücü olabileceklerini biliyor, o Ada’nın birliğini istiyor: “Rum milliyetçileri şöyle diyor: ‘Sancağımız Girne üzerinde yeniden dalgalanacak!’ Eğer bu Kıbrıs bayrağı olacaksa benim açımdan bir mahsuru yok” diyor Avni.¹² Avni’nin sözleri propagandanın ve medyanın etki sınırlarını da vurguluyor. Kalıplar herkes tarafından benimsenmiyor, özgür düşünceli insanlar onları eleştiriyor, tersyüz ediyor.

10 “Yiğitler Parkı” adı verilen bu park Ekim 1995’te, Rum tarafında Ledra Palas’taki kontrol noktasına giden sokağa hâkim surların üzerinde açılmıştı.

11 “Çocuklarınızı buraya, bu derneğe getirin [Mücahitler Derneği] mücadele nedir, bayrak nedir öğrensinler. Bu düşmanlık değildir. Gençlere 1963’ü, 1974’ü devamlı hatırlatmak, mücadelenin gururunu unutturmamak hepimizin görevidir. Rum tarafında gençler yanlış bilgilerle donatılıyor ve Türklere düşman olarak eğitiliyor.” R. Denktaş’ın bizim Avni ile görüştüğümüz yaptığı konuşmadan, Kıbrıs, 4 Nisan 2001.

12 Birkaç gün önce, Glafkos Klerides bir konuşmasında bu sloganı kullanmıştı.

Avni barış ve buluşma isteğiyle yası aşıyor. Onun tavrı militan bir bağlılıktan değil, sivil toplumunkilerle buluşan kendi düşüncelerinden kaynaklanıyor. Birleşmeden yana mücadele edenlerin arasında bazılarının Avni'ye göre çok daha geride görüşler ifade etmeleri de ilginç. Eski bir TMT üyesi olan yetmişlik Nuh, geçmiş hatalar olarak gördüğü şeylerden pişmanlık duyup Denктаş'a muhalefet etse de, öldürülmüş silah arkadaşlarını hatırlatarak her türlü uzlaşma perspektifini reddediyordu. O, Avni'den farklı olarak, travmayı aşamamıştı.

BELLEK İŞİNİN ÜSTLENİLMESİ

Kurban yakınlarının hepsi Avni'nin duruşunu benimsemiyor, ayrıca milliyetçi dogmayı sorgulayabilme yetisine de sahip değiller. Yine de onların da acılarını aşmaları gerekiyor. Vatanperver merasimler ve anma törenleri bu acıyı ulusal ideoloji yararına yönlendirmek için yaratılmışlardır.

Şiddet kurbanlarının şerefine yapılan anıtlar 1974'teki bölünmeden önce inşa edilmeye başlanmışlardı. Sonra yirmi dokuz yıl boyunca Güney'den gelen Kıbrıslılar kendi bellek yerlerine erişemediler; "şehitleri"nin mezarları öteki tarafta kalmıştı; genellikle camilerin yanlarına yapılmış bu mezarları bugün de Pafos veya Avdimu'da görmek mümkündür. Bu topluluklar, yetkililer tarafından düzenlenen göçün kendilerini götürdüğü yerlerde bu anıtları yeniden inşa ettiler. Örneğin Lefkoniko (Kuzey'deki Geçitkale) merkezindeki anıtsal bir bütün, "Rum ve Yunan barbarları"na 15 Kasım 1967'de yapılan Kofinu (Güney'deki Geçitkale) saldırısının kurbanlarının adlarını hatırlatmaktadır. 15 Kasım Camii'ne dönüştürülen köy kilisesi hasmı kınayıp o olayı kutsallaştıran bir bellek yeri haline gelmiştir. Aynı şekilde, büyükçe bir kasaba olan Kythrea'nın (Değirmenlik) aşağısındaki büyük bir yazıt naif bir üslupla yapılmış bir dizi alçak-kabartma ile TMT mücahitlerinin mücadelesini anlatmaktadır; kabartmalardaki kişiliklerden birinin elinde üzerinde bozkurt bulunan bir sancak vardır. "Mücahitler Marşı"nın bir dörtlüğü "Kıbrıs Yunan olmasın diye" şehit

düşmüş mücahitlerin fedakârlığını yüceltir. Türk şehitler listesine göre, bu anıtta adları hatırlananlar Türk müdahalesinin ilk günü, 20 Temmuz 1974'te Alaminos'ta kurşuna dizilenlerdir. Vuno'nun girişindeki, 1990 yılında açılışı yapılmış resmî bir anıt da Tokhni olaylarını hatırlatıp kurbanların listesini verir. Kuzey'de inşa edilmiş bu ikinci kuşak anıtları mezarların yerini tutmaz, ama düşmana duyulan kını canlı tutarken öldürülmüş mücahitlerin ve sivillerin anısını da kutsarlar. Bunlar, mevcut iktidarın anladığı şekildeki toplumsal ahengi sürdürmeye yönelik vatanperverlik ritüelinin etrafında cereyan ettiği sunaklardır.

Anma günleri yerel ölçekte vatanperver cemiyetler ve kültür dernekleri tarafından düzenlenir. Sinta (İnönü), anıların toplumsal ve siyasal bakımdan üstlenilmesi konusunda iyi bir örnektir. Bu ova köyünde, 1958 suikastinin kurbanlarının anısına yapılan bir anıt 1963'ün Temmuz ayında, büyük çatışmalar henüz başlamadan önce açılmıştır. 2001 yılında köyü ziyaret ettiğimizde, yerel şehitler kültürünü üstlenen derneğin başkanı olan Kubilay'la tanışıyoruz. Ceketinin yakasında bozkurt rozeti taşıyor. Sürekli çatık duran kaşları bakışlarını karartıyor, kara bıyığı ciddi havasını iyice güçlendiriyor. Kendisine öğretilen ve aktarmakla yükümlü olduğu söylemi ifade etmeye girişiyor. Leit-motivi, "Dünyaya tanıtmak", çünkü rakip söylemin gücünü biliyor. Bize eşlik etmeyi öneriyor, onun resmî söylemine katlanmak zorunda kalıyoruz.

Bizi önce köyün merkezine yapılmış 1963 anıtına götürüyor: Betondan beş direk kurbanları simgeliyor (içlerinde 14 yaşında bir erkek çocuk da var) ve adlarının yazılı olduğu beş levhanın üzerinde ayyıldız görülüyor. Mezarları köyün biraz uzağındaki mezarlıkta. Ortak bellek "şehitleri" sarıp sarmalıyor. Köylerindeki ölülerin ortasında yatıyor ve onlarla birlikte büyük servi ağaçlarının serin ve sakin gölgesini paylaşıyorlar. Bir diğer küçük anıt, Aralık 1963 ile Mayıs 1964 arasında kaybedilen başka beş kişinin anısına yapılmış. İçlerinden en az biri polis. 1958'de beş ölü, 1964'te beş ölü; bu kadarı bir köy için çok fazla. Kubilay bizi daha sonra olayların geçtiği yerlere, eski Magosa yo-

lu üzerinde köyün bir kilometre uzağına götürüyor. Son derece eğitici bir biçimde kendi pusu versiyonunu anlatıyor: Rumlar bir virajdan hemen sonra yolu kesmek üzere birkaç portakal ağacını devirmişler. Şaşırان otobüs şöförü durmak zorunda kalmış. Rumlar aracın basamağına atlayıp içeri ateş açmışlar. Kubilay o sırada 4 yaşındaymış, ama olayın yarattığı şoku hatırladığını söylüyor. Konuşma sırasında giderek gevşiyor ve resmî söylemden uzaklaşıyor. Bizimle daha sıcak bir biçimde konuşuyor ve milliyetçilik kültünün mekânı olan dernek merkezine bizi son derece misafirperver bir edayla götürüyor. İdeolijiyi gençlik içinde yaymakla görevli olan izcilerin bölgesel oymağı da orada toplanıyor. Büyük bir bozkurt resmiyle süslenmiş giriş holünden sonra, Türklerin tarihinin şanlı sayfalarını anlatan afişlerin asılı olduğu bir diğer salona geçiliyor. Bir dehşet müzesi olarak düzenlenmiş olan üçüncü oda, Kıbrıslı Türklerin maruz kaldıkları tüm katliamların ve şiddet olaylarının fotoğraflarıyla kaplanmış. Resimlerin altlarındaki yazılarda “Rum” kelimesine alışılmış sıfatlar eşlik ediyor: kaatiller, vahşiler, kalleşler, barbarlar. Böylece Sinta hadisesi genelleşmiş bir şiddet bağlamı içine yerleştiriliyor: Özetle bu söylem, başka yerlerde burada yaptıklarının daha kötüsünü yaptılar ve yeniden başlamaya hazırlar, diyor. Her olay tüm diğerlerine de gönderiyor, çünkü olay köylerin kendi tarihlerini aşan bir nitelik arz ediyor: Hem ulusal bir tarihi hem de KKTC rejimini temellendiriyor. Yetkililer halkı kendi çevrelerinde birleştirmek için düşmana duyulan kine dayanıyorlar.

Müze ve fotoğraf

Anıtlar, okulda öğretilene ve propaganda ile yayılana uygun bir vatansever fedakârlık anlatısı sunuyorlar. Örnek olmaya yatkın özellikleri nedeniyle seçilmiş olaylara yönelik bir anma takvimi yılın akışını belirliyor. Örneğin “Kanlı Noel”in başlangıcı olan 21 Aralık Kuzey’deki okullarda anılıyor. “Şehitler”in adları sokaklara, okullara ve KKTC’deki bazı köylere verilmiş. Anıtsal düzenek müzelerle tamamlanıyor. Bunların bazıları ol-

dukça mütevazı eserler; örneğin Vuno'dakinde (Taşkent) 15 Ağustos 1974'te öldürülen Tokhni'lilerin anısı eski bir şapelin içinde korunmuş. Küçük binanın üzerinde hem Türk bayrağı hem de KKTC bayrağı var. İçerideki sunak bir süre Türk bayrağıyla örtülü kalmış. Bu amblem binanın tam ortasını kaplayarak yeni bir kutsallığı öne çıkarıyor. Bu sayede söz konusu şapel, hemen yakındaki mezarlık ve kilisenin mazur kaldığı saldırılardan kurtulabilmiş. Ama çatışma kurbanlarına gösterilen ulusal şükran burada köy cemaati tarafından sadakatle bir araya getirilmiş ve korunmuş belleğe dayanıyor. Üç taraftaki duvarların üzerinde 82 kurbanın resimleri ve adları yer alıyor. Büyütölmüş yüzler, bir bakış, bir gülümseme, özel bir ifadeyle öne çıkan kişilikleri yansıtıyorlar. Farklı kaderlerin seyri aynı katliam tarafından kesilivermiş. Binanın ortasındaki bir vitrinde özel hayata ve günlük hayata ilişkin küçük nesneler sergileniyor: bir çakmak, plastik bir tarak, bir saat veya birkaç giysi. Bu rölükler haksızca ve şiddetle söndürölmüş hayatlara tanıklık ediyor. Bu nesneler, Avni'nin bahsettiğı Rum gazeteci-yi allak bullak etmişti.¹³ Listede yer alan isimlerin, resimlerin, nesnelerin arkasından insanlar öne çıkıyor. Onların bir ailesi, bir işi, bir varoluş biçimi vardı. Bazıları militandı, bazıları değildi. O son noktaya dek ömürlerinin sadece birinci bölümünü –umutlarıyla birlikte– yaşayabilmişlerdi. Anıları Maratha, Santalaris ve Aloda kurbanlarının anılarıyla birleştirilmiş ve şapelin duvarlarında pek çok gazete kupürü de yer alıyor. 2003 yılına kadar giriş kapısının üstünde bulunan bir levha şunu ilan ediyordu: “1974 öncesine asla!”

Diğer müzelerde, hasmın şiddetinin ve barbarlığının ön plana çıkarılması tercih edilmiş. Mesajın başlıca taşıyıcısı, suikastler sırasında parçalanmış bedenlerin, tanınmayacak hale gelmiş yüzlerin, cesetlerin yakın plandan çekilmiş karelerinden oluşan bir fotoğraf sergisi. Kuzey tarafında çatışmanın tarihi hakkında yayımlanmış kitapların çoğunda da bu görüntülere yer veriliyor. Bunlar, çocukluktan itibaren herkese sürekli bir bi-

13 Röportaj yayın hayatı kısa süren çift toplumlu bir dergide yayımlanmıştı: K. Achnotis, “A Painful First Contact”, *Hade*, no. 0, Ocak 1998, s. 24-25.

çimde dayatılan ortak bir referans, ortak bir manzara belleği oluşturunyorlar.

Lefkoşe'deki her iki kesimin de kendi ulusal mücadele müzesi var. 1989'da askerî bir binanın içine kurulan Kuzey'deki müze Rumlara karşı verilen mücadeleyi yüceltiyor; bu mücadele, ellerinde su borularından üretilmiş ilkel patlayıcılardan başka bir şey bulunmayan ezilenlerin direnişi olarak sunuluyor. Yeşil Hat'ın hemen yakınındaki Barbarlık müzesi, 24 Kasım 1963'te evlerinde, banyoda öldürülen bir subay eşinin ve üç çocuğunun anılarını koruyor. Ocak 1966'da müzeye dönüştürülen ev o halde bırakılmış ve aradan geçen onlarca yıla rağmen duvarlarda hâlâ kan lekeleri görülüyor. Okul talebeleri, "hatırlamaları için" oraya götürülüyorlar. Çağla Güngör'ün soru yönelttiği pek çok kişi, çocukken yaptıkları bu ziyaret sırasında hissettikleri şoku unutmamış.¹⁴ Tüm Kıbrıslı Türkler katledilen bu çocukların resimlerini görmüştür. Banyonun içinde gözleri kapalı, ağızları yarı açık bir halde sanki uyuyormuş gibi duruyorlar. Yüzlerinde hiçbir korku belirtisi yok. Ama burada evin içine, en mahrem sığınağa kadar taşınan şiddet ziyaretçiyi dehşete sokup isyan ettiriyor. Bu olayın anısı, Ada'nın bölünmesini ve KKTC'nin kurulmasını meşrulaştırmak amacıyla taze tutuluyor. Bu toprak "ulusal mücadele"yi sahiplenenler tarafından idare edildiği ve Türkiye tarafından "korunduğu" sürece, hasmın "barbarlığı" resmî söylemin temel izleği olarak kalacak gibi görünüyor. Kıbrıslı Türklerden köylerini unutmaları istenirken, yaşanan şiddeti belleklerinde korumaları bekleniyor.

Propaganda amacıyla *ad nauseam* kullanılan fotoğraflar birbirini yineleyen niteliktedir. 1964'te Mandres (Hamitköy) kampındaki mahrumiyet hayatını gösteren fotoğraflar türündekiler merhamet uyandırmak için seçilmişlerdir; katledilenlerin fotoğrafları türünden olanlar isyan duygusu aşılama yöneliktir. Her konudaki yayınlarda bu klişelerin yerli yersiz ve referans

14 Karş. Çağla Güngör, *Kıbrıslı Türk Gençleri Konuşuyor*, age, özellikle s. 33-34 ve 59; Neşe Yaşın'ın analizi: "School is a Textbook: Symbolism and Rituals in Turkish Cypriot Schools", C. Koulouri (yay. yön.), *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Selanik, 2002, s. 414-422.

vermeden kullanıldığı görülür.¹⁵ Herkesce bilinen bu fotoğraflar Türklerin her an başlarında bekleyen tehdidi temsil ederler. Şiddete doğrudan maruz kalmayanların bile geçmişlerinin ve ortak belleklerinin bir parçasıdırlar. Böylece Türk toplumunun tarihi pek çok kişi tarafından kişisel bir tarih gibi benimsenmiş olur. Birçok insan bize 1958'deki veya 1963-1964'teki şiddet olaylarını sanki bizzat yaşamış gibi anlattılar: 1966 doğumlu Karpaslı bir taşocağı sahibi "Başlangıçta, 1958'de, İsraililer karşısındaki Filistinliler gibi, tüfeklere karşı taşlarla yürüdük" diyor. Bunu söylerken de, önümüzde uzanan boş araziye doğru bir taş fırlatıyor. "Gerçi birkaç tüfegimiz vardı, ama bunlar av tüfekleriydi." Bize aktardığı bu hikâyeyi büyüklerinden dinlememiş, okulda öğrenmişti.

Olaylar ve üst-olay

Katliam kurucu bir hadise olduğu için, kurbanların yakınları acıdan hınç kültürüne doğru sürüklenmişlerdir. Nüfusun tamamından, bir dayanışma göstergesi olarak, bunu paylaşması ve yayması beklenmektedir. Bu nedenle, ister Kıbrıs ister Anadolu asıllı olsun, KKTC nüfusunun bütünü açısından eserlerde kayda geçirilmiş tüm şiddet olayları içinde Maratha (Muratağa), Santalaris (Sandallar) ve Aloda (Athılar) köylülerinin katledilmesi ayrı bir anlama sahiptir.

Magosa'nın kuzeybatısında eskiden küçük bir Türk bölgesi oluşturan bu üç köy buğdayların sarı parıltısı içine gömülmüş. 15 Ağustos 1974'te 100'den fazla sivil burada öldürülmüş ve Türk ordusu gelmeden önce toplu mezarlara gömülmüşlerdi. Olayın ortaya çıkarılması tam bir şok etkisi yarattı. 1960'ta 42 kişinin yaşadığı Aloda'dan 37 ölünün arasında, küçük yaştaki beş çocuğuyla birlikte öldürülen 26 yaşındaki Fatma Meriç ve üç çocuğuyla birlikte öldürülen bir başka ana, Naciye de vardı. Kurbanların masumiyeti ve savunmasızlığı infiale yol aç-

15 Bu tür fotoğrafların en eksiksiz derlemelerinden biri şu kitabın sonunda yer almaktadır: Abdulhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel – 1963*, Ankara, TKAE, 1989, s. 129-211.

11. Toplu mezarların açılışı bol bol fotoğraflandı. En sık kullanılan fotoğraflardan birinde, yüzü kırış kırış olmuş yaşlı bir adam görülür; çukurun başına, topraktan çıkarılmış cesetlerin yanına diz çökmüş, dua etmektedir. Bu, herkesin paylaştığı yoğun, mutlak acının resmidir. Bu görüntü, okul kitaplarını ve Türk propaganda broşürlerini resimlemek üzere seçilmiştir. Sinta'daki küçük müzede olduğu gibi, 1963-1974 karışıklıkları hakkındaki her sergide de yer alır.

Her Türk için Muratağa, Sandallar ve Atlılar adları cehennem ifade eder. Tek başlarına, düşmanın şiddetini ve insanlık dışı tavrını yansıtır. Olay öyle simgesel bir hal almıştır ki, başka dramları kısmen geriye itmiştir. 1974 yazının tüm hikâyesi üzerine ve bugün bizim konuştuğumuz insanların anlatılarına gölgesi düşmektedir; konuştuklarımız, söz konusu olayların ayrıntılarını diledikleri gibi anlatabiliyorlar, çünkü fotoğrafları hepsi görmüş. Savaş haftaları boyunca çekilen korkuya katliam haberleri yayılır yayılmaz geriye dönük olarak şekillenen bir korku eklenmişti. 2002 yılında batıdaki bir köyde sohbet ettiğimiz iki ihtiyar hiçbir şiddete maruz kalmamışlardı; ama sanki bundan kurtulmuş olmaktan ötürü bir suçluluk hissediyorlarmış gibi, içlerinden biri kendi hikâyesini anlatmayı bırakıp üst-olayı gündeme getirdi: “Magosa yakınında neler yaptıklarını gördünüz mü? Çocukları bile, vb.” Hepsi de böyle bir felaketin kendi başlarına da gelmiş olabileceğini düşünüyor ve onları buna inandırmak da iktidarın işine geliyor.

Bu şekilde büyütülen şiddet belleğinin, kimi zaman konuştuğumuz kişileri, özellikle de hiç böyle bir olay yaşamamış olanları işi tam bir hayal mahsulü noktasına dek götürmeye iten siyasal bir işlevi var. Türklerin kanını içen Yunan askerleri gibi söylentiler dilden dile dolaşıyor.¹⁶ Galinoporni mezarlığında rastladığımız iki adamdan biri bizi şunları anlatmıştı: “Köyden çıkarken [1964'te] boğazlanma tehlikesiyle karşı karşıyaydık. Hamile kadınları kaçırp karınlarını yarıyorlardı.” Hasmin bar-

16 Bu konuya Özker Yaşın'ın kitabında değinilmiştir: *Girne'den Yol Bağladık*, age, 1976; Türk propaganda söylemi içinde de dönem dönem kendini göstermektedir.

barlığını belirtmek söz konusu olduğunda, şiddet anlatılarında sık rastlanan izleklerden biri karnı yarılan kadınlardır. Kıbrıs'ta 1964'te bu anlatılanın gerçek olaylara dayanması pek muhtemel gözüküyor. Ama bu tarz hayal mahsulü hikâyeler, Barbarlık müzesindeki dehşet görüntüleri ve kitapları süsleyen ceset fotoğraflarıyla birleşince, en gençlerin geçmişe yönelik bakışlarını besleyen bir fon oluşturuyorlar. Syrianokhori'de (Yayla) çatışmayı yaşamış olamayacak kadar genç bir adam bize şöyle diyor: "Tüm o kayıplar! Köyden dışarı çıkılamaz olmuştu! Tüm o ölümler! – Siz kaç ölü gördünüz?" Omuz silkiyor: "İhtiyarlar biliyorlar işte!"

Olayların uygun bir hale sokulmuş anlatısında, aynı zamanda KKTC'nin inşa yılları olan zor yıllar, "Kanlı Noel" açılır ve 1974 katliamlarıyla noktalılır. Fazıl Küçük mozolesinin bulunduğu meydanı süsleyen alçak-kabartmalarda, yetkililer Barbarlık müzesindeki o korkunç banyo ile diz çökmüş dua eden Maratha'lı ihtiyarı bir araya getirmişlerdir. Her iki olay aynı tasvirin üzerinde sentez edilmiştir. Bunlar, Türk tarafının iyi niyetinin ve meşruiyetinin delilleri gibi durmaktadır.

Konuştığımız kişiler, 1974'te savaşı ve göçü yaşayan Rumların çektiklerine hiç değinmiyorlar. Her iki taraf da sadece kendi toplumunun acılarını dikkate alıyor. Ötekilerin başına gelmiş daha büyük felaketler bir teselli kaynağı olmuyor. Biz ne zaman İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanmış dramlardan söz etsek, konuştuğumuz kişiler sözlerimizi soğuk bir ilgisizlikle dinlediler. Onların belleğinde iz bırakan felaketler, özdeşleşebileceklerini düşündükleri "benzerleri"nin başlarına gelmiş olanlardan ibaret: Giritli Türkler, Boşnaklar ve Filistinliler. Türk-Müslüman milliyetçi söyleminin, "Türk-İslam sentezi" söyleminin araçsallaştırdığı kurbanlar bunlardır.

DÖRDÜNCÜ KISIM

İki Dünya Arasında

Anavatan İşgalci Güç mü?

“Kıbrıs davası Türkiye’siz çözülemez.” Lefkoşe’deki Girne kapısında bulunan Fazıl Küçük’e adanmış anıtın üzerindeki yazıt, Türkiye’nin Kıbrıs’taki rolünü, dolayısıyla Türk ordusunun Kıbrıs topraklarındaki varlığını haklı çıkarmayı amaçlamaktadır. Kuzey’den gelirken eski kente giden başlıca yolun üzerinde bulunan bu anıtın olduğu mahal, izinli Türk askerlerinin ve iş arayan Anadolu-luların uğrak yerlerindendir. Türkiye, Türk ordusu, Türkler Kıbrıs’ta öyle bir yer tutmaktadırlar ki, konuşmaların zorunlu konularından biri haline gelmişlerdir. Onlar hakkında herkes kendi görüşünü belirtmektedir. Bazıları çok kesin görüşleri savunurken, birçok kişi ne istediğini pek bilmemekte ve Türk siyasetini tam olarak benimsemekten reddetmeye uzanan bir yelpazede, farklı görüşler savunulmaktadır.

Dogma ve kuşku

Nisan 2001, güneş şimdiden yakmaya başladı. İçinden geçtiğimiz eski Ortodoks köyünde bir kahvehanenin çardağının gölgesine sığınıyoruz. Çalışmak istemiyoruz. Bu yüzden, hepsi içeriye toplanmış müşterilerin bilinçli olarak uzağına yerleşiyoruz. Karşı kaldırımda, bir adam bahçesinden topladığı marulla-

rı satıyor. Biz kahvelerimizi ısmarlarken, adam karşıdan karşıya geçiyor, bir iskemle alıp güneşe yerleşiyor. Bizimle İngilizce bir sohbet başlatmaya uğraşüyor ve sonunda Fransa'yı bildiğini söyleyerek merakımızı uyandırmayı başarıyor. İskemlelerimizi güneşle gölgenin sınırına yaklaştırıyoruz. Bu arada yabancıların varlığı ilgilerini çeken başka kişiler de kahvehaneden çıkıp taraçaya oturuyorlar. Masalarda gruplar oluşuyor ve dağılıyor, çünkü çok geçmeden her şey bizim etrafımızda dönmeye başlıyor, herkes bizimle konuşmak istiyor. Ama marul satan adam, Abdullah, bizimle ilk bağı kendisinin kurduğunu belirtmek ister gibi, durup durup bize bir marul yaprağı uzatıyor ve kendisi gibi onları güçlü ısırlıklarla çiğnememizi söylüyor: "İyi bu, doğal, bahçemden topladım." Böylece biz onun uyrukları oluyoruz ve sohbeti o yönetiyor.

Altmışlarındaki bu adam aylak durmamak için yetiştirdiği sebzeleri satıyor. Kıbrıs'la sık sık kaldığı İngiltere arasında gidip gelirken, birçok kez Fransa'yı da motosikletle katetmiş. İngiliz ordusunda askerlik yapıp yapmadığını sordüğümüzde, kızıyor ve kendisinin antimilitarist olduğunu, askere alınmayı hiçbir zaman kabul etmediğini açıklıyor: "İngilizlere şöyle dedim: 'Yeterince adamınız yok mu sizin? Jetleriniz, malzemeniz, ne yapacağınızı bilemediğiniz kadar çok silahınız, her tarafta üsleriniz var ve hâlâ birkaç Kıbrıslıya mı ihtiyaç duyuyorsunuz?' İngilizler bizi orduya ve polise alarak gayet güzel kullandılar doğrusu!" Sorularımıza rağmen, doğduğu yerden pek söz etmiyor; Larnaka'nın Türk mahallelerinden birinde doğan bu büyük seyyah, anlaşılan oraya yönelik en ufak bir hasret çekmiyor. Ama gençlik günlerini hatırlayınca, çok geçmeden acı bir hadise geliyor aklına. Üç ay boyunca Rumların elinde tutsak kalmış, "1973'te," diyor.

"1974'te!" Daha önce farkına varmadığımız bir adam yüksek sesle sohbete karışıp yanlış düzeltiyor. Dimdik duruyor; yüzü sinek kaydı tıraşlı, boynunda beyazlığı göz alan ipek bir fular takılı. Yüksek sesle İngilizce konuşarak konuşmanın yönetimini devralıyor ve Abdullah'ın tutukluluğuna ilişkin sözlerinin ardından Rumları lanetlemeye başlıyor: "Böyle insanlarla

bir arada yaşanamaz. Bütün dünya insan hakları diye başımızın etini yiyor! Peki, Rumlar niye hiç suçlanmıyor? Bizim neler çektiğimizi, bu ambargo yüzünden neler çekmeye devam ettiğimizi biliyor musunuz? Niye dış dünya bizi tanımıyor? Cumhurbaşkanı Denktaş haklı. Onun siyasetini desteklemek gerek. Haklı olduğunun en iyi kanıtı da, şu anda huzur içinde yaşıyor olmamız. Ayrı yaşamaya devam etmeliyiz. Her halükârda Rumlar Ledra Palas'a geçmemizi engelliyorlar¹ ve pasaportunuza KKTC damgası vurulmuşsa sizin bile geçmenize izin vermezler!"

Bu çıkış toplulukta bir an buz gibi bir hava esmesine neden oluyor, sonra her şey canlanıyor. İngilizce anlayanlar söylenenleri diğerlerine çeviriyor. Fularlı adamın sözlerinin izleyenler tarafından paylaşılmadığı görülüyor. Bazıları lafa karışıyor. Yerel lehçeyle konuşulan Türkçenin tonu ve ritmi yüzünden bir an tartışmanın dışında kalıyoruz. Abdullah ve arkadaşları dikkatimizi çekmeye, konuşmanın seyrini değiştirmeye uğraşırlarken, fularlı adam özel olarak bize hitap ediyor. Sahne giderek horoz dövüşüne benzemeye başlıyor. Neredeyse yumruk yumruğa gelecekler, ama sonunda bikan fularlı adam kalkıp gidiyor.

Şimdi kahvehane müşterilerinin hepsi etrafımıza toplanmış halde, KKTC'nin yaşadığı ekonomik sıkıntıları öfkeyle tartışıyorlar. Kısa süre önce yapılan devalüasyon onları endişelendirmiş. Özellikle de İngiltere vizelerinin bedelini artık ödeyememekten korkuyorlar; o dönemde dışarıya tek çıkış kapısı bu. Fularlı adamın söyledikleri köylüleri kızdırıyor. Onun Denktaş'a ve Ankara'daki üstlerine karşı böylesine kesin bir dille ifade ettiği mutlak güven, zaten kıt olan gelirleri iyice tehdit altına giren bu insanlar tarafından bir provokasyon olarak algılanıyor. Abdullah yeniden geçmişe ve kendi kanaatlerine dönüyor: "Biz hakikati istiyoruz, hakikati söylemeliyiz. Yalanlar ülkesinde yaşıyoruz. Ben yabancıların ne düşündüklerini biliyorum! Aya Varvara'daki ikonaların taklit olduklarını biliyorum!

1 Adam haliyle yanılıyordu: Nisan 2003'e kadar onun karşı tarafa geçmesini olsa olsa KKTC polisi engellemiş olabilirdi.

Belki biri ikisi sahicidir! Geri kalanı çalınmış!”² Sonra Abdullah savaşa geliyor. Ona göre Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasında bir din sorunu veya anlaşmazlık söz konusu değildi: “Bunun delili, 1974’te Rumların birbirlerini kesmesi! Yaşadığımız sorunların tek sorumlusu EOKA ile TMT!”

Bu adların anılması herkesin anılarını canlandırıyor. Birisi, “Ben bu hikâyede babamla ailemden iki kişiyi kaybettim” diyor bize. Diğerleri sadece mallarını kaybetmişler, ama aldıkları ve yetersiz buldukları tazminatlar onları avutmuyor. 1974’te terk etmek zorunda kaldıkları Larnaka çok aranan ve müreffeh bir kıyı bölgesinin merkezi olmuş. Zaten herkes tazminat alamadı, diyor Abdullah, “sosyalistler almadı.” Diğerleri de Larnaka’nın aynı mahallesinden ve Londra’ya gitme cesaretini gösteren eski komşularına gıpta ile bakıyorlar.

Ama fularlı adam geri geliyor. Konuşmaya yeniden hâkim olup, tüm dünyaya beddua okumaya başlıyor: “Birkaç Amerikalı Libya’da veya başka bir yerde tehlikeye düşse, Amerika müdahale ediyor. Türkiye 1974’te *kendi insanlarını* kurtarmak için müdahale etmemeli miydi yani?” Bizim herkese eşit ölçüde dikkat gösteren varlığımız köyün ileri gelenini öfkeliyor ve gerilimi de körüklüyor; herkesle vedalaşıp oradan ayrılmayı yaşıyoruz. Abdullah’dan biraz daha marul satın alırken, birkaç kişi karşı kaldırımında yanımıza gelip bizi bir kenara çekiyorlar: “Kriz bu herifin umurunda değil, ayda iki milyar geçiyor eline.”³ Emekli subay, üstelik de köy camisinin hocası! Küçük Denктаş sanki. Biz bu krize dayanamıyoruz artık!” O yıl yaşanan ağır ekonomik kriz Kuzey Kıbrıs toplumundaki bölünmeleri keskinleştirmişti. Durumdan çıkar sağlayanlarla kendi kaderine terk edilmiş olanları karşı karşıya getiren gerilimlerin üzerindeki peçe düşmüştü. Bu kriz, konuştuğumuz kişileri yöneticilerinin politikasını şiddetle eleştirmeye yöneltmişti.

2 Oraya fazla uzak sayılamayacak bir yerdeki Saint Barnabas (Ay Varvara) manastırı, KKTC rejimi tarafından onarımı ve bakımı yapılan az sayıda binadan biridir ve turistik amaçlara hizmet etmekte, Türklerin hoşgörüsünü ve geniş görüşlülüğünü sergilediği varsayılmaktadır.

3 O dönemde yaklaşık 1800 euro.

Fularlı adamın tavrı ise ellerinde belli bir iktidar bulunan veya ileri gelenler arasına katılma hayalleri kurarak onlar gibi davranmaya çalışanlar tarafından paylaşılıyordu; Beşparmak dağının kuzey yamacına, ormanların ve akarsuların arasına yerleşmiş büyük bir köyde rastladığımız bir öğretmen bu ikinci gruptandı. Bu köy, Mari Türk bölgesinin eski sakinlerinin bir bölümünü de ağırlıyor. 1999 yılının o Ağustos akşamı, merkezdeki kahvehane hıncahınc dolu. Biz de bir masaya oturuyoruz ve alışıldık selamlaşmaların ardından her zamanki gibi bir müşterinin davetini beklemeden, doğdukları köyden konu açarak yan masalarla sohbe giriyoruz. Elimizde birkaç fotoğraf var; adamlar bunları elden ele dolaştırıp yorumlarda bulunuyorlar. Ama çok geçmeden bir siyasi komiser tavrı ve yetkisiyle konuşan gençten bir adam sohbeti yürütmeye başlıyor: mektep müdürü. Hemen hepsi kendinden yaşlı olan köylülerin arasında, bu alışılmadık duruma hâkim olmaya çalışıyor. Bir yandan bizi merak ediyor, ama diğer yandan da yarattığımız şaşkınlık yüzünden gergin; topluluğa Kıbrıs sorununun diplomatik yönleri üzerine uzun bir açıklama yapıyor, Türkiye’nin bir garantör devlet olarak izleme ve müdahale etme haklarını hatırlatıyor, Avrupalıların ikiyüzlülüğünü eleştiriyor, sonra daha göstere göstere bize, biz Fransızlara dönerek, Fransa’nın Türkiye’ye karşı tutumuna saldırarak son darbeyi indiriyor. Bize yöneltilen başlıca şikâyetler şunlar: “Sözde Ermeni soykırımı”nın tanınması,⁴ Kürt hareketine karşı Fransa’nın gösterdiği “iyi niyet” ve son olarak da Danièle Mitterrand’ın –o sırada Türkiye’de en çok tanınan Fransız şahsiyet– Kürt teröristlere verdiği destek. Bilinçli bir şekilde bizi

4 29 Mayıs 1998’de Fransız Ulusal Meclisi Ermeni soykırımının tanınmasını ön gören bir yasayı oybirliğiyle kabul etmişti. Birkaç gün sonra Türk Parlamentosu bu girişimi mahkûm etti ve birkaç hafta boyunca Türkiye Fransız karşıtı kampanyalara sahne oldu. Fransız Meclisi’nin kararı daha sonra Senato tarafından da onaylandı ve 18 Ocak 2001’de yasalastı. Türkiye’de basında veya kamuya yönelik açıklamalarda soykırım sözcüğünün “sözde” sıfatıyla birlikte kullanılması bir tür şart olarak kabul edilmektedir.

zor duruma sokmaya ve diğer müşterilerle olduğu gibi, bizimle de bir otorite ilişkisi kurmaya çalışıyor. İçtiklerimizin parasını ödüyor ve bizi topluluktan ayırıyor. Artık denetim altında, resmî bir ziyaretteyiz. Fazla bir şey öğrenemeyeceğiz.

Katokopia'da da (Zümrütköy) benzer bir saldırıya uğramıştık. Batıda, Morfu ovasındaki bu eski Ortodoks köyü tampon bölgeye bitişiktir; bölge sakinlerinin çoğu eski bir karma köy olan Peristerona'dan gelmişler; beş kilometre ilerideki bu köyü görebiliyorlar, ama yirmi dokuz yıl boyunca oraya bir kez olsun gidememişler. 2000 yılının Ağustos ayında, sıcak bir öğle vaktinde birkaç müşterinin kâğıt oynadığı kahvehaneye giriyoruz. İçlerinden yaşlı bir adam bize sesleniyor, sonra da arkadaşlarını bırakıp bizimle sohbet etmeye geliyor. Bu emekli öğretmen Polis bölgesinden. Ama eski köyüne hiçbir ilgi duymuyor ve hemen Avrupa'ya, bu "Hıristiyan kulübü"ne ve onun Türkiye'ye yönelik "haksız" politikasına karşı hınçlı ve genel bir monolog tutturuyor. Avrupa'nın, Türkiye ve Müslümanların üç ezeli düşmanının etkisi altında kaldığını söylüyor: Yunanistan, Ermenistan ve İsrail.⁵ İşin en kötüsü de, Avrupa'nın kısa bir süre sonra "bir kukla devleti, Rum yönetimini" bünyesine kabul edecek olması. Çok öfkeli bir halde, o da bize jeopolitik konusunda bir kahvehane dersi verip, halkların ayrılma hakkını savunuyor, tabii bu arada Türkiye'nin aynı hakkı Kürtlere tanımadığını unutuyor: "Niye ayrılıkçı Slovakya'yı⁶ hemen tanıdılar da, bizim cumhuriyetimizi hâlâ yasadışı kabul ediyorlar?" Adam, diplomatik bir haksızlık olarak gördüğü ve bizi de Fransız ve Avrupalı olarak suçortağı saydığı bu duruma tahammül edemiyor. Saldırgan bir tavırla ve sabit bakışlarla hiç ara vermeden, bizim de monologuna katılmamıza izin vermeden konuşuyor. Ağzından dökülen söz seli ne önüne bent çekmemize ne de başka bir mecraya yönlendirmemize izin vermeden öfkeyle akıyor. Sıkıntıyla hakışıyoruz: Ne zaman duracak? Lafı değiştirmeyi deniyoruz, köydeki işler, insanların hayatı hak-

5 Öğretmen, İsrail'in en sağlam askeri müttefiklerinden birinin Türkiye olduğunu anlaşılan biliyordu.

6 Bu konuşma yapıldığı sırada bir Slovak heyeti KKTC'yi ziyaret ediyordu.

kında sorular soruyoruz, hiçbir faydası olmuyor. Önceden hazırlanmış, kapalı söyleminden, propaganda söyleminden bir an olsun uzaklaşmıyor. Kısır ve cesaret kırıcı bir görüşme bu.

Pigi'li (Alaniçi) mühendis Harun da bizi suçlamıştı. Ona ve daha pek çoklarına göre, Avrupa'nın onca kayırdığı Rumlar şiddetin tek suçlusuydular. Tüm kanıt sistemi onları kesin bir biçimde mahkûm etmek üzerine kurulu. Kesin bir örnekten, bir bazuka mermisiyle sakat kalan babasından yola çıkıp hemen yakındaki üç köyde, Aloda, Santalaris ve Maratha'da yapılmış katliamlara geçiyor. Başka görüşmelerde de rastladığımız üzere, bu olaylar onun genellemeye gitmesine izin veriyor: "Onlar vahşi!" Ama bu hınçlı adamı asıl öfkeliendiren güncel bir konu, uluslararası topluluğun yaptığı bir "haksızlık." Bir gün önce, İstanbul'da toplanacak (Kasım 1999) OSCE [Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü] zirvesine hazırlık görüşmelerine "Rumların başkanı" Glafkos Klerides tüm adayı temsilen davet edilmişti. Rauf Denktaş'ın ve Türk diplomasisinin konuyla ilgili hiddeti Türk medyasında geniş yer bulmuştu. "Türklerin de mi başkanı yani?" diye gürüyor Harun; "Onlarla birlikte yaşamak zorunda mıyız?" Gerçek onun gerekse beyaz fularlı adamın gözünde, Rumlar çoktandır kötü niyetli olduklarını kanıtlamışlardır ve artık ortak bir yaşam söz konusu olamaz. Zaten niye birlikte yaşamak zorunda olsunlar? "Kıbrıs, iki ulustur." Bu görüşme olduğu sırada hüküm süren Yunan-Türk dostluğu havasına rağmen,⁷ Harun Yunanlara karşı köpürüyor: "Megali İdea'yı gerçekleştirmek istiyorlar. İstanbul'u, İzmir'i, Trabzon'u istiyorlar. Ama Türk ordusunun istese bir günde Atina'ya girebileceğini hâlâ anlamadılar." Sık sık görüldüğü üzere, resmî saldırganlığın yankıları propaganda kalıplarını aynen kullanan özel görüşmelerde de hissediliyor.

Köy ileri gelenleri propaganda sürecinde üstlendikleri bu aracılık rolünden hoşlanıyorlar. Güney'den gelenler çoğunlukla hasret duygusunu bastırıyorlar, çünkü militanların katılığına sahipler. Taksim fikrini halka kabul ettirmek görevi ise memurlara veya öğretmenlere düşüyor. Kutlu Adalı 1963'te, "Bir

7 Adapazarı ve Atina'da Ağustos ve Ekim 1999'da yaşanan iki deprem karşılıklı bir dayanışma ve dostluk atılımına neden olmuştu.

öğretmen mutlaka ülkücüdür” diye yazıyordu.⁸ Bugün çoğu köylerinde hoca olarak kalmışlar. Taksim politikasının bu aktörlerinin hâlâ sahiplendikleri bir rolü –en azından memur veya öğretmen sıfatıyla konuştuklarında– sorgulamaları kolay değil. O zaman, özellikle de yabancıların yanında, kendilerini Türk müdahalesini ve Denктаş’ın politikasını meşrulaştırmak zorunda hissediyorlar. Bu amaçla da, gerektiğinde 1974’ten önce Türk toplumunun karşılaştığı büyük sıkıntıları hatırlatıyorlar. Sık sık zikrettikleri “jeopolitik”, bir kadere katlanmanın, modern bir *fatum*’a boyun eğmenin ifadesi: Çatışma onları buna zorluyor. Görüşlerinde, ilk bakışta akılcı kanıtlara dayanıyorlar. Yok sayılamayacak bir “gerçekliğe” gönderme yapmayı seviyorlar. Örneğin, “kendisini Ortodoks kuşatmaya karşı korumak zorunda olan anavatan sahillerinin hemen yakınındaki” Kıbrıs’ın coğrafi konumu bir “gerçeklik.” Ada’daki uzun Osmanlı geçmişi bir diğer “gerçeklik.” Her dogma gibi, “jeopolitik” söylem de kuşkuları bertaraf etmek ve küçük Kıbrıs Türk toplumunu ayakta ve birleşik tutmak için geliştirilmiş. KKTC’deki durum pek iç açıcı olmasa da, Türkiye onun daha da kötüye gitmesini engelledi, diye düşünülüyor. Bu söylem güven veriyor ve onu kullananlar da zaman zaman güven tazeleme ihtiyacı duyuyorlar: “Jeopolitik” geçmişi açıkladığı gibi, bugünü de gerekçelendiriyor.

Bize bu tür görüşleri her zaman erkekler ifade etti. Kadınların hemen hemen tamamen dışlandıkları kahvehane tartışmalarının etkisi mi bu? Yoksa askerlik eğitiminin sonucu mu? Ya da analiz yeteneğini, soyutlama gücünü, görüş genişliğini ve her koşulda, özellikle de yabancıların yanında, acılı ve ihtilafli bir geçmiş anılırken duygularına hâkim olabildiğini göstermek isteyen bir erkek varoluş tarzı mı rol oynuyor? Her ne olursa olsun, bu görüşlerde dile getirilen gerilim KKTC veya Türkiye açısından koşullar zorlaştıkça güç kazanıyor.

Ama Türkiye’ye duyulan şükran sadece bir propaganda izleği değil. Kendiliğinden, samimi, beylik kalıplardan sıyrılmış bir şekilde de ifade ediliyor. Bazıları çektikleri acıları hatırla-

8 Kutlu Adalı, *Dağarcık*, age, c. 2, s. 12.

dıklarında ürperirken, kimileri de herhangi bir felakete maruz kalmadıkları için Allah'a ve Türkiye'ye şükrediyorlar. Şükran duygusu, Ada'daki Türk varlığının onay görmesi mutlaka milliyetçi bir inancın ürünü olmayabiliyor. Psyllatos'lu (Sütlüce) İsmail'in durumu böyle. O bizzat acı çekmemiş ve anlattıklarının arasında ikide bir "Bin bir bereket Türklere!" deyip duruyor. Köyün ileri gelenlerinden değil, bizimle bahçesinde, hiçbir tanık yokken konuşuyor ve söylediklerinde gerçekten samimi. Onun gözünde Türkiye ve Türk ordusu kendisinin ve yakınlarının huzurlu bir hayat sürdürmelerini garanti ediyor. Bu insanların çoğunun tek dileği huzurlu bir hayat sürmek ve onları anlamamaya imkân var mı? EOKA'ya karşı düzenlenen operasyonlara "bulaşan" Türk yardımcı polis kuvvetleri, çatışmalar sırasında ilk seçilen hedefler arasında yer almışlardı. Hâlâ intikamdan korkanların gözünde, "cumhuriyetleri"nin yaşadığı mahrumiyeti ve Türk varlığının ağırlığını kabul etseler bile, statükonun sürdürülmesi bir zorunluluk.

İktidar hem bu korkuları hem de "jeopolitik" kanıtları kullanıyor; çok ciddi olaylar, hatta bir savaş çıkabileceği korkusunun halkı Türk ordusuna bağlı kılacağı hesabını yapıyor. Denktaş iktidarının birleşme yanlılarına karşı ileri sürdüğü idealler, "barış içinde yaşamak" ve "geceleri huzur içinde uymak." Hükümet, geçmiş şiddetin anısını uzun süre bir araç olarak kullandı. Çift toplumlu yaşamdan hoşlanmayan ve birleşmiş bir Ada isteyenler bile, bu kanaatlerini sonuna kadar götürmekten çekiniyorlar, çünkü 1960'lı yılların tekrarı olacak bir gelecekte korkuyorlar. Ama 2001'deki ekonomik kriz ve 2003-2004'te Yeşil Hat'tın açılacak olması, Kuzey Kıbrıs iktidarına ve Türk politikasına yönelik eleştirilerin giderek daha açıkça dile getirilmesine yol açıyor.

Türk politikasının kesin olarak reddi

2000 yılından önce muhalifler veya kuşkucular, konuya temkinli tavırlar veya sözlerle yaklaşmayı tercih ediyorlardı. Kıbrıslılar statükodan duydukları bıkkınlığı çoğunlukla veciz

imalarla dile getirmişlerdir: “Evet, Kıbrıs güzeldir ama, hepsi o!” veya “Evet, barış içindeyiz, ama barış karın doyurmuyor!” Muhalefet, otoriter tavırlar takınabilen her iktidar karşısında olduğu gibi, görüşlerini mizah yoluyla dile getiriyordu: 1999’da “Dağyolu’nda yol yok, telefon çalışmıyor, ama dört güzel bay-
rağımız var!” demişlerdi.

Nisan 2000’de Denктаş “yeniden seçildikten” sonra, yönetici ekibe yönelik cleştiriler giderek genişledi. Seçimi izleyen gün-
lerde, kınamalar henüz üstü kapalı ve dolambaçlı bir biçimde ifade ediliyordu. Kırk yaşlarında bir adam kendisiyle konuşma-
ya henüz başlamışken bize 1982’de yayımlanmış ve Kıbrıs’ta bir süre yasaklanmış bir kitabı gösteriyor ve önceden işaretlen-
miş bir sayfayı açıyor. “Barış harekâtı” altı yazılı bir karikatürde, ellerini başlarının üzerine koymuş bir savaş esiri sırası görül-
yor. Her şey söylenmiş oluyor böylelikle. Adam Türk müdahale-
lesini onaylamadığını belli ediyor. Sonra bize 19. yüzyıl sonun-
da yaşamış Kıbrıslı üç Müslüman kahraman hakkında kitap-
lar bulunduğunu söylüyor; Bulli’ler (Pullia) İngilizlerle sava-
şan şerefli eşkıyalarmış;⁹ böylece Ada’daki Rumlarla Türklerin ortak bir davası bulunduğunu ima ediyor. Görüşlerini temkin-
li bir biçimde sergilemek, kartlarını teker teker açmak için uy-
gulanan karmaşık bir strateji söz konusu. Konuştuklarımız ara-
sında, 1974’ten önce Türk milliyetçileri tarafından barışçıların veya muhaliflerin öldürülmesini ve komutanların Türk bölge-
lerindeki mutlak iktidarını kınayan ender kişilerden bu adam. Bu konuda doğrudan tanıklık edemeyecek kadar genç, ama do-
laşan söylentilerden, mesela Türkiye’den gelmiş bir komutanın emriyle Palos yakınındaki bir köyde muhaliflerin infaz edildi-
ği iddiası veya köy “kızlarını kullanan” Avdimu komutanının hikâyesinden haberdar; söz konusu komutan “ortadan kaybol-
muş”, herhalde öldürülmüş. TMT’nin, toplumlar arası karşıtlığı derinleştirmek amacıyla, camilere sahte saldırılar düzenledi-
ğini de duymuş. Beylik kalıpları reddediyor ve 1960’lı yılların

9 Karş. M.C. Kareklas, *The Criminal Activities of Hasan Poulia*, Nikosia, 1938. Türkçe olarak şu başlıkla yayımlanmıştır: *Hasan Bulliler’in Suç Faaliyetleri*, Lefkoşe, Işık Kitabevi, 2001.

karanlıkta bırakılmış belleğini ve o dönemin anti-kahramanlarının anısını aktarıyor; 1960'lı yılların cemaatçi politikasına karşı çıkan Dr. İhsan Ali bu karşı-kahramanlardan biri.¹⁰ Bu etkili, ama herhangi bir partiye aidiyetini açıklamayan adamın gözünde, Denктаş bir kukla sadece: “Kıbrıs Türkleri, Türk çoban tarafından güdülen bir sürüden başka bir şey değil.”

Ailesi Güney'in küçük bir köyünden olan Ali de öfkesini bizimle paylaşıyor. 1974'teki göç sırasında 4 yaşındaymış. Karısı, güzel Sibel sadece 1 yaşındaymış, ama karışıklık dönemini ağır bir biçimde hisseden ebeveynleri ona katliamlardan duydukları büyük korkuyu aktarmışlar. 1998'deki ilk karşılaşmamızın ardından, bu çift bizi birçok kez ve her zaman hararetle ağırladı. Sürülen bir Rum ailenin evine yerleşmişler. Yıllar geçtikçe ilişkilerimiz dostane ve güven dolu bir hal aldı. Çift bize yöreyi gezdirmeyi ve bizimle birlikte Kuzey sahilindeki köylerde dolaşmayı seviyor. Ali ağırbaşlı ve sakin bir adam. Biraz topluca, sesini asla yükseltmiyor ve öfkelerini bastırmayı tercih ediyor; bizim yanımızda bunları sadece çatılan kaşları veya somurtkan bir suskunlukla gösteriyor. Ama buna rağmen, yetkililere yönelik eleştirilerini çok açık ve analitik bir biçimde dile getiriyor; eleştirileri epey ileri gidiyor ve kesin bir dille ifade ediliyor. Sibel daha açık yürekli ve öfkesini de memnuniyetini de gizlemeden gösteriyor. Gezinti göze çarpan binbir şeyin serbestçe yön verdiği dereden tepeden konuşmanın yolunu açıyor, uyanan çağrışımlar bazen sohbeti Kıbrıs güllerinin kokusundan daha hassas konulara da sürüklüyor. Nisan 2000'de, belki de henüz Denктаş'ın “yeniden seçilmesi”nin tesirinden kurtulamamış olan Ali, yetkililere ve KKTC'deki tüm mevcut sisteme karşı duyduğu güvensizliği ifade ediyordu. Ziyaret ettiğimiz manastır şantiye halindeydi, çünkü otele dönüştürülüyordu. Eski ibadet yerlerine gösterilen bu saygısızlık onu ra-

10 Yaptığımız görüşmelerde bu kişiden sadece bu konuşmada söz edilmişti. Daha sonra İhsan Ali'nin hatıraları Kuzey Lefkoşe'de Türkçe yayımlandı: İhsan Ali, *Hatıralarım*, Galerî Kültür Yayınları, 2002. Onun yeğeni olan ve Güney Kıbrıs'ta kalıp Kıbrıs Cumhuriyeti hizmetinde diplomatlık yapan Özdemir Özgür'ün hatıraları da yayımlandı: *Cyprus in My Life. Testimony of a Turkish Cypriot Diplomat*, Mannheim, Möhnesee, Bibliopolis, 2001.

hatsız ediyor ve kilisenin ne olacağını, bu şantiyenin yasal olup olmadığını merak ediyordu. Taraçadan görülen manzarayı tamamen politik bir tarzda yorumladı. Kasaba ile deniz arasına sıralanmış çok sayıdaki lüks otele bakıp bize Asil Nadir'den, "KKTC'nin büyükçe bir bölümü"ne sahip olduğunu söylediği bu meşhur Kıbrıslı-İngiliz iş adamından söz etti. Çift, bu çok sayıda otelin, barın, kumarhanenin kolaylaştırdığı yasadışı işlerden, kaçakçılıktan, para aklama operasyonlarından huzursuzdu. Onlarla ne zaman karşılaşsak, Ali ve Sibel kayırmacılıktan ve arpalıklardan duydukları öfkeyi dile getiriyorlardı.

Cumhurbaşkanlığı seçimi komedisinden sonra, epey yüksek mevkilerdeki insanlar bile özel sohbetlerde konuşmayı göze alıyorlardı. Bizi ofisinde kabul eden bir ileri gelen üzgün bir hava ile şöyle deyivermişti: "Seçimler nasıl oldu gördünüz mü?" Sonra birkaç saniye sessiz kalmış, bu konuya girip girmemekte tereddüt etmiş, devamında daha havadan sudan şeylere yönelmişti. Halbuki sekreterini de ofisten çıkarmış ve ayağa kalkıp kapıyı örtmüştü. Denктаş ve Klerides'in elli yıldır dost oldukları, aslında aynı amacı güttükleri bize durmadan söyleniyordu: "Denктаş ve Klerides buluştuklarında Kıbrıs hakkında tek söz etmediklerine emin olabilirsiniz. Denктаş kuşlarından, fotoğraflarından, Klerides de kendi hobilerinden bahsediyordur. Çok uzun zamandır tanışıyorlar." Halk oylamasından birkaç gün sonra bu gözü açık yorumu yapan esnaf, Rumları, yönetici ekibi ve Ada'daki Anadoluluları, hep birden aynı sepete dolduruyordu.

Batan bankalar, 2001'in ekonomik krizi dillerin çözülmesine ve birçok Kıbrıslının Türkiye'ye ve Denктаş rejimine karşı şükran duyma görevinden kurtulmasına yardım etti. Örneğin, kahvehane olarak da kullanılan kasap dükkânlarından birine girdiğimizde, önce şaşırان yaşını başını almış müşteriler bize memleketlerinden, Diarizos vadisinden büyük bir sevgiyle söz etmişlerdi. Sonra her şeylerini yitirmelerine yol açan savaşa ve "tam bir saçmalık" diye niteledikleri göçe beddua etmeye koyuldular. Aldatılmışlık duygusu içinde geçmişi yeniden değerlendiriyorlardı: "İstanbul'da Türkler, Rumlar, Erme-

niler, Yahudiler birlikte yaşıyorlar.¹¹ Biz niye yapamayalım ki?" Anılarını ve kırılganlıklarını gözden geçirdikçe, Denктаş'ın politikasını ve bu politikanın kendilerini sürüklediği çıkmazı çok ağır sözlerle nitelediler. Krizin ışığında çıkardıkları bilanço tamamen olumsuzdu.

O yıl Ali tiksinti içindeydi, yüzü asıktı ve göç etmeyi düşünüyordu: "Sanayi önce 1974'te mahvoldu. Gelenler her şeyi yağmalayıp hiçbir yatırım yapmadılar. Şimdi devalüasyon tasarruflarımızı da eritti, satın alma gücümüz %40 azaldı ve her şey Türkiye'dekinden daha pahalı! Türk ürünlerine bir de gümrük ödüyoruz, bu kadarı da fazla artık!"

Bizi köyündeki Ortodoks mezarlığına götüren genç kadın, Melek, ebeveynleri 1974'te Lefka'ya sığınmak zorunda kaldığında sadece dokuz aylıkmiş. Ama bütün bunlardan sanki o sırada bir yetişkinmiş gibi söz ediyor ve tıpkı Onur'un kiler gibi üç kez kaçmak zorunda kalmış ana-babasının yaralarını içinde taptaze taşıyor. "Bu hayat değil ve şimdi bile huzurlu değil. *Thay have no hope* [Umutları yok]." Ana-babasının katlandığı sıkıntılar yüzünden Rumlara değil Türklere ileniyor. Bir önceki kuşak tarafından aktarılmış başarısızlık duygusuna onun kendi kişisel kırılganlığı ekleniyor; gelmeye devam eden Anadolu'lar az şey istedikleri için iş olanağı bulurken, Melek işten çıkarılmış. "Sorunlarımızın hepsi Türkiye'den geliyor. *I'm against Turkey!* Ben Türkiye'ye karşıyım!" Bizimle birlikte yıkık mezarlığın civarında dolaşırken, köyü çevreleyen güzel manzarayı işaret ediyor. Olgunlaşan buğday başaklarının yeşille sarının tüm nüanslarını sergiledikleri bir mevsimdeyiz. Rüzgâr ekinleri harelendiriyor, başakları hışırdatıyor. "Bakın, her şeyimiz var, ama hiçbir şey satamıyoruz. Devlet çiçek üretimi gibi bazı ürünleri teşvik ediyor, sonra hiçbir karşılığı ödenmeden her

11 İstanbul 1915 olaylarının dışında kalsa da, yine de kalan Ermeni sayısı azdır; Yahudilerin çoğu İsrail'e gitmiştir ve 1955-1963 krizlerinden sonra Rumların sayısı da yirmi kat azalmıştır. Bu üç millet'ten geriye sadece çok küçük cemaatler kalmıştır. Karş. Yahya Koçoğlu'nun bu nüfusun üyeleriyle gerçekleştirdiği görüşmelerden oluşan kitaplar: *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, 2001, ve *Hatırlıyorum. Türkiye'de Gayrimüslim Hayatlar*, 2002; her iki kitap da Metis yayınları tarafından basılmıştır.

şey mahvolup gidiyor. Üç dört yıl önce üreticiler Antalya'ya ve Türkiye'nin geri kalanına büyük miktarda karanfil gönderdiler, paraları hiçbir zaman ödenmedi ve bir hiç uğruna borçlandılar.¹² Ne olup biteceğini bilmemekten bıktık usandık! *We don't know* [Bilmiyoruz]. Hiçbir şey bize ait değil ve ürettiğimizi de satamıyoruz. *We have anger* [Kızgınız]. Bıktık artık!" O zor dönemde Türkiye'nin KKTC'ye verdiği "yardımlar" bile eleştiriliyordu: "Parayı veren düdüğü çalar!"

Melek öfkeli, belki de geçici bir tepki gösteriyordu. Çok uzun sürmüş bir vaziyete yönelik inatçı red, sıradışı bir adamın şahsında temsil ediliyordu. Biz onunla 2002 yılında, bir akşam geçmişin bazı izlerini arayarak kentlerin civarındaki o boş arazilerde, iddialı villalarla süpermarketlerin ekilmemiş tarlaları kapladıkları bölgelerden birinde dolaşırken tanışmıştık. Bir çift koyunlarını topluyor. Adam, Veysi ve karısı, Ülfet bize sesleniyorlar ve bir süre sohbet ediyoruz. Kim olduğumuzu merak ettiklerinden sohbe devam edebilmek için işleri bitene kadar sabretmemizi rica ediyorlar. Onlar süt sağarken biz onların çoban kulübesinin yakınında bekliyoruz; incir ağaçlarının ve çalılıkların arasındaki sactan yapılma bir kulübenin etrafındaki çitten ibaret bir yer burası. Birazdan gece olacak, küçük bir sel yatağının yamaçları arkadaki banliyöyü gözlerden gizliyor, bir baykuş gözlerini üzerimize dikmiş. İri yarasalar dönüp duruyor. Bu çevre içinde, çobanlarımız, Yılmaz Güney'in *Sürü* filminde hayvanlarını Ankara caddelerinde güden Hamo Ağa gibi, çekiçle dövülmüş, yamyassı edilmiş bir kırsallığın dokunaklı kalıntıları gibi görünüyorlar bize. Birlikte evlerine gidiyoruz. Ülfet günlük sütle hellim pişirirken, bir muşmula ağacının altında bir şeyler yiyip sohbet ediyoruz.

50 yaşlarında olan Veysi muhalif bir insan. Ebeveynleri de çobanmış ve karma bir köyde yaşıyorlarmış. 1964'teki çatışmalar sırasında aile evini terk etmek istememiş ve Rumların arasında kalmışlar. Başlarına hiçbir şey gelmemiş. Ama 1974 olay-

12 1997'de, yönetim çiftçileri çiçek yetiştirmeye teşvik etti, ama satın alınan karanfillerin parası ödenmedi, diğer çiçekler ise yulaf fiyatına satılabildi veya çöpe gitti.

ları bir felaket gibi yaşanmış. Veysi, Rum komşularının babasına yaptıkları son ziyareti iyi hatırlıyor. “Köyden ayrılmak istemiyorlardı, ama kendi istekleriyle gittiklerini belirten bir belgeyi imzalamak zorunda kaldılar. Umutsuzdular. Biz birlikte yaşıyorduk. Bu hikâyelerden önce, Türk veya Rum olduğumuz aklımıza bile gelmezdi. Neler olup bittiğini anlamıyorum. *I don't understand.*” Genç Melek gibi, Veysi de bizimle Türkçe konuşmayı reddediyor. İngilizce konuşuyor, ama bunu öyle beceriksizce yapıyor ki ne dediğini anlatmak için jestlere, ses taklitlerine, çeşitli gürültülere ve mimiklere başvurmak zorunda kalıyor. Ama biz Türkçe konuştuğumuzda ne dediğimizi dinlemeyi reddediyor. Neyse ki karısı daha dengeli bir biçimde konuşmaya karışıyor ve aracılık yapıyor.

Veysi'nin inatla yapıştığı eski bir yaşam tarzından kalma, saf bir çoban olmadığı çok geçmeden anlaşılıyor. Yakın bir tarihe kadar memurmuş, ama siyasi nedenlerle işten çıkarılmış. Lise-deki üç çocuğuyla işsiz kalan Veysi, vadinin dibinde paslanan babadan kalma çoban kulübesini yeniden elden geçirmek zorunda kalmış. Veysi yaşadığı sıkıntılara alayla karşılık veriyor ve her cümlenin sonunda, sanki kendisine hoş bir şaka yapılmış gibi gülmekten kırılıyor. Ama sessiz duran Ülfet soran bakışlarını yüzümüze dikip, sahte bir gülümseme içinde büzdüğü dudakları ve yukarıya kalkmış kaşlarıyla sanki bize şunu söylemeye çalışıyor: “Ne olacağız biz?” Ailelerine koyunları sayesinde bakabilmek için her gece geç vakitlere kadar çalışmak zorundalar. Ama güçlükler artıyor, otlakları villalar istila ediyor, çoban kulübesinin yakınında ot bulmak giderek güçleşiyor.

Gece ilerliyor. Mutfığa giden Ülfet peynir hazırlamayı bitiriyor. Taze helliminden almadan gitmemize izin vermiyor ve lor peynirinden de mutlaka tattırmak istiyor. Yorgun görünen çift kaygılarını bu kez daha ciddi bir havada dile getiriyorlar. “Her şey Denктаşçılara ayrılıyor.” Kendileri iki yakalarını bir araya getiremezken, bazılarının “dört veya altı emekli maaşı üstüne bir de ikramiye aldıklarını” söylüyorlar; “Bir süre sonra öteki tarafa gitmekten başka çaremiz kalmayacak. Onların yüzünden” diyorlar. Veysi'ye göre, 2002'den itibaren “birçok” Kıbrıs-

lı Türk Kuzey'i terk etmiş. "Biz de Ledra Palas'taki bir şenlik ve-silesiyle öteki tarafa geçtik. Ama bir günlüğüne, sadece görmek için. Sokaklarda dolaştık, bir kadeh bir şey içtik. Ledra'da kimlik kontrolü yapan Rum polisler bizi görünce dalga geçiyorlardı: *Come on, come on!*"

Lisedeki çocuklarından ikisi de yanımıza geliyorlar. Son sınıfta olan abla Süreyya ile kardeşi Ziya ciddi tavırlarıyla bizi etkiliyorlar. Kendilerini güç bir hayatın içine itmiş olsa da, ebeveynlerinin tercihiine saygı duyuyorlar ve onları hiçbir alay belirtisi sergilemeden dinliyorlar. Gelecekte ne eğitimi alacaklarından, KKTC'nin tecrit halinin yol açtığı belirsiz gelecekte söz ediyorlar. Bu cesur ailenin büyükleri ve küçükleri bedeli pahalı olsa bile görüşlerini sonuna dek savunuyorlar. Onların hıncı Türklere ve Anadolululara yönelik, Rumların aleyhine tek bir söz çıkmıyor ağızlarından. Elimiz kolumuz peynir ve meyva yüklü bir halde yanlarından ayrılıyor. Birkaç gün sonra Veysi ile, bu son derece sıradışı kişilikle tesadüfen yeniden karşılaşıyoruz; koyunlarıyla birlikte villalar ile bir süpermarket otoparkı arasında kaybolmuş gibi duruyor.

Kuzey Kıbrıs'taki Türk iktidarının aracı olan Türk ordusu 2000'den itibaren hoşnutsuzların hedeflerinden biri haline geldi. Ordunun tek başına hüküm sürdüğü Kuzey Kıbrıs'ta *Afrika* gazetesi onları işgal ordusu diye niteleme cüretini gösterdi. Ama eleştiriler nadiren bu denli doğrudan dile getiriliyor. Bizim konuştuğumuz insanlar, imaları, kısa çıkışları tercih ediyorlar, çünkü bu çok ciddi ve tehlikeli bir şey: Birlikte bir askerî kamp boyunca yürüdüğümüz adam, "Bize bunu dayatıyorlar!" diyor. 2002'de bir başkası, kapısının önünden geçen bir askerî cipe düşmanca bakarak konuşuyor: "Bunları görmek hoşumuza gitmiyor. Burası her zaman bir Türk köyüydü, ama bunları görmek hoşumuza gitmiyor." Başkaları daha temkinli bir tavırla turizmin gelişmesinin önüne çıkan engellerin arkasına sığınıp ordunun her yerde hazır ve nazır varlığının KKTC'nin imajını bozduğundan yakınıyorlar.

Genelde en kararlı muhalefet, memleketlerine, bir zamanlar yaşadıkları karma köylere hâlâ bağlı olan orta yaşın üzerin-

deki yetişkinler tarafından dile getiriliyor. Birçoğu sol bir partinin sempatzanı, hatta içlerinde Yurtsever Birlik Hareketi'nin (YBH), Barış ve Demokrasi Hareketi'nin (BDH) militanları da var; artık geride kalmış çocukluk günleri içinde de olsa iki toplumlu yaşamı tanımış en son kuşak olan kendi kuşaklarına düşen rolün bilincindeler. Savaş hali içinde bulunmamalarına rağmen, "barış" umudunu ifade ediyorlar, yani Kıbrıs bölünmüş halde kaldığı sürece çatışmanın bitmeyeceğini belirtmiş oluyorlar. Çok sayıda Anadoluğunun varlığını hepsi büyük bir siyasi tehlike ve açık bir karışıklık kaynağı olarak algılıyor.

SEVİLMEYEN KURTARICILAR

Anadolu asıllı nüfus, Türk siyasetini rahatlatmak ve gerek insan kaynağı gerekse seçmen ağırlığıyla geri döndürülemez bir durum yaratmak amacıyla Kıbrıs'a iskân edildi. Bu Anadoluğular, kendilerini koruyuculuk itibarıyla süsleyen resmî söylemi benimsiyorlar: Kıbrıslılara gururla, "Sizi biz kurtardık" diyorlar.¹³ Ama onların mevcudiyeti Kıbrıs toplumunu altüst etmiş. Kıskaçlığa, düşmanlığa, açık açık dillendirilen bir kine ve zaman zaman belirgin bir yabancı düşmanlığına neden oluyorlar.

Anadolulu portreleri

Anadoluğular, "torpilliler", işini bilenler ve kendi kaderlerine terk edilmişlerin yan yana yer aldıkları karmaşık bir nüfus grubu oluşturuyorlar. Tek ortak noktaları Anadolu olmaları. Çoğunlukla Kıbrıs'ı ve Kıbrıs sorununu sadece propaganda da anlatıldığı kadarıyla biliyorlar ve birçoğu neler olup bittiğini umursamıyor bile. Bu göçmenler aşırı milliyetçiliğe yakın ağlara takılmış durumdalar ve Anadoluğuların iskân edildiği köylerde çoğunlukla ülkücülerin tabelalarına rastlanıyor. Siyasi ağlar, hemşehrilik ağları (çoğunlukla Kürtler veya Karadenizliler) üzerine bindirilmiş. Kythrea'daki (Değirmenlik) beledi-

13 Karş. Ç. Güngör, age, çeş. yer.

ye lokantasını bir süre Halfetili Kürtler işletmişti. Bütün personel aynı köydendi. Menüde Urfa yemekleri vardı. Garson bize, Kıbrıs'taki Urfalıların sayısının "en az 10.000" olduğunu söylemişti. Karadenizliler de kuzey sahilindeki birçok köyü doldurmuş durumdalar. Hayvancılık yapıyorlar veya keçiboynuzu yetiştiriyorlar. Belki burada da sıkıntı içindeler, ama yetkili makamların bir ev, kimi zaman küçük bir işletme, ekecek toprak verdiği bu Türkiyelilerin çoğu Türkiye içinde başka bir yerlere göç etselerdi, böyle bir arpalık bulamazlardı. Birçoğu içinde bulundukları ev işgalcisi (*squatter*) konumundan memnun gözüküyor; Ada bölünmüş halde kaldığı sürece, hiçbir polis gücü gelip onları yerleştikleri evlerden çıkartamaz. Kythrea'da, okulun karşısında, Malatyalı ve Samsunlu aileler yaşıyor; köken ve kültür –Kürt ve Karadenizli– farklarına karşın iyi anlaştıkları görülüyor. Bir grup kadın bizi kahve içmeye davet ediyor. Biri okulda temizlik işlerine bakıyor, ötekiler evde veya tarlada çalışıyor. 1987'den beri oradalar ve her yıl ziyaret ettikleri memleketleriyle bağlarını da koruyorlar. "Kıbrıs'ı mı tercih edersiniz, Türkiye'yi mi?" Cevap hiç tereddütsüz geliyor: "Memleket gibisi yoktur!" Bazıları buraya yerleşeli çeyrek yüzyıl geçmiş; bize kahve ikram eden Ağrılı aile bunlardan. Kıbrıslı yaşam tarzını şu veya bu ölçüde benimsemişler ve kendilerine verilen evi yerel üsluba uygun bir biçimde, güzelce onarmışlar. Kürt ayrılıkçılarına karşı yürütülen savaşla sarsılan, buz gibi bir soğuk hüküm sürdüğü Ağrı'dan ayrıldıkları için memnunar.

Yerleşimcilerin iskân edildiği köyler kimi zaman son derece viran, pis, düzensiz bir halde. Bu konuda birincilik ödülü, etrafında buğdayların dalgalandığı bir yere, Lefkoşe'nin otuz km doğusuna kurulmuş, eskiden müreffeh bir kasaba olan Askeia'ya (Paşaköy) verilebilir.¹⁴ Orada Rumların anısını taşıyan her şey kazınmış veya kirletilmiş ve köy civarı araba enkazları, çöpler, molozlarla dolmuş. Halbuki çok sayıda traktör belli bir refaha da işaret ediyor. Terk edilmiş güzel kiliselerden birinin fotoğraflarını çektiğimizi gören ana-babaları İskenderun'dan gelmiş bir grup çocuk şaşıyor. Eski binanın

14 1973'te tamamı Ortodokslardan oluşan 2700 kişilik bir nüfusu vardı.

ne olduğunu bilmeyen çocuklar, orada anlamsız, amaçsız, değersiz duvarlardan başka bir şey görmüyorlar. Hemen yakına, ana yolun öteki tarafına Türk ordusunun karargâhı yerleşmiş. Bu manzarada, Kıbrıs'ta açılan yara görülüyor.

Vasıfsız ve mevsimlik işçilerin çoğu Kürt ve sadece birkaç aylığına orada bulunuyorlar. Toplumsal merdivenin en alt basamağında yer alan bu işçiler Lefkoşe'de, Girne kapısı yakınında gelgeç işler arayan "neşesiz bir erkek kalabalığı"¹⁵ oluşturuyor. Anadolu'dan gelen gemiler rıhtıma yanaştığında, denkleriyle birlikte kamyonlara veya eski otobüslere tıkişip, hızla inşaat şantiyelerine veya Güzelyurt'taki narenciye bahçelerine götürülüyorlar. Agios Georgios'ta (Karaoğlanoğlu) inşaatı süren bir tatil köyü şantiyesiyle süpermarketin arasında, ekmek dolu naylon torbalarını taşıırken görmüştük onları. Gidiş gelişleri Ada yaşamının sınır bölgelerinde yer alan günlük hayatlarının çevresini oluşturan zeytinlikler ve çalılıklar arasında patikalar çizmişti.

Maraş'tan, Siirt'ten veya başka yerlerden gelmiş diğer Kürtler, memleketlerinin pınarlarının ve otlaklarının hayalini kurarak, yeniden ağaçlandırma işlerinde çalışıyorlar. Bazıları üniversite mezunu. Irkçılıktan ve sonu gelmez kimlik kontrollerinden yakınıyorlar. Doğum yerleri onların Kürt olduğunu açığa vuruyor ve bu nedenle kuşku çekiyorlar. Çok düşük ücretleri kabullenmek zorunda kalıyor ve Lefkoşe'deki Selimiye mahallesinin eski evleri içine kurulmuş sefil koğuşlarda yaşıyorlar. 1995 sonbaharında, bir yıl önceki yaz aylarının büyük yangınlarından sonra, Tahtacı aileleri de getirilmiş. Toros dağlarında yaşayan bu Türkmen aşiretinin üyeleri odunculuk işinde uzman. Dağda naylon tentelerin altında yaşayıp, yanmış orman alanını temizlemişler. Bazen alışılmadık göçmen toplulukları, Kormakitisi'de görüldüğü gibi, kırsal alana yerleşip tarlalarda çalışıyorlar. İhtiyarları, yeni doğmuş bebekleri, köpekleri ve kümes hayvanlarıyla birlikte, açık havada, ağaç altlarında yaşıyorlar. Çünkü Kıbrıslı köylüler ve otelciler, bir yandan onları eleştirip dururken, öte yandan çok düşük ücretlerle çalıştırmaktan da geri kalmıyorlar.

15 Ataol Behramoğlu'nun ifadesi, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1997.

Birçoğu durumdan şikâyetçi. Ada'nın batısındaki Orga'da (Kayalar) yaşayan ve 2001'de konuştuğumuz biri, Samsun'u ve oranın yeşilliğini özlüyor. "Samsun bizim evimiz... ve burada her şey Türkiye'de olduğundan çok daha pahalı. Bize ev tahsis ettiler, ama evleri bize vermediler. Dört beş yıl geçtikten sonra yeniden tamir ve badana etmek, evleri genişletmek istedik. Ama hiçbir şey değişmiyor, her şey belirsiz." Gerçekten de daha birçok köyde olduğu gibi bu köyde de, evler 1974'teki hallerindeydi. Ev sahibimiz, eski başbuğ Alparslan Türkeş'in yaşamını anlatan bir afişin de gösterdiği gibi, MHP sempatisini.¹⁶ Köy ahır kokusu ve kümes gürültüsü içinde. Konuştuğumuz adam, "Devlet bizim için hiçbir şey yapmıyor" diyor. Ama her şeye rağmen, meydandaki çeşmenin arkasında bir Atatürk heykeli var.¹⁷ Sokaklarda kafaları kazınmış çocuklar dolaşıyor, kadınlar bir kova süt vermek için süt toplayıcıyı bekliyorlar. Bir gün Samsun'a geri dönecekler mi?

İç Anadolulu olan Ömer ve Meral'e göre, Kıbrıs diğer göç olasılıkları içinde yer alan bir seçenektir sadece. Önce Karpas'ın küçük bir köyünde yaşayan Ömer'in akrabalarının yanına gitmişlerdi. Onları yarı yarıya yıkılmış bir eve "yerleştirmişler", orada ilk kışlarını mum ışığında geçirmişlerdi. Sonra üç yıl boyunca işsiz kalmamak için, Ömer gelip geçici işlerde çalışmayı kabul etmişti: "Parayı hiç göremiyorduk bile: İki de çocuk olunca elde avuçta bir şey kalmıyor zaten." Daha sonra küçük bir pansiyonda bekçilik yapmışlar ve dört kişi tek göz ve sağlıksız bir odada yaşamışlar. Zaman zaman pansiyona gelen bir adam Ömer'i bir kenara çekip onunla uzun uzun konuşuyormuş. Ömer onu saygıyla, kulak kesilmiş bir havada dinliyormuş. Çift zor bir yaşam sürüyordu. Ancak uzun yıllar zorlu ça-

16 Türk ordusunun bu eski albayı 1944'te aşın sağcı görüşlerinden dolayı kovuşturmayla uğramıştı. 1960'taki darbeyi gerçekleştirenler arasında yer almış, sonra 1997'de vefat edinceye kadar Türkiye'deki çeşitli aşın sağ partilerin liderliğini yapmıştı. Kıbrıs doğumluydu.

17 Bu köyün Anadolular tarafından iskânı şu eserde incelenmiştir: R. Wellenreuther, *Siedlungsentwicklung und Siedlungsstrukturen im ländlichen Raum der Türkischen Republik Nordzypem*, Mannheim, Geographisches Institut der Universität, 1993. Bu yazar, köyde bir Atatürk büstünün bile bulunmadığını kaydetmişti (s. 144); yetkililer onu duymuş olsalar gerek.

lışmaların sonucunda Ömer ve Meral elden düşme küçük bir araba satın almayı başardılar. O mahrumiyet yıllarında mutlu oldukları anlar da yok değildi, çünkü pansiyonda kalanlar onları seviyorlardı. Fotoğraflarda her milletten turistle birlikte görölüyorlar. Başka fotoğraflarda ise, onları düzenli olarak ziyaret ettikleri, ama kesin dönüş yapmak istemedikleri memleketlerinin karlı manzaralarında, çocuklarıyla birlikte göröluyoruz. Ömer Kıbrıs'a geldikten on iki yıl sonra Karpas'taki küçük evi genişletmeyi ve tamir etmeyi başarmış; ev şimdi oldukça rahat. Kıbrıs, birçok fedakârlık pahasına da olsa, hayatlarını hale yola koymalarını sağlamış. Ama 2003'te, Ada'nın durumu hiç ilgilerini çekmediğı halde, siyaset onların da yakasına yapışmış. Evleri bir Rum mülkü olduğı için, tam durumları yaşanılabilir hale gelmişken, evlerinden atılacaklarından korkuyorlar.

Adada geçen yıllar boyunca başka Anadolu'lular da oraya kök salmışlar ve artık kendilerini Kıbrıslı olarak hissediyorlar. Lefkoşe'de, belediyenin kültür merkezinde bu çok güzel binayı bize gezdiren genç adam İstanbul'da doğmuş, ama on sekiz yıldır Kıbrıs'ta yaşıyor. Bu arada Türkiye'ye sadece bir kez gitmiş. Çalıştığı tiyatroya tutkuyla bağlı ve Ada'yı terk etmeye hiç niyeti yok. Bir başka genç, o 3 yaşındayken ailesi Muş'tan kalkıp gelmiş olan Oktay, Neo Khorio'da (Minareliköy) kendini evinde hissediyor. Kendi mesleğı olan otelcilikte iş bulamadığı için geçici olarak kahvehane işletiyor. Bu duruma üzüölüyor: "Ahbaplıklar lazım, torpil lazım: Kıbrıslıların hepsi birbirini tanıyor, Türkiyeliler dışlanıyor!" Ama onun için de Türkiye'ye dönmek söz konusu değil. Bütün ailesi orada ve kendini Kıbrıslı olarak tanımlıyor. Bir zamanlar Müslümanlar ile Ortodoksların karışık bir halde yaşadığı Minareliköy, bugün farklı bir tarzda yine "karma" bir yerleşim. Muşlu aileler ile Güney Kıbrıs'taki Kseros vadisinden aileler yan yana yaşıyorlar. Oktay'a göre iyi anlaşıyorlar. "Yıldızlar takımı"nın çocukları birlikte top oynuyorlar.

Türkiye tarafından ileri sürölünmüş piyonlar olan Anadolu'lular karmaşık bir bütün oluşturuyorlar. Bazıları geri dönme-ye hazır, bazıları entegre olmuş. Bu konuda yürütölecek pa-

zarlıklar zorlu geçmeye mahkûm, çünkü hem Rumların mallarını, mülklerini geri alma konusundaki meşru haklarını, hem de Ada'da kalmak isteyen yeni gelenlerin edindikleri “yerleşim hakkı”nı dikkate almak gerek.¹⁸

Kıbrıslılar gibi, Kıbrıs'ın Anadolu'luları da 2004'e kadar belirsizlik içinde yaşamışlar. Bazıları vurguncular gibi davranıp, bir iş kurmuşlar veya kendilerine bir iş, bir dükkân verilmesini sağlamışlar ve kâra geçtikten veya “parayı akladıktan” sonra, işi ellerinden çıkarmışlar. Ama pek çoğu da Ada'ya uyum sağlamış ve ticaret, zanaat ya da tarım alanına gerçekten yatırım yapmış ve artık başka bir yerde hayatlarını yeniden kuramayacak kadar çok vakti burada geçirmişler. Rumların geri dönmesinden en çok korkanlar bu kesim ve uzun süre statükonun sürdürülmesinin kendi çıkarlarına olduğuna inanmışlar.

Türklere tepki

Eskiden yabancıнын hemen belirlendiği, kayda geçirildiği ve nötrale edildiği küçük toplumlardan biri olan Kıbrıslılar, yeni gelenlerin çok kabarık sayısı tarafından yutulduklarını hissediyorlar. Sık sık, “Bir süre sonra Kıbrıs Türkü ancak müzelerde bulunan nadir bir parça haline gelecek” diyorlar. Türkiye'ye karşı sempati veya şükran duyanlar, “anavatan”ın politikasını eleştirmemek için Anadolu'lular hakkında görüş beyan etmekten kaçınıyorlar. Diğerleri ise Anadolu'lu karşıtı hislerini gizlemeye hiç gerek duymuyorlar. 2000 yılının Nisan ayında, civarda yaptığı-

18 1945'te Polonya'dan sürülen Almanların taleplerine değinen Karl Jaspers, yapılmış olanı kalıcılaştırmaktan başka bir çare olmadığını düşünür: “Bu korkunç. Ama [bir nüfus tehcirinin] yaşandığı her yerde, yapgılnuş olanı geriye almak asla mümkün olmamıştır. Başkaları bu şekilde ele geçirdikleri toprak üzerinde kendi yerleşim haklarını elde ederler. Ancak yeni bir kıyım pahasına eski duruma geri dönülebilir. [...] Bu tür sözler insana acımasız ve bunları söyleyenler de kalpsiz görünebilir. [...] Bu adil değildir. Ama sahte umutlar uyardırmak ve sürdürmek herkese zarar verir. Bunun zihinleri yoldan çıkarmaktan ve yeni tatsız sonuçlara yol açmaktan başka bir neticesi olamaz.” (Karl Jaspers, *Liberté et réunification*, Paris, Critérion, 1990, s. 56-58. *Freiheit und Wiedereinigung über Aufgaben deutscher Politik*'in çevirisi; özgün baskı, Münih, Piper, 1960; 1. Fr. baskı: Gallimard, 1962).

mız gezintinin ardından Platani (Çınarlı) köyüne geri dönerken, genç kahveciye iltifat ettik: “Köyünüz harika! – Öyle, burada bir tek Türkiyeli bulamazsınız!” Çalkantılarla geçen on yıl boyunca köylerine bir tek Rumun ayak basmamasıyla övünenler, bugün de bir başka ötekilik karşısında direndikleri için gurur duyuyorlar. Gerçekten de, Türkiyeli Türkler ile Kıbrıslılar, kendi lehçelerinde konuşmakta ve kendi bakış tarzlarını değiştirmemekte ısrar ettiklerinde, birbirlerini pek iyi anlayamıyorlar. Birbirleri hakkında indirgeyici imgelere sahipler ve karşılıklı küçümseme duygusu çocuklara aktarılıyor ve çocuklar da, iyi arkadaş ol-salar bile, farklı kökenlerden geldiklerini unutmuyorlar. İki ilkokul talebesine ileride ne olmak istediklerini sordüğümüzda, daha açığöz olan Kıbrıslı çocuk, “Marangoz!” diye cevap verdi ve ailesi Muşlu olan arkadaşının lafını ağzından kapıp alaycı bir haykırıyla ekledi: “Bu da bitli bir çoban olacak!”

Kıbrıslıların Anadolululara karşı sitemleri hükümet yanlısı basında bile fark ediliyor. Bir Anadolulu herhangi bir olaya karıştığında, *Kıbrıs* gazetesi onun kökeninin anlaşılmasını sağlayacak uygun nitelemeleri kullanıyor: “Bir Türkiye vatandaşı”, “Kıbrıslı olmayan biri”; veya işiyle tanımlıyor: “bir işçi”, “bavul ticareti yapan biri.”¹⁹ Hor görülen her iki meslek de adalılara gözünde ancak yabancılar tarafından icra edilebilir. Okuyucular gazeteye gönderdikleri mektuplarda onlardan aşağılayıcı ifadelerle söz ediyorlar: “Onlar”, “Belirsiz insanlar”; herkesin doğduğu köyle tanımlandığı küçük cemaatlerin tipik bir özelliği. Kıbrıslı gazeteler, siyasi eğilimleri ne olursa olsun, her zaman adalı bir bakış açısını savunuyor ve paylaşılan kaygıyı yansıtmaktan hiç geri kalmıyorlar: “Bu insanlar”, rivayete göre, beraberlerinde uyuşturucu, şiddet ve kaçakçılığı da getirmişler. “Onlardan önce” Ada’da suç nedir bilinmezdi, diyorlar bize. 1996’da Lapithos’ta yabancı bir çiftin bir Anadolulu tarafından öldürülmesi, yıllar boyu sürecektir söylentileri beslemişti. *Kıbrıs* gazetesinin okuyucuları, “iki üç kuruş kazanmak için gelen”²⁰

19 Bu deyim, Türkiye’den bavullarına doldurdukları mallarla gelip bunları elden satan küçük kaçakçıları ifade etmek için kullanılır.

20 *Kıbrıs*, 17 Haziran 1996.

bu insanların daha katı bir denetime tabi tutulmalarını istiyorlardı. Artık Kıbrıs'ta "Türk Türkten korkmaya başlıyor"²¹ ve 2001'de bu hadise genişlerken, Kıbrıs tehlike çanları çalan anketler yayımlıyor ve girişlerde daha fazla denetim uygulanmasını istiyordu.²² Her zamanki gibi, ırkçılık veya yabancı düşmanlığı duygusu hasım toplumun en sefillerinin veya en dolandırıcılarının oluşturduğu imgelere dayandırılıyor. Kıbrıslıların Kürtler ve Lazlar karşısındaki tepkisi, yeni gelen Anadolu göçmenleri çoğunlukla hakir gören "gerçek" İstanbulluların tepkisinden farklı değil.

Haliyle, Anadolu'luların Kıbrıslılar hakkındaki yargıları da genellikle buna simetrik. Anadolu'da Kıbrıslılarla alay ediliyor, hatta bazen hakarete uğruyorlar. Genç bir adam bize Ankara'da eğitimini, kendilerine durmadan "Rum piçi" diyen bir öğretmen yüzünden yarıda bıraktığını söylüyor. Bazı üniversite talebelerinin, Arap ülkelerinden gelmiş öğrencilerle birlikte Türkçe dersleri alması şart koşulmuş.²³ Kıbrıs'ta, Anadolu'lular yerli halkın "tembelliği" ile alay etmekten hoşlanıyorlar. Kuzeylinin Güneyli hakkındaki bu klasik önyargısı, KKTC'deki çok erken emeklilik yaşı tarafından da besleniyor. Bazen Türkiye basını da bu beylik kalıplara yer veriyor ve "kurtarıcılar"ın adalılar karşısındaki kibrini sergiliyor. Sağcı Türk gazeteleri bile, Türkiye'nin Kıbrıs politikasına destekleri hiç eksilmese bile, durumu sorguluyorlar. Bu insanlar Türkiye'nin katlandığı fedakarlıkları gerçekten hak ediyorlar mı? 1975'te gelmiş ve Girne'de minicik bir dükkân işleten Anadolu Kaktüs, sıcak ve sempatik bir adam; aşırı milliyetçi *Türkiye* gazetesini okuyor; bir gün bize bir sır verirmiş gibi şöyle diyor: "Bir adada yaşıyoruz. İnsanlar barış yapamayacak kadar iç içe. Size bir şey söyleyim sevgili bayım: Rumlar belki de bizim Kıbrıslılardan daha iyidir." Kıbrıslı "önce cebini doldurmayı, sonra vatani dü-

21 O sırada *Toplumcu Kurtuluş Partisi*'nin (TKP) lideri olan Mustafa Akıncı tarafından sık sık yinelenen bir ifade; *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1996; köşeyazarı A. Taneri de benzer bir fikri dile getirmiştir: *Türkiye*, 9 Ocak 1997.

22 Kıbrıs, 2 Nisan 2001.

23 R. Köken, *age*, 2004, s. 39.

şünür"; bu yargı, 1997'de Türkiye'de yayımlanan bir karikatürde resmediliyor: Girne limanındaki bir kahvenin terasına yerleşmiş bir adam gazete okuyor; gazetenin manşeti şöyle: "Rumlar Ruslardan silah alıyor." Arkadaşı içini rahatlatıyor: "Boşver! Türkiye nasılsa gerekeni yapacaktır. Sen şimdi Londra'da yeni aldığın oteli anlat."²⁴ Kıbrıslı Türk toplumu bazen torpil, rüşvet, kaçakçılık, adaletsizlik ve tembellik toplumu olarak gösteriliyor: 1997'de aşırı sağcı bir köşe yazarı, "Türk kesiminde herkes yatar ve tıkr tıkr maaşını devletten alır" diye yazıyordu.²⁵ Aynı dönemde ılımlı *Sabah* gazetesi, Türk yatırımcıların "kendilerine güvenilemeyecek kadar tembel olan" Kıbrıslıları istihdam etmektense, kendi Anadolu işçilerini götürmeyi tercih ettiklerini kaydediyordu.

Buna simetrik olarak, koğuşlarda veya şantiyelerde yaşayan ya da terk edilmiş evleri ailecek işgal eden Anadolu bekâr mevsimlik işçiler ve taşeronlar, Kıbrıslılar tarafından hayvanlarla aynı düzeyde görülmektedir: Ağırda bir çoban bize damdan düşer gibi, "On yıl bir odanın içinde yaşıyorlar, osurur gibi çocuk peydahlıyorlar" diyor ve sözlerini çıkardığı gürültülerle destekliyor. Ali'nin ailesinde de, "On yıl tek göz odada yaşıyorlar, yerde yatıyorlar" deniyor: "Ev işgal edip, on iki kişi bir odada kalıyorlar ve her yere sıcıyorlar. Bazı bölgelere artık koyunlarımı bile götüremiyorum" diyor Veysi. Bu kalıplaşmış ifade herkesin ağzında, üst üste yığılmış halde yaşamak yoksulluğu gösteriyor ve aşağılama duygusunu körüklüyor. Kıbrıs'ta yazan bir gazeteci, kuzey sahilindeki Kalograia'ya (Bahçeli) yerleşmiş Karadenizli bir aileyi şu satırlarla betimliyor: "Bay S. içinde ne iskemlesi ne de oturulacak herhangi bir şey olan, şiltelerle dolu bir evde, en küçüğü 16 yaşındaki bütün çocuklarıyla birlikte yaşıyor; torunlarının sayısı öyle çok ki adlarını bile hatırlayamıyor."²⁶ Halbuki bir süre önce bazı Kıbrıslılar da aynı şartlarda yaşıyorlardı: Kutlu Adalı 1963'te "Gerek şehirde gerekse köyde aileler dokuz, on kişi bir odada yaşıyor, aynı ya-

24 Yurdagün'ün karikatürü, Türkiye, 9 Ocak 1997.

25 Fuat Bol, Türkiye, 18 Ocak 1997.

26 Kıbrıs, 13 Haziran 1996.

takta iki üç kişi birden uyuyor” diye yazıyordu.²⁷ Ama bu yakın geçmişini unutmak yeğleniyor. Uzun süre İngiliz kültürüyle temas içinde yaşanmış olan Ada’da, insanlar kendilerini daha batılı, daha laik, kısacası daha üstün hissediyorlar.

Mal taşıyan şöför Mustafa bu duyguyu şaşırtıcı bir biçimde ifade ediyordu: “1974 öncesinde kardeşim Ankara’da üniversite öğrencisiydi. Bize Türklerin geriliğini anlatıyordu: Düşünün, inanılmaz bir şey bu, tuvalet kâğıdını bile bilmiyorlardı! 1974’te buraya geldiler, medeniyet gördüler; bizimle temas içinde medenileştiler, Türkiye’nin 1974’ten bu yana nasıl ilerlediğine bakarsanız bunu anlarsınız!” Birleşme yandaşı olan bir başka adam, 1974’te karaya çıkan askerlerin “şaşkınlığı” ile alay ediyordu: “Güneş enerjisi panellerine radar sanıp ateş ediyorlardı!” Kazafani’li (Ozanköy) bir kadın ise öfkeden köpürüyordu: “Türkiye’de mağaralarda yaşıyorlardı. Burada daha kolay meyva toplamak için ağaçları kesiyorlar!”²⁸

Laiklik ve kadın hakları söz konusu olur olmaz, Kıbrıslılar kendilerini Türkiye’ye daha da uzak hissediyorlar. Ada’da sadece Anadolulular türban takıyor, çünkü inançlı Kıbrıslılar imanlarını dışa vurmadan hoşlanmıyorlar. Özellikle Sibel gibi genç kadınlar, yüzleri “kapalı”, “cahil” Anadolu kadınlarıyla alay ediyorlar. Çok sayıdaki bekâr erkekte de ürküyor ve onları geri kalmış tavırlar sergilemekle suçluyorlar. Bakışlarına katlanamadıklarını söylüyorlar: Londra’da uzun süre yaşamış olan Meryem, “Huzur içinde dışarı çıkamıyoruz. Sokakta gözlerimi yere eğip yürümek zorunda kalıyorum” diyor. Bu göçmenlerin varlığını kendi yaşam tarzları üzerindeki bir tehdit olarak algılıyorlar. Bizi Kanlı’da ağırlayan Musa, karısı ve iki kızı Anadolululardan daha “Avrupalı” oldukları duygusunu altını çizerek ifade ettiler. Musa’nın Türkiye’yi tanıyan karısı Ankara’yı İstanbul’a tercih ediyor: “Daha medeni.” Ankara’nın

27 Kutlu Adalı, *Dağarcık*, age, 1963, c. 1, s. 17.

28 Yabancı düşmanı görüşler içinde, “barbar” kelimesi mekân veya zaman içinde sınırlı kalmaz. Fransa’nın Vosges bölgesinde de Türkler, meyvalarını yemek için böğürtlenleri orakla biçmekle suçlanmışlardı. İstanbul’un yerli halkı da Anadolu’dan gelenleri ısınmak için yeşil alanlardaki ağaçları kesmekle suçlamaktadır.

en azından görünüşte, daha “laik”, daha “kemalist” olduğunu anlıyoruz. Kıbrıs’ta Türkiye’den farklı bir dünya keşfettiğimizi söyleyince, çok memnun oluyorlar: “Çünkü biz İngilizdik!” diye haykırıyorlar ve televizyonda gördükleri Afgan (o sırada Taliban yönetimi vardı) ve İranlı kadınlarla dalga geçiyorlar; bazı siyasi hayallere göre Türkiye’de de var olabileceği düşünülen İslamcılık görüntüleri hakkında, “Neyse ki biz burada bunların uzağındayız” diyorlar.

“Karma” köylerin bazılarında belediye Kıbrıslıların elinde. Ama muhtar çoğunlukla bir Anadolu’lu. Lefkoşeli bir esnaf, “Bir gün KKTC cumhurbaşkanı, Türkiyeli bir Türk olacak” diye gülüyor. Bir akşam, bir dostumuzun balkonunda yemek yerken, sohbet sürekli olarak ev sahibimizin evinin önünden geçenlere “İyi akşamlar komşu!” diye seslenmesiyle kesiliyordu. Her selamdan sonra bize dönüp açıklıyordu: “Bu Gaziantep’li. Bak işte bir Urfalı. Bu Muşlu. Mahallede oda kiralyorlar. Epey kalabalık oldular” diye iç geçiriyordu. Onları yüzlerine bakar bakmaz tanımakla övünüyordu; “BM’in adamları da öyle yapıyor; Ledra Palas’ta sadece Kıbrıslılara ait buluşmalar düzenlendiğinde, Anadolu’luları kimliklerine hiç bakmadan, şöyle suratlarına bir bakıp kenara ayırıyorlar!” Lefkoşeli bir marangoz onlara karşı çok hınçlıydı. “Ben mesela bir masa yapmak için 50 sterlin istiyorum. Bir Anadolu’lu 15 sterlinle yetiniyor. Buna rağmen para biriktirmeyi ve Türkiye’ye para göndermeyi başarıyorlar.” Ali de, özellikle 2001 krizi sırasında bu bakış açısını paylaşıyordu: “Gelmeye devam ediyorlar ve ne ücret verilirse verilsin kabul ediyorlar, her türlü yaşam koşuluna razı oluyorlar ve yerel ticareti giderek bozuyorlar!” Lefkoşeli bir küçük esnaf da yaşadığı kuşatılmışlıktan yakınmıştı. Etrafındaki esnafın tamamı Anadolu’luydu ve kapı komşusunun onu yerinden edip dükkânını büyültmeye çalıştığından şüpheleniyordu.

Birçok kişi, Anadolu’lu nüfusunun neden olduğu siyasi tehlikeyi şiddetle hissediyor. Melek’in yaşadığı köyde, Karadeniz’den gelmiş ailelerin arasında Kıbrıslılar küçük bir azınlık olarak kalmış. Tanıştığımız sırada, köylü kadınlar şimdi cami olarak kullanılan küçük kilisenin etrafındaki bahçelerin-

de, Anadolu köylü kadınlarının geleneksel kıyafeti içinde çalışıyorlardı. “Herhangi bir eğitim alıp almadıklarını bile bilmiyorum” diyor Melek; “Bu başka bir kültür. Geri insanlar bunlar. Ne bizim hakkımızda ne Kıbrıs hakkında hiçbir şey bilmiyorlar, kendilerine anlatılan her şeye hiç soru sormadan inanıyorlar.” Ve Melek birden pathyor: “*I hate them*. Rumlardan nefret etmiyorum, dünyadaki hiçbir halktan nefret etmiyorum, ama onlardan...” 2003’te Yeşil Hat açılmadan önce, Ali de çok haklı olarak, “Anadolulular ‘öteki tarafı’ bilmiyorlar, tek bir Rum görmediler ve aşırı sağ tarafından güdülüyorlar” diyordu; ona göre, Anadolulular Kıbrıs toplumu için bir tehlike oluşturuyor ve gelecekteki olası bir antlaşmanın önünde engel olabilirler. O da tıpkı Avni gibi, Lefkoşe’deki provokatör ülkücüleri kınıyordu. Ona göre bunlar Anadolu’dan gelenlerdi: “Rumlara taş atıyorlar, parkta gezenleri taciz ediyorlar.” Veysi de bize, “Onların yüzünden hiçbir uzlaşma mümkün değil” diyordu; “Hepsi Rumların malı olmasına rağmen, evleri, arazileri, her şeyi aldılar. Eski duruma dönmeyi asla kabul etmezler!” Meryem ve kocası Yusuf da (teknisyen) aynı görüşü paylaşıyorlar: “Türkiyeliler Kıbrıs’ı hiç anlamıyorlar, Rumlarla birlikte yaşamadılar, geri kalmış insanlar onlar.” Yusuf, Rumlardan nefret etse bile, Ada’nın kuzeyindeki Türkleştirilmiş atmosfere de katlanamıyor. Türkiye’den kopya edilmiş eğitim sistemi onu çocukları için endişelendiriyor. Veysi’nin çocukları, Süreyya ile Ziya da gelecekleri konusunda kaygılılar. Ne öğrenimleri ne de mesleki gelecekleri hakkında –en azından KKTC’de kalırlarsa– bir umutları var. “Tüm ilginç işler, bütün avantajlar ya Anadolululara ya da torpillilere veriliyor” diyor Süreyya. KKTC’deki üniversitelerin işleyişinin temelinde de “torpil” var: “Türkiye’de eğitimlerinde başarılı olamayıp gelen zengin çocukları buraya imtihansız kabul ediliyor. Bu da insanda çalışma isteği bırakmıyor. Berbat bir şey. Ben de, kardeşim de yakında üniversiteden diploma alacağız. Ya sonra? İşsiz kalıp, diploma elimizde, evde mi oturacağız?” Musa’nın üniversite mezunu iki kızı gerçekten bu durumda. Süreyya ve Ziya’nın anlattıklarına göre, bu konular öğrenciler arasında çok konuşuluyor. Siyasi yaşam bu genç-

lerin midesini bulandırıyor: “Denktaş ve yandaşları Anadolulular sayesinde yerlerinde duruyor. Onların oylarını satın alıyorlar. Berbat bir şey bu.”

Türk-Kıbrıs kültürüne bağlı kalan Yusuf patlıyor: “Artık Türk radyosunu veya televizyonunu açıp üzerimize dökülen tüm o saçmalıkları dinlemeye, izlemeye katlanamıyorum! Arabesken nefret ettim! İbrahim Tatlıses’ten nefret ettim!” Ekim 2002’de pek çok kişi, Kıbrıs yakında Avrupa Birliği’ne girince soruna bir çözüm gelecek umudunu beslerken, artık öfkesini dizginleyemeyen bir kadın bize şöyle demişti: “Ne çözüm gelirse gelsin, yeter ki bizi şu fellahlardan kurtarsın!” Ağızdan bir iğrenme mimiğiyle birlikte çıkan bu nitelemenin başka yorumuna ihtiyacı yoktu.

Yabancı düşmanlığı çoğunlukla nüfus bileşimindeki hızlı değişimlerin sonucunda ortaya çıkar. İşgücü pazarına yabancıların gelişi yeni ve sert bir rekabet doğurur, eski nezaket kurallarını bir kenara iter. İstilaya uğrama izlenimi sadece psikolojik veya kültürel nitelikte olabilir. Ama buna “huzur”un, yani o zamana dek geçerli olan toplumsal bağların bozulmasının, işgücü pazarındaki düzenin kaybolmasının veya siyasal denetimin yitirilmesinin –ya da üçü bir arada– getirdiği gerçek bir istikrarsızlık da eşlik eder. Ötekilik temsilleri konuştuğumuz insana göre değişiyor. Bazıları Anadolu’dan gelenlere sadece kıızıyor, kimileri onlardan Rumlar kadar nefret ediyor, bazıları da sadece Türklerin Ada’da yürüttüğü politikaya bozuluyorlar. Bu redlerin toplamı, içinden çıkılmaz, düğüm düğüm bir yumak oluşturuyor. İfadelerin tüm çeşitliliği içinde değişmeyen iki unsur var: “Fularlı adam” gibi birkaç yerel ileri gelen dışında, hiç kimse bizim yanımızda Denktaş’ın politikasını onaylamadı; ve hiç kimse, herkesin içindeyken veya yalnızken, bir nüfus grubu olarak Anadoluluları beğendiğini söylemedi.

Özellikle 2001 ekonomik krizinden bu yana, çok az sayıda Kıbrıslı Türk onları hâlâ kurtarıcıları olarak görüyor ve onlarla paylaşılan bir hayat sürdürme sorunu hâlâ çözülmemiş bir konu olarak rafta bekliyor. Gerçi kişisel bağlar ve bir arada uyum içinde yaşama örnekleri yok değil ve birçok “karma” çiftle de

tanıştık. Ama bu tarz dostluklar genellikle kuralın istisnası olarak sunuluyor. Bir gün bir Kıbrıslı bizi bir Anadolulunun işlettiği bir lokantaya davet ederken, “Türkiyeli, ama iyi bir tip” dedi. Cümlenin ikinci bölümünün birinci bölümüyle bağdaşmadığını vurgulayan bu “ama” yargılarda sık sık kullanılıyor; “Köyünüzde Anadolulu var mı?” diye sordüğümüzde, çoğunlukla şu cevabı alıyoruz: “Var ama sorun yaşamıyoruz” veya “Var ama iyi anlaşıyoruz”. Aslında, sorulmamış bir soruya verilen cevap bu; ama bu soru başka yerlerde, başka sohbetlerde sürekli gündemde veya Kıbrıs toplumunun tamamı tarafından dile getiriliyor: “Onlarla birlikte yaşayabilir miyiz?”

Nisan 2004'teki referandum BM tarafından önerilen Ada'nın birleştirilmesi planının iflas ettiğini gösterdi. Güney Kıbrıs'taki nüfus tarafından bu planın büyük bir çoğunlukla reddedilmesi, Ada'nın bölünmüşlük halinin uzamasına neden olabilir ve Kıbrıslı Türkler açısından, Anadolulularla uzun süre yan yana yaşama olasılığının giderek gerçeklik kazanması anlamına gelebilir.

Ötekilik Karşısında

Kıbrıs olaylarının kişisel veya ailevi belleği, daha eski bir “ulusal” ortak belleğe dayanmaktadır. 1964’te Kıbrıs’taki başrol oyuncularının ana-babalarının veya dedeleriyle ninelerinin Anadolu’da 1919-1923 arasında yaşanan olaylarla, Türk-Yunan savaşıyla aralarında güçlü bağlar vardı. Ada’da toplumlar arası çatışmalar başladığında, bütün bir kuşak “anavatanlar”ca üretilmiş kahramanlık öyküleriyle beslenmişti. Uzlaşmaz bir çatışma içindeki ulusal kurgulamalar karşıdaki kalıtsal düşmanı reddetmeye yönelikti. Türkiye’den veya Yunanistan’dan ithal edilmiş eğitim müfredatları ürünlerini vermişlerdi. Üst üste eklenen bellek katmanları sonunda sağlam ve kendi içinde tutarlı yekpare yapılar oluşturmuşlardı.

“Onlar da insan!”

Türkiye’de Mustafa Kemal’in Yunan ordusuna karşı kazandığı (1922) ve Lozan Antlaşması’yla da onaylanan (1923) zafer, cumhuriyetin kurucu unsurudur ve her yıl 30 Ağustos’ta anılır. İzmir’de her 9 Eylül’de, kostümlü figüranlar kentin 1922’de alınışını ve Yunanların teslim oluşunu canlandırırlar.¹ Bıkıp usan-

1 Türk orta dereceli okulları için 1970’te Lefkoşe’de basılan tarih ders kitabının giriş bölümünün sonunda şöyle bir cümleye rastlanıyor: “Gerekirse, Türk or-

madan yinelenen milliyetçi söylem bilinçlere tesir eder ve açıkça Yunan'a kin duymaya teşvik etmese bile, yine de düşmanlık duygularını besler. Bu iki kutlama tarihi arasında, okul da bu işe has ve yetişkinleri, ister solcu ister sağcı olsunlar aynı coşku içinde bu günleri kutlamaya iten bir edebiyatın yardımıyla alevi canlı tutar. Halbuki 1930'da Atatürk ve Venizelos siyasi iradenin eski kinlerin aşılmasını sağlayabileceğini göstermişlerdi. Ama 1955 olayları, sonra da Türkiye'deki binlerce Rumun 1964-65'teki göçü bu iyi geçinme dönemine noktayı koydu.²

Türkler ile Rumlar arasındaki ilişki, dünürlerin ilişkisine benzetilebilir. Çoğunlukla, 1996'da olduğu gibi, sürtüşme halindedirler, ama zor anlarda, 1999 depremi gibi yas dönemlerinde, coşku içinde yeniden bir araya gelirler. Çatışmaların anısını canlı tutmaya çalışan milliyetçilerin yanında, militanlar, sanatçılar, entelektüeller, işadamları ise düşman kardeşler arasında yakınlık kurulması için uğraşırlar.³ Siyasi jestler çoğalmaktadır. Ocak 2004'te İstanbul'a atanan ve Türkiye'den sürülmüş bir aileden gelen Yunan konsolosu, dostluk bağlarını sıkılaştırmak ve "500 yıllık mazisi olan" ortak bir kültürün ifadesini teşvik etmek konusundaki isteğini dile getiriyordu.⁴ Aynı yılın mayıs ayında, ilk kez, Başbakan R. T. Erdoğan, Atina'ya yaptığı sıcak bir resmî ziyaretin ardından, Yunanistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Trakya'daki Müslüman azınlıkla bir araya gelebildi. Avrupa Birliği'nin genişlemesinden bu yana, Yunanistan Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemeyi seçti.⁵ Türk-

dusu yeni bir 9 Eylül destanı yaratma gücüne sahiptir." (Vehbi Zeki [Serter], *Orta Dereceli Okullar İçin Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşe, Halkın Sesi Matbaası, 1970, s. 10). Türkiye'de olduğu gibi KKTC'de de 9 Eylül birçok kamu kuruluşunun adı olarak kullanılmaktadır.

- 2 Karş. Samim Akgönül, *Les Grecs de Turquie*, age, s. 149 vd. İzmir'in alınışı hakkında, karşı. Hervé Georgelin, *La fin de Smyrne*, Paris, CNRS-Editions, 2005.
- 3 Bu konu hakkında, karşı. Gilles Bertrand, *Le conflit helléno-turc*, age, 2003, s. 274-310.
- 4 *Radikal*'de yayımlanan "Eve dönüş" başlıklı röportaj, 10 Nisan 2004. İstanbul'da uzun süre gözlerden uzak, dar bir sokakta bulunan Yunan Konsoloslugu değişen zamanın bir işareti olarak, 2003'te İstiklal Caddesi'ndeki yerine taşınmıştır.
- 5 Karş. Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Evripis Stylianidis'in açıklamaları, *Outre-Terre*, no. 10, 2005, s. 257-262, ve F. Bilici (yay. yön.), *Turquie, Grèce*:

Yunan uzlaşması artık vazgeçilmez bir gereklilik olarak görülüyor.

Düşman kardeşler: Gâvur

Yine de “anavatanlar” birbirlerine yaklaşıırken, Kıbrıs’ta yaşanan şiddet olayları hâlâ belleklerde. Görüşmeleri yaptığımız dönemde, Kıbrıslıların önemli bir bölümü çatışmaları yaşamıştı ve daha genç olanlar da, iktidarın desteklediği hınç kültürünün izlerini taşıyan büyüklerin çoğunlukla etkisinde kalıyorlardı. Bu ruh hali, manası, kullanılış tarzları ve yan anlamları yeterince açık olmayan *gâvur* teriminde ifadesini bulmaktadır. *Gâvur*, veya *kâfir*, “Allah’a ve dine inanmayan” anlamına gelir, ortadan kaldırılması imkânsız bir ötekilik içine itilmiş, alt konumdakini, aşağı görüleni ifade eder. Bu terimden türetilmiş *gâvurca*, kötileyici bir biçimde her türlü Batı dili ve Kıbrıs’ta da özel olarak Rumca için kullanılır. Osmanlı döneminde *gâvur*, “gaddar” veya “inatçı” anlamına da geliyordu. Dinin öne çıkardığı bu terim, yeni doğmakta olan ve Müslüman bir kimlik kalıbı içine dökülen Türk milliyetçiliği tarafından da sahiplenilmişti. Bazen sadece “yabancı” manasında kullanılır. Ama Kıbrıslılarla yaptığımız görüşmelerde kelimenin anlambilimsel alanının çok daha dar olduğunu gördük. Belki de bizi incitmemek için, konuştuğumuz kişiler bu terimi yabancı gayrimüslimlerden, özellikle de İngilizlerden bahsederken hiç kullanmadılar. Bizim yanımızda kullanıldığı şekliyle, *gâvur* sadece Ortodoksu, Rumu veya Yunanı ifade ediyordu.

Olumsuz yananlamı nedeniyle, Rumlardan sempatiyle söz edilen bağlamlarda bu söze pek rastlanmaz. Bununla birlikte kullanımı öyle rutin bir hal almıştır ki, hiçbir düşmanlık içermeyen cümlelerde bile, bir alışkanlık veya umursamazlık sonucunda bu terimle karşılaşılabilir. 2003’te Yeşil Hat açıldıktan sonra bize şöyle diyen Güneyli bir esnaf kadının sözleri ancak böyle açıklanabilir: “Gâvurlar çok iyi!” Aynı şekilde, ziyaret et-

tiğimiz Larnakas tis Lapithu manastırından çıkarken rastladığımız iki kadından daha yaşlı olanı, bu kelimeyi sadece eski köyü olan Akurdaleia'nın karma yapısını belirtmek için kullanmıştı: “Gâvurlarla yan yana yaşıyorduk.” Sohbetin bağlamı, terimin herhangi bir kötileyici anlam yüklenmeden, nötr bir şekilde kullanıldığını açıkça gösteriyordu, çünkü o kadın kendisinin ve toplumunun belleğinde Rumcanın giderek silinmesine, unutulmasına üzülmüyordu.

Ama çoğunlukla *gâvur* sözünün kullanımında soğuk bir öfke gizlidir. Onu kullananların çoğu acı olaylar yaşamışlardır. Aralık 1963'te Agios Vasileios'taki Türklere karşı düzenlenen öldürücü saldırıyı hatırlayan Fota'daki (Dağyolu) kahvehanenin kadın sahibi veya Tokhni dramını hemen yanında hisseden Nihal gibi, “mermilerin rüzgârını” hissetmişlerdir. Malı veya canı zarar görenlerde bu durum çok daha belirgindir. Örneğin 1974 olaylarını anlatan bir yazar, aynı sayfada teHditkâr bir Yunan askerini *gâvur* diye nitelerken, ailesine yardım teklif eden bir kadını *Rum* diye niteler.⁶ Her iki sıfatın da rengini içinde kullandıkları bağlam belirlemektedir. Aynı metin içinde hemen eşzamanlı olarak kullanılmaları, bir karışıklığın değil, tam aksine aynı cemaat içindeki dostu ve düşmanı ayırt edebilme yetisinin işaretidir. Örneğin Esat, köyündeki *Rum* dostlarını artık göremediğine üzülmüyor. “İnsan insandır” sözü, sanki her türlü dinî veya etnik ayrımcılığı reddetmek istemiş gibi, konuşmasının içinde sık sık geçiyor. Ama çatışma herkesi kendi dinî aidiyeti içine sürüklemiş; nitekim Esat da kendini (Türk değil) Müslüman olarak tanımlıyor ve ne zaman çatışmalı bir durumdan bahsedecek olsa, *Rum*'ları *gâvur* diye ifade ediyor. Müslüman olarak *gâvurların* saldırısına uğradığını kabul etmediği gibi, *Rum* dostlarının düşman muamelesi gördüklerini de reddediyor. Pigi'li yaşlı kadın ise, eşini ebediyen elinden alan militanlar için “köpek *gâvur*” deyimini kullanıyor. Kısacası, derlenen tanıklıkların çoğunda, *gâvur* diye ifade edilen ya EO-KA savaşçıları veya Yunan ordusunun askerleridir; eski, barış-

6 A. Kombos, *Önce Anneyim! Cemaliye Kandulu'nun Yaşam Öyküsü*, Lefkoşe, Ateş Matbaacılık, tarihsiz, s. 67 ve 70.

çı aile komşusu için bu söz sarf edilmiyor. Kimi zaman da gâvur sözü ayrın yapmaksızın Rumların hepsi için kullanılıyor-
sa, bunun da nedeni saldırganı veya kaatili yönelik kınamanın
sık sık görüldüğü üzere onun cemaatinin bütününe yansıtılma-
sıdır. Milliyetçilik de bu basitleştirmeyi teşvik etmektedir. Bu-
na karşılık, düşünce çabası, bellek gayreti acıyı ve hıncı aşma-
yı sağlamaktadır ve Tokhni'de babasını ve ağabeylerini kaybe-
den Avni'nin ağzından kendisiyle geçirdiğimiz saatler boyun-
ca bir kez bile gâvur kelimesi çıkmadı. Genel manada kullanı-
lıp Rum ile karıştığında, gâvur kederi ve yasın tamamlanmamış-
lığını ifade etmektedir.

"İç içe yaşıyorduk"

"Gâvur'dan iyilik gelmez", sıradan bir beylik kalıptır. Yine
de tanıklarımızın çoğu Türklerle Rumlar arasında var olan iyi
ilişkilerden söz ediyorlar. Özgür bize birçok kez köyünde sütü
paylaştıklarını, mahsul toplanırken birbirlerine meyva ikram
ettiklerini, yardımlaştıklarını anlattı. Ama bu uzlaşma taraftarı-
nın gözünde, mazi çocukluk günlerinin cennetiyle iç içe geçi-
yor ve siyasi arzularını kendi anılarına yansıttığından, belki de
eski ilişkilerini biraz güzelleştiriyor. İhtiyarların ise, çoğunluk-
la bugünden daha zorlu geçmiş orta yaşlarının emekçilik ya-
şamlarını yüceltmek için hiçbir nedenleri yok. Onlara bu konu-
da soru yönelttiğimizde, bize çoğunlukla "iç içe" deyimini kul-
lanarak cevap veriyorlar; bu deyim söz konusu bağlam içinde,
aradaki bağların yakınlığını ifade ediyor: "İç içe yaşıyorduk."

Fiziksel şiddet kurbanı olmayanlar, ortak yaşam anıları için-
de olup biteni açıklayabilecek yeterli nedenleri bulmakta zor-
lanıyorlar. Eski yaşamları ne kötü ne de çok güzeldi: Günlük
yaşamın olağan şamatası dışında başka bir ihtilaf olmadan akıp
gidiyordu. Rumlar komşularıydı, ne fazla ne eksik. İç içe yaşı-
mak mutlaka birbirini sevmek anlamına gelmiyor; sadece top-
lum halinde yaşamayı ifade ediyor ve pek çok kişi, olaylardan
önce, bunun özel bir sorun çıkarmadığını kabul ediyor. Ama
tanıklarımızdan bazıları barış içinde bir arada yaşama anılarını,

belki de bugün hakkında kendilerine soru sormaktan kaçınabilmek için, anlatmayı reddediyorlar. İsmail'e Rumlarla ilişkilerini sorduğumuzda, sıradışı bir olayı genelleyerek ve çatışmalardan önceki dönemi dikkate almayı reddederek, "Bizi bombalıyorlardı!" diyor. Daha çok da, şiddete maruz kalanlar, yakınlarını kaybedenler çift toplumlu geçmişlerini başlarına gelen felaketlerin süzgecinden geçirerek okuma eğilimindeler. Avni bir istisna; ama savaşta oğlunu kaybeden Kenan toplumlar arasında ilişkilerin var olduğunu ancak dolaylı yoldan kabule razı oluyor. Herkese yönelttiğimiz soruya, paradoksal bir şekilde parmaklarını iç içe geçirirken, şu cevabı veriyor: "Artık Rumlarla iç içe yaşayamayız." İsrar ettiğimizde, sadece kötü dönemleri hatırlıyormuş gibi yapıyor: "Bize çok kötülük ettiler. Artık bir ilişkimiz olsun istemiyoorduk." Görünüşe bakılırsa hâlâ yas tutuyor ve 1974 yılı onun önünde aşamadığı bir duvar gibi duruyor.

Korunan düşman, koruyucu düşman

Sinta'lı (İnönü) bozkurt Kubilay'ın rolü ortak bir yaşamın imkânsızlığı dogmasını sürdürmekten ibaret. Bize küçük vatanperverlik müzesini gezdirerek herhalde bunu söylemeye çalışıyor. Oysa ağzından Rumlar aleyhinde en küçük bir hakaret çıkmadı, onlara gâvur bile demedi. Köyünde gerçekleştirilen suikast mahalline yapılan ziyaretin ardından, Rumlara kin duyup duymadığını sorduk. Hiç duraksamadan, olumsuz yanıt verdi. Bize Sintalı Türklerin komşu köylerdeki Rumlarla iyi ilişkileri olduğunu kesin bir dille ifade etti. Sampson'un 15 Temmuz 1974'teki darbesi sırasında, darbecilerle Makarios taraftarları karşı karşıya gelmiş, sonra Makarios taraftarları Sinta'ya sığınmışlardı. "On iki yıl sonra" diyor Kubilay, "Londra'nın bir sokağında bir Rum yolumu kesti: 'Adını bilmiyorum, ama sen beni köyüne alıp korumuştun' dedi." Bu anlatılan anekdot doğruysa, her zaman var olmuş uzlaşma imkânları hakkında epey fikir veriyor. Eğer uydurulmuşsa, geçmişi karalamama yönünde bir kaygıyı yansıtıyor. Kubilay sözlerinde

samimi görünüyordu. Zaten milliyetçi çizgiyi izlemiş olsaydı, lokaldeki afişlerde sergilenen söylemi sürdürürdü. Onun anlatı içinde anlatı taşıyan öyküsü, uzlaşmanın mümkün olduğu bir geleceğe açılıyor.

Kubilay örneğinde Rumlarla iyi anlaşıldığının itiraf edilmesi kolaydı, çünkü EOKA-B darbesi Türkler ile Sampson'a muhalif Rumlar arasında ortak bir dava yaratmıştı; o sırada Türk milliyetçilerinin gözünde bile, Makarios ehven-i şerdi. Buna karşılık, 1964 olayları sırasında Rumları koruyanlar birçok tehlikeyi göze almışlardı. Onların tavrı Türkçü ideolojiye uygun değildi ve bundan söz etmekten kaçınıyorlar, çünkü kendiliğinden veya düşünülmüş böylesi bir muhalefet eylemi ciddi yaptırımlara, en azından Türk toplumundan dışlanmaya yol açabilirdi. Bir tanık 1964'te iki Rumu Türk milislerin elinden kurtarmıştı. Aşırı milliyetçilerin gözünde bu bir ihanetti. Bu nedenle olsa gerek, sohbetimiz sırasında kendini savundu durdu. Bizim soruşturma yaptığımız dönemde iktidarın özü 1964'tekiyle aynıydı, bu nedenle hâlâ ayıplanmanın yükünü taşıyordu. Rejime açıkça muhalif birisi olmadığı için bu yükün ağırlığını daha da çok hissediyor ve damgalanmış olmanın acısını çekiyordu.

Karşı tarafta kurtarıcı düşmanların varlığına ilişkin öykülere sık sık rastlanır. Statüko savunucuları, toplumların nihai olarak ayrılmasını gerekçelendirmek amacıyla, Rumları veya Yunanları topluca "barbarlık" başlığı altında tasnif ederken, konuştuğumuz kişilerden pek çoğu yargılarını çeşitlendiriyor ve düşmanın kimi zaman kendi lehlerine bir güç dengesinden istifade etmeyerek, yüce gönüllülük gösterdiğini kabul ediyorlardı. 1975 yazına kadar Güney'de kalan yakınlarına yönelik herhangi bir şiddet uygulanmaması konusunda, Nihal, "Onlar da insan" demişti. Halbuki bunun az öncesinde bize Tokhni dramını, saldırganların Yunan değil Rum oldukları üzerinde ısrarla durarak anlatmıştı. Bazıları bir Rumun kendilerine yaptığı yardımı, cömert veya iç ferahlatıcı bir jesti duygulanarak ve minnetle hatırlamaktadır. Bunlar, 1964'te, hatta 1974'te bile hiçbir şeyin geri döndürülemez bir noktada olmadığını kanıtlarıdır. Hatta neden olunan utanç verici durumdan ötürü Yunan ordu-

sunun tamamı bile hedef alınmamaktadır. Genç bir öğretmen kadın bize, babasının Ağustos 1974'te EOKA-B'ciler tarafından "duvara dayandığını" ve bir Yunan subayı tarafından kurtarıldığını anlattı. Babasının minnet duygusunu paylaşan bu genç kadın hadisenin kapanış cümlesini de hatırlıyordu: "Evinde mutlaka Atatürk resmi vardır, artık benimkini de onun yanına koyabilirsin, hayatını kurtardım." Onur, olaylar sırasında her şeyin siyah veya beyaz olmadığını göstermeye yönelik bir olayı belleğinde saklıyor. 1974'te Kantu ahalisi milisler tarafından bir araya toplandığında, bir Rum "generali"⁷ onun tüm ailesini serbest bırakmıştı. Ama bu subay, amcasının kaatillerinden birinin akrabasıydı: Kırılma çizgisi hareketliydi, daha önce Avni'nin de belirttiği gibi, bir ailenin içinden de geçebiliyordu. Bu fikirle heyecanlanan ve büyülenen Onur, kurtarıcıyla kaatiller arasındaki karşıtlığı vurgulamak için hikâyeyi güzelleştiriyor: "Hayatımızı kurtardı." Başka olaylar da düşünüldüğünde, Kantu ahalisi ne kadar korksa haklıydı. Ama hiçbir şey olmadı; Rum subayı onların tutukluluk süresini kısalttı ve geri kalanların hepsi de "bir süre sonra" serbest bırakıldı. Nesnel olarak subay Onur'un ailesinin hayatını kurtarmamış, ama o anda kurtarıcı ve kurtarılanlar buna inanmış, ve Onur da bu hadiseyi aklında tutmak istemişti. Bu nedenle 2002'de "kurtarıcı"ya duyduğu şükran duygusunda bir eksilme olmamıştı ve olayı anlatırken gözleri hâlâ doluyordu. Kurtarıcı düşman anlatısı, eski zamanlardan kalma ve barış dolu bir geleceğin kapısını açan bir tılsım gibi, değerli bir anıdır. 2003'te Yeşil Hat'ın açılması bu anlatılara son vermedi, ama işlevlerini değiştirdi. Artık yeniden buluşmaların köklerini oluşturmak söz konusu.

"Rumca biliyor musunuz?"

Kurtarıcı düşman hikâyesi, uzlaşmış bir insanlığa doğru giden hassas bir geçittir. Rumcanın da böyle bir işlevi vardır.

7 Türkçedeki *paşa* terimini İngilizceye *general* diye çevirerek kullanıyor; ama Türk bölgelerinde bu terim bir Türk askeri veya mücahit subayı olan *komutan*'ı ifade etmek için kullanılır.

1974'ten önce çoğunluğun kullandığı dil ve ticaret dili olan Rumca, “kulakları hâlâ dolu” olan orta yaşlı insanlarca gururla sahiplenilmektedir. Zaten en yaşlılar bu konudaki sorumuza genellikle Rumca cevap veriyorlardı. Hatta bazıları bizden erken davranıp soruyorlardı: “*Milate ellinika?* Rumca biliyor musunuz?” Kserovunos'ta karşılaştığımız dört ihtiyardan üçü bizi çok zor anlıyordu ve kahveci zaman zaman Türkçeden Rumcaya tercüme yapmak zorunda kalıyordu. Milliyetimizi söylediğimizde hiçbiri anlamadı, en sonunda biri elini alnına vurup, “Ah! *Gallia! Gallia!*” dedi.

Konuştüğümüz kişilerden pek çoğu ebeveynlerinin, hatta kendilerinin çocukluklarında, özellikle Türklerin azınlıkta oldukları karma köylerde, Rumcayı Türkçeden daha iyi konuştuklarını belirttiler.⁸ İçlerinden birine göre, hatta dil bilmenin bir silah olarak bile kullanıldığını söyledi. İki dili de mükemmel konuştuğu için, Rumların neler konuştuklarını izlesin diye zaman zaman pazarları kiliseye gönderildiğini hatırlıyordu. Başka zamanlarda da, birbirlerinin lehçelerini çok iyi bilmeleri sayesinde, Kıbrıslılar Yunanistan'dan veya Türkiye'den gelmiş savaşıların farkına varabilmişlerdi. Bugün bu bilgiyi, Rumların imgesini belleklerinde korumak için kullanıyor ve bazı sorumlulukları Yunanistan'dan gelenlerin sırtına yüklüyorlar. Ama çift dillilik bir araç olmanın ötesinde, Kıbrıslı Türklerle bir seçkinlik sağlıyor. Birçok emekli öğretmen Rumca bilmenin kendilerine sağladığı ek kültürden, üstünlükten söz etti. Örneğin Ankara lisesinde, bu bilgi sayesinde felsefi kavramları okul arkadaşlarından daha hızlı özümseyiyorlardı. Hatta içlerinden biri, Fransa'da sunulan eski Yunanca öğrenme olanı-ğından yararlanmadığımıza şaşırdı.

40 yaşını aşmış olanlarda Rumcaya bağlılık değişmeyen bir unsur. Anadilleri olmayan –gerçi bazen anadilleri de olmuştu– ama yabancı bir dadı gibi çocukluklarını besleyen bu dil-den ansızın mahrum kalmışlardı. Bastırılmış duyumları yeni-

8 Rüstem Köken, Nisan 1974'te Tilliria'ya geldiğinde “Türk” köyü Sellain Tu Api'deki yetişkinlerin hâlâ Rumca konuştuklarını belirtmektedir (age, 2004, s. 48).

den bulmaları için bir kelime, bir ses, bir nakarat yeterli oluyordu. Bazı vesilelerle bu duygular su yüzüne çıkıveriyordu. Özgür, Güney'deki Hala Sultan tekkesine "ziyareti"nden söz ederken, karşılaştığı Rum polislerle nasıl Rumca konuştuğunu anlatmıştı; araya yirmi yıllık bir kesinti girse de, bu mirası kullanılmaya hazır bir halde tutmuştu. Kullandığımız IGN haritasından büyülenmişti, çünkü orada Kuzey Kıbrıs'taki köylerin Rumca adları yer alıyordu ve Güney'deki köyler çift alfabeyle, Rumca ve Latince yazılmıştı. "Çocuklar öğrensin diye" mahallenin öğretmenine verilmek üzere bir nüsha istedi. Aslında Rumlara karşı çok hınçlı olan Sibel'in babası, yine de torununa Buli, "civcivim" diyor. Yabancı dil şefkatli lakaplara ve dostça sözlere özel bir yoğunluk, bir koku katıyor, çünkü kelimeleri sürekli kullanılarak aşınmış değil. Hatta Rumca seslemlerin bugünkü küçük Kıbrıslı Türkler üzerinde bile iz bıraktıklarını söylemek mümkün.

Bu önemsiz sayılabilecek davranışlar yitirilmiş karma yaşamı kabul etmek, eski hayatın bir veçhesini korumak yönünde belli belirsiz bir isteği yansıtıyorlar ve siyasi bir boyut da alabilirler. Çift dilliliğin itirafı milliyetçiliğin şiarlarıyla pazarlık etme ve bir orta yol bulma biçimlerini ortaya çıkarıyor. Kendilerinden bir parçayı silmeye uğraşan dogma ile aralarına bugün ve geçmişte konmuş mesafeyi yansıtıyor. Bu durum kimi zaman dış görünüşle çelişiyor. Bozkurt Kubilay bize Rumca bildiğini söylerken bundan gurur duyuyordu, ama bu, onun rolüyle uyumlu bir özellik değildi. Yani o ideolojik katılık devirlerinde siyasi angajmanı davranışlarını ve düşüncelerini tamamen belirle-miyordu. Tavrı ve söyledikleri ceketinde taşıdığı rozetin beyan ettiği görüşlere tıpatıp uymuyordu. Onun rahat ve kompleksiz tavrı, geçmişine fazlasıyla kapanıp kalmış, bir dili biliyor diye niye suçlandığını hâlâ anlamamış Esat'ın tavrıyla çelişiyordu. Yoksul ve eğitimsiz bir eski köylü olarak, durmadan şu güzel atasözünü yineleyerek bu entelektüel zenginleşmeyi sahipleniyordu: "Bir lisan bir insan."

1974'ten beri birçok Kıbrıslı Türk Rumcayı, Anadolu'lular tarafından anlaşılmadan kendi aralarında iletişim kurmaları-

nı sağlayan gizli bir dil olarak kullanıyorlar. Böylelikle, bir dil-
den ötekine geçerek, çift kültürlü bir topluma ait olduklarını
beyan etmeyi sürdürüyorlar. Herkesin içinde birkaç Rumca ke-
lime söylemek bu aidiyetin sağladığı sevinci ve gururu da açı-
ğa vuruyor: 2000 yılında, köy kahvesine giren bir genç adamın
ağzından duyduğumuz “*Kalimera*”, bir ahbaplık işareti, dostla-
ra çakılmış bir işmardı.

Akdeniz...

Otuz yıl kendilerine yabancı olan Anadolulularla karşı kar-
şıya kalan Kıbrıslı Türkler, kendi seçkinlik işaretlerini bel-
li bir zevkle bulup çıkarmış, hatta genişletmişlerdir. Akdeniz
ve Anadolu yaylaları iki farklı âlemdir, adalıların zihniyeti kı-
talılarinkinden farklıdır. Kendilerini düşman kardeşlerine bile
yakın hissederler, çünkü bir adanın üstünde yaşamaktadırlar.
Güney'deki köylerini terk etmek zorunda kalanlar bunu daha
da güçlü bir biçimde hissederler; hayatları Ada'nın her iki kıs-
mında da cereyan ettiği için, Ada onların belleğinde birleşik bir
bütündür. Milliyetçi kriz öncesinde, bu özdeşleşme dinî tavır-
lara kadar yansiyordu. Bayram kutlamaları bile paylaşılıyor-
du. Müslümanlar Karpas yarımadasının ucundaki San Andras'a
kutsal ziyarete gidiyordu ve Kutlu Adalı, *Köy Raporları*'nda
başka benzer olgulara işaret etmektedir.⁹ Biz de 2002'de Aya
İrini (Akdeniz) kilisesi yakınında, burada uzun süredir hiçbir
Hristiyan nüfus yaşamamasına karşın, Meryem Ana'ya adan-
mış küçük bir dua yerinde yeni konmuş bir sürü adak mumu-
nun izini gördük.

Akdenizlilik bilinci bize kendi kimliğimiz üzerinden ince bir
biçimde sergilenmişti. Genç bir adam, Fransa'nın yerini çıkart-
makta zorlanan Elia'lı (Doğancı) bir ihtiyara coğrafi kökeni-
mizi şu şekilde açıklıyordu: “Fransızlar İngilizler gibi değildir

9 Örneğin Galateia'da (Yoğurtçular), karşı. K. Adalı, *Dağarcık*, age, c. 2, s. 88. Za-
ten Büyükada'daki Aya Yorgi Kilisesi'ne yapılan ziyaretlerde böyle bir senkre-
tizm hâlâ yürürlüktedir. *Hürriyet* gazetesi İstanbul ve bölgesindeki bu tarz uy-
gulamalar hakkında bir röportaj yayımlamıştır: “Hangi kiliseye hangi umutla
gidiyorlar”, *Hürriyet*, 4 Ekim 2003.

amca. Onların memleketi de Akdeniz’de, biraz bize benzerler. Memleketleri İngiltere’ye çok yakın, ama onlarda Akdeniz var. Sıcak var, zeytin ağaçları var, bağlar var. Onlar İngilizler gibi değil.” İngilizlerden çok Rumlara yakın Akdenizli Hıristiyanlar; Ferit bizi böyle görüyor: “Fransızlar Rumlar gibidir.” Ortak bir denizimiz var. Ada’ya aidiyet duygusu bir bütünün parçası, bir toplam olarak görülüyor. Adalı kişiliğine bağlılık Rum ötekiliğini de kapsıyor ve güçlü bir bitki gibi boy atmayı bekliyor. Kıbrıslı kimliğinin Rum ve Türk kanatları birbirinden ayrılmaz iki parça gibi.

Ali ve Sibel de kendilerini Kıbrıslı olarak tanıtmayı seviyorlar. Her ziyaretimizde Sibel bize bir yemek hazırlıyor ve bu yemek aracılığıyla aidiyetini ifade ediyor. Kıbrıs’ta mutfak kültürün özenle korunan bir unsuru ve her yerde göze çarpan toprak fırın bunun simgesi. Bizim soruşturma yaptığımız dönemde Kuzey kesimini istila eden süpermarketler yerel ürünleri yok etmişlerdi: Hâlâ ev yapımı koyun yoğurdu, macun, pekmez, bal, içki, tatlılar, yerel sebzeler bulunuyor. Kıbrıs gazetesi bile, bu yiyecekleri “Kıbrıslının ayırt edici özelliğini oluşturan milli yemekler” diye niteliyor.¹⁰ Bu nedenle Sibel bize her gittiğimizde *molohia*, yani çok kendine has bir lezzedi olan bir tür kurutulmuş ıspanak yapıyordu. Uyum sağlama yeteneğimizi ölçtükten sonra, bir sonraki aşamaya geçti: *Kolokas*’la –yine Türkiye’de bilinmeyen bir başka sebze– birlikte servis yapılan koyun kellesi; sofradan sirkeli semizotu da hiç eksik olmuyordu.

Bu tavırlar, duygular, lezzetler mozaigi birlikte bir Kıbrıslı kimliği, kültürü oluşturuyor mu? 1995’ten beri yayımlanan birçok kitapta veya broşürde bu tez savunuluyor. Tarih çalışmaları, yüzyıllar boyunca isterse Osmanlı olsun, yabancı karşısında Türkler ile Rumların her zaman ortak bir davayı savunduklarını kanıtlamaya uğraşıyorlar ve böylece Türkçü söylemin aksini ileri sürüyorlar. Mehmet Yaşın gibi yazarlar, özgün, kimi zaman çift dilli bir edebiyat ortaya çıkarmaya çalışıyorlar.¹¹

10 Kıbrıs, 17 Haziran 1996.

11 N. Berathlı, *Kıbrıslı Türk Kimliği’nin Oluşması*, Lefkoşe, Işık Kitabevi Yayınları, 1999; özellikle bkz. M. Yaşın, *Kozmopoetika*, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları,

Yine de Rumlar gibi yemek, ortak âdetleri ve aidiyeti paylaşmak onlarla birlikte yaşamayı istemek anlamına gelmiyor ve 2001 sonrasında Ada'nın geleceği insanları endişelendirmeye başladı. Bir aile yemeği sırasında Sibel kaygıyla, "Rum tarafı Avrupa'ya girerse ne olacak? Ada birleşecek mi?" diye soruyor. Bu soru birdenbire Ali ile her şeyin, hatta bir ekonomik krizin bile önceki duruma dönmekten daha iyi olduğuna inanan kayınpederi ve kayınvalidesi arasında hararetli bir atışma yaşanmasına neden oluyor. Sibel'in annesi, "Niye yeniden birlikte yaşamayı isteyelim ki? İmkânsız bir şey bu! Rum çocukları bizi taşıyorlardı! Bize kin duyuyorlar. Bizden nefret ediyorlar. Buralara dönmelerine izin verilirse, her şey yeniden başlar. Onlar böyle eğitilmişler!" diye çıkışıyor. Sibel de onu onaylıyor. Bilineni bilinmeyene tercih ediyor ve bir önceki kuşağın diline pelesenk ettiği, "Huzur içinde uyumak" deyimini kullanıyor; siyasi statükoyu onaylamanın en uygun ifadesi bu. İktidara, arpalık sistemine ve Anadolu'luların fazla kalabalık varlığına karşı öfke duysa da, Rumlar geri gelirse karşı tarafın "fanatikler"inin yapacaklarından ürküyor: "Eğer Rumlar geri dönerse, çocuğumu nasıl huzur içinde okula gönderebilirim?"

Hıncın gücü

Yeni kuşağın bir bölümü eski kuşağın kâbuslarını sırtlanmış. Geçmişin şiddet eylemleri, olaylar, iki "anavatan" arasında yaşanmış gerilimler Kıbrıslı Türklerin Rumlara karşı kuşkularını beslemiş. 2003'te genç bir memur kadın, Denктаş'a muhalefet hareketinin de son derece etkin bir üyesi olmasına karşın, iki toplum arasındaki yakınlaşma siyasetine inanmıyordu: "Yalanlar! Her zamanki Yunan ikiyüzlülüğü!" Kıbrıs'ın geleceği konusundaki şüphecilikleri, alttan alta hep süren kalıtsal düşman söylemiyle birleşince, onları bizzat Atatürk'ün de Yunan ile barış yapmak istediği gerçeğini unutmaya veya görmezden

2001, ve *Eski Kıbrıs Şiiri Antolojisi* [Türkçe ve Rumca], İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 1999. 1986-1993 arasında Mehmet Yaşın'ın Türkiye'de ikamet etmesi yasaklanmıştı.

gelmeye sürüklüyordu: Tarihin bu noktasını hatırlattığımızda, bize “Herhalde o durum fazla sürmemiştir!” diye itiraz ettiler. Milliyetçi propaganda insanların içine iyice nüfuz etmişse, yirmi beş yıl sürmüş Türk-Yunan barışını unutturuyor. Rumlardan duyulan kaygı, bu kaygıyı duyanları –aşılması imkânsız kabul edilen– Yunan düşmanlığı üzerine kurulu bir Türk kimliğine sığınmaya itiyor.¹²

Değişim korkusu 2000’den itibaren hissedilir bir hale gelmişti. Siyasi özlemleri ile gelecek korkusu arasında kalan, kendilerinin veya akrabalarının geçmişte yaşadıklarından, ama en çok da resmî tarihten etkilenen tanıklarımızın çoğu, Rumlar hakkında kesin bir yargı öne süremediler. Kıbrıs’ın Avrupa Birliği’ne girme ihtimali belirginlik kazandıkça, Kuzey Kıbrıslılar Rumların geri dönüşünün mümkün olduğunu anlamaya başladılar ve bu ihtimal onları korkuttu.

Mal teslimatçısı şöför Mustafa, eğitim düzeyi düşük ve propagandanın etki alanında kalmış bir kişilik. Yine de onunla 2000’de karşılaştığımızda, barış içinde bir gelecek arzuluyordu: “Birbirimizden kin duyarak yaşıyoruz. Bize Rumların düşmanımız olduğu öğretiliyor, çocuklar bu zihniyetle büyüyor. Artık bunun sona ermesi lazım. Kıbrıs’ta en azından Rumlarla ortak bir üniversite açılmalı. Bizim tarafta beş üniversite var; bunlardan hiç değilse biri herkesin birlikte gittiği bir okul olmalı.”

Denktaş iktidarını ve genelde milliyetçiliği sert bir şekilde eleştirirken, 1964’teki taksim politikasını, Türk bölgelerindeki aşırılık yanlılarının sınırsız gücünü, milliyetçi düzene uymayanlar üzerindeki baskı ve tehditleri şiddetle kınıyordu. Ama bu yetişkin bilinci ile liseye giderken maruz kaldığı denetimlerin, polis babasına yönelik tehditlerin ve şiddet sahnelerinin travnasını yaşayan çocuk belleği onda bir arada bulunuyordu.

12 Milliyetçi tarihçi Abdulhaluk Çay’ın ifade ettiği gibi: “Bugün Türkiye’nin karışısındaki başlıca sorunlardan biri olan Kıbrıs sorunu, aslında bir Türk-Yunan sorunudur. Avrupalı emperyalist güçlerce kurulmuş bir devlet olan Yunanistan, 1830’da kurulduğu günden bu yana tek ve değişmez bir ulusal politika benimsemiştir: Türkiye’ye karşı düşmanlık. Bu düşmanlık devlet adamlarında histeriye varan bir ruh hali biçiminde sürmektedir” (A. Çay, *Kıbrıs’ta Kanlı Noel*, age, 1989, s. vii).

Hâlâ açık duran bu yaralar, onu aynı konuşmanın içinde herkesi kapsayacak bir üniversite dileğinden çok uzaklaşan sonuçlara sevk ediyordu. Gelecek hakkında kötümserliğini koruyordu: “Eğer bir Rum buraya gelecek olsa, öldürülür ve eğer Türkler de oraya gidecek olsalar, onlar da öldürülür.” Sözlerini açıklamak için tartışmaya yer bırakmayan bir üslupla devam etti: “Rumlar kötü. Her şeyi almak istiyorlar, Ada’nın kuzeyi bile yetmez onlara, İstanbul’u istiyorlar.” Ama bunlar sadece görünüşteki çelişkilerdi. Rumlara ne zaman ilense, aslında aşırı eğilimlere saldırıyordu. Onun gibi ilericilerin ayrılığın hâlâ gerekli olduğunu söylemelerinin nedeni, statükoya bağlılıkları değil, bu tehlikedir.

Günümüzde birleşme yanlısı olmuş eski mukavemetçi Nuh da kendisiyle yine 2000’de konuştuğumuzda Rumlarla ortak bir yaşam sürme ihtimaline karşı çıkmıştı: “Arada çok kin birikti! İngilizler tarafından kullanılmış eski Türk polislerinden Rumlar hâlâ intikam almaya kalkışabilir, böyle bir tehlike var.” “Peki ama” diye cevap vermiştik, “Biz bir asır içinde Almanlarla Kıbrıs olaylarından çok daha korkunç üç savaş yaşadık¹³ ve bugün biz pekâlâ Almanya’ya gidebiliyoruz ve birçok Alman da Fransa’da yaşıyor ve çalışıyor.”¹⁴ Ama Nuh iki tecrübeyi birbirinden ayıran temel farklılığı hemen vurguladı: “Onlar [Almanlar] Hitler’i ve nazileri yargıladılar!” Bu söz tam doğru olmasa da, özünde haklı, çünkü ne Kıbrıs Cumhuriyeti ne de Türk yetkili makamları geçmişe ışık tutup, şiddet eylemlerinin sorumlularını yargılama yolunu seçtiler: Uzlaşma ve barışma, hakikatin kabulünden geçer.¹⁵ Devlet olarak birleşmiş bir Ada iste-

13 Bu saptama zaman zaman şaşkınlığa yol açmaktadır, çünkü Türk maarif müf-redatında, en azından 2000’li yılların başlarına kadar, Atatürk’ün ölümünden (1938) sonraki dönemin tarihi hemen hiç öğretilmiyordu. İkinci Dünya Savaşı’na ilişkin çok kısa bölümlerde de Yahudilerin uğradığı soykırımdan söz bile edilmiyordu.

14 Bununla birlikte Fransız-Alman barışması yönündeki girişimler daha farklı bir gerçekliği maskeleymektedir. Bazıları Almanlarla her türlü ilişkiyi hâlâ reddetmektedir. Örneğin Valréas’ta (Vaucluse), sürgün aileleri derneği ve eski direnişçiler derneği önce 1994’te, sonra bir kez daha 2004’te kentlerinin bir Alman kentiyile “kardeş kent” ilan edilmesine karşı çıkmışlardı.

15 Nikosia’daki bir caddeye bu savaş reisinin anısına, Digenis Grivas adı verilmiş-

yen, ama 2002'deki Annan planının da öngördüğü gibi, iki toplumun iki ayrı coğrafi bölgede yaşamaya devam etmesi gereğine inanan bu Denктаş muhalifleri büyük bir üzüntü yaşıyor.

"Ben Kıbrıslıyım, ama Türk beni tanıyor"

2002'de Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci başlamıştı. Her yerde bu durumun KKTC nüfusu üzerindeki muhtemel sonuçları tartışılıyordu. Kaygılar, umutla karışık da olsa, güçleniyordu. Bu dalgalanma özellikle Onur'un sözlerinde hissediliyordu. Belleğinde çocukluğunun olayları iki ayrı kanat oluşturunuyordu: Karanlık tarafta, amcasını 1963'te öldüren kaatil onu kötümser anlarında Türkiye'ye bağlılık duymaya itiyordu; aydınlık tarafta ise, 1974'te ailesini koruyan Rum subay ona barışma ve birleşme yolunu gösteriyordu. Henüz kesin bir karar veremiyordu ve bu nedenle ağzından kesin-tisiz bir biçimde dökülen sözler hiç durmadan bir tavırdan diğerine kaymıştı. Konuşmamızın başında Onur gururla açıklıyordu: "Ben Kıbrıslıyım, bir Kıbrıs devletinde yaşamak istiyorum; ister federasyon olsun, ister İsviçre'deki gibi konfederasyon, önemi yok, yeter ki Kıbrıslı olsun." Onun hayalini kurduğu federal devlette "barış içinde yaşama" isteğine bir provokasyonla cevap verdik: İsteddiği barışı Türkiye onlara 1974'te temin etmemiş miydi zaten? Onur çileden çıktı: "Asıl Kıbrıslı Türkler ezelden beri barış istiyorlardı! Eğer barış hâlâ gerçekleşmemişse suç kimde? Rumlarda! İnsan bir yandan füze satın alıp sonra da barış istiyorum diyebilir mi?" Halbuki bu füze yerleştirme projesi dört yıl önce bir kenara bırakılmıştı! Bu saptamamıza iyice kızan ve kendisinin, ailesinin, Türklerin çektiği acılara dönen Onur, ağız değiştirdi ve söylemi neredeyse resmî denebilecek renkler aldı. Kuzey Kıbrıslıların hâlâ ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olduklarına inandığı için, Türk ordusunun varlığını vazgeçilmez bir güvence olarak görüyordu. Oysa, ne Ana-

tir. Nikos Sampson hiçbir zaman takibata uğramamış ve Mayıs 2001'de öldüğünde Rum yönetimi cenaze törenine temsilci göndermese bile, taziyetlerini bildirmiştir.

dolulu göçmenleri ne de Türk ordusunu seviyordu. “Ama ben hayatta kalmamı buna borçluysam, olsun. Eğer Türk ordusu çekip giderse, ertesi gün savaş yeniden başlar. Yunanlar Girit’i aldıklarından bu yana, Türkiye’yi yavaş yavaş kuşatıyorlar; Kıbrıs’ı da alırlarsa, kuşatma tamamlanacak ve artık dünyaya açılmayacak.” Önce gözleri dolu dolu samimi bir şekilde içini döken Onur, kendine aşına bir sahada kalmak amacıyla başka pek çok insan gibi, resmî söylemi tercih etmişti.

Ferit de aynı şekilde sol siyasi görüşlerle Rumlardan duyduğu korku arasında gidip geliyor, çünkü iki kez ellerine düşüp tutsak olmuş. Onunla 2002 yılının 29 Ekim bayramında sokakta karşılaştık. Bu canlı adam yüksek sesle konuşuyor, düşüncelerini formüller ve büyük jestlerle ifade ediyor, karma-karışık saçları da sanki söylediklerinin altını çiziyor. “Rumlar faşist, Hitlerci, Sırplar gibi” diyor. Sadece komünist partisine, AKEL’e sempati duyuyor. “Türk tarafında da CTP onlarla iyi çalışıyor. Bunlar iki tarafın cesurları. Ama sonunda vurdurtacaklar kendilerini! İki tarafta da aynı şey var, aynı zihniyet, faşistlerin hükümetleri bunlar!” Rumlar hakkındaki yargılarına rağmen, çift toplumlu girişimleri onaylıyor. Ama bu görüşlerden cesaret alıp birleşmiş bir Ada ihtimalinden söz ettiğimizde, çelişkiler içinde kıvranarak işaret parmağıyla gırtlak kesme işareti yapıyor, birleşmenin katliamlara yol açacağına inanıyor. Bu nedenle o da tıpkı Onur gibi, görüşlerine rağmen Türk varlığının gerekli olacağına inanıyor. Bunun “Lozan” antlaşması hükümlerince –Zürih antlaşması ile karıştırıyor– meşru olduğu kanısında, hatta daha da ileri gidiyor: “Türk ordusu istese yirmi dört saatte Ada’nın geri kalanını da alır. Türkiye olmadan huzur içinde yaşayamayız. Ben Kıbrıslıyım, ama Türk beni tanıyor” diye ekliyor. Ama tavrı son bir kez değişiyor. O gün kentlerin sokakları cumhuriyet bayramı için kırmızı ve beyaz renklerle kaplanmış. Ferit bir an duruyor, etrafına bakıyor ve birdenbire parlıyor: “Artık bu bayrağı görmek istemiyorum. Ben Kıbrıslıyım. Hiç bayrak görmek istemiyorum. Uluslar, sorun buradan çıkıyor işte. Bütün dünyaya bir tek bayrak yeter aslında.” Bu basit adamın, “Ben Kıbrıslıyım, ama Türk beni ta-

nıyor” ifadesi pek çok kişinin hislerine tercüman oluyor. Onlar kendileri olarak kalmak istiyorlar, ama üzerlerinde bir tehdit hissediyorlar ve Rumlara karşı bir himayeye ihtiyaçları olduğunu düşünüyorlar. BM onlara bu himayeyi sağlayamadı ve Avrupa’nın da bunu yapamayacağı kanısındalar. Ağır bir yük olsa da, etkili bir güç olan Türkiye en azından onların kimliğinin bir veçhesini tanıyor.

Kıbrıslı Türkler daha uzun süre geçmişe şiddet filtresinden bakacaklar ve Rumları da böyle değerlendirecekler. Işık geçirmeyen bu filtre, şekilleri de şu veya bu ölçüde bozuyor. Yasın ne oranda bitip bitmediği, ekonomik ve toplumsal durum, ve başka etkenler de rol oynuyor. Ali ve Sibel ve onların ebeveynleri yaşananlardan çıkar sağlamadılar mı? Rahat bir evde yaşıyorlar ve eğer Rumlar mallarını geri alma hakkını kazanırlarsa her şeyi yitirebilirler. Avni ise Lefkoşe’de sağlam bir iş kurmuş ve korkacak bir şeyi yok, bu nedenle acılı geçmişe ve belirsiz geleceğe özgür bir adamın gözleriyle bakabiliyor. Ama farklı tavırları sadece konuştuğumuz kişilerin çıkarlarına göre yorumlamak, fazlasıyla basitleştirici bir yaklaşım olur. Pek çoğu, örneğin Onur veya Ferit, mütevazı mülkiyetleri içinde hiçbir tehditle karşı karşıya değiller. Buna karşılık tüm samimiyetleriyle canlarının tehdit altında olduğunu düşünüyorlar. Şiddet, aşağılanmalar, göç onlarda, bir cinayetin doğrudan tanığı olmasalar bile, ömür boyu silinmeyecek izler bırakmış. Düşünceleri olgunlaştıkça, Rum ötekiliğinden duydukları belirsiz korku çoğunlukla yerini, aşırı milliyetçiliğin temsil ettiği tehlikeden duyulan kaygıya bırakıyor. Askerî bir gücün sağladığı himaye duygusunun, bu himaye pahalıya mal olsa bile, verdiği rahatlığın insanın aklını çelmemesi mümkün mü?

Buluşma Sınavı

2000 yılındaki sözde cumhurbaşkanlığı seçimi, 2001'deki ağır ekonomik kriz, karşılıklı görüşmelerin sürekli başarısızlığa uğraması kaygıları ve muhalefeti yükseltmişti. Sonra Kıbrıs'ın 2004'te öngörülen AB üyeliğinin iyice yaklaşması herkesin çok acil bir çözüm bulunması gerektiğinin bilincine varmasını sağladı. Bıkkınlığın Türkiye'deki kamuoyuna bile egemen olması ise yeni bir şeydi.¹ 2002 yazından itibaren olaylar hızlandı. Ekim ayında dönemin Türk başbakanı Bülent Ecevit hâlâ Ada'nın kuzeyinin ilhak edilmesi ihtimalini gündeme getiriyordu. Ama 2 Kasım'daki genel seçimler ılımlı İslamcı, Avrupa yanlısı, kemalizme mesafeli ve tabu konular ile "ulusal sorunlar" karşısında belli bir serbestlik sergileyebilecek görünümü veren Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) iktidara taşıyarak yeni bir dönemi başlattı.

1 29 Ağustos 2002 tarihli *Hürriyet*'te, Mehmet Ali Birand Kıbrıs konusuna ayırdığı köşeyazısına şöyle başlıyordu: "Eminim 'Yine Kıbrıs, bıktık artık' diyeceksiniz. Haklı da olabilirsiniz."

11 Kasım 2002'de BM genel sekreteri Kofi Annan Kıbrıs sorununa ilişkin çözüm planının, Ada'nın coğrafi paylaşımını onaylayan ilk versiyonunu sundu. Dışarıda tek bir devlet, Kıbrıs Birleşik Cumhuriyeti tarafından temsil edilecek, eşit haklara sahip iki "oluşturucu devlet" öngörüyordu. Cumhuriyet, beş yıllığına seçilen altı üyeden (dört Rum ve iki Türk) oluşan bir yönetim ortaklığı tarafından yönetilecekti.² Anayasal sorunlar, Kıbrıslı olmayan üyeleri de bulunan bir üst mahkeme tarafından çözüme bağlanacaktı. Türk tarafı davayı kazanmış gibiydi, ama plan Denktaş tarafından yine kabul edilemez diye nitelenen düzenlemeler içeriyordu, çünkü Morfu (Güzelyurt) bölgesi ve Karpas yarımadası Kuzey kesiminden alınacak ve Rumlar serbest dolaşım hakkı ve sınırlı bir yeniden yerleşim serbestliği hakkı elde edeceklerdi.

Planın önerdiği anayasal sistem tüm Ada'nın Avrupa Birliği'ne katılım perspektifi içinde yer alıyor, ama 1960'ların cemaat sistemi zihniyetini de koruyordu; her yurttaş "Kıbrıslı" olduğu kadar "Türk" veya "Rum"du. Plan, 1959'un garantör devletler ilkesinin değiştirilmesini tartışma konusu bile yapmıyordu; Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin onayının aranması da bunu gösteriyordu zaten. 6.000'er mevcutlu Türk ve Yunan birliklerinin konuşlanmasına izin veriliyor, planın sonraki bir versiyonuna göre, bu mevcutların giderek azaltılarak 1960'takine yakın bir düzeye indirilmesi öngörülüyordu. Aralık ayında muhalefet partileri ve sivil toplum Ada'nın kuzeyinde siyaset sahnesine kitlesel olarak girdiler.³ 1960'lı yıllardan beri ilk kez, kalabalıklar toplanıyor, bu kez barış, birleşme, Annan planının uygulanması ve Denktaş'ın istifası taleplerini dile getiriyorlardı. 13 Aralık'ta Kıbrıs'ta çıkan *Yeni Düzen* gaze-

2 Cumhurbaşkanlığı görevi 40 ay boyunca bir Kıbrıs Rumu, 20 ay boyunca da bir Kıbrıs Türkü tarafından yürütülecekti. 36 Rum, 12 Türk milletvekili bulunacak, buna karşılık Senato üyeleri Rumlar ile Türkler arasında eşit olarak paylaşılacaktı.

3 Sivil toplum, bir koordinasyon kurulu olan KTSTÖV aracılığıyla görüşlerini ifade etmektedir.

tesi meşhur gazeteci Mehmet Ali Birand'ın ödünsüz bir analizini yayımladı:

“Evet denilecek ve...

Kıbrıs bir Elen adası olmaktan çıkarılacak. Türk tezi 50 yıl sonra ispatlanmış olacak ve yeni bir Kıbrıs kurulacak. Türklerle Rumlar eşit birer ortak olacaklar.

(...) Yapılacak toprak ayarlamasıyla, 20 yıl gibi uzun bir süre içinde 200 bini aşacak Türk toplumunun arasına 40 bin kadar Rum yerleşecek ve Türk bölgesinin yasalarına uyarak yaşayacaklar.

Türk toplumu, bugünkü 2.500 dolarlık gelir düzeyini birkaç yıl içinde en az 7.500 dolara çıkarıp zenginleşecek.

Türk toplumu 50 yıllık izolasyondan kurtulacak, ister kendi bölgesinde, ister AB vatandaşı olarak Avrupa ülkelerinde iş bulabilecek, yaşayabilecek, uluslararası camiaya katılabilecek.

Hayır denilecek ve...

Kıbrıs Türk toplumunun günlük yaşamı hiç değişmeyecek. Yani aynı fakirlik, aynı kötü yönetim devam edecek. Emekliler, Türkiye para verebildiği sürece her ay paralarını alabilecekler ve günlerini kahvelerde oyun oynayarak geçirebilecekler. (...)

Bürokratlar işlerini kaybetmeyecekler ve eskiden olduğu gibi, hiçbir şey yapmadan maaşlarını alabilecekler.

Yolsuzluklar yine sürecek (...). Uzun vadede Kıbrıs'ın Kuzey'i Türkiye'nin bir vilayeti konumuna girecek. (...)

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bugünkü 50 bin kişilik gücü, 10 bine inmeyecek, komutanlar aynı şekilde rütbelerini kazanabilecek, diplomatlarımız ve diğer bürokratlarımız birer küçük vali gibi hareket edebilecekler.

20 yıl sonra, KKTC'nin kişi başına geliri 5 bin dolar civarına çıkarken, Rumlarınki 20 bin doları bulacak. Ada'da göçten dolayı, Kıbrıs Türk genci kalmayacak.”

O sırada Ada tam bir kaynaşma halindeydi, muazzam bir umut vardı. 26 Aralık 2002'de 30.000 kişi Lefkoşe'de gösteri yaptı.

Gösteriler neredeyse günlük bir hal alırken, Türk cumhurbaşkanlığı makamı ve ordu Denktaş'ı desteklemeye devam ediyorlardı.⁴ Beklenebileceği gibi, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yeni başkanı Tasos Papadopoulos⁵ ve Kofi Annan'la bulunduğu La Haye zirvesinde (10 Mart 2003) Denktaş planı reddetti. O andan sonra, BM ve AB'nin gözünde, görüşmelerdeki başarısızlığın sorumluluğu Türk tarafının sırtına yüklendi ve Rum tarafının eli serbest kaldı. Kıbrıs Rum yetkilileri, 16 Nisan 2003'te Atina'da Avrupa Birliği'ne katılım belgesini tüm Ada adına bir düğün bayram havası içinde imzaladılar. *Yeni Düzen* şöyle bir manşet attı: "*Efharisto Denktaş!*"⁶ Her yerde durumun tuhaflığının bilincine varılmaya başlanmıştı: Kıbrıslı Türkler, bir askerî işgal rejimi altında yaşayan son Avrupalılar olacaklardı. Denktaş'ın politikası iflas etmiş gibiydi.

O zaman, aykırı bir biçimde, iki taraf bir yarışa girdi. Aynı 16 Nisan tarihinde Yunan başbakanı Kostas Simitis Kıbrıs Türk muhalefetine temsilcilerini davet ederken, KKTC yetkilileri de Güney'le ticari alışverişi serbest bıraktılar. Kıbrıs Dışişleri bakanı da Güney'de yerleşmek veya çalışmak, ticaret yapmak, yatırımda bulunmak, bir pasaport almak isteyecek Kıbrıslı Türkleri kabul edecek bir daire kurulduğunu açıkladı. "Ama tabii, Denktaş Yeşil Hat'tı kapalı tutarsa yapacak bir şey kalmaz" diye de ekledi. İnanılmaz olay 22 Nisan'da gerçekleşti: Kuzey Kıbrıs yönetimi Yeşil Hat'tı açma ve ertesi günden itibaren iki yönde ulaşımına izin verme kararını açıkladı. Yirmi dokuz yıl sürmüş kapalılık dönemi birdenbire ve beklenmedik bir şekilde sona erdi. Kararın alınış biçimi, yani alındığı yer –muhtemelen Ankara– kararı alanların manevra niyetleri ne olursa olsun, bu karar Ada'nın yaşamını altüst etti.

4 3 Ocak 2003'te Türkiye cumhurbaşkanı şu açıklamayı yapıyordu: "KKTC hal-kının beklentileri ne kadar önemliyse, garantör devlet ve anavatan Türkiye'nin tarihsel ve ahdi hakları bulunmaktadır. Bunun da unutulmaması gerekir." Sonra, 8 Ocak tarihinde, Türk genelkurmay başkanı "Kıbrıs, işgalci bir güç karşısında bizim güvenliğimizi temsil etmektedir" diye hatırlatıyordu.

5 Eski bir EOKA yöneticisi olan bu "şahin" 16 Şubat 2003'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Glafkos Klerides'i mağlup etti.

6 "Teşekkürler Denktaş!"

Gafil avlandığı belli olan Türk basını sıkıntı içindeydi. Yayıldığı dogmanın temel unsurlarından birinin çöktüğünü gören aşırı milliyetçi *Türkiye* gazetesi, şaşırıp kalmıştı. Gazeteler genel olarak bu açılımı Denктаş'ın zaferi olarak sunuyorlardı. Yeşil Hat'ın açılması Rumları köşeye sıkıştırdı, diye yazılıyordu. Eğer Kıbrıs Rum yönetimi uyruklarının Kuzey'e geçişini yasaklasaydı popülerliğini yitirecek ve geçişe izin verdiğinde de KKTC'yi fiilen tanımış olacaktı.⁷ Rumlar, çok daha ucuz olan Kuzey Kıbrıs dükkânlarında ve çeşitli hizmetlerinde kitlesel halde para harcamaya geleceklerdi. İşsizlik kesinlikle azalacaktı. Nihayet, Türklerin bir umudu da propaganda ile tarif edildikleri gibi barbar olmadıklarını Rumların kendi gözüyle görüp anlamalarıydı.⁸ Birkaç gün içinde, iki taraftaki uzun bekleme kuyukları gazetelerin birinci sayfalarının vazgeçilmez görüntüleri haline geldi. Ledra Palas'taki kontrol noktası artık buluşmanın simgesi olmuştu.

Güney'den Kuzey'e doğru ilk büyük dalga 27 Nisan Pazar günü, Ortodoksların Paskalya'sında geldi; yine de partilerin çoğundan da destek alan Güney yönetimi Kıbrıslı Rumlara hattan karşı tarafa geçmemelerini tavsiye etmişti. Ertesi gün Türk basını zafer kazanmış gibiydi; Rumların hükümetlerine kulak asmamaları yorumcuları sevindirmişti. *Türkiye* de suskunluğunu bozup böbürleniyordu: "Rumlar isyanda: Denктаş bizi gafil avladı!" O zamana dek Denктаş'a karşı son derece mesafeli durmuş gazeteciler bile, hayranlıklarını dile getiriyorlardı.⁹ Pazartesi günü herkes ferahlamıştı. 23-28 Nisan tarihleri arasında, Güney'den Kuzey'e 50.000'den fazla, Kuzey'den Güney'e yaklaşık 24.000 geçiş olmuştu. Kuzey kesimi için bu "bir lütuftu", "esnaf bayram etmişti." Özellikle de, Kıbrıslıların geneli açısından, maziye yapılan ilk yolculuk söz konusuydu.¹⁰ İlk günlerde, röportajlar duyulan heyecan üzerinde duruyorlardı. 24 Ni-

7 "KKTC'nin son hamlesi Rumları köşeye sıkıştırdı", *Zaman*, 23 Nisan 2003.

8 Konu hakkında bkz. Haluk Şahin, "Kıbrıs'ta önalıcı hamle", *Radikal*, 26 Nisan 2003.

9 Ferai Tınç, "Kıbrıs ve kendine güven", *Hürriyet*, 27 Nisan 2003.

10 *Radikal*, 29 Nisan ve 1 Mayıs 2003.

san tarihli *Milliyet* şu başlığı atmıştı: “İnsanlar eski evlerini gördüklerinde gözyaşlarını tutamıyorlar.” *Sabah* ve *Cumhuriyet*, karşılıklı ziyaretleri, eski fotoğrafların değiş tokuşunu sayfalarına taşıyorlardı. *Radikal*, buluşmaları, hüzünle karışık sevinci, eski bahçesinden aldığı meyvalar ve biraz toprakla geri dönenleri anlatıyordu. Milliyetçi sağ ve kemalist sol hattın açılmasını Denktaş'ın başarısı olarak göstermeye devam ederken, *Radikal*, yıllardır yetkililerin ataletine karşı barışçı yollardan ve cesaretle mücadele eden Kıbrıs sivil toplumunun ve muhalefeti- nin parlak bir zaferi olarak değerlendirdiği bu olayı alkışlıyordu.¹¹ Güney'de önemsiz bir tek olay yaşandı, Türk basını da bunu kullanmadı. Buna karşılık, Mayıs ayında Kuzey yönetimi Güney'den gelen bazı ziyaretçilere zorluk çıkardı.¹² Ama sonraki haftalarda ve aylarda geçişler iki yönde de devam etti ve Türk medyasına bakılacak olursa, herkes durumdan memnundu. 2003 yazı sonunda Kıbrıslıların büyük çoğunluğu “öteki tarafı” en az bir kez ziyaret etmişti. Ayrıca birçok Kıbrıslı Türkün hayatını değiştirmeye aday iki yenilik söz konusuydu: Artık Güney'de serbestçe çalışabilecekler ve kökenlerini kanıtlamak koşuluyla, Kıbrıs Cumhuriyeti pasaportu alabilecekler, bu pasaport da çok yakında Avrupa pasaportu sayılacaktı. Mayıs ayının sonundan itibaren binlerce Kıbrıslı Türk pasaport almak için Güney'de gereken başvuruları yapmıştı.

Ama gazetelere yansıyan bu bayram havası bizi biraz şaşırtıyordu. Rumlar hüzün dolu bazı manzaraları nasıl karşılamışlardı? Yıkılmış mezarlıkları ve saldırıya uğramış kiliseleri ziyaret eden Rumları gören Kuzey'deki köylüler nasıl bir tutum takınmışlardı? Zaman içinde, ilk sevinç geçtikten sonra, gerilimler ve hınçlar yeniden başgöstermeyecek miydi?

- 11 Erdal Güven, *Radikal*, 27 Nisan 2003, ve Orhan Bırgıl, “Kıbrıs'ta Duvarı Kim Yıkı?”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 2003.
- 12 Kontrol noktasındaki polis birinin evinden aldığı ve yanında Güney'e götürmek istediği taşlara elkoydu. Bir başkasının elinden, yöre muhtarının izniyle yanında götürdüğü Skyllura kilisesinin çanı geri alındı. Başka iki kişinin balıkçılık malzemelerine Kuzey sahilinde balık tutarlarken el kondu. Kuzey'de yaşanan en ciddi hadise, Morfu'nun (sürgündeki) piskoposunun müzeye dönüştürülmüş Aya Mamas kilisesinde yönettiği bir ayinin polis tarafından basılması oldu (*Halkın Sesi*, 14 Mayıs 2003; *Afrika*, 16 Mayıs 2003).

Ekim 2003 sonunda Kıbrıs'a döndüğümüzde, Yeşil Hat açılalı altı ay olmuştu. Girne değişmemişti, ama dükkânlar, restoranlar ve lokantalar tabelalarını ve menülerini Rumcaya da tercüme etmişlerdi. Ayrıca kitapçı raflarında Yunanca sözlükler ve gramer kitapları yerlerini almışlardı; şurada burada Rumca ders ilanları göze çarpıyordu. Işık kitapçısında, Lefkoşe üniversitesinde türkoloji bölümünde okuyan bir Rum öğrenciyle Türkçe sohbet etme olanağı bulmuştuk. Geçiş noktasının yakınında açılan birçok kafe ve restoran yeni Türk-Rum dostluklarının mekânı olmuşlardı.

Sadece 1974 sonrası Kıbrıs'ını tanıyan bizler için, Girne sokaklarında Rumca konuşulduğunu duymak sürpriz olmuştu. Birdenbire herkes veya hemen herkes, hatta gençler bile Rumca konuşmaya başlamıştı ve insanlar çift dil bildiklerini artık bir tür ferahlama içinde gösteriyorlardı. Birdenbire, bir dil o güne dek itildiği köşeden dışarı çıkmıştı. Dışarıdan bakıldığında Kıbrıslı Rumları Türklerden ayırt etme olanağı bulunmasa da, karıştırmak da mümkün değildi. Pazar günü Rumlar meraklı turistler gibi sokaklarda dolaşp, meşhur limanı fona yerleştirerek birbirlerinin fotoğrafını çekiyorlardı. Gençlerden oluşan gruplar sokakta karşılaşıyordu: Kıbrıslı Rumlar ile Türkler ve uzatılmış cumhuriyet bayramı tatilinden istifade Kıbrıs'a gelmiş ve olup biteni göz ucuyla merakla izleyen Türkiyeli küçük burjuvalar. Limanda sakın sakın dolaşan birkaç sakallı ve cübbeli papazın varlığı parantezin artık kapandığını haber veriyordu. Türk turistler gördüklerine inanamıyorlardı.¹³

İzler

Köylerine, aile kabristanlarına bağlılıklarından öyle etkilenmiştik ki, birçok Rumun yirmi dokuz yıllık bekleyişin ardından yapacağı ilk ziyaretin adresinin çarşı pazar değil, eski evleri ve aile mezarlığı olacağını hissediyorduk. Türk basını bu konu-

13 Türkiye'de "papaz" imgesi basında kilise yanlısı ve gerici Rum tipini damgalamakta kullanılan bir karikatür kalıbıdır. Papaz başlıbaşına bir karikatür olarak algılanır.

dan söz etmemiştir. Ama Girne Ortodoks mezarlığında ziyaretin izleri belirmeye başlamıştır. Suni veya kurumuş çiçek demetleri, birkaç yıldır temizlenmiş ve bakımlı olan mezarlığa normal bir görüntü kazandırmıştır. Çok kötü durumdaki bazı mezarlar hale yola konmuştur. İzler belli belirsizdir: Birkaç mum parçası, yağla doldurulmuş küçük kaplar, bir müteveffanın mezarın üzerine tutkalla yapıştırılmış portresi. Karavas'ta, kabaca onarılmış, sonra yine saldırıya uğramış o "örnek" mezarlıkta, aile sevgisi ve dindarlık yavaş yavaş olağan seyrine girmeye başlamıştır: Mezarların bir bölümü çiçek demetleri, kandiller, tüt-sü kapları ve suni çiçeklerle süslenmiştir. Ortodoks ibadeti için gerekli olan malzeme, bir sonraki ziyarete kadar orada bırakılmıştır. Mezarların üstündeki kapak taşları yerlerine oturtulmuş, haç parçaları üstünkörü bir araya getirilmişti, sağda solda görülen alçı izleri bu işlemlere tanıklık ediyordu. Biraz ilerideki bir mezarın etrafına yaldızla boyanmış yassı taşlar dizilmişti. İbadet için en gerekli malzemeyi bile yanlarına almadan gelenler yeni ritüeller icat etmişlerdi. Kharkeia'da (Karaağaç) bir kadın başındaki eşarbi çıkarıp bir yakınının haçına bağlamıştır. Bir başka mezarın yanına bir tutam ot örölüp bırakılmıştı.

Syrianokhori'de (Yayla) ziyaretçiler meyva bahçelerinin serin gölgesinden ilerleyen patikayı kullanmışlardı. Toprakların sınırlarına, mezarlığın bulunduğu fundalıkların arasına kadar yürümüşlerdi. Parçalanmış haçların kalıntıları arasına bırakılmış birkaç çiçek, onların geçmişleriyle ve ölüleriyle bağ kurma isteklerini yansıtıyordu. Yine de o zamandan beri bazı haçlar yeniden parçalanmıştı. Karavas'ta, Ortodoks ve Müslüman mezarlıklarını birbirinden ayıran şapelin kirletilmiş duvarları kireçle badana edilmişti, ama koro bölümünün duvarlarında yeni yazılar belirmişti bile: Bir "sanatçı" yine cinsel uzvu orantısız büyüklükte bir kadın resmi çizip, yanına "Rum kızı" yazmıştı. Birkaç kindar milliyetçinin azgınlığı sürüyordu.

Kharkeia'da mezarlıktaki çalılıklar temizlenmişti; söylendiğine göre, Rumlar köydeki bir Anadoluluya para verip bu işi yaptırmışlardı. Son ziyaretimizden bu yana, kilisenin tonozunun bir bölümü çökmüştü, ama molozların arasında, etrafına

dinî tasvirler dizilmiş bir mum hâlâ yanıyordu: Demek ki birisi çok kısa süre önce buraya gelmişti. Bu yolculukta uğradığımız hemen her yerde, yeniden kutsallaştırma sürecinin sabırlı izlerine rastladık. Anmaya yönelik dindarlık her türlü siyasal renkten arınmış bir biçimde kendini ifade ediyordu; bunun tek istisnası, Larnakas tis Lapithu manastırının temizlenmiş kilisesinde intikamcı bir elin yazdığı şu slogandı: “*Den ksekhno! Unutmuyorum!*”

23 Nisan 2003’ten sonra, Kıbrıslı Rumlar Kuzey kesiminde kutsallığa karşı girişilen saldırının çapını kendi gözleriyle gördüler. Belediyeler de bu durumu dikkate alıp özellikle turistik yörelerde restorasyona giriştiler. Örneğin Vuno manastırı temizlendi, malzeme deposu, samanlık veya gübrelik olarak kullanılan kiliseler boşaltıldı ve ziyarete hazır hale getirildi. 2001 yılında Lapithos’ta çöpler ve dışkılarla dolu bir halde bulduğumuz kilise Ekim 2003’te onarımdaydı. İşin kabası bitmişti ve tüm iç mekân eski haline getirilmişti: ikonalar, tablolar, tavan süsleri, camlar, mihrap, doğramalar... Zanaatkârlara epey iş çıkmıştı. Bizim ziyaretimiz sırasında, içeride Zonguldaklı bir usta çalışıyordu. 1974 harekâtına katılmış olan bu adam, o zamandan beri Kıbrıs’ta kalmıştı. “Askerlerin kırdıklarını siz tamir ediyorsunuz” dedik. Kendisini suçladığımızı düşünüp savunmaya geçti: “Kiliseleri bu hale askerler sokmadı. Halk yaptı. Aptallar, cahiller yaptı. Türkiye’den gelen bazıları var, okuma yazma bile bilmiyorlar!” Adam, her zaman görüldüğü üzere, suçu kendisinin ait olmadığı bir kategorinin sırtına yıkıyordu. Genelde, “fanatikler”, Anadolu lular, askerler, Kürtler, Karadenizliler suçlanırdı. Ama bu usta da Anadolu lulu, Karadenizli ve eski asker olduğu için, sorumlular ancak ondan sonra gelmiş Anadolu lular olabilirdi.

Bir yıl sonra, 2004’te, onarım hareketi ağır aksak, temkinli bir biçimde ilerliyordu. Genelde son derece gösterişçi olan Ortodoks dindarlığı, koşullara uyum sağlıyordu. Rizokarpaso’daki Agios Fotios şapeli gibi bazı kiliselere, sadece mekânları korumak ve kapatmak amacıyla yeni tahta perdeler çekmekle yetinilmişti. Başkalarında ikona röprodüksiyonları görölüyordu.

Çoğunlukla Rumlar molozları ve çöpleri temizlemişler ve çıplak binaların içinde bir köşeyi beyaza boyayıp ibadet nesnelerini oraya yerleştirmişlerdi.

Mezarlıklarda da durumda pek ilerleme yoktu. Görüldüğü kadarıyla, ölülerin yakınları ziyaretleri sürdürmemişlerdi, çünkü geçişlerinin izleri eskimişti. Henüz büyük ve toplu bir restorasyon faaliyeti söz konusu değildi. Mezarlığın halinin hâlâ eskisi kadar moral bozucu olduğu Gialusa'da birkaç mezar onarılmıştı. İçlerinden biri harçla sıvanmıştı ve müteveffanın portresinin etrafı mavi-beyaz küçük Yunan bayraklarıyla süslenmişti. Hepsi birbirine benzeyen, yeni yapılmış, tahta haçlar dikilip üzerlerine ölülerin adları yazılmıştı; ama içlerinden biri yine yere devrilmişti. Lapithos mezarlığının karma-karışık hali içinde, Rumlar tek bir sembolik tahta haç dikmekle yetinmişlerdi; ama o da çoktan kırılmıştı. Dilsiz bir kavga cereyan ediyor ve kimse bundan söz etmiyordu; sanki iki tarafta da bu konuda konuşulmaması talimatı verilmişti. Rum tarafında öfke içe bastırılmıştı. Duyduğumuz yegâne şiddetli sözler Syrianokhori'de rastladığımız, Avustralya'dan gelmiş Rumların ağzından çıktı. Onların hiçbir zaman Türklerle yanyana yaşamak gibi bir sorunları olmayacaktı ve öfkelerini istedikleri gibi dışa vurabiliyorlardı. Buna karşılık, Agios Andronikos'ta karşılaştığımız Lefkoşeli bir çift kullandıkları üsluptan çok seçtikleri nitelemelerle bize öfkelerini hissettirdiler. Konuştuğumuz Türkler ise, barış içinde bir gelecekte ve bir Kıbrıs toplumunun yeniden inşa edilmesinden söz etmeyi yeğliyorlardı. Alışılmış kaçınma stratejileri sürüyordu. Daha o zamandan ağırlığı hissedilen Avrupa bağlamında, gerilimin yatışması ılımlıların çıkarınaydı. Her iki taraftaki aşırılık yanlılarını haklı çıkarmak her türlü olaydan kaçınmak ve sivil toplumun, kinin getirdiği bu sorunla nihayet yüzleşebilecek ve onu çözebilecek kadar güçlenmesini beklemek şarttı.

Gerçekten de 2003'ten sonra bir proje fazla dikkat çekmeden, sanki hassas bir dengeyi bozmaktan korkar gibi yavaş yavaş şekillendi. *Cypress Tree Project*¹⁴ adı verilen bu girişim,

14 <http://www.cypresstree.org>.

ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) ve BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından kurulmuş ve Ortodoks tarafında Morfu Başpiskopokluğu'nun, Müslüman tarafında da Evkaf Meclisi'nin işbirliğiyle yürütülen Çift Toplumlu Kalkınma Programı'nın (BDP) bir eseri idi. Projenin kuruluş metni oldukça ihtiyatlıydı: "1974'ten beri Ada'nın güneyindeki Türk mezarlıkları ve kuzeydeki Rum mezarlıkları ihmal edilmiş, hatta zaman zaman yıkılmıştır. Otuz yıldan sonra ilk kez evlerine dönen Kıbrıslılar güçlü duygular içindedir. Pek çoğu açısından, en sevdikleri varlıkların mezarlarının yıkılmış veya kaybolmuş olduğunu görmek çok üzücü olmaktadır. Mezarlıkların içler acısı hali, her iki toplumun da diğerine karşı saygısızlık hissini güçlendirmektedir. Toplumların yöneticileri, bu zor ve duygu yüklü sorunu çözmek için uluslararası toplumun yardımlarını minnetle karşılayacaklarını bildirmişlerdir. *Cypress Tree Project* sekreteryasının amacı, mezarlıkların korunmasını ve onarımını kolaylaştırmaktır. Bu konuda yapılacak münferit simgesel girişimler hem Kıbrıslıların birbirlerine karşı hoşgörölü hale geldiklerini kanıtlayacak hem de toplumlarının çokkültürlü niteliğinin tanınmasına yönelik bir adım olacaktır." Metni yazanlar, aşırı hassas bir soruna el attıklarının bilincindedirler. Mezarlıkların otuz yıldır manzara içinde herkes tarafından görülebilen açık yaralar olmasına rağmen, onlar örtmece deyimler kullanarak olayın şiddet yönünü yumuşatmaya ve önemini azaltmaya gayret etmişlerdir: Mezarlıklar "ihmal edilmiş", "zaman zaman yıkılmıştır." Kuzey'de ve Güney'de gerçekleştirilen bu tarz saldırıları, ne aynı ölçekte ne de aynı yoğunlukta uygulanmış olmalarına karşın, aynı düzeye koyarak Türk tarafının konuya yönelik alınganlığını idare etmişlerdir. Kıbrıslıların bu olaydaki farklı rolleri, yani kurban mı, rehine mi yoksa sorumlu mu oldukları belirtilmemekte, altı çizili bir uzlaşma kaygısı içinde adalet talep etmek yerine, hoşgörölüye teşviği öne çıkarmaktadırlar.

2004'te yıkılan mezarlıkların dökümünün çıkarılması işi sürüyordu. O yılın Ekim ayından itibaren pilot projeler başlatıldı; bunlardan biri de Vasileia mezarlığı için hazırlanmıştı. Demek

ki mezarlıkların vaziyeti, bazı tanıklarımızın söylediklerinin aksine, gerçek bir sorundu ve bu sorunun ciddiyeti ve güncelliği nihayet kabul edilmişti. Uluslararası örgütlere yapılan başvuru hissedilen ihtiyacı ve bu sorunun hangi biçimde çözülmesinin istendiğini ifade ediyordu. Konu fazlasıyla hassas olduğu için, uluslararası, tarafsız kuruluşların müdahalesi aranmıştı.

Geçmişe yolculuk

Ali ile Sibel'i 2002'den sonra görmemiştik. O sırada, olabilecek değişimlerden kaygılıydılar. 2003'te yeniden buluştuğumuzda önce havadan sudan konuştuk. Herkes diğerinin konuya girmesini bekliyordu. Birden Ali buzları kırdı: "Gördünüz mü bu değişimi? Tarihî bir olay yaşandı!" Tabii Güney'e gitmişlerdi; orada yetkililer Kıbrıslı Türklerin hizmetine bedava otobüsler vermişlerdi. Bize Pafos yolculuğunu biraz hüzünlü bir bayram gibi anlatıyorlar; memlekete dönüşün sevincini önce sıkıntıyla, sonra da köylerini gördüklerinde düş kırıklığıyla karışık olarak yaşamışlardı. Rum nüfus onları iyi karşılamıştı, ama mahalleleri artık yoktu; otuz Türk evinden geriye sadece yedi ev kalmıştı. Çektikleri fotoğrafların birinde, Sibel'in ana-babası evlerin arasındaki boş bir araziye işaret ederken görülüyor: "Orası bizim evdi!" Pek çokları için bu görüntü bir şok olmuştu. O anda insanlarla görüşme ilişkilerimizde ani bir değişim gerçekleştiğinin farkına varıyoruz, çünkü konuştuğumuz insanlara eski köyleri hakkında verecek, onların bilmedikleri bir haberimiz yok. Artık onlar bize fotoğraflarını gösteriyorlar.

Konuştüğümüz insanlar arasında, durumdan en çok etkilenmiş olan Avni'ydi. Tokhni'ye vardığında sokaklarda o kadar az Rum vardı ki, önce köyün terk edildiğini sanmıştı. Eski komşularının ziyaretini haber alan Rumlar zor gelecek bir karşılaşmadan kaçınmaya mı çalışmışlardı? Konuşmanın en başında haykırıyor: "Hayatımda hiç bu kadar ağlamamıştım!" Halbuki ne olup bittiğinden haberi vardı. Ona gösterdiğimiz fotoğraflardan, okul ve cami dışında hemen hiçbir şeyin kalmadığı Müslüman mahallesinin ne halde olduğunu öğrenmişti. Ama fotoğ-

raflarımız önemli bir şeyi göstermiyordu: “Her şeyin yıkılması bir yana, ne ağaç kalmış ne de bahçe. Bizim orda her şey vardı, bağlar, muz ağaçları, meyva ağaçları, artık hiçbir şey yok!” diye hoşnutsuzluğunu belirtiyor karısı. Avni önce köyün içinde dolaşmış, sonra her yeri görebilmek için tepeye tırmanmıştı: “Donup kaldım, yukarıdan camiye görebiliyordum, oysa eskiden evler onu gözden gizlerdi. Yukarıda ağladım, hiç o kadar çok ağlamamıştım!” diye yineliyor. Ama gerçekten evine, bahçesine mi ağlıyordu? Babasının ve ağabeylerinin hayaletlerinin dolaştığı yerlerde, yaşanan dramın şiddetini daha güçlü bir şekilde anlıyor.

Bir yakınıni kaybedenler için geri dönüş daha zor olmuştu. O zaman ölen kişinin yokluğu öyle canlı hissedilmiş, çocukluk duyguları insanın dengesini bozacak kertede öylesine sükün etmişti ki bize bunlardan söz edemiyor, onun yerine acılarını manzara betimlemesine yansıtıyorlardı. Lefkoşeli genç bir kadın babasını kendisiyle beraber Güney’e gelmemeye ikna etmiş, ektiği meyva ağaçlarını yeniden görmeye dayanamayacağını söylemiş. Bakımsızlıktan ağaçların hepsi ölmüş ve kırlar o kadına çıplak görünmüş: “Yerde bir top yuvarlasanız denize kadar giderdi.” Ama aynı zamanda babasının geçmişin hayaletleriyle karşılaşmasından da ürkmemiş miydi? Onur da gördüklerinden, daha doğrusu görmediklerinden çok etkilenmişti. 2004’te onun yanına gittiğimizde, hüznü öfkeye dönüşmüştü. Diarizos vadisinde çektiği fotoğrafları bir zarfın içinde, hep elinin altında tutuyordu. Çalılıkların istila ettiği ve zamanın kemirdiği köyü görünmez olmuştu. Eskiden dikilmiş ağaçlar bahçıvanların geri dönüşünü selamlamamış, bahçeler yok olmuş, her şey kurumuştur.

Köyün dışında, pek çok kişi ikinci yaşam çemberini, ailelerinin piknik yaptıkları yerleri, çocukluklarının gizli sığınaklarını ve saklı hazinelerini keşfe çıkmışlardı. Her biri bir ağacı, bir pınarı, bir kayayı anımsıyordu. “Mahallelerini, hatta evlerini tanıyamayan insanlar vardı, ama mantar topladıkları yerleri veya yabani kuşkonmaz çalılıklarını hemen buldular” diyor Sibel. Dağ, köyden daha sadık çıkmıştı.

Aynı geçmişe sahip olmadıkları için, hepsi aynı acıyı çekmemişti. Özgür doğduğu köyü ziyaret etmemişti. Dışa vurduğu kayıtsızlık hayal kırıklığına uğrama korkusunu mu örtüyor? Karısı Lale de Avdimu'ya gitmeyi gereksiz bulmuştu: "Ailemden kişiler gittiler, artık bizim mahallenin yerinde olmadığını söylediler, oraya bir yol yapılmış..." Omuz silkiyor. Çift çocuklarıyla birlikte Güney'e, Larnaka'nın kordonunda dolaşmak için gitmiş.

Syrianokhori'deki (Yayla) ihtiyarlar, Gialia'daki güzel vadilerine duydukları hasreti yitirmiş gibi görünüyorlar. Portakal ağaçlarını görmüşler, ama ya tadilat yapılmış ya da yıkılmış evlerini bulamamışlar. Artık oraya geri dönmek konusunda hiçbir istek sergilemiyorlar. Talas kahvehanesinde neşeli bir hava hüküm sürüyor. Kahvehanenin bizi kollarını açarak karşılayan sahibi şarkılar mırıldanarak servis yapıyor. Bu defa kimse bizi merakla karşılamıyor, çünkü onlara öğretecek bir şeyimiz yok artık. Burada, Kuzey'deki köyde portakal ağaçları sorunu çözme bağlanmış: "Damla damla su veren bir sulama sistemi kurduk, artık tuz yükselmiyor. Bağlar yeniden bereketli hale geldi." Gecenin en büyük heyecanını horoz satan gençlerin geçişi oluşturunyor. Bir sayfa kapanmış.

Hasretten endişeye

Güney'e yapılan ziyaret gerçekten de hasretin bittiğine işaret ediyor. Ali'nin annesi bize bir gün şöyle demişti: "Her şey bir yana, ben burada Pafos'tan daha uzun süre yaşadım." Kuzey'de kendini evinde hissediyor ve geriye dönmek istemiyordu. 2003'ten çok önce zaman yapacağını yapmıştı. Büyü öyle genel ve derin bir biçimde bozulmuştu ki, köye dönüş, yası geçmişte bırakmayı sağlayan bir katharsise yol açmıştı. Kıbrıslı Türklerin hemen her zaman mütevazı düzeylerde kalan, ücra köylerdeki çoğu harabeye dönmüş veya yerle bir olmuş mülklerinin maddi değeri zaten düşüktü. Herhangi bir tazminat ödenmeden yapılacak mülk değiştokuşlarında birçok Türk kayıplı çıkardı. Yeniden görüştüklerimizden hiçbiri artık geri dönüp köylerin-

de yaşamak istemiyor. Eski bir Rum evinde yaşayan Özgür dalga geçiyor: “İnsanların çoğu endişeli. Ada zihniyeti bu sonuca yol açıyor, at gözlüğü takmış bir zihniyet bu” diyor avuçlarını at gözlüğü gibi gözlerinin üstüne koyarak. “Burada yaşayan insanlar ölmekten, öldürmekten değil, mallarını kaybedeceklerinden korkarlar.” Aynı gün *Afrika* gazetesi de bir espri yapmıştı: “Benim toprağıma dokunmayan plan bin yaşasın!”¹⁵

Rumların Kuzey’deki köylere dönüşü de bir şok yaratmıştı. Bize çoğunlukla şöyle dendi: “Bir sorun çıkmadı.” Ama KKTC’de yirmi dokuz yıldır bir Rum görülmemişti. Çocuklar canavar gibi insanlar, insana benzemeyen masalsı yaratıklar, umacılar bekliyorlardı, dediler.¹⁶ 23 Nisan’ı izleyen günlerde, köylerde şöyle çılgınlıklar yankılanmıştı: “Rumlar geliyor!” Telefonlar haberi yaymış, Türkler hazırlanmıştı. Evlerinin meşru sahipleri kapılarını çaldığında nasıl bir sıkıntı içine düştükleri hayal edilebilir. Ama çoğunlukla gerçekten de bir sorun yaşanmamıştı: “İyi karşılandılar, onlara kahve ikram ettik.” Başlangıçta bu küçük öyküler bizi de uyuttu, ama neden sonra bir tür dostluk merasiminin söz konusu olduğunu anladık. Rumların gelişi iyi karşılanmadığı zaman bile, geleneksel bir jest olan kahve ikramı uzun süredir beklenen ve korkulan olayın yol açtığı gerilimi kaldırmaya yardım ediyordu. Bu merasim karşılıklı bir bekleme ve gözlem yapma vakti oluşturuyor ve suçlamaları, ihtilafları erteliyordu. Herkes, barbar oldukları varsayılanın karşısında kibarca davranarak zevahiri kurtarıyordu. O anda iki tarafta birden yaşanan psikolojik zorluklar dikkate alındığında, birkaç dış gıcırdatması olsa bile, yine de her şey yolunda gitmişti. Muhtarın köyün girişine, Rumlara “hoşgelmedikleri”ni bildiren bir levha astırdığı Vuno’daki (Taşkent) gibi istisnalara az rastlanmıştı. Güney medyasına da yansıyan bu olay üzerine Kuzey’deki yönetim harekete geçmiş ve söz konusu levha kaldırılmıştı. Yine de bazı telaşlı söylentiler dolaşmış, ama en akli başında olanlar bunları etkisiz hale getirmişti: “Zaman zaman Rumların saldırı-

15 *Afrika*, 27 Ekim 2003.

16 Annan planının birbirini izleyen versiyonları hakkında, bkz. Gilles Bertrand, a.g.m., 2003.

gan davrandıkları, kapıya vurup ‘Burası benim evim, bana evimi geri verin!’ diye bağırdıkları anlatıldı. Ama olayı doğrulama imkânı bulduğum her yerde, anlatılanların yalan olduğu ortaya çıktı. Pek çok söylenti ve yalan dolaşıyor ortalıkta” diyor Özgür. Onun yaşadığı ev, ilk yerleştğinde çok küçükmiş ve kötü durumdaymış. Evin Rum sahibi, ihtiyar bir adam, gelmiş, ama meraklanmamasını söylemiş: Evi geri istemek gibi bir niyeti yokmuş. Ali, Sibel ve ana-babaları için ziyaret daha zor geçmiş. İlk duygusal anlar geçtikten sonra, ev sahipleri çok soğuk ve terbiyeli davranmışlar, çocukları da tatsız, aşağılayıcı, sorgulayıcı bir tavır sergilemişler; Güney’de beyinlere kazınan Türk karşıtı önyargıları yansıtmışlar. Genişletilmiş ve güzelleştirilmiş olan evi zar zor tanımışlar. Kadın bahçe küçülmüş diye yakınmış, bu da Sibel’in annesini öfkelenlendirmiş: “Toprak mı çalsaydık yani?” Evde bıraktıklarına ne olduğunu da merak etmiş. Ama Sibel’in ana-babası eve yerleştiklerinde içeride bir buzdolabıyla bir dolaptan başka bir şey yokmuş, geri kalan her şey yağmalanmış. Sibel söz konusu eşyayı iade etmeyi teklif etmiş, ama küçümseyici bir red cevabı almış: İki kadın da gururlarından geri adım atmamışlar. Sibel’in ana-babası tasarruf süresine dayalı hakları olduğuna inanıyorlar: Ev sahipleri orada sadece on üç yıl oturmuş, halbuki kendileri yirmi yılı aşkın bir süredir oradalar. Aslında ev sahipleri de geriye dönmeyi arzulamıyor, ama Kuzey’in bir köyündeki mülklerinin bir değeri var ve bir tazminat ödenmesini istiyorlar. Birçok Kıbrıslı Türk gibi Sibel’in babası da şu değerlendirmeyi yapıyor: “Onlar bizim evlerimizin yıkılmasını seyrederken, biz burada yatırım yaptık!”

Kendilerinden zeytin satın aldığımız çiftin evinde ise daha da canlı bir endişe vardı. Hattın açılması taraftarı olan bu çift evlerinin salonuna Kıbrıs Cumhuriyeti’nin bayrağını asmışlardı. Ama hattın açılmasının kendilerine pahalıya mal olmasından çekiniyorlardı. Güney’deki değil ovadaki bir Müslüman köyündendiler ve Girne civarındaki bir Rum evine yerleşmişlerdi. Mal sahibi çıkagelmişti. Evi onun için öyle önemliydi ki salondaki ahşap tavan kirişlerinden birinin üzerine adını herkesin anlayabileceği şekilde Latin harfleriyle kazımişti. Biz ay-

nılırken kadın gözyaşları içindeydi ve onları yine görmeye geleceğimize söz verdiğimizde, “Bir dahaki sefere biz burada olur muyuz, bilmem!” deyiverdi. “Her şey yolunda gitti” diyenler, konuşmanın akışı içinde çok geçmeden yaşanan rahatsızlığı ve endişeyi kabul ediyorlar. Mallarını teftişe gelen bazı Rumların sergiledikleri soğuk tavır, ortakçının halini hatırlarını bile sormadan sadece mahsulün iyi olup olmayacağına bakan toprak sahibinin tavrını andırıyor.

Genelde hasret yerini alttan alta hissedilen bir endişeye bırakmıştı. Son gelişmeler de Kuzey’deki köylerini hiç boşaltmak zorunda kalmayanlarla her şeylerini Güney’de terk etmek zorunda kalanlar arasındaki bölünmeyi derinleştirmişti. Lefkoşe’nin Türk sakinleri her zaman olduğundan daha imtiyazlı durumdaydılar, çünkü onlar evlerinde kalacaklarına emindiler. Diğerleri üçüncü bir kez daha nakledilmekten korkuyorlardı, çünkü çoğunlukla yanlış anlaşılan, statüko yandaşları tarafından çarpıtılan Annan planı otuz yıl içinde Kuzey tarafına da bir Rum nüfusun iskân edilebileceğini öngörüyordu.¹⁷ Bu maddeyi hatırlattığımızda Sibel isyan etti: “Ben o zaman 60 yaşında olacağım! O yaşta bir daha mı çekip gitmek zorunda kalacağım? Peki, nereye gideceğim? Yoksa Suriye’ye mi gitmeliyim?” diye alay ederek, Giritli Müslüman muhacirleri anımsatıyordu. Endişe, emlak piyasasında hızlı bir değişime neden olmuştu: Rum mallarının değeri bir anda düşerken, baştan beri Türklere ait olan mallar her gün pahalılanıyordu. Güney’den boşaltılmış olanlarla diğerleri arasındaki eşitsizlik artıyordu.

Düşmanca tepkiler

Basının, televizyonun, hatta konuştuğumuz kişilerin naklettikleri uzlaşmacı sözlere karşın, Rumların gelişi bazılarının

17 Feriştah’ın çocukları küçükken Rumların insan değil, dev olduklarına inanıyorlardı. Ç. Güngör’ün tanıklarından biri, çocukken bir Rumun bir Türkle aynı görüntüye sahip olabileceğine inanmadığını, “belki bir tür Afrika zencisi”ne benzediğini sandığını belirtip ekliyor: “Çünkü bir Rumu kadın veya çocuk olarak düşünemezdim”. (Ç Güngör, *age*, s. 35).

da da hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Endişe ile sahici bir iyi geçinme arzusu bir arada var olabilirken, açık düşmanlık duyguları da mevcuttu. Birçok Anadolulunun yerleştirildiği, artık emlakçilerin gözlerini diktikleri Agios Amvrosios (Esentepe) kasabasında bu durumla karşılaşverdik. 2000 yılında, kahvehane-kasap dükkânının patronu ve müşterileri Denктаş'ın politikasını eleştirerek kendilerinin de Rumlarla birlikte yaşamak istediklerini ve bunu yapabileceklerini söylemişlerdi. Ama son gidişimizde, kahvehanenin sahibi daha lafın başında kestirip attı: "Rumlarla anlaşma filan olmaz!" Sözlerinin iyi anlaşıldığından emin olabilmek için İngilizce eklediği "*It's impossible!*" ile konuşmayı noktaladı.

2003 yılında Sibel'in babası, toplumlar arası ilişkilerin geleceği hakkındaki şüphelerini daha iyi gerekçelendirebilmek için, geçmişte yaşanan sefaleti hatırlatmayı tercih ediyordu. Genç kadının ana-babası Türk bölgesine hemen hemen hap-solmuş bir halde süren yaşamlarından çıkardıkları tecrübeyle, Rumlar hakkında bir kötülük, kalleslik imgesi oluşturmuşlar ve onu korumuşlardı. Durumun ne gibi tehlikelere gebe olduğuna bizi iyice ikna edebilmek için, adam şunları anlattı: "Güney'de geçirdiğimiz günün sonunda gruptan birisi geç kalmıştı, onu bekledik, ama sabırsızlanıyorduk. 'Haydi yola koyulalım, o başının çaresine bakar' dendi. Ama otobüsün Rum şöförü onu kesinlikle beklememiz gerektiğini söyledi: 'Başına ne gelir bilinmez' dedi. Anlıyor musunuz? Bize bunu bir Rum söyledi!"

Altmışlarındaki Güneyli bir şirket yöneticisi, Tekin de kuşku. Durumun normale dönmesi işlerinin yararına olacağı halde, hattın açılmasına kesinlikle karşı çıkıyor. Babasının ve kendisinin değer kazandırdıkları malın sahipleriyle büyük bir sorun yaşamamışlar gerçi, ama yine de hararetli tartışmalar olmuş: "Onlara, 'Ben de Türk ordusunun Ada'dan gitmesinden yanayım' dediğimde, yüzleri aydınlandı, ama hemen ekledim: '...tabii Yunan ordusunun da!' Bunu söylediğimde Rumlar afallamış, aptalca bir havaya girdiler" diyor, muhataplarını taklit ederek. Tekin ortak bir yaşama artık inanmıyor. Hat açıldıktan

sonraki altı ay içinde yaşananlar onu ikna etmemiş: “Birkaç ay boyunca dost olduk numarası yapmak, beraber kahve içmek, eski anılardan bahsetmek kolay. Ama her şey yeniden başlayabilir. Eğer Türk ordusu giderse, biz yine azınlık olacağız. Annan planı bizi Kuzey’de bir Rum nüfusun yerleşmesini kabul etmeye zorlayacak. Peki kimleri gönderecekler sizce? Tabii ki fanatikleri! Provokasyon, sabotaj yapacak militanlar gelecek ve her şey yeniden başlayabilir!” Sözüünü kesmediğimiz için, daha fazla üzerimize geliyor: “Söyleyin bana, dünyadaki tüm ülkeler içinde en büyük insan hakları savunucusu sizsiniz, Fransa değil mi? Fransa ve Avrupa? Peki, bana açıkça cevap verin: Avrupa 1995’te Boşnakları korudu mu? Hayır. Kaç bin kişi öldü? Üstelik bütün bunlar yüz yıl değil, sadece sekiz yıl önce oldu! Niye işler değişmiş olsun ki? Avrupa bizim için parmağını bile kıpırdatmaz!”

2003’te Avrupa’ya giriş, alçaltıcı bir durum olarak görülüyordu, çünkü “Rum yönetimi”ne boyun eğmek gerekecekti. Kıbrıslı Türklere aşına olan Avrupalılar, İngilizler ve Yunanlardır; bunlar da 1974’te Ada’daki statükonun korunmasına yönelik garantör devlet vazifelerini yerine getirmemişlerdi. Bir kurum olarak Avrupa Birliği, Yugoslavya’daki savaş sırasında Müslümanların güvenini yitirdi. Tekin’in bu tavrı, bir önceki ziyaretimizde milliyetçiliği ve propagandayı şiddetle eleştirdiği için, iyice dikkat çekici bir hal alıyor. Tüm o eleştirilere karşın değişim kapıya dayandığında tutumu katılaştı. Sadece barışma isteğinin yeterli olacağına katiyen inanmıyor: “Gençler her şeyi toz pembe görüyor, sol partiler de öyle. Kendi isteklerini gerçek sanıyorlar, karşı taraftaki militanları henüz tanımıyorlar, onlara okullarda, kışlalarda, özellikle de kiliselerde neler öğretildiğini bilmiyorlar. On ya da yirmi yıl boyunca barış içinde birarada yaşamayı başarsak bile, şiddet olayları er veya geç başlayacaktır.” O gün 29 Ekim’di, cumhuriyet bayramıydı. Akşam, sanki Tekin’in sözlerini desteklercesine, devlet televizyonu sonu gelmez askerî geçit törenlerini gösteriyor ve Denktaş kararlı bir tavırla, hükûmran ve bağımsız KKTC’nin geleceğinden bahsediyordu.

Coşku duyanlar: Çocuklar için Avrupa

Bazılarında ise hattın açılması, sonra da Türk ve Rum toplumları arasında kurulan ilk temaslar tam bir coşku seline yol açmıştı. Kıbrıslıların serbestçe gidiş-gelişlerini merakla seyrettiğimiz Ledra Palas'taki tampon bölgede, elinde yeni aldığı Kıbrıs pasaportuyla Lefkoşe'nin güneyinden geri dönen, elli yaşlarındaki Nur'la tanıştık. Kadın tampon bölgeden geçerken pasaportunu elinde sallayıp yoldan geçenlere sevinçle seslendi: "Özgürüm! Kendim olmak istiyorum! Bu benim hakkım!" Bizi gazeteci sanıp devam etti: "Bir yıldan kısa bir süre içinde Kıbrıs Avrupa'nın içinde olacak! İngiltere konsolosluğu önündeki kuyruklarda beklemek bitecek! Oradaki meurlar bizi nasıl aşağılıyorlar, bir görseniz... Sabahın köründe kalkıyoruz, sonu gelmez kuyruklara giriyoruz ve saatlerce bekledikten sonra, 'Bugünlük bu kadar, bitti! Haydi dağılın bakalım, yarın gelirsiniz!' diyorlar ve bütün gününüz berbat oluyor. Önünüze bir soru kâğıdı koyuyorlar, kaç para kazandığınızı öğrenmek istiyorlar, bordro, banka sertifikası, bir sürü sertifika vermek gerekiyor, yetmiyormuş gibi bir de bizi aşağılıyorlar!" Hakkımızda yanlış olduğunu anlatmaya çalışırken, kendi dilini bilen yabancılarla karşılaştığına şaşırıyor ve birlikte bir şeyler yemeyi teklif ediyor. Polis bölgesinden olan ailesi 1975'te kaçmış; "Bir gecede Myrtu'ya kadar yürümüşler" diyor. Biraz abartsa da önemli değil: Maceranın güçlüklerini ve korkuyu böyle ifade ediyor. Daha sonra ailesiyle birlikte Lefkoşe'ye ve tampon bölgeye çok yakın bir köye yerleştirilmiş. Nur evlenmiş ve kocası Londra'da çalışırken o da bir Türk toprağında evlerini inşa ettirmekle uğraşmış.

Nur bizi 23 Nisan'dan sonra açılan Metehan geçiş noktasına götürüyor; burası, Lefkoşe'nin batısında kalan, boş arazilerden ve şantiyelerden ibaret bir mahalle. Bu yeni geçiş noktası, Kıbrıslıların tüm kenti katetmeden bir taraftan diğerine geçmelerini ve epey zaman kazanmalarını sağlıyor. Bu da değişimin somut bir işareti. Artık geçiş noktası günlük yaşamın parçası olmuş ve daha önce itici gelen Yeşil Hat çekici bir hal almış. Da-

ha sonra Nur bizi yakın bir köydeki lokantaya götürüyor; burayı uzlaşmanın ateşli taraftarı olan genç bir çift, Ramazan ve Selvi işletiyor. Orada bize Güney'e yaptığı ilk ziyaretten, geçen kış yaşanan olaylardan ve kendisinin olup biteni nasıl gördüğünden sakın sakın söz ediyor. Köyü, Pafos'dan Polis'e giden yolun biraz uzağındaymış. Artık hemen hemen tamamen yıkılmış. Ama bundan pek etkilenmemiş gibi davranıyor: "Evler bakımsızlıktan dolayı yıkılmış." Sibel'in babasının aksine, Rumları suçlamıyor. Geçmişin üzerine bir çizgi çekmek istiyor.

Coşku içindeki Nur bizi dostlarının, Emin ile Zennure'nin evine götürmek istiyor. Bizi sıcak bir şekilde karşılıyorlar ve Emin kendi kişisel deneyimini anlatmaya başlıyor. 1940'ta Pafos yakınında doğan Emin, karısıyla birlikte Akrotiri üssüne komşu bir köye yerleşmiş ve 1974'teki savaş sırasında çift, kaçan Türkleri evlerine kabul edip onların İngiliz bölgesine geçmelerine yardım ediyormuş. Sonra, 1975'te onlar da Kuzey'e nakledilmişler. Her ikisi de Rumcayı akıcı bir biçimde konuşuyorlar.

Emin bir militan. Güney'e ilk kez sendikacı bir arkadaşıyla birlikte gitmiş; iki adam önce bazı düşmanca tepkilerle karşılaşmışlar. İkinci seferinde Zennure ile birlikte gitmiş ve bu kez Rumlarla temasları daha dostça olmuş. Köylerindeki evlerin durumu onları şaşırtmamış. Emin o sırada yaşamış olabileceği duygular üzerinde durmuyor. Zaten duygusal tepkilere kuşkuyla yaklaşıyor, kendininkileri kontrol etmeye ve başkalarının da duygularıyla oynamamaya önem veriyor. Örneğin 1998 öncesinde düzenlenen çift toplumlu bir buluşma sırasında, onun grubundaki sendikacılar Güney köylerinin fotoğraflarını getirmişler, ama Emin bunları "halkın moralini bozma için" yaygınlaştırmamış.

Emekli olduktan sonra da militanlığı sürdürmüş. Yoldaşlarıyla birlikte Güney'e geçiş noktalarına gidip Türk işçilerini hakları konusunda bilgilendiriyorlar. Gerçekten de fazla ücret talep etmeyen, haklarının yeterince bilincinde olmayan Kıbrıslı Türkler ideal, korumasız ve sömürüye açık bir işgücü oluşturuyorlar. Hat açıldıktan sadece altı ay sonra, binlerce işçi ya-

sal bildirimi yapılmadan ve sigortasız olarak istihdam edilmiş. Emin'in ekibi, Güney'in sendikacılarıyla işbirliği içinde, işgücü pazarı üzerinde bir baskı oluşturmaları diye, Türkleri teklif edilen her ücreti kabul etmemeleri konusunda iknaya uğraşılıyor: "Orada yaşanan, bizim Kuzey'de Anadolulularla birlikte başımıza gelenin aynısı." Ama bu yeni görev onu heyecanlandırıyor: "Altı ay içinde, otuz yıldır bulamadığım mutluluğu yakaladım."

Yürüttüğümüz araştırmayı anlattığımız Emin, topladığımız görüşleri merak ediyor. Tekin'inki gibi kuşkunun ağır bastığı tepkileri açıklıyoruz; bunları hiç güçlük çekmeden çürütüyor. Özellikle de Avrupa'nın Bosna'da sergilediği tepkisizlik kanıtını bir çırpıda geçiyor: "Hiç alakası yok! Bosna Avrupa Birliği'nin üyesi olmadığı için, Avrupa'nın elinde müdahale etmesini sağlayacak hiçbir hukuki çerçeve yoktu. Ama Kıbrıs Mayıs 2004'te Avrupa'nın bir parçası olacak: Bu durumları mukayese etmek imkânsız." Ama Kuzey kesimine milliyetçi Rum militanların yerleştirilmesi tehlikesini ciddiye alıyor: "Uzun soluklu bir siyasi çalışma yürütmek lazım. Uzun bir geçiş dönemindeyiz. Her şeye, özellikle de tarih eğitimi sıfırdan başlamak gerek. Can alıcı bir sorun bu. Her şeyi sil baştan etmek gerek, bunlar zaman alacak. Her yerde, tüm ülkelerde, tarih insanları birbirine karşı yetiştirmek üzere kullanılıyor. Her şeyi sil baştan etmek gerek" diye yineliyor. Emin statüko yandaşlarının ileri sürdükleri kanıtları gayet iyi anlıyor: "Bu insanların hepsi endişelenmekte haklı. Mal değiş tokuşlarında sorunlar yaşanabileceği doğru, ama kazanılacak olan şey öyle önemli ki! Mülkiyet sorunları, Avrupalıların denetimindeki karma komisyonların denetiminde her durum kendi başına ele alınarak çözümlenmeli." Şiddet olayları, intikam hadiseleri gibi tehlikeleri azımsamıyor, ama toplumsal denetim sayesinde, tavırların ve davranışların günlük yaşamın sınavı içinde yumuşaması sonucunda ilerleme kaydedileceğini düşünüyor. Yeter ki büyük bir çoğunluk barıştan yana olsun... "Örneğin olaylar sırasında, Akdeniz'de [Aya İrini] bir Rum üç kişiyi öldürdü. Kurbanların annesi hâlâ hayatta. Eğer bu adam Akdeniz'e dönmeye kalkar-

sa, ne olacak sanıyorsunuz? Herhalde insanlar onunla barışmayacaklar. Canı tehlikede olacak! Bu nedenle, şiddet olaylarına karışmış olanlar olay mahalline tabii ki dönmeyecekler.”

Bu kadar basit mi? Eski düşmanla karşı karşıya gelmeyi sadece barış, dostluk isteyenlerin kabul edeceklerine inanılabilir mi? Avni'nin bu soruya kendi yanıtı vardı: “Bana kişisel olarak hiçbir şey yapmamış bir Rumla ne alıp vereceğim olabilir ki? Sorumluların, EOKA'lı eylemciler olduğunu hepimiz biliyoruz! Ötekilerle barış yapabilirim pekâlâ! Bunun da dışında, bize zarar vermiş olanların çocuklarından ne isteyelim ki?” Ama onun yürüttüğü bu mantığı kabullenmek için belki de nüfusun tamamında var olmayan bir istek, bir bilinç gerek.

Nur'un veya Emin'in coşkusu safça değil. Her şeyi, Tekin'in alayla söylediği gibi, toz pembe görmüyorlar. Kıbrıs toplumunun yaşadıklarını ve kendilerinin de kişisel olarak yaşadıklarını aşmak istiyorlar. Nur, bir pasaportla tanınmış bir yurttaşlığa sahip olmaktan duyduğu mutluluktan bahsederek sözlerini noktalıyor: “Korkunç şeyler yaşadığım için söylediklerimde son derece samimiyim: 1974'te Yunanlar, evet üzerine basa basa söylüyorum, Yunanistan'ın Yunanları, çünkü onları aksanlarından dolayı kolayca ayırt edebiliyorduk, köy ahalisini bir araya topladılar. Rütbeli birisi, hiç unutmayacağım, yüzünü hâlâ görüyorum, tüm ahalinin bir araya toplanmasını emretti ve hepimizi kurşuna dizdireceğine bizi inandırdı... Hiçbir şey olmadı, Tokhni'deki gibi kimse ölmedi, ama çok korktuk.” Zennure de düşüncelerini aynı şekilde ifade ediyor: “Çok zor şeyler yaşadığım için rahatça konuşabiliyorum. 1974 yazında yeni evliydim ve beş aylık hamileydim; insan hele hamile ise öyle hassas oluyor ki!”

Nur ve kocası kendilerine verilen bir Rum evinde yaşamayı reddetmişlerdi. Yaptıkları bu zor tercih bugün onlara 1974-1975'te bir Rum mülkünü işgal etmeyi kabullenmiş olanların sahip olmadıkları bir özgürlük veriyor. 1978'de Nur'un kocası üç yıllığına Londra'ya gitti. Pakistanlı ve Hintli göçmenlerle birlikte, sefil otellerin sahipleri tarafından sömürülerek yaşıyordu. Nur onu ne zaman ziyaret etse dehşet içinde kalıyordu.

Eski Britanya İmparatorluğu'nun öteki göçmenleriyle temas içinde Avrupalı olduklarının bilincine vardıklarını söylüyor. 2003'te Kıbrıs Avrupa'nın eşiğine geldiği için mutlular. Maddi refahları kendi emeklerinin ürünü. Siyasi tercihleri hedefine ulaşmak üzere. Avrupa pasaportu da bunun işareti.

Birçok yetişkinin hayatı Kıbrıs meselesi içinde harcandı veya feda edildi. Ama daha genç olanlar "normal" bir hayat sürebilecekleri umudunu taşıyorlar. Özgür ve Lale'nin çocukları geleceklerini farklı bir gözle düşünmeye başlıyorlar. Oğlan liseye girmiş ve veteriner olmak istiyor. Babası, "Tam yirmi beş ülkeye yerleşip iş kurabilirsin!" diyor sevinçle. Ana-baba kendilerinin yeni durumdan hiçbir fayda sağlamayacaklarını bil-seler de, çocukları için mutlular. Geleceğe güvenle baktıkları için, kendi pasaportlarıyla bile uğraşmamışlar: "Niye acele edelim ki? Sakin sakin yaparız bu işi!" Ama Özgür şimdiden düş kuruyor: "Sanırım ilk yolculuğu İspanya'ya yapacağız..." Avni ise böyle coşkulu olmasa da iyimser. Köyünün görünümünü moralini bozmuş; Tokhni'li Rumlarla, irini akıtmasını sağlayacak yüzleşmeyi yapamamış. Bu nedenle umudu çocuklarında: "Zaman lazım, en az on yıl. Birbirimize alışmamız lazım." Bu kez ayrılırken, "Kolay gelsin!" diyoruz ona; "Umudumuz *kesilmedi*, zaman alsa da sonunda olacak, ama kolay gelsin." Avrupalı bir geleceğe inanıyor. Pasaportunu almış, ama onu kullanabileceğini düşünmüyor, çünkü iki oğlu okuyor, yakında üniversiteye girecekler ve bu ona yılda 10.000 dolara mal olacak.

En gençler, vaatlerle yüklü bir istikbal düşünüyorlar. Ziya 2003 sonbaharında Güney Lefkoşe'den bir futbol takımına girmiş. Her antremana gidişinde Yeşil Hat'tan geçiyor ve Rumca öğreniyor. Vuno'daki (Taşkent) küçük müze-şapelle artık 22 yaşında genç bir adam, Münir ilgileniyor. Ailesi Tokhni'li olduğu için oraya gitmiş ve onun izlenimleri Avni'ninkilerden çok farklı. Rumlar onu "dostça" karşılamışlar. Zaten onlar da Vuno'ya gelip küçük müzeyi ziyaret etmişler ve hiçbir düşmanca tepkiyle karşılaşmamışlar. Münir ailesinin köyüne vardığında "kalp atışları"nı hissetmiş, ama geleceğe güvenle bakıyor. Yeşil Hat'tın açılışından, Kıbrıs'ın Avrupa'ya girişinden, ufuk-

taki tüm bu değişimlerden söz ederken gözleri parlıyor. Babası şimdiden Güney’de çalışmaya giderek durumunu düzeltmiş. Orada iki milyar Türk lirasına denk bir para kazanıyor,¹⁸ “Buradaki milletvekili maaşından daha çok.” Münir de gidip Kıbrıs pasaportunu almış ve Magosa’da bir araba kiralama şirketinin kuruluşuna ortak olmuş. Turizm gelişecek artık. “Artık dünyaya açıldık. KKTC artık hiçbir şey değil. Denктаş hiçbir şey değil artık.” Vuno’nun girişine asılan meşhur Rum düşmanı levha hakkındaki sorumuzu tereddüt etmeden cevaplıyor: “Evet, hepsi doğru, muhtarın girişimiymiş bu, ama insanlar karşı çıkmışlar, tepkiler gelmiş. Yine o eski düşünce, eski zihniyet bu.”

Her şeye rağmen şenlik!

Büyük gösterilerden on ay sonra ve Aralık 2003 için öngörülen genel seçimler yaklaşırken, Kıbrıslı Türkler kendi geleceklerine ağırlıklarını koyabileceklerini hissetmeye başlıyorlardı. Seçim kampanyasına ateşli bir biçimde katılıyor, kentlerin büyük kavşaklarında nöbetleşe toplanıp Avrupa yanlısı sloganlar yazılı pankartlar taşıyorlardı: “Baharda, hep birlikte Avrupa’da!” Yoldan geçen sürücülerin büyük çoğunlukla lehte olan tepkileri yol üstü sohbetleri besliyordu.

Türkiye’de tam bir yıldır R. T. Erdoğan’ın ılımlı İslamcı partisi iktidardaydı, ama onun değişim isteğinden veya ordunun baskılarına direnme kapasitesinden kuşku duyuluyordu. Kıbrıs’ın kuzeyinde İslamcılık Türkiye’de olduğundan da fazla umacı diye görülür ve Türkiye’yi Avrupa Birliği’ne sokmaya kararlı görünen bu hükümetin en azından bir süreliğine seleflerinden daha reformcu davranabileceğini o sırada henüz kimse düşünemiyordu. Ankara’nın KKTC’nin siyasi hayatına önceki müdahaleleri nüfusun bir bölümünün güvenini ve umutlarını yıkmıştı. Seçim sonuçları ne olursa olsun, Türkiye her türlü değişimi engelleyecektir, kanısı hâkimdi: “Söz sahibi Türkiye.” Uluslararası politikada etkili olan güçler Kıbrıs’ın kaderinde olduğu kadar, ahalinin zihniyetinde de ağır basıyorlar ve onların

18 Görüşmenin yapıldığı tarihte 1 euro 1.700.000 TL idi.

cesaretini kırıyorlardı. Avni, “Kıbrıslılar arasındaki durum yeterince karışık. Ama bir de Yunanistan ve Türkiye var. Sadece onlar olsa iyi! Avrupa da her şeyi karıştırıyor ve son kararı da ABD veriyor! Kıbrıs, büyüklerin futbol topu gibi, bizim esame-miz bile okunmaz!” diyordu.

23 Nisan’da Yeşil Hat açıldıktan sonra, Nur kendi yaşında-ki bir Rum kadınla, Anna ile dostluk kurmuş. Bu kendiliğinden dostlukta gönüllü ve militan bir yan da var. Her ikisi de bunu doğan yeni bir toplumun canlı simgesi olarak görüyorlar. Nur ve arkadaşları bizi, 28 Ekim’deki Yunan bayramında onlarla buluşmaya çağırdılar, çünkü Anna da o gün izinliydi. Ramazan ile Selvi’nin işlettikleri lokanta küçük topluluk için rezerve edilmişti. Kara bulutlar, şiddetli rüzgâr, sonunda çıkan fırtına ve havadaki tozdan ötürü kızıla kesen bir yağmur bu olağanüstü güne ayrı bir parlaltı katıyor. Toprak susamıştı, yağmuru sevinçle karşılıyor ve çocuklar da neşeyle zıplıyorlar. Böyle bir Türk-Rum buluşmasına ilk kez katılıyoruz. Büyük sofraya dört kuşak toplanmış durumda. Masanın en yaşlısı Zennure’nin 86 yaşındaki annesi, en genci ise dedesi Emin’in adını taşıyan 3 yaşında bir oğlan. Ada’nın geleceğine kadeh kaldırılıyor: Kadehlerde alkol yok, ama bir süre sonra hava sanki iyi şarap içilmiş gibi ısınıyor. Nur ve Anna birlikte Rumca şarkılar söylemeye başlayınca gözler buğulanıyor. Emin de onlara katılıyor; güzel ve gür sesiyle iyi şarkı söylüyor, hem Rumca hem Türkçe... Sonunda büyük anne de onlara katılıyor ve bir süre sonra hep birlikte şarkı söylüyor, gülüyor, birbirlerini tebrik ediyor, alkışlıyorlar. Nur sadece 10 yaşına kadar Rumca konuşmuş, ama birçok şarkı biliyor ve arkadaşı Anna ile akıcı bir biçimde konuşurken “biraz köhne, biraz arkaik” bir Rumca kullanıyor. Türkçe bilmeyen Anna onu onaylayıp cesaretlendiriyor. Biz eğlenirken, küçük Emin duvarda asılı duran, sanki bizi denetleyen Denктаş portresinin altında oynuyor. Dedesi bu duruma gülüyor: “Kışın yapılan [2002-2003’t] büyük gösterilerde bu daha bir buçuk yaşındaydı, o zamandan bağırıyordu: ‘Denk-taş istifa!’ “ Çocuğa bizi gözleyen portreyi gösteriyor: “Emin bak kim var orada? –Denктаş! Denктаş istifa! Denктаş istifa!”

Aralarındaki bağlar altı aydır güçlenmiş. Anna, Nur ve aileleri birbirlerini ziyaret ediyorlar, buluşuyorlar, gelecekte konuşuyorlar. Böylece yaşanan felaketin kopardığı ilişkiler yavaş yavaş yeniden kuruluyor. Hepsi de bu dokunun, diplomatik sorunlardan ve siyasi ayrılıklardan daha güçlü olacağı umudunu taşıyor. Ramazan ve Selvi bize ziyafet çekerken, yeteneksiz araştırmacılar gibi davranıyoruz: Karşımızda yeni bir durum içindeki bir Rum kadını var, ona bir sürü soru sorabiliriz, çünkü İngilizce biliyor. Zaten Nur da bizi teşvik ediyor: “Anna’ya istediğin kadar soru sor! Ben tercüme ederim!” Ama şenlik havasını bozmak içimizden gelmiyor. Kendimizi neşeye kaptırıyoruz; dostluk, şarkılar ve kahkahalar çok değerli. Halbuki lokantaya giderken de dönerken de, köyün yıkılmış küçük mezarlığının önünden geçtik hepimiz.

“1974 Savaşı Kime Yaradı?”

Değişim zihinlerde vücut bulurken, Annan planı hakkındaki pazarlıklar New York'ta, sonra da İsviçre'deki Bürgenstock'ta sürüyordu. Planın ancak beşinci versiyonu nihai bir karara bağlandı ve 24 Nisan 2004 tarihinde iki toplumda birden referanduma sunulmasına karar verildi.¹ BM'in Kıbrıs temsilcisi Alvaro De Soto başka bir versiyon hazırlanmayacağını ve başarısızlık halinde, uluslararası kurumun Ada'daki arabuluculuk girişimlerine son vereceğini duyurdu.

24 Nisan referandumu

O sırada Yeşil Hat'tın her iki yanındaki iktidarlar “Hayır” oyu verilmesini savunuyorlardı. Güney'de plan karşıtları “Kyrenia satılık değildir” diye haykırıırken, Kuzey'de de Denктаş taraftarları seçmenlerden, plan uygulamaya konduğunda gerçekleşece-

1 Annan planının farklı versiyonları ve uğradığı başarısızlık şu çalışmada incelenmiştir: Josselin Gauny, “L'échec du plan Annan pour Chypre. Analyse géopolitique”, Bitirme tezi, Institut français de géopolitique de l'Université de Paris-VIII, 2005, 180 s. Karş. ayr. G. Bertrand, “Chypre: un enjeu stratégique pour la candidature turque à l'Union européenne”, *Cahiers d'Études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien* (CEMOTI), (36), Temmuz-Aralık 2003, s. 159-181.

ğine inandıkları “Adanın Helenleştirilmesini” reddetmelerini istiyorlardı. Ama Güney’de “Hayır” oyu milliyetçilerden, Kilise’den ve komünistlerden güçlü bir destek görürken, KKTC’de Denktaş Aralık 2003’ten beri ne güçlü bir çoğunluğun ne de Ankara’nın kararlı desteğine sahipti. Dönemin Türk basınında esas olarak iş dünyasını temsil eden plana destek komitesi tam sayfa ilanlar vererek, Kıbrıslıları “Evet” oyu kullanmaya çağırıyordu, çünkü bu plan onlar için, “Güvence altına alınmış bir kimlik ve hükümlerlik ve kendi topraklarında kalırken Avrupa Birliği ve dünya ile birleşmek” anlamına geliyordu. Bu bildiriye imza atanlar, Kıbrıslı Türklerin ezelden beri süregelen geçici durumdan çok çektiklerini belirterek, “hem Kıbrıslı Türklerin hem de Türkiye’nin ortak çıkarına olacak adil ve nihai bir çözüm için doğru karar” verecekleri umudunu dile getiriyorlardı.² Hem Kuzey’de hem de Güney’de “Evet” ve “Hayır” yandaşları arasındaki bölünmenin sol ve sağ kavramlarıyla bir ilintisi kalmamıştı.

24 Nisan’da Kıbrıslı Türklerin %65’i yöneticilerini dinlemeyip Annan planını onaylarken, Rumlar yöneticilerinin peiinden gidiyor ve %75’lik bir oranla planı reddediyorlardı. Yeni devletin ulusal bayramı olabilecek o tarih, birleşme konusundaki başarısızlığın günü oluyordu. Ertesi gün, Avrupa Birliği’nin genişlemeden sorumlu komiseri Günter Verheugen, Kıbrıs Rum yönetiminin tavrı karşısında kendini “aldatılmış” hissettiğini açıklarken, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Richard Boucher, “Kıbrıs’ta özgür medyanın işleyişini ve Kıbrıslı seçmenlerin tam ve doğru bilgi alıp alamadıklarını” sorguluyordu. Sonraki günlerde de Avrupalıların sempatisi birleşme isteklerini açıkça gösteren Kıbrıslı Türklere yöneliyordu. 26 Nisan’da Avrupa Birliği dışişleri bakanları, ambargoya rağmen, Kuzey Kıbrıs lehine ne gibi tedbirler getirilebileceğini incelemeye aldılar. Zaten daha Şubat 2004’te Kuzey kesimine Avrupa yardımı ilke olarak kabul edilmişti.

2 “Kıbrıs’ta çözümü destekliyoruz”, 14 Nisan 2004’te Türk basınında çıkan ilan, imza sahipleri arasında İstanbul Borsası, ticaret ve sanayi odaları, deniz ticaret odaları, uluslararası nakliyeciler ve ithalatçıları dernekleri, iki güçlü patron sendikası olan TÜSIAD ve MÜSIAD ve işadamları dernekleri de yer almaktadır.

1 Mayıs 2004'te kâğıt üzerinde tüm Ada Avrupa'ya giriyordu, ama Kuzey kesiminde toplumun kazanılmış haklarının uygulanmaya konması askıya alınmıştı. Daha önce hiç karşılaşılma-
mış bir durum söz konusuydu, çünkü Türk ordusu artık Bir-
lik üyesi olmuş bir devletin topraklarını işgal etmiş durumday-
dı. Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımayı hâlâ reddediyordu.

"Your Dream Home in Cyprus Paradise"*

Hukuki bakımdan Annan planı yok hükmündeydi. Ama KKTC'deki pek çok kişi onun hâlâ uygulanabilir olduğuna inanmak istiyordu. Onların gözünde, Rumların olumsuz oyu Ada'nın bölünmesini onaylamıştı. Bu nedenle kendilerini mülkleri hakkında serbest hissediyorlardı. Referandum sonuçlarının bu hatalı yorumunun tüm bölgeyi alt üst etmesi için altı ay yetti. Konuşmalarda ve küçük ilanlarda sadece "Eski Rum malı" ifadesine rastlanıyordu. Sonbahar 2004'te tam bir "altına hücum" yaşandı, KKTC emlak hummasına tutuldu.

Konuştüğümüz ve Güney'deki turistik kalkınmadan yararlanamadıkları için hayıflanana kişilerin sözlerinde zaman zaman sezdiğimiz kıskançlık, nihayet yerini geç kalmış bir rövans duygusuna bırakabilirdi. Yer yer, "Bizim orada on veya yirmi ev inşa etmeye yetecek arazimiz vardı" lafları duyuluyordu. Emlak spekülasyonu havası Kuzey'e egemen oluyordu. Denize bakan, ama onca süredir uyumaya terk edilmiş Klepini, Kharkeia, Agios Amvrosios, Akanthu gibi köyler sonunda yazlıklarını inşa edebileceklerdi. Sonbahar 2004'te tüm Kuzey sahilinde asırlık zeytin ağaçları köklerinden sökölüyor, araziler tesviye ediliyor, arsalar parselleniyordu. Her yerde düzinelerce levha lüks siteler inşa edildiğini ilan ediyorlardı. Akanthu'ya çoktan ulaşmış ve yakında Karpas'a da varacak yeni yol boyunca yerden villalar bitiyordu.

İki yıldır bize şöyle deniyordu: "İngilizler geri geliyorlar. Bu iyiye işaret. Bir şeyler kımıldıyor." Gerçekten de 2003'te bin ka-

(*) Cennet Kıbrıs'ta Rüyalarnızın Evi.

dar olan İngiliz mukim sayısı 2004 sonunda 4.000'e çıkmıştı. *Upper middle class* (Üst orta sınıf) Akdeniz'in başka bir yerinde erişemeyeceği bir rüyayı, o zamana kadar korunmuş bir sahilin yanbaşında, havuzlu, taş villayı orada gerçekleştirebilirdi. Bu iştah, yaygın bir spekülasyonu besliyordu.³ Her şey öyle hızlı geliyordu ki, geriye dönüş imkânsız görünüyordu. Çift dilli aylık dergi *The New Colonial*'ın eki olan *Home*'un Ekim 2004 sayısında, elliden fazla emlak ilanı vardı ve hepsi de tüm Kuzey sahili boyunca düzinelerce villalık siteleri satışa sunuyorlardı. Ama işadamları bu İngiliz pazarını henüz yetersiz buluyorlardı: Bu bir başlangıçtı sadece ve Rus, İsrailli, Arap turistlerin pazarını hedefleyecek operasyonları finanse etmekte kullanılacaktı.⁴

Manzaranın yağmalanması hüznün vericiydi. Veysi ve Ülfet çileden çıkmışlardı. Bu şantiyelerin ve özellikle de onların siyasi manasının incittiği Nur ne yapacağını bilemez haldeydi: Rumların mülklerinin yabancılara devredilmesi birleşme durumunda sorunların çözülmesini iyice güçleştirecekti; genellenen yağma *taksim* halini güçlendiriyordu. Gialusa'lı bir lokantacı, "Bütün bunların arkasında devlet var" diyordu; "Yasadışı bir şey bu, oldu bittiye getirmek için bunu yapıyorlar, karşı tarafa, hatta Avrupa'ya ve BM'ye karşı bir şantaj politikası yürütüyorlar." Ali, "karşı bedel puanlaması" sisteminin nasıl Rum mallarının kitlesel olarak elden çıkarılması sonucuna yol açtığını sabırla izah ediyor: "Mücahitler puanları otomatik olarak kazandılar. Sonra öldürülen askerlerin akrabaları daha da çok puan kazandılar. Güney'de hiç toprağı olmayanlar bile puan sahibi olabiliyor, bunları pazarlayıp satabiliyordu... Puanlar sayesinde Rum topraklarına sahip olunabildi, bunlar önce Türkiyelilere satıldı, onlar da emlak ajanslarına ve İngiliz alıcılara sattılar." Gerçekten de gazetelerde gördüğümüz bu puan alım ve satımına ilişkin küçük ilanlar her zaman bizi şaşırtmıştı. "Kıbrıslı kadınlarla evlenen Türk subaylarının puanlarını veya 'mülkleri'ni

3 Karş. Kıbrıs, 18 Nisan 2005: Klepini'de (Arapköy) inşa edilen 335 villayı satın alanların %85'i İngilizdir.

4 Aynı kaynak. North Cyprus Properties 2004'te cirosunu beşe katlamıştı ve 2005'te de en az üç kat artış bekliyordu.

yüksek fiyatlara sattıklarını ve kazandıkları parayı Türkiye'nin güney sahiline yatırdıklarını herkes biliyor" diye devam ediyor Ali; "çünkü her şeye rağmen şüpheleri var. Hepsi bunu yapıyor: Türkiyeliler paylarını alıp parayı Türkiye'ye yatırırlar. Burada hiç yatırım olmuyor. İşte 1974 savaşının sonucu!" Yine de Kıbrıslılar da, en azından daha mütevazı ölçülerde de olsa, durumdan istifade ediyorlar. Bazıları zamana ayak uydurmayı becermiş ve emlak ajanslarıyla müşteriler arasında aracılık yapıyorlar. İşadamları kadar çok kazanmasalar da, artık başka ufukların hayalini kurmaya başlamışlar. Kıbrıs Rum basınında eleştirilen bu operasyonlar, alıcıları uyaran *Guardian* gibi İngiliz gazetelerinin sütunlarına da taşınıyor. Ocak 2005'ten itibaren bu gayrimenkul işlemleri yargıya götürüldü.⁵

Karayolu altyapıları da bu emlak çılgınlığının olumsuz etkilerine maruz kaldı. Mevcut yollar, yoğun ağır vasıta trafiği yüzünden hızla bozuldu. Ulaşımda yaşanan sıkıntılar tüm sohbetlerin konusu. "Her şey plansız bir şekilde, doğaçlama yapıldı." Su, elektrik, inşaat malzemesi kaynakları zaten yetersizdi. Pek çok kişi Ada'nın kuzeyinin ekolojisi üzerinde ağır bir tehdit olduğunu düşünüyordu. Hayat kalitesi ciddi biçimde bozuluyor ve fırsatçılarla diğerleri, yani tercihen veya mecburen yasalara bağlı kalanlar arasındaki uçurum derinleşiyordu.

Hâlâ yağma Hasan'ın böreğinden pay kapma umudu taşıyanlar, yasaları umursamamak konusunda kendilerince "geçerli nedenler" ileri sürüyorlardı: "Ne yapalım yani, bizi mahveden bir ambargo uyguladılar. Bu mülklerin satışı KKTC'nin tek gelir kaynağı. Evlendirecek kızı olanlar ne yapsın? Çeyiz parasını toplamaları lazım!" Sanki o 2004 sonbaharında Kuzey Kıbrıs'ın tüm kızlarının birdenbire görücüye çıkması gerekmişti. İki âlem arasında, köyleri ve dünya arasında kalmış Kıbrıslılar giriştikleri spekülasyonu haklı göstermek için iki ayrı referans kümesini maharetle kullanıyorlardı. Bu durumdan onlar sorumlu değildi: "Rumlar hayır dedi! Bölünmeyi onlar istedi! Burası bizim yurdumuz!"

Şantiyeler Ada'ya çok sayıda Anadolu işçi çekmişti ve on-

lar da yerli halkı ve yetkili makamları kaygılandırıyordu.⁶ Ayrıca binlerce Kıbrıslı Yeşil Hat'ın açılmasından yararlanarak Güney'de çalışmaya gitmişlerdi. Onların gidiş-gelişlerinin oluşturduğu sabah ve akşam trafiğine malzeme taşıyan kamyonların, şantiyelere giden beton karıştırıcıların trafiği ekleniyor ve Lefkoşe'nin kuzeyindeki yollar büyük tıkanıklıklar yaşıyordu.

Bir devrin sonu

1995'te Ada'ya çıktığımızda, Dôme Oteli ile antik kale arasındaki eski limanı çevresine Uyuyan Güzel gibi çöreklenmiş Girne bizi büyülemişti. Yeşil Hat'ın açılması kenti uyandırmıştı. Kıbrıslı Türkler tedavi görmek,⁷ özellikle de çalışmak için Güney'e koşuyorlardı. Kıbrıslı Rumlar da mülklerinin durumuna bakmak ve daha ucuz fiyatlardan istifade etmek için Kuzey'e koşuyorlardı. Lefkoşe'de iki yöndeki akış akşam saatlerinde kontrol noktalarında karşılaşıyor, bir günlüğüne karşıya geçmiş Kıbrıslı Türk işçiler "iyi para"nın kendilerini çektiği Güney'deki şantiyelerden yorgun argın ve kir pas içinde dönüyorlardı. Kuzey'in dükkânlarında alışverişten dönen şık Rumlar, özellikle de kadınlar ise elleri kolları paketlerle dolu bir halde geliyorlardı. Birbirlerini görmeden karşılaşıyorlardı.

Nisan 2005'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmayan Rauf Denктаş'ın gidişi, bir devrin sonu izlenimini iyice güçlendirdi. Sonraki aylarda, Kıbrıslı Türkler onun halefi olan Mehmet Ali Talat'a yavaş yavaş alıştılar. Rumlar "hayır" oyu kullanarak, bir anlamda geçici duruma son vermişlerdi. Kıbrıslı Türkler, olayca çok zengin geçen bu dönemde, yeni gerçeklik içinde bir yer bulmaya çalışıyorlardı. Pek çoğu açısından, tek sağlam unsur Avrupa yurttaşlığının elde edilmesi ve bir Avrupa Birliği pasaportuna sahip olmaktı. Ama ülkenin siyasi yaşamı üzerine hiçbir hayal kurmayan Gialusa'lı genç bir adamın söylediği gibi, "Yolculuktan başka işe yarama-

6 Kıbrıs, 25 Şubat 2005.

7 2003'te Yeşil Hat açıldıktan sonra, 24.000 Kuzey Kıbrıslı tedavi olmak amacıyla Güney'e geçti (*Yeni Düzen*, 12 Mart 2005).

yan bir yurttaşlık"tı bu. Rumlar "hayır" oylarıyla da onları çok öfkkelendirmişlerdi. Kuzey'deki "hemşehrileri"ne Ada'nın birliğini istemediklerini ve her türlü uzlaşmayı reddettiklerini göstermişlerdi. 2003'te Yeşil Hat'ın açılmasından on sekiz ay sonra, Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasındaki ilişkiler bize daha gerilimli gözüküyordu. Yeniden buluşmanın heyecanı çoktan geçmişti. Bir kahvehanenin garsonu, "Bize biraz soğuk davranıyorlar" diyordu. Bir Rum ziyaretçi grubu bir kahvehaneden içeri girmeye hazırlanırken, içerideki müşterilerin onlara kuşkulu gözlerle baktıklarını, seslerini alçalttıklarını ve sohbeti kestiklerini gördük. Rumların sık görülen çalımlarında, zenginlerin yoksullara, güçlü cipin şoförünün eski Renault'larıyla yolculuk eden aileye karşı takındıkları eda vardı. Karpas'ta küçük bir lokanta işleten ve çatpat Rumca konuşmaya başlamış Kürt lokantacı, "Bize iyi davranıyorlar" deyip göz kırparak ekliyordu: "Sadece dillerinde ama, kalplerinde değil..." 2003'te coşkuya kapılanların bazılarını bile bıkkınlık sarmıştı. Uzlaşmadan yana mücadele etmiş Lefkoşeli bir kadın esnaf, itiraf ediyordu: "Artık kabak tadı vermeye başladı. Birkaç solcu entelektüel dışında Rumlar hazır değil. Bizi hâlâ işgalci diye görüyorlar. -Kimi? Kıbrıs Türklerini mi Anadoluluları mı? -Hepimizi; hepimiz beş yüz yıldır işgalciyiz!"

Yine de Nur iyimserliğini koruyordu: "Altan alta bir şeyler kayıyor" diye tekrarlayıp duruyordu. Rumlarla buluşma, zihinlerdeki açılım, sonra Denktaş'ın gitmesi tabuları zayıflatmıştı. Ağustos 1996'da tampon bölgede iki Rum göstericinin öldürülmesi ve sorumluların kimlikleri televizyonda bile açık açık tartışılıyordu. O dönemde bu dava hakkında var olan toplu mutabakatı hatırlattığımızda, Nur sözünü sakınmadı: "Susuyorduk. Ama bu, o dönemde hepimizin budala olduğu anlamına gelmez!" Bir gün önce, Anadolu bir ülkücü bize çatışmaların yeniden başlayacağını söylemişti: "İki tarafta da gizli örgütler var. Burada, benim kahvehanemde daha dün bir toplantı yapıldı ve sabahın üçüne kadar sürdü. Gençleri örgütlemeye uğraşıyorlar. Cinayetler işlenecek, kesin. Hemen değil. İki, üç veya beş yıl içinde, ama mutlaka yeniden başlayacak."

Nur'un iyimserliği karşısında bu görüşleri anlattığımızda, çok kuşkucu bir tavır sergiledi: "Ülkücülerin hiçbir etkisi kalmadı artık. Tecrit oldular. Artık ordu da arkalarında değil, çünkü Avrupa'ya girmek isteyen bir ülkenin ordusu bu!"

Bundan böyle, yaraları ve hınçları daha sonraya saklayıp, bugünün meyvalarını toplamak daha basit görünüyor: Ali, koca-man bir gülümsemeyle, "İlk karşılaştığımızda, bütün bunların olacağını hayal bile edebilir miydik?" diyor. Onlar bu dönemi yaşamış olmaktan mutlu ve Sibel'in ana-babası da buna tanık olacak kadar uzun yaşadıkları için seviniyorlar. Avrupa pasaportu sayesinde geleceklerine yönelik belirsizlik biraz dağılmış durumda, ama belli belirsiz eksikliğini duydukları karma bir topluma geri dönüş o kadar muhtemel görünmüyor. 2004'te tüm aile gerilimden çıkmış. Sürekli gülümseyen baba kötü anılarıyla barış yapmış. Sibel sadece Rumca konuşan büyükanne-sinden bu dili öğrenmediğine üzülüyor. Kendi oğlunun öğreneneğini düşünüyor. 2001'de dile getirdiği güçlü kaygıları kendisine hatırlattığımızda, bunlara bizimle birlikte gülüyor. Onların huzurlu iyimserliği tüm Ada'yı kaplayabilecek, Kıbrıs sorununu tabandan gelerek çözebilecek mi? Onlarla yürüttüğümüz araştırmanın son ziyaretini noktalıyoruz. Hiç kimse, konuşmanın hiçbir anında Rumlara sinirlenmedi. Tıka basa doymuş bir halde masada sohbet ederken, Sibel bir nar soyuyor ve huzur içinde taneleri yiyoruz. O sırada bize soruyor: "Peki, kitabınız ne durumda? Çıktığında, iki tarafı da çok öfkeliendireceğine kuşku yok! Başlığı ne olacak düşündünüz mü?" Ona Ali cevap veriyor gülerek: "Ben başlığın ne olacağını biliyorum: '1974 savaşı kime yaradı?'"

TÜRKÇELEŞTİRİLMİŞ YER ADLARI TABLOSU

Türkçe haritalarda 1974'e kadar görülen yer isimleri. Sadece bu kitapta adı geçenler yazılmıştır.

Ağırdag	Agirda
Akçiçek	Sysklipos
Akdeniz	Agia Eirini
Akova	Gypsou
Alaniçi	Pigi (Kuzey Kıbrıs), Klavdia (Güney Kıbrıs)
Alsancak	Karavas
Arapköy	Klepini
Athlar	Aloda
Bademliköy	Loutros
Bafra	Vokolida
Bahçeli	Kalograia
Beyarmudu	Pergamos
Beylerbeyi	Bellapais
Bostancı	Zodeia
Çamlıbel	Myrtou
Çataalköy	Agios Epiktitos
Çayırova	Agios Theodoros
Çınarlı	Platani
Dağyolu	Fota
Değirmenlik	Kythrea
Demirhan	Trachoni

Derince	Agios Symeon
Dipkarpaz	Rizokarpaso
Doğancı	Elia
Doğanköy	Thermeia
Edremit	Trimithi
Erenköy	Kokkina
Esentepe	Agios Amvrosios (Kuzey Kıbrıs), Agios Nikolaos (Güney Kıbrıs)
Gazimağusa	Ammochostos (Famagouste)
Gaziveren	Kazivera
Geçitkale	Lefkoniko (Kuzey Kıbrıs), Kofinou (Güney Kıbrıs)
Girne	Kyrenia
Gürpınar	Agia Marina
Güzelyurt	Morphou
Hamitköy	Mandres
Hisarköy	Kampyli
İlgaz	Ftericha
İnönü	Sinta
Kalavaç	Kalyvakia
Kaleburnu	Galinoporni
Kalkanlı	Kalo Chorio (Kuzey Kıbrıs), Arodes (Güney Kıbrıs)
Karaağaç	Charkeia (Kuzey Kıbrıs), Pelathousa (Güney Kıbrıs)
Karaman	Karmi
Karaoglanoglu	Agios Georgios
Karşıyaka	Vasileia
Karpaşa	Karpaseia
Kayalar	Orga
Kaynakköy	Sichari
Kömmürcü	Kiomourtzou
Koruçam	Kormakitis
Kozan	Larnakas tis Lapithou
Kurutepe	Xerovounos
Lapta	Lapithos
Lefkoşe	Lefkosia (Nicosie)
Malatya	Palaisophos (Kuzey Kıbrıs), Meladeia (Güney Kıbrıs)
Mehmetçik	Galateia
Minareliköy	Neo Chorio
Muratağa	Maratha
Özhan	Asomatos
Paşaköy	Askeia
Pile	Pyla

Pınarbaşı	Krini
Sadrazamköy	Livera
Sandallar	Santalaris
Serdarlı	Kiados
Serhatköy	Fyllia
Sipahi	Agia Trias
Sütlüce	Psyllatos
Şirinevler	Agios Ermolaos
Taşkent	Vouno (Kuzey Kıbrıs), Tochni (Güney Kıbrıs)
Taşpınar	Angolemi
Tatlısu	Akanthou (Kuzey Kıbrıs), Mari (Güney Kıbrıs)
Tirmen	Tripimeni
Türkeli	Agios Vasileios
Türkmenköy	Kontea
Vatili	Vadili
Yayla	Syrianochori (Kuzey Kıbrıs), Gialia (Güney Kıbrıs)
Yeniceköy	Petra tou Digeni
Yenierenköy	Gialousa
Yeniiskele veya Iskele	Trikomo
Yeşilköy	Agios Andronikos
Zeytinlik	Templos
Zümrütköy	Katokopia

TÜRKÇE

- Adalı Kutlu, *Dağarcık*, Lefkoşe, Işık Kitabevi Yayınları, 2 c., 1997-2000, 168 et 202 s. [Première édition 1963, Lefkoşe, BeŞparmak Yayınları].
- Adalı Kutlu, *Yaseminlerimi Geri Verin*, Lefkoşe, Kutlu Adalı Vakfı Yayınları, tarih-siz [2000'e doğru], 117 s.
- Akkurt Aydın, *Türk Mukavemet Teşkilatı. 1957-1958 Mücadelesi*, Lefkoşe, Aydın Akkurt, 1999, 379 s.
- Alasya Fikret, "Atatürk Kıbrıs'ta", *Türk Kültürü*, no. 14, Aralık 1963, s. 5-6.
- Artuç İbrahim, *Kıbrıs'ta Savaş ve Barış*, İstanbul, Kastaş, 1989, 360 s.
- Berath Nazım, *Kıbrıslı Türk Kimliği'nin Oluşması*, Lefkoşe, Işık Kitabevi Yayınları, 1999, 159 s.
- Bil Hikmet, *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, İstanbul, İtimat Kitabevi, 1976, 206 s.
- Çay Abdulhaluk, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel – 1963*, Ankara, TKAE, 1989.
- Erim Nihat, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara, Ajans-Türk, tarih-siz [1977], 464 s.
- Evre Bülent, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği: Oluşumu ve Gelişimi*, Lefkoşe, Işık Kitabevi Yayınları, 2004, 177 s.
- Fehmi Hasan , *A'dan Z'ye KKTC. Sosyal ve Ansiklopedik Bilgiler*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, 176 s.
- Fellahoglu Esat, *Ulusal Direnişte Baf Köyleri*, İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 1999, 474 s.
- Firat Melek, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, 304 s.
- Gazioğlu Ahmet C., *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II. Enosis Çemberinde Türkler*, Lefkoşe, CYREP, 1996, 505 s.

- Gazioğlu Ahmet, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III. Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Lefkoşe, CYREP, 1998, 472 s.
- Gazioğlu Ahmet, *Kıbrıs Tarihi. İngiliz Dönemi (1878-1960)*, Lefkoşe, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1997, 173 s.
- Güngör Çağla, *Kıbrıslı Türk Gençleri Konuşuyor*, İstanbul, Metis, 2002, 170 s.
- Gürel Şükrü Sina, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960). Kolonyalizm, Ulusçuluk, Uluslararası Politika*, İstanbul, Kaynak, 1984, 2 c., 206 ve 196 s.
- Hasgüler Mehmet, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul, İletişim, 2000, 384 s.
- İhsan Ali, *Hatıralarım*, Galeri Kültür Yayınları, 2002.
- İlgaz Hasene, *Kıbrıs Notları*, İstanbul, Kadın Gazetesi Yayımı, no. 1, 1949, 160 s.
- İsmail Sebahattin, Birinci Ergin, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)*, Lefkoşe, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, tarihsiz [2000], 326 s.
- İsmail Sebahattin, *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu - Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)*, Lefkoşe, 1992, 474 s.
- Kaymak Faiz, *Kıbrıs Türkleri bu Duruma Nasıl Düştü ?*, İstanbul, Alpay Basımevi, 1968, 143 s.
- Köken Rüstem, *64 Kuşağı Bir Kıbrıslı'nın Anıları*, Ankara, Başak, 2004.
- Kombos Ayten, *Önce Anneyim ! Cemaliye Kandulu'nun Yaşam Öyküsü*, Lefkoşe, Ateş Matbaacılık, tarihsiz, 103 s.
- Sadrazam Halil, *Kıbrıs'ta Varoluş Mücadelemiz Şehitliklerimiz ve Anıtlarımız*, İstanbul, Türkiye Şehitlikleri İmar Vakfı Yayınları, 1990.
- Samani Meltem Onurkan, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 1999, 148 s.
- Sarıca Murat ve diğ., *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975, 475 s.
- Serdar Gülgün, *Kıbrıs Türk Edebiyatında Kaynak Eserler*, Lefkoşe, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları 32, 1993, 112 s.
- Serter Vehbi Zeki, Fikretoglu Ozan Zeki, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi (1878-1981)*, Lefkoşe, Kema Matbaacılık, tarihsiz [1982 sonrası].
- Serter Vehbi Zeki, *Orta Dereceli Okullar İçin Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşe, Halkın Sesi Matbaası, 1970.
- Yaşin Özker, *Girne'den Yol Bağladık*, İstanbul, İtimat Kitabevi, 1976, 415 s.
- Yaşin Özker, *Mehmetçik Kıbrıs'ta*, Lefkoşe, Çevre Yayınları, 1960, 72 s.
- Yorgancıoğlu Oğuz, *Enosis Canavarına Vurulan İlk Hançer. Olayların 25. Yılında Erenköy*, s.n., Magosa, 1989, 120 s.

FRANSIZCA VE İNGİLİZCE

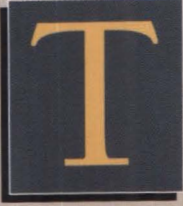
- Achilléas Pilippe, *Chypre. L'UNFICYP*, Paris, Montchrestien, 2000, 196 s.
- Akgönül Samim, "Chypre et les minorités gréco-turques: chronique d'une prise d'otages", *Recherches en cours sur la question chypriote, Cahiers de Recherche GREMMO - Monde arabe contemporain*, no. 9, 2001, s. 37-52.
- Akgönül Samim, *Les Grecs de Turquie*, Louvain-la-Neuve, Academia Bruylant, 2004, 253 s.

- Anagnostopoulou Anastasia, "Le processus de la formation de la mémoire nationale grecque chez les Chypriotes Grecs (fin XIXe-début XXe s.)", Y. Ioannou ve dig., *Chypre et la Méditerranée orientale. Actes du colloque tenu à Lyon, 1997*, Lyon, Maison de l'Orient méditerranéen, 2000, s. 175-184.
- Anagnostopoulou Anastasia, "Chypre de l'ère ottomane à l'ère britannique (1839-1914). Le rôle de l'Église orthodoxe chypriote", *Études balkaniques*, (5), 1998, s. 145-183.
- Attalides M. , *Cyprus. Nationalism and International Politics*, Edinburgh, Q Press, 1979, 226 s.
- Battegay Alain, "La République de Chypre, lieu de passage, et le passage des Libanais", Y. Ioannou ve dig., *Chypre et la Méditerranée orientale*, o.c., 2000, s. 79-92.
- Bertrand Gilles, *Le Conflit helléno-turc: Nouvelles données et nouveaux acteurs dans le système postbipolaire et à l'âge de la globalisation*, doktora tezi, IEP (Paris), 664 s.
- Bertrand Gilles, *Le Conflit helléno-turc*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2003, 390 s.
- Bilge Suat, *Le Conflit de Chypre et les Cypristes turcs. Étude documentaire*, Ankara, Publications de la Faculté des Sciences Politiques de l'Université d'Ankara, no. 134-116, 1961, 267 s.
- Bilici Faruk (yay. yön.), *Turquie, Grèce: un passé commun, des nouvelles perspectives. Cahiers balkaniques*, no. 33, Paris, INALCO, 2005, 201 s.
- Birand Mehmet Ali, *Thirty Hot Days*, Londra, Lefkoşe, Istanbul, Rüstem & Brother, 1985, 115 s.
- Blanc Pierre, *La Déchirure chypriote, géopolitique d'une île divisée*, Paris, L'Harmattan, 2000, 287 s.
- Bryant Rebecca, *Imagining the Modern. The Cultures of Nationalism in Cyprus*, Londra, New-York, I.B. Tauris, 2004, 307 s.
- Choisi Jeannette , "The Turkish Cypriot Elite: Its Social Function and Legitimation", *Cyprus Review*, c. 5, no. 2, 1993, s. 7-32.
- Clogg Richard, "The Greek Millet in the Ottoman Empire", B. Lewis ve B. Braude, *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, New-York, Homes & Meier, 1982.
- Copeaux Etienne, "Le nationalisme d'État en Turquie: Ambiguïté des mots, enracinement dans le passé", Dieckhoff Alain, Kastoryano Riva, *Nationalismes en mutation en Méditerranée orientale*, Paris, CNRS-Éditions, 2002, s. 23-40.
- Copeaux Etienne , "La transcendance d'Atatürk", C. Mayeur-Jaouen (yay. yön.), *Saints et héros du Moyen-Orient contemporain*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2002, s. 121-138.
- Copeaux Etienne, Mauss-Copeaux Claire, "Le drapeau turc, emblème de la nation ou signe politique ?", *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien (CEMOTI)*, no. 26, 1998, s. 271-291.
- Copeaux Etienne, *Espaces et temps de la nation turque. Analyse d'une historiographie nationaliste, 1931-1993*, Paris, CNRS-Éditions, 1997, 369 s.
- Crawshaw Nancy, *The Cyprus Revolt*, Londra, William Cloves and Sons, 1978.
- Crouzet F., *Le Conflit de Chypre, 1946-1959*, 2 c., Brüksel, Émile Bruylant, 1973.
- Cyprus. A Handbook on the Island's Past and Present*, Publications Department, Greek Communal Chamber, Nicosia, 1964, xi-307 s.

- Dodd Clement H. (dir.), *The Political, Social and Economic Development of Northern Cyprus*, Hemingford Grey, Eothen, 1993, 382 s.
- Drevet Jean-François, *Chypre, île extrême. Chronique d'une Europe oubliée*, Paris, Syros, 1991, 333 s.
- Drevet Jean-François, *Chypre en Europe*, Paris, L'Harmattan, 2000, 327 s.
- Dubouis Louis, "Chypre et le droit international", *Hellenic Review of International Relations*, II (2), 1981-1982.
- Durrell Lawrence, *Citrons acides*, Paris, Buchet-Chastel, 1961, 344 s.
- Firat Melek, "Les politiques chypriotes de la Turquie de 1945 à 2000", *Recherches en cours sur la question chypriote, Cahiers de Recherche GREMMO - Monde arabe contemporain*, no. 9, 2001, s. 53-62.
- Foley C., *Legacy of Strife. Cyprus from Rebellion to Civil War*, Londra, Penguins, 1964.
- Foot Hugh, *A Start in Freedom*, Londra, Hodder and Stoughton Ltd, 1964.
- Frigerio Fabrizio, "Quelle fédération pour Chypre ?", *Recherches en cours sur la question chypriote, Cahiers de Recherche GREMMO - Monde arabe contemporain*, no. 9, 2001, s. 9-20.
- Gauny Josselin, "L'échec du plan Annan pour Chypre. Analyse géopolitique", *Mémoire de DEA, Institut français de géopolitique de l'Université de Paris-VIII*, 2005, 180 p.
- Georgiades C., *History of Cyprus*, Lefkoşe, Demetrakis Christophorou, tarihsiz, 268 s.
- Gibbons Harry Scott, *Peace Without Honour*, Ankara, 1969; genişletilmiş yeni baskı: *The Genocide Files*, Londra, Ch. Bravos, 1997, 494 s.
- Goodwin Jack C., *An Historical Toponymy of Cyprus*, Lefkoşe, Publishers Distributors Cyprus (Harry Robinson), 3. bas., 1978, 1150 s.
- Gunnis Rupert, *Historic Cyprus: A Guide to its Towns and Villages, Monasteries and Castles*, Methuen, Londra, 1936, 495 s.
- Hanquet Benoit, *La Question chypriote. Choc des nationalismes et interventions étrangères*, yayımlanmamış tez, Université de Liège, Faculté de Philosophie et Lettres, Arts et Sciences de la Communication, 1989, 241 s.
- Harbottle Michael, *The Impartial Soldier*, Londra, New-York, Toronto, Oxford University Press, 1970, 210 s.
- Herzfeld Michael, *Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
- Hill G., *A History of Cyprus*, Cambridge, Cambridge University Press, 1949, 4 c.
- Hirschon Renée, *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, Oxford, Berghahn, 1998, 280 s.
- Jeffery George H., *A Description of the Historic Monuments of Cyprus. Studies in the Archaeology and Architecture of the Island*, Lefkoşe, 1918, réédité en 1983, Londra, Zeno.
- Kareklas M.C., *The Criminal Activities of Hasan Poulia*, Lefkoşe, 1938. Türkçe olarak da yayımlanmıştır: *Hasan Bulliler'in Suç Faaliyetleri*, Lefkoşe, Işık Kitabevi, 2001, 99 s.
- Kazantzaki Nikos, *Les Frères ennemis*, Plon, 1965.

- Kizilyürek Niyazi, *Cyprus Beyond the Nation*, Lefkoşe, Cassoulides Printing Works, 1993, 160 s.
- Kolodny Émile, "Chypre et la Crète. Similitudes et contrastes d'évolution des deux îles principales de la Méditerranée orientale", F. Métral ve diğ. (yay. yön.), *Chypre hier et aujourd'hui entre Orient et Occident. Actes du colloque tenu à Nicosie*, 1994, Lyon, Maison de l'Orient méditerranéen, 1996, s. 29-52.
- Konortas Paraskevas, *Les Musulmans de Crète entre 1821 et 1912*, mémoire de DEA, EHESS, Paris, 1980.
- Koullapis Loris, "History narration in Greek and Greek Cypriot textbooks of history", *Recherches en cours sur la question chypriote, Cahiers de Recherche GREM-MO - Monde arabe contemporain*, no. 9, 2001, s. 93-106.
- Koulouri Christina, *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Selanik, 2002.
- Lacarrière Jacques, *Nicosie zone morte*, Olkos, 2003. Panikos Chrysanthou'nun fotoğraflarıyla.
- Luke Sir Harry, *Cyprus – A Portrait and an Appreciation*, Londra, George G. Harrap & Co Ltd, 1957, 190 s.
- Mallinson William, *Cyprus. A Modern History*, Londra, New-York, I.B. Tauris, 2005.
- Markides Kyriakos, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, New Haven, CT, Yale University Press, 1977.
- Mavratsas Caesar V., "Greek-Cypriot Political Culture and the Prospect of European Union Membership: A Worst-case Study", *Cyprus Review*, 10 (1), İlkbahar 1998, s. 67-76.
- Mavratsas Caesar V., "The Ideological Contest Between Greek-Cypriot Nationalism and Cypriotism 1974-1995: Politics, Social Memory and Identity", *Ethnic and Racial Studies*, c. 20, no. 4, Ekim 1997.
- Métral Françoise, Yon Marguerite, Ioannou Yannis (yay. yön.), *Chypre hier et aujourd'hui entre Orient et Occident. Actes du colloque tenu à Nicosie*, 1994, Université de Chypre et Université Lumière Lyon 2, Lyon, Maison de l'Orient méditerranéen, Paris, de Boccard, 1996, 186 s.
- Moran Michael, *Resolution 186. Its Genesis and Significance. Manoeuvres at the UN in 1964*, Lefkoşe, CYREP, 1999, 40 s.
- North Cyprus Almanack, Londra, Rüstem, 1987, 261 s.
- Oberling Pierre, *The Road to Bellapais. The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*. New York, Columbia University Press, 1982, 256 s.
- Orr C.W.J., *Cyprus Under British Rule*, Londra, Robert Scott, 1918.
- Özgür Özdemir A., *Cyprus in My Life. Testimony of a Turkish Cypriot Diplomat*, Mannheim, Möhnesee, Bibliopolis, 2001, 174 s. [coll. Peleus. Studien zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns, band 7].
- Panteli Stavros, *The Making of Modern Cyprus. From Obscurity to Statehood*, Herts, Interworld Publications, 1990, 287 s.
- Papadakis Yannis, "The National Struggle Museums of a divided city", *Ethnic and Racial Studies*, c. 17, no. 3, Temmuz 1994, s. 400-419.
- Papadakis Yannis, "Walking in the Hora: 'Place' and 'No-Place' in Divided Nicosia", *Journal of Mediterranean Studies*, 1998, c. 8, no. 2, s. 302-327.

- Papadakis Yannis, *Echoes from the Dead Zone. Across the Cyprus Divide*, Londra, New-York, I.B. Tauris, 2005, 224 s.
- Patrick Richard A., *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, Waterloo, Ontario, Department of Geography Publication Series, 4, 1976.
- Péchoix Pierre-Yves, "Identité villageoise à Chypre", *Chypre. La vie quotidienne à Chypre de l'antiquité à nos jours*, Paris, Musée de l'Homme, 1985.
- Péchoix Pierre-Yves, "Les dimensions géographiques d'une guerre localisée: Chypre, 1974-1976", *Hérodote*, Temmuz-Eylül 1976, no. 3, s. 6-44.
- Peristiany John G., "Honour and Shame in a Cypriot Highland Village" Peristiany (yay. yön.), *Honour and Shame*, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 1965.
- Phylactos A.K. (yay. yön.), *The Ancient Greek Sailing Ship of Kyrenia*, Nicosia, Ministry of Education and Culture, 1994, 145 s.
- Policandrioti Rania, Theodoropoulos Takis, *La Méditerranée grecque*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2000.
- Reddaway John, *Burdened with Cyprus. The British Connection*, Londra, Lefkoşe, Istanbul, K. Rustem & Brother and Weidenfeld & Nicolson Ltd, 1986, 116 s.
- Savvides Philippos, "The dynamics of partition: the domestic-structural dimension and the case of Cyprus", *Recherches en cours sur la question chypriote, Cahiers de Recherche GREMMO - Monde arabe contemporain*, no. 9, 2001, s. 77-92.
- Stamatakis Nikos A., "History and Nationalism: The Cultural Reconstruction of Modern Greek Cypriot Identity", *Cyprus Review*, c. 3, no. 1, 1991, s. 59-86.
- Stavrinides Zenon, *The Cyprus Conflict, National Identity and Statehood*, Nicosia, Loris Stavrinides Press, 1975.
- Tamkoç Metin, *The Turkish Cypriot State. The Embodiment of the Right of Self-Determination*, Londra, Rustem & Brother, 1988, 185 s.
- Thubron Colin, *Journey into Cyprus*, Londra, Penguin Books, 1986, xiii-256 s.
- Turkey and Cyprus. A Survey of the Cyprus Question With Official Statements of the Turkish Viewpoint*, Londra, Press Attaché's Office, Turkish Embassy, 1956.
- Vaner Semih (yay. yön.), *Le Différend gréco-turc*, Paris, L'Harmattan, 1988, 285 s.
- Wellenreuther R., *Siedlungsentwicklung und Siedlungsstrukturen im ländischen Raum der Türkischen Republik Nordzypern*, Mannheim, Geographisches Institut der Universität, 1993.
- Yaşın Neşe, "School is a Textbook: Symbolism and Rituals in Turkish Cypriot Schools", C. Koulouri (yay. yön.), *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Selnik, 2002, s. 414-422.

ürkiye ile Yunanistan arasındaki tarihsel çatışmanın etkileri, 1960'tan beri bağımsız bir ada olan Kıbrıs'ta daima hissedildi. Her iki ülkenin milliyetçi akımları zamanla, Kıbrıs halkları arasında saldırganlığın turmanmasına yol açtı. Müslüman ve Ortodoks Hristiyan cemaatlerin ayrışmasının ardından başlayan çatışmaların yatıştırılması, ancak Yunanistan'ın ve ardından Türkiye'nin askerî müdahaleleriyle mümkün oldu. Çatışmaların sona erdirilmesi bir çözüm getirmeyince, 1974'te imzalanan Taksim anlaşmasıyla Ada ikiye bölündü. Bu bölünmenin bedeli ağır oldu: Kıbrıs halkının yaklaşık üçte biri zorunlu göç yaşadı ve adanın toplumsal dokusu büyük tahribata uğradı.

Etienne Copeaux ve Claire Mauss-Copeaux çiftinin elinizdeki çalışması, Kıbrıs Türk Cemaati arasında on yıl boyunca yapılan bir araştırmadan yola çıkarak hem bu ayrışmanın yarattığı mutsuzluğu hem de ortak bir anıyı yeniden inşa etmek isteyenlerin kaygı ve umutlarını yansıtıyor; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini de etkileyen bitmek bilmez "Kıbrıs sorunu"na yeni bir bakış getiriyor. "1995'ten bu yana Kuzey Kıbrıs'ı bıkip usanmadan dolaştık," diyor yazarlar: "Tuhaf yolculuklardı bunlar. Bir tatil ve deniz beldesi olarak nam salmış bu adada, yollar boyunca Türk ordusunun kampları birbirini izliyordu. Yasak bölgeler kıyıları olduğu kadar art-ülkeyi de sarmıştı ve köy ziyaretleri karşınıza kaçınılmaz olarak tahrip olmuş kiliseleri ve mezarlıkları çıkarıyordu. Buradaki insanlar hâlâ savaş halinde yaşıyor gibiydiler, şiddetin izlerini silmiyor, gizlemiyorlardı. Kimse bundan söz etmese bile, savaş orada, yanlarında, yanıımızdaydı. Bu havanın dışına çıkmak olanaksızdı."

İLETİŞİM 1401
ARAŞTIRMA
İNCELEME 235

ISBN-13: 978-975-05-0686-4

9 789750 506864